

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HİKAYE VE ROMANLARINDA KADIN
YÜKSEK LİSANS

146271

Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Ali Yıldız

Hazırlayan
Derya Şenol

146271

İstanbul – 2005

FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

13/01/2005

Enstitünüz TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (Tezli) Anabilim Dalı 51070214 numaralı yüksek lisans öğrencisi DERYA ŞENOL'ın hazırlayarak enstitüye teslim ettiği **Ahmet Hamdi Tampınar'ın Hikaye ve Romanlarında Kadın** adlı tezi, tez jüri üyeleri huzurunda60..... (*) dakika ile savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında, ...Oybirliği..... (**) ilekabul..... (***) kararı verilmiştir.

Tez Danışmanı:

YRD. DOÇ. DR. ALİ YILDIZ

Jüri Üyesi:

PROF. DR. CİHAN OKUYUCU

Jüri Üyesi:

PROF. DR. ORHAN OKAY

* savunma süresi el ile yazılacaktır. (savunma süresi, en az 45 en çok 90 dakikadır)

** oybirliği / oyçokluğu el ile yazılacaktır.

*** kabul / red ve düzeltme el ile yazılacaktır.

Özet

Bu çalışmamızda, şair ve yazar Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikâye ve romanlarında kadına bakış açısını değerlendirmeye çalıştık. Öncelikli olarak, hikâye ve romanlarında kadın imgesini ele aldık. Daha sonra elde ettiğimiz verileri aşk, kadın ve aile, kadın tipleri başlıklarıyla ayrıntılı olarak inceledik.

Araştırmamız sırasında Tanpınar'ın kendi özel hayatı, işi ve aşkları arasında sıkı bir ilişki olduğunu gördük. Tanpınar'ın perspektifinde aşk, zengin kültürlü, iyi eğitim almış kadın etrafında dönmelidir.

Bununla birlikte Tanpınar eserlerinde mutlu, huzurlu aile ortamları çizemez. Bunun yerine ruhsal bunalımlar yaşayan, kendi yalnızlığına çekilmiş mutsuz evlilikler ve aşklar gözlenir. Ayrıca kadın; sevgili, eş, anne olarak farklı özellikler de taşır Tanpınar'ın eserlerinde.

Üçüncü kısımda, Tanpınar'da işlenen kadın tiplerini ayrıntılı olarak ele aldık. Bu inceleme sırasında Anadolu kadınıyla şehirli kadın arasında bazı benzerlikler kurduğunu fark ettik Tanpınar'ın. Kısaca Ahmet Hamdi Tanpınar, kadınları kendi nazarıyla bazen ironik, bazen oldukça duygusal tahlil etmektedir.

Derya Şenol

İstanbul, 2005

Abstract

In my M.A thesis, I studied on one of the prominent poem and prose writer Ahmet Hamdi Tanpınar. I focused on women's appearance in Tanpınar's stories and novels. Firstly, I noted down the lines related to women in his stories and novels. After collecting the data, I classified it under three titles; Love, Woman and Family, and Women Types.

Our research revealed that love is primary concern both in Tanpınar's life and works. His perception of love is also directly related to woman whose love inspires a man like Tanpınar a colorful, rich and profound meaning of life.

However, Tanpınar does not present family life as a warm, peaceful place. Instead, he always points out the flaws between the spouses and their unsatisfying marriages which always make the beloved women unhappy. In this case, most of the women live dilemma between their lovers and husband, in other words, between their feelings and responsibilities. In addition, all of them prefer to be a decent woman as a wife and mother and choice to continue their lives with their husbands.

In third part, Tanpınar introduces plenty of women characters from diverse backgrounds. However, all those women can share some similar features that let us put them in some categories such as beloved women, Anatolian women, city women, chatterbox women, etc. Shortly, it can be concluded that Tanpınar shows affection to some women whereas he criticizes the others ironically.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iii
Kısaltma Cetveli.....	vi
Önsöz.....	vii
Giriş: Türk Edebiyatında ve Toplumunda Kadın.....	1
I.Bölüm: Aşk.....	18
A. Ezeli ve Ebedi Aşk.....	19
B. Kadın-Erkek Aşkı.....	26
C. Aşk-Dayanak.....	30
D. Aşk- Kıskançlık.....	33
E. Aşk-Ayrılık.....	38
F. Erkeğin Aşk Anlayışı.....	44
G. Kadının Aşk Anlayışı.....	51
H. Gerçek Aşk.....	65
İ. Uzvî Aşk.....	79

II.Bölüm

Kadın ve Aile.....94

A.Karı-Koca Münasebetlerine Dair Örnekler.....	96
1. Çapkın erkeklerle evlilik.....	96
2. Otoriter kadınlarla evlilik.....	110
3. Eşler arasındaki problemlili münasebetler.....	117
4. Eşler arasındaki müşterek ilgiler.....	131
5. Para için gerçekleştirilen evlilikler.....	135
B. Kayınvalide ve Kayınpederle Gelinin Münasebetleri.....	137
C. Damat- Kayınpeder Münasebetleri.....	141
D. Evli Kadın ve Erkeklerin His ve Tutumları.....	142
1. Dul kadınlar-dul erkekler.....	142
a) Eşlerini kaybeden kadın ve erkekler.....	143
b) Eşlerinden boşanan kadın ve erkekler.....	149
2. Sorumlu ya da sorumsuz tutumlar sergileyen evli kadın ve erkekler.....	154
3. Evli kadınlardaki ev kadınlığı vasfı.....	165
4. Aile içindeki çocukluk devresinin etkileri.....	168
E. Evliliğe Bakış.....	170
F. Evlilik Münasebeti ile İlgili Gelenekler.....	173
G. Çokeşlilik.....	177
H. Anne-Oğul Münasebeti.....	178
I. Baba-Kız Münasebeti.....	185

III.Bölüm

Kadın Tipleri.....188

A. Menfi Tipler.....	188
----------------------	-----

a. Düşmüş kadınlar.....	188
b. Hafif kadınlar.....	193
c. Geveze kadınlar.....	196
d. Sığ kadınlar.....	198
B. Müspet Tipler.....	200
a. Sevilen kadınlar.....	200
b. Saygıdeğer görülen kadınlar... ..	210
c. Mütevekkil kadınlar.....	213
d. Anadolu kadınları.....	219
e. Konak ve geçmiş zaman kadınları.....	224
f. Yaşlı kadınlar.....	230
C. Diğerleri.....	233
a. Otoriter kadınlar.....	233
b. Çöpçatan kadınlar.....	237
c. İhtirashlı kadınlar.....	238
d. Hizmetçi kadınlar.....	241
Sonuç.....	244
Kaynakça.....	251

Kısaltma Cetveli

AK: Aydaki Kadın

H: Huzur

Hk: Hikayeler

MB: Mahur Beste

SAE: Saatleri Ayarlama Enstitüsü

SD: Sahnenin Dışındakiler

Önsöz

Kadınların sosyal tarihe olduğu kadar edebiyata da -dolaylı ya da direkt- bir etkisi hep söz konusu olmuştur. Kadın yazarların çoğu, başkahramanlarını kadınlardan seçmiş ve eserlerinde kimi zaman kadınsı hassasiyetlere yer vermiştir. Erkek yazarlar ise benzer bir tavrı erkek kahramanlar üzerinde gerçekleştirmiştir. Bunun tabii bir sonuç olduğunu ifade ederek diyebiliriz ki, romanların oluşumu cinsiyet (gender) mefhumundan azade değildir. Fakat şu da bir gerçektir ki eserlerin oluşumunda ve okuyucuya sunumunda cinsiyetten ziyade edebî kaygılar ve kıstaslar ön plandadır.

Bunun içindir ki, biz bu çalışmamızda şair, yazar, fikir adamı ve estetik kimliğiyle edebiyatımıza mal olmuş olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikaye ve romanlarını ele almak, onun eserlerinde kadının ne şekilde varlık gösterdiğini tespit etmek istedik.

Bu çalışmayı yaparken, yukarıda bahsettiğimiz cinsiyetin eserlerde nasıl kendini gösterdiği meselesine odaklanmayıp, buna yeri geldiğince değinmeyi uygun bulduk. Zira, bizim için önemli olan, Tanpınar'ın eserlerindeki kadınların ihtiyarî ya da gayriihtiyarî olarak nasıl resmedildiğini tespit etmek ve bunların analizini yaparak Tanpınar'ın kadınlar hakkındaki perspektifini yakalmaktı. Çalışmamızda tespit analizden daha fazla ve detaylı olarak yer aldı. Zira bizi ilgilendiren, kadınların Tanpınar'ın ferdî dünyasından ziyade, eserlerinde nasıl yer aldığıydı.

Çalışmamızdaki tüm tahliller bir guruplamaya tabi tutularak ve yeri geldiğince Tanpınar'ın şahşî hayatına ve görüşlerine yer verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar konu başlıkları ele alınandan daha fazla olsa da, zamanın

darlığı yanında hacim ve muhtevanın genişliği, bizi belli başlı konu başlıklarına yöneltmiştir. Ele aldığımız “aşk”, “kadın ve aile” ve “kadın tipleri” üst başlıkları ehemmiyetine ve eserlerde fazlaca yer tutmasına binaen öncelikli olarak ele alınmıştır. Fakat bunun yanında, ele alınmayı bekleyen, ama zamanın darlığı sebebiyle ileriki bir zamana ertelenen önemli konu başlıkları da mevcuttur. Bunlardan “kadın ve batılılaşma” gibi önemli bir konunun yanında, kısa kısa değinilebilecek “kadın ve güzellik”, “kadın ve İstanbul”, “kadın ve musiki”, “kadın ve rüya” gibi üst başlıklar da mevcuttur. Çalışmamızda ele alınan bölümlerde bu başlıklara tam olmasa da dolaylı şekilde telmihler yapılmış bulunmaktadır. Zikredilen konular ele alınıp da Tanpınar hakkında diğer yazar ve akademisyenlerin yaptığı tespit ve analizlere yer verildiği takdirde bu tez, başlangıçtaki amacına ulaşmış olacaktır. Şu an için henüz yazılmamış bulunan bölümler, çalışmamızın genel formatını takiben daha sonraki bir zamanda ele alınacaktır.

Çalışmamızda ilkin, Tanpınar’ın eserlerinde öncelikli bir yere sahip olan aşk temasını ele aldık. Tanpınar’ın aşk anlayışını zaman zaman şiir ve nesirlerini de referans göstererek anlamaya çalışırken, aşkın kadınla irtibatlı olarak kendisinde nasıl makede bulunduğunu tespit etmeyi amaçladık.

İkinci bölümde, kadınla irtibatlı olarak aile ortamını ele almaya çalıştık. Evli kadınların çekirdek ve geniş aile içindeki tavır ve davranışlarını ele alırken, aile içi münasebetler üzerinde de durduk. Fakat öncelikli olarak kadınların eşleri ile olan münasebetlerine ve Tanpınar’ın evlilik müessesini kadınla bağlantılı olarak nasıl ele aldığına dikkat çektik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise hikaye ve romanlarda bahsi geçen tüm kadınları ele alarak onları belli özelliklerine göre üst başlıklar altında toplamaya

çalıştık. Müspet, menfi ve bunların dışında kalan kadınlar olarak ele aldığımız bu kadınları, birbirinden farklı olmalarına rağmen, belli ortak paydalarda bir araya getirmenin mümkün olduğunu gördük.

Çalışmamızda kadının batılılaşması gibi önemli bir bölümü ele almayı düşünmüş olmamıza rağmen, bu konuyu zamanın kısıtlı olması hasebiyle çalışmamız içerisinde değerlendiremememiz önemli bir eksiklik oldu. Bunun farkında olmamız bizi en kısa zaman içerisinde bu kısmı da tamamlamaya yöneltecektir. Bu kısım ve Tanpınar hakkında yapılmış diğer araştırmalar bir bütün olarak ele alınmayı beklemektedir.

Çalışmamızın uzun bir tespit sürecini gerektirmesi ve tez yazım aşamasında ise zamanı kısıtlayacak farklı şartların meydana çıkması, çalışmamıza birtakım eksiklikler olarak yansdı. Bu süreçte engin hoşgörüsü ve sabrı ile tüm imkanlarını seferber ederek yardımlarını hiçbir şekilde esirgemeyen, kaynak, bilgi birikimi ve görüşlerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Yard. Doç. Ali Yıldız Beye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Giriş

Türk Edebiyatında ve Toplumunda Kadın

Edebiyat ile toplum arasındaki münasebetin karşılıklı olduğu bilinmektedir. Toplumun yapısal özelliklerinin edebî eserlerde yansımaya mukabil, edebî eserlerin toplumun yapısını etkilemek hatta değiştirmek gibi işleve sahip olduğu da ifade edilebilir. Bu karşılıklı münasebette hangi tarafın etkin olduğu hususu, çözümü hayli müşkil bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Konunun bu yönü ise bizi ilgilendirmemektedir. Çünkü amacımız, Türk toplumunda ve Türk edebiyatında kadının geçmişten günümüze nasıl yer aldığını ana hatlarıyla ortaya koymakla sınırlıdır.

Türk toplumunun ve Türk edebiyatının tarihte, medeniyet değişimi esas alındığı takdirde üç döneme ayrıldığı görülmektedir: a- İslam öncesi dönem b- İslamî dönem c- Batılılaşma dönemi. En problemlili ve karmaşık olan üçüncü dönem, halihazırda, taşıdığı bütün problemler daha da artmış olduğu halde devam etmektedir. Yapılan klasik tasnife göre kadın, bahsi geçen bu devirlerde karşımıza farklı farklı biçimlerde çıkmaktadır.

a. İslamiyet öncesinde, konar-göçer medeniyete mensup kadın: Erkeklerle eşit haklara sahip, evin dışarısında, at binen, kılıç kuşanan ve erkek gibi kahraman olan kadın.

b. İslamiyetle birlikte yerleşik bir medeniyete dahil olan kadın: Bir önceki devirdeki tüm vasıflarını kaybederek “bir haz ve aşk mevzuu” olan kadın.

c. Batı medeniyeti tesiri altındaki kadın: Kaybettiği “beşerî hakları” yeniden ele alıp erkekle “tamamıyla” eşit konuma gelen kadın.¹

İslamiyet öncesine baktığımızda, Türklerin en eski devirlerine uzanırsak, Türklerin millî destanlarına kadar gitmemiz gerekir. Yaratılış Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı ve Uygur Destanları'nda kadının hususi bir konuma sahip olduğu görülür. Han, Ülgen Ata'ya kainatı yaratma fikrini veren Akine'dir. Umay,

¹Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, Dergah Yay., İstanbul, 1976, s. 40

çocukları ve hayvanları koruyan bir “kadın tanrı”dır.² Kadının daha çok, eşinin yoldaşı ve han olacak çocuklarının anası olması hasebiyle nazara verilmiştir. Oğuz Kağan Destanı’nda Ay Kağan, Oğuz Kağan gibi bir yiğidi doğuran mübarek bir kadındır. Yine, Oğuz Kağan’ın ilk karısı ışık’tan, ikincisi ağaç’tan doğmuş ve bu kadınlar Oğuz Kağan’a Türk soyunu devam ettirecek, Oğuz soyundan gelen kutlu çocuklar doğurmuştur. Destanda bu kadınlar bir peri gibi tasvir edilir. Bokurt Destanı’na göre ise Göktürkler’in yeniden millet oluşları Anne Kurt sayesinde gerçekleşir³. Anne Kurt’tan doğan, yağmurlara ve rüzgârlara hükmeden bir kahramandan çocuklar doğar ve bu çocuklardan ismi Türk olan çocuk, Türk soyunu Göktürk adı altında yaşatır.

İslam öncesi dönemde bazı Türk kavimlerinde kadın şamanların var olduğu da bilinmektedir.⁴

Görüldüğü gibi eski Türk toplumlarında kadına büyük değer verilmiş, hatta kimi kadınlar dişi tanrı ya da dinî lider olarak görülmüştür. Türk soyunun, hatta insanlığın yaratılmasında ise kadının büyük ve mukaddes bir role sahip olduğuna inanılmıştır.

Bu dönem edebiyatına ait kaynak, elimizde yok denecek kadar azdır. Örneğin, Uygur Türklerinin Mani ve Buda dinine mensup olduktan sonra yazdıkları birçok mistik ve didaktik eser arasında kadına herhangi bir şekilde yer verildiğini görmeyiz. Yalnız, Mani dönemine ait onca metnin içinden sadece Aprunçur Tegin’in sevgilisi için yazdığı bir aşk şiirine rastlarız.⁵ Fakat Bombacı, Türk şiirinde cinsiyet bildiren zamirlerin bulunmadığına dikkat çekerek, şiirin bir kadına duyulan aşktan ziyade mistik bir amaçla yazıldığını ve bu yönüyle de İslamiyet sonrası mistik şiirin eski bir örneğini teşkil ettiğini söyler ki bizce bu fikir, şiirin içeriğine

² Orhan Gökyay, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 2000, M.E.B.Y. s. CCCLXXIV

³ Hun Başbuğu yurdundan sürüldükten sonra, onun diğer on altı kardeşinden birinin annesi Anne Kurt’tur.

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihat Sami Banarlı, “Türk Destanları”, s.24-34

⁴ Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi, 1. cilt, İstanbul,1993, T.T.K.Y. , s.17

⁵ Dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri

pek de uygun düşmemektedir.⁶ Zaten Bombacı da bu görüşünü destekleyecek Almanca bir kaynağa gönderme yapmaktan öte bir kanıt ileri sürmez.⁷

İslamiyet öncesi Türk edebiyatındaki kadın imajını daha çok Orhun Kitabeleri ve Dede Korkut hikayelerinden edindiğimiz izlenimlere göre değerlendirebiliriz. Konar-göçer bir toplumun değer yargısı içinde kahramanlık başta geldiği için, bu devrin kadını güzel bir sevgiliden ziyade, erkekle omuz omuza dövüşen kahraman bir savaşçıdır. Kadın bu şartlarının gerektirdiği şekilde kahraman, güçlü, at binip kılıç kuşanmasını bilen savaşçı özelliklere sahip bir kadındır. Ayrıca, Dede Korkut Hikayelerinde, kadın güzelliği hakkında çok sayıda pasaja rastlandığı da görülür.⁸

İnci Enginün, İslamiyet öncesi dönemde, hayat şartları dolayısıyla kadına erkek ile eşit sorumlukların yüklendiğini, bunun için de kadının tıpkı erkek gibi savaşçı olmak zorunda olduğunu belirtir. Fakat kadının asıl yüceltilen yönü, yine onun annelik vasfıdır. Zira 5. yy.'a ait bir Kırgız mezar kitabesindeki "İlme taptım, Tanrıma taptım, anneme taptım." ibaresi, bu savı doğrular. Bu bağlamda, Orhun Kitabeleri'nde han ile hatunun bir arada zikredildiği de hatırlanmalıdır.⁹

Annelik vasfı ise kadını daima üstün ve saygıdeğer kılar. Eserlerden anladığımız kadarıyla, anne ve oğul arasında sıkı bir bağ söz konusudur. Öyle ki, bu bağ, nice kahramanlık hikayeleri vücuda getirir. Örneğin Dirse Han, oğlu kâfirelere esir düştüğünde, yanına "kırk ince kız" alarak oğlunu kurtarmaya gider ve bunda da muvaffak olur. Bu, bize o dönem kadınlarının at binip kılıç kuşandığını, hatta savaşa katıldığını gösteren bir hikayedir.¹⁰

İslamiyet'in kabulünden sonra Divan Edebiyatında, şairlerin ekseriyetle erkek olup sevgililerine şiir yazdıklarını düşünerek olsa gerek ki birçok araştırmacı gibi Kaplan da, İslamiyet'in kabulünden sonra yerleşik medeniyete geçilmesiyle

⁶ Alessio Bombaci, *The Literature of the Turks*, translated (French to English) by Kathlee R. F. Griffin-Burill, (İngilizcesi henüz basıma hazırlık aşamasında) s.42

⁷ Bombacı'nın referans verdiği kaynak; H.H. Schaefer, "Die islamische Lehre von Vollkommenen Menschen ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 89 (1925), pp. 261-267 and 254; also H. Ritter, *Das Meer der Seele* (Leiden, 1955), p. 454.

⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Kitabı*, s. CCCLXIV-CCCLXXXI

⁹ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, "Türk Kadın Yazarları", Dergah yay., 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 265

¹⁰ Resimli Türk Edebiyatı, s.409

beraber kadının edebî eserlerde sadece bir haz ve aşk objesi olarak yer aldığını ileri sürmüştür¹¹ ki bu düşünce, Divan şiiri estetiğini ve onun dayandığı ana felsefeyi görmezlikten gelen bir bakış açısına dayanır.

Bilindiği gibi Divan şiiri, istisnaları olmakla birlikte, belli mazmun ve kalıplara dayanarak oluşturulan, mistik bir görüşün ve aşkın dillendirildiği sembolik bir şiiridir. Bunun için de, kadına mahsus ögeler tıpkı diğer ögeler gibi (padişah, savaşçı, vs.) birer sembol olmaktan öteye gitmez. Şiirde kadına ait imajlar, parçalar halinde ve idealize edilmiş bir şekildedir; şiirde bütünü ifade eden hiçbir tarif yoktur. Böylece, nazar var olandan uzaklaştırılarak bir hayaller ve imajlar dünyasına yöneltilir. Tıpkı diğer İslam sanatlarında olduğu gibi tüm reel çizgiler, silikleştirilerek adeta muhayyel bir hâle getirilir. Bunun için de, şiirde bahsedilen sevgilinin kadın mı erkek mi olduğu hususu bile tartışmaya açıktır. Zira, kadın şairler de zaman zaman tıpkı erkekler gibi aynı mazmunları kullanmış ve böylece, bu söyleyişin cinsiyetle doğrudan bir alakasının bulunmayıp, geleneksel bir üsluba dayandığını ortaya koymuştur.

Yerleşik medeniyete geçildikten sonra, İslamiyet sonrası ve özellikle Osmanlı dönemine ait kadın hakkındaki bilgi kaynaklarının artmış olmasına rağmen, ilginçtir ki asıl yapılan hatalar bu dönem kadını hakkında olmuştur:

[Türk toplumu] Sonraları yerleşik medeniyete geçtikçe ve Göktürk dininden başka dinlere girdikçe, Türkler arasında da iş bölümü başlamış, kadın eve bağlanırken, dışarıya olan bağlantısını da kesmiştir. Bu arada birçok yabancı kültürle karşılaşmanın tesiriyle bilhassa şehirlerde harem de ortaya çıkar. Kadın belki şehirlerde ikinci sınıf sayılıyordu ama köylerde Türk töresi devam etmektedir.¹²

İlkin şunu belirtmek gerekir ki, konar-göçer olan egaliteryan toplumlarda da kadın ve erkek arasında iş bölümü söz konusuydu.¹³ Bu durum Türklerin İslamiyeti veya başka dinleri kabul etmesi ya da yerleşik hayata geçmesiyle ortaya çıkmış yeni

¹¹ Mehmet Kaplan, a.g.e.

¹² İnci Enginün, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, s.265

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Introduction to Sociology, Anthony Giddens

bir durum değildir. Fakat, toplum yapısının değişmesiyle beraber, hem kadın hem de erkeğin görevlerinin muhtevasında kaçınılmaz bir değişimin meydana geldiği de bir gerçektir.

Saray ve konaklarda (şehirlerde) oluşan *haremin* kadını ikinci plana düşürdüğü fikri ise, son zamanlarda yapılan araştırmalarla, Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etmiş diplomat hanımlarının hatıralarının incelenmesiyle, kadı mahkeme kayıtlarının ve günyüzüne çıkan kimi el yazmalarının okunmasıyla değişmiştir.

Örneğin, Leslie Peirce, "*Harem Hakkındaki Mitler ve Gerçekler*" isimli makalesinde uzun uzun harem kelimesinin tahlilini yapar, sarayda özel, önemli ve iç'e ait bölümlerin *has* ya da *haremin* kelimesiyle adlandırıldığına, hatta Müslümanlar için kutsal değeri olan ayların ve mübarek mekanların da harem kelimesiyle tanımlandığına dikkat çekerek, iç-dış ya da özel-kamusal olanın bugünkü anlayışın dışında cereyan ettiğini ifade eder. Yani kamusal olmayan kadın bugünün nazarıyla değersizmiş gibi algılanırken, o devirde bilakis büyük değer arz etmektedir.¹⁴

İkinci büyük hata ise özel alanın kamusal alana ulaşma hakkı olmadığı, bir başka deyişle, fiziksel anlamda sınırlanmışlığın, toplumsal hayata etkiyi imkansızlaştırdığı türünden yanlış izlenimlerdir. Halbuki yakın zamanın feminist araştırmacıları, bu kanının modern/Batılı anlayış tarafından 17. yy. sonrasında *üretildiğini* ifade ederek, özel-kamusal alan karşıtlığının sosyal ve politik hayatta söz sahibi olmak adına hiçbir anlam taşımadığını vurgulamıştır.¹⁵ Zaten Osmanlı hareminin sosyal ve politik alandaki etkinliğini ifade eden tarihî belgeler de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Pierce, kadınların harem'le erkeklerin dünyasından ayrı kalmasının sonucu olarak, kadınların kendine has bir hiyerarşi ve otorite sistemi kurup, kendi içinde yeni bir toplum inşa ettiğini ifade eder.¹⁶

Bu hiyerarşiye göre, saray içindeki kadınların en kıdemlisi valide sultandır. Valide sultanların haremin içinde olduğu kadar dışında da -hem padişah hem de toplum katında- saygıdeğer bir konuma sahip olduğu görülür. Valide sultanlar ise bu teveccühe yakışır şekilde davranmış, prestij ve gücü yerinde kullanmışlardır.

¹⁴ The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford University press, 1993

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ a.g.e, s. 6-7

Örneğin, hanedan kadınları, şahsî mülk edinme haklarını vakıf yaptırmada kullanmışlardır.

Bu durum, Osmanlı öncesi Türk devletlerinde de vâkidir. Selçuklular dönemine ait olan Kayseri'deki Gevher Necibe Şifahanesi'ni, Hurrat Hatun Külliyesi'ni örnek olarak hatırlayabiliriz. Osmanlı Devleti'nde cami yaptıran ilk hanım olarak ise Nurbanu Sultan'ı hatırlayabiliriz. Hürrem ve kızı Mihrimah Sultan'ın yaptırdığı cami, hamam ve benzeri kompleksler ise hâlâ varlığını devam ettirmektedir.

Görüldüğü gibi kadınlar, toplum içinde eserleri ve isimleriyle mevcut bulunmuş ve hatta bu mevcudiyet, onların isimlerini yaşatan eserlerle beraber günümüze dek gelmiştir.¹⁷

Valide sultanlar, diplomaside de kendilerini göstermiş, sultanlardan çok daha fazla halkla iç içe olmuşlardır. Zira, sultanlar özel bir koruma ve bariyer altında olduğundan, halk için Valide Sultanlara ulaşmak daha kolay olmuştur. Bunun için de valide sultanlar, halkın dilek ve istediğini dinleme hususunda daha ulaşılabilir olmuşlar ve bunları çoğu zaman yönetime taşımışlardır.¹⁸

Örneğin, Nurbanu'nun toplum içinde, oğlu Sultan III. Murat'tan daha sık bulunduğu kaydedilir.¹⁹ Nurbanu kadar Kösem Sultan da sarayın hem içinde hem de dışında etkili olmuştur.

Diplomatik anlamda 16. ve 17. yy. hanedan kadınlarının (Hürrem, Nurbanu, Safiye Sultan gibi) tıpkı birer elçi gibi mektup ve hediye alışverişinde bulunup, yeni diploması kanalları açtıkları görülür. Bu durumun çok daha eski örnekleri de vardır. Örneğin Akkoyunlu devletinin başında bulunan Uzun Hasan, annesi Sare Hatun'u II. Mehmet'e yollayarak, sulh içinde bir uzlaşmaya varma isteğini annesi aracılığıyla dile getirmiştir.²⁰

Osmanlı geleneğinde, ölen hanedan kadınlarının ardından büyük çaplı hayırların yapıldığı görülür. Sultan III. Murat, annesi Nurbanu'nun cenaze töreninde geleneğe uymayarak cenaze töreni boyunca sarayda durmak yerine, annesinin

¹⁷ Bu sebeple de Tanpınar, Huzur romanında, Üsküdar'da tam bir kadın saltanatının sürdüğünü ifade eder.

¹⁸ a.g.e. s.197

¹⁹ a.g.e. s. 192

²⁰ a.g.e. s. 219

cenaze törenine katılmış, hatta ağlar halde tabutun ardından camiye kadar yürümüştür. Nurbanu'nun şaşaalı ve kalabalık cenaze töreni minyatürlerle resmedilerek kalıcı hale getirilmiştir. Minyatürlerden oluşan söz konusu kitapçık, halen Topkapı Sarayı kütüphanesinde mevcuttur. Nurbanu bir gözde olarak, eşi II. Selim'in kabrinin yanına defnedilen ilk hanım olma özelliğini de taşır.²¹ Mihrimah Sultan da, öldüğü zaman babası Sultan Süleyman'ın türbesine gömülmüştür.

Bir başka kayda değer gerçek ise, Sultan Süleyman'ın, eşinden boşanmak isteyen kızkardeşine sahip çıkıp onun bu isteğini kabul etmesi ve damadı vezirlik görevinden azlederek, onun resmî kariyerine son vermesidir.²²

Kadınların hanedan nazarında olduğu kadar toplum nazarında da ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu dikkat çeker. Zira, Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın ölümü tüm toplumu yasa boğmuş, hatta Celal Mustafa, Hafsa Sultan için bir mersiye yazarak, şiirinde onun güzel kişiliğinden ve cenaze töreninden bahsetmiştir.²³

Özel ve soyutlanmış bir alanda yaşamış olmasına rağmen, Osmanlı kadınının aile/özel alan dışında da etkili olduğunu gösteren birçok kaynak vardır.

Örneğin, mahkeme kayıtlarının tutanaklarından edindiğimiz bilgiye göre, kadınların mülk edinme ve işletme hakkına sahip olup, bu hakkı etkin bir şekilde kullandığı görülür. Kadınların kimi vakıf kurmuş, hayır yapmış, kimi mülk edinmiş, kâr payı getirecek borçlar vermiş, kimi ev içi üretime geçmiş ya da yatırım ortaklığına girerek mülkünü çeşitli şekillerde kullanma/işletme yoluna gitmiştir.²⁴ Seng, makalesinde birçok kayıtlı vak'ayı dile getirerek kadınların, hem Müslim hem de gayrimüslim kadın ve erkeklere borç verdiğini, ticarî amaçlı mekanlar kiraladığını, para ile ya da miras yoluyla dükkan sahibesi olduğunu, kadınlarla kadınlar arasında ya da anne ile kız arasında da mal alım satımının yapıldığını; kadınların borç verdikleri kocalarından paralarını alamayıp, vekil tayin ettikleri kocalarının iyi bir ticaret yapamaması ya da kadının üzerine geçirdiği ev konusunda kocasıyla anlaşmazlığa düşmesi durumunda, kocalarını dava ettiğini ifade eder.

²¹ a.g.e. s.189

²² a.g.e. s. 202

²³ Pierce, s.187

²⁴ Yvonne J. Seng, *Women in the Mediaval İslamic World, "Invisible Women: Residents of Early Sisteenth-Century İstanbul"*, St Austin's press, 1998, s. 255

Kadınlar, günlük hayattaki problemlerini çözmek için de mahkemeye gitmekten çekinmemişlerdir. İlginç olanı, Şeriat mahkemelerinden gayrimüslim kadınların da Müslüman kadınlar kadar faydalanmak isteyip, bu mahkemeyi kendilerinininkilerine tercih etmiş olmalarıdır.²⁵

Haim Gerber'in Bursa, Ronald Jennings'in ise Kayseri kayıtları üzerinde yaptığı benzer amaçlı araştırmalar, söz konusu hakların ve bunların işletilmesinin taşradaki kadın için de geçerli olduğunu ortaya koyar. Gerber, mülkünü işleten kadınların yanında, miras hakkını ciddiyetle muhafaza edip yeri geldiğinde kocasını ya da oğullarını dava eden hanımlara ait vak'aları örnek göstererek, İslam'da kadına verilen miras hakkının teorik değil pratik bir esas olduğunu gösterir.

Jennings ise, 17. yy. Kayseri'sindeki ticarî muamelelerin yüzde 40'ının içinde kadınların da bir şekilde yer aldığını ifade eder.²⁶

Osmanlı toplumuna dair bir başka mit de çok evliliğin yaygın olduğu izlenimidir. Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında da benzeri örneklerin zaman zaman karşımıza çıktığı görülür.

Hakikatte ise poligaminin ender, aile başına düşen çocuk sayısının ise şaşırtıcı derecede düşük olması, Gerber'in Anadolu'daki Osmanlı ailesine ait aktardığı bir başka kayda değer bilgidir.²⁷

Poligami husunda ulaşılabilen en eski birinci el kaynak, İstanbul'da yapılan 1885 ve 1907 yılı nüfus sayımlarıdır. Bu sayımlar, tüm İstanbul genelindeki erkeklerin sadece yüzde 2,29'unun çok eşli olduğunu gösterir ki bu sayının sonraki yıllarda düşüş eğilimi gösterdiği de dikkat çeker. Bu dağılımın bir örneği sayılabilecek 108 erkekten ise sadece 9'unun üç hanımla evli olup, hiçbirinin dört eşli evlilik yapmadığı görülür. Duben ve Behar'ın belirttiğine göre bu oran, 19 yy. Amerika'sındaki Mormonlar'da yüzde 10 ila yüzde 12 civarında görülen çok eşlilik karşısında ya da birçok Afrika kabilesindeki çok evlilik geleneğine göre bir hayli küçük bir rakamdır.²⁸

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz a.g.e

²⁶ a.g.e. s.231

²⁷ Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa", Hebrew University, Jerusalem, Int. J. Middle East Stud. 12 (1980) printed in USA, s.241

²⁸ Alan Duben and Cem Behar, İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940, Cambridge University Press, 1991, 2002, s. 148-149

Tanpınar'ın geçmiş zaman, bilhassa saray ve konak kadınları üzerinde fazlaca durduğunu göz önünde bulundurarak, hanedan, İstanbul ve Anadolu kadınlarından sonra, biraz da Osmanlı toplumundaki köle konumundaki kadınlardan bahsetmemiz gerekir.

Emine Fuat Tugay hem araştırmalarından hem de kendi hayatındaki tecrübelerinden istifade ederek 19. yy.'da Osmanlı yönetimindeki köleler hakkında kayda değer bilgiler verir. Tugay, kölelik sisteminin en insanî platforma oturtulmuş şeklinin Osmanlı'da olduğunu söyler; zira, kölelerin hakkı yasa tarafından korunmakta ve kendilerinden sadece ev içinde çalışmaları istenmektedir. Çocuklu kölelerin çocukları da yasa tarafından korunmakta, çocuk süt emme çağında ise o da evin çocuğunun süt annesine verilmek suretiyle evin küçük beyine süt kardeş yapılmaktadır. Bu durumda, eve gelen hizmetçinin çocuğu, evin küçük beyiyle kardeş edilerek, ev sakinleri içerisinde yüksek bir itibar kazanmaktadır.²⁹

Osmanlı'da köleler beyaz ve siyah köleler olarak iki gruba ayrılır. Beyaz köleler resmî olarak dokuz, siyah köleler ise sıcak bir iklimden geldikleri ve yapıları daha soğuk bir iklime alışık olmadığı için, yedi yıl alındıkları eve hizmet etmek durumundadırlar. Bu dönem sona erdiğinde, kendilerine adalet mahkemelerinde geçerli olacak bir hürriyet belgesi verilerek azat edilirler. Eğer köleler hizmet ettikleri evin sahibinden memnun değilse başka birine satılmayı teklif edebilir. Fakat bu isteği reddedilirse, kölenin kaçması yasal bir meşruiyet kazanır veya bir köle, köle satıcısına giderek durumu efendisine izah etmek suretiyle, kendisinin başka birine satılmasını isteyebilir.³⁰

Osmanlı'daki köle kadınların görev ve statülerine baktığımızda, hizmetçilerin içinde en yüksek konumda *kalfayı* görürüz. Kalfalar evin sakinleriyle neredeyse aynı hayatı paylaşırlar. Tıpkı aile üyeleri gibi güzel giyinir, aynı yemeği yer ve bir hastalık ya da sıkıntı durumunda aynı ilgiyi görürler. Evin çocukları da, Kalfa Bacı diye çağырдыıkları bu hanımlara saygıda kusur etmezler.

Cariyeler, hürriyetini kazandıktan sonra ya kendi isteğiyle aynı evde yaşamaya devam eder ya da uygun bir kısmet bulunup ev sahipleri tarafından

²⁹ Emine Fuat Tugay, *Three Centuries: Family Chronicles of Turkey and Egypt*, "Appendix I", Oxford University, 1963, s. 306

³⁰ a.g.e.

evlendirilirler. Çeyizinin büyük bir kısmı, ev eşyaları, ziynet eşyaları gibi kaşılanması gereken giderler, cariyenin sahibi tarafından karşılanır. Evin sahibinin refah seviyesine göre verilen hediyeler çeşitlilik arzeder. Evlendikten sonra da köle ile efendisinin arasındaki sevgi ve dostluk bağları devam eder. Başlı sıkıştığı veya dara düştüğü zamanlarda ise yardım alacağı kapı, yine eski efendisinin kapısı olur.

Refah seviyesi yüksek evlerin cariyeleri ise zengin bir çeyiz verilerek mevki sahibi kişilerle evlendirilir. Tugay, kendi büyükannesinin evindeki kalfalardan biri olan Kadife Kalfa'nın zengin bir çeyizle birlikte bir doktorla evlendirilmesini anlatır. Bu örnek, Tugay'ın verdiği tüm bilgileri somutlaştırır.³¹

Saray ve konaktaki diğer kadın hizmetlileri görevlerine ve statülerine göre şöyle sıralayabiliriz: İlk sırada kalfalar, hazinedarlar, odacılar, kutucular, leğenciler, oğuşturucular; bunları takiben, orta kalfalar, tezreciler, çubukçular, kahveciler, sofracılar, kilerciler, fannonzcular, çengiler, sazende ve hanendeler.

Çengi, sazende ve hanendeler güzel ve yetenekli olanlardan seçilir ve kendilerine devrin üstadları tarafından müzik dersleri aldırılır.

Osmanlı'da kadınların eğitim gördüğü, okur-yazar, hatta şair olduğu da bir gerçektir. Cemal Kafadar'ın yayınladığı *Âsiye Hanımın Mektupları*³² isimli çalışması bize taşrada yaşayan tarikat mensubu bir Osmanlı hanımının eğitim seviyesinin hiç de geri olmadığını, şeyhine his ve fikir dünyasını açıklayan mektuplar yazdığını ve bunlara cevap aldığını, kadının gayet tutucu bir çevrede bile hüsnükabul görüp dinlendiğini göstermektedir.

Gerek merkezde gerek taşrada kadın şairlerin de yetişmiş olduğunu bilmekteyiz ki bu bize hem merkez hem de taşrada kadınların belli bir eğitim aldığını göstermektedir. Bilebildiğimiz kadın divan şairlerinin sayısı her ne kadar çok sınırlı olsa da, elimizdeki örnekleri incelediğimizde, Osmanlı toplumunun kadın şairleri hakkında bir fikir edinebiliriz. Örneğin 15.yy.ın sonu 16.yy.ın başlarında yaşamış olan Mihrî Hatun, Amasya'nın bir kasabasında yaşamasına rağmen sesini edebiyat camiasına duyurabilmiş, dinî bir çevreden gelmesine rağmen eğitiminde veya edebî performansında herhangi bir engelle karşılaşmamıştır. Hatta, devrinin şairlerine nazaran II. Beyazıt tarafından daha fazla teveccüh görmüş ve

³¹ Ayrıntılı bilgi için a.g.e. bkz. s.305

³² *Âsiye Hanımın Mektupları*, Cemal Kafadar

ödüllendirilmiştir. Bir kadın olarak sanatının göz ardı edilmeyip, bilakis devlet erkanınca desteklenmesi, Osmanlı toplumunda kadının edebî varlığına saygı gösterilip tutucu bir tavır takınılmadığını ispatlar. Mihrî Hatun, birkaç kere âşık olmasına rağmen hiç evlenmemiştir.³³

Kastomonu'dan Zeynep Hanım'ın (15. yy.ın ilk yarısı) bir taşralı olması ya da Fitnat Hanım'ın (18.yy.ın ilk yarısı) bir şeyhülislamın kızı olması da, onların seslerini duyurmalarına engel olmamıştır. Bu sınırlı sayıdaki kadınların hayatından edinebildiğimiz bilgilerden yola çıkarak, taşrada da eğitilmiş kadınların bulunduğu ve bunların ekseriyetle mevki sahibi ailelere mensup olduğu, entellektüel ve edebî çevreye ilgi duyan kadınların ise erkek ağırlıklı bu çevreler tarafından dışlanmadığı görülür. 19. ve 20. yy.larda edebiyatla iştigal eden hanımların sayısında bir artış olduğu görülür.³⁴

Andrews, Osmanlı kadınlarının toplum hayatına yön vermediğini, ancak potansiyel anlamda güçlü, yetenekli ve bağımsız olduklarını ifade eder.³⁵

19 yy.a gelindiğinde toplum içinde kadınların ev içinde olduğu kadar ev dışında da üretime ve ekonomiye katkıda bulunduğu görülür. Kadının evde, erkeğin ise dışarıda çalışması şeklindeki iş bölümü aslında Osmanlı'nın son döneminde kırılmıştır. Kadınların seri üretime katılımıyla birlikte, özellikle tekstil alanında bazı şehirleşmiş bölgelerde erkek işçi sayısının gözle görülür derecede düştüğü fark edilir. Özellikle 1880'li yıllardan sonra tekstil alanında çalışan işçilerin çoğunluğunun kadın ve genç kızlardan oluştuğu dikkat çeker. Örneğin o dönemin Bursa'sındaki dokuma fabrikaları, tamamıyla kadın iş gücüyle çalışmaktadır.³⁶

1890'lar-1910'lar ise kadınların kendi haklarını dile getirme ve kendilerine özgü bir hak arayışı hareketini başlatma dönemidir. Aynur Demirdirek, uzun süre yayın yapıp sesini yurtdışına da duyurmuş olan *Kadınlar Dünyası* dergisini merkeze alarak kadınların hak talepleri ve bunu dile getiriş biçimleri üzerinde durur.³⁷ Kadınlara ait yayınların artarak devam ettiği bu dönemde *Kadınlar Dünyası*,

³³ W. Andrews, *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*, University of Texas Press, 1997, s. 218-220

³⁴ Leyla Hanım, Şeref hanım, Adile Sultan, vs.

³⁵ a.g.e., s.257

³⁶ Donald Quataert, "Ottoman Women and Manufacturing", *Women in Middle Eastern History*, Nikki R. Keddie and Baron Beth (ed.), Yale University Press, 1991, s. 162-163

³⁷ Aynur Demirdirek, "In pursuit of the Ottoman Women's Movement", *Deconstructing the Images of Turkish Women*, Zehra Arat (ed.), palgrave press, USA, 2000 , s.65-81

“Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan” isimli bir dernek kurmuş, Fatma Nesibe'nin konuşmacı olduğu “Beyaz Konferans” serisini düzenlemiş, “Türk Kadını Dersanesi” adı altında, kadınlara yabancı dil, müzik vb. dersler veren bir enstitü durumuna gelmiştir.³⁸ Kadınlar daha çok, kendilerini yayınladıkları makaleleriyle dile getirmiştir. Örneğin, makalelerinde sık sık eğitim hakkını dile getirerek, bunu sadece yetiştirecekleri çocukları için değil, milletin gelişim sürecine katkıda bulunmak ve kendini gerçekleştirmiş, özgüven sahibi bireyler olabilmek için isterler. Çalışma hakkını ise ekonomik özgürlük ve diğer hanımların ihtiyaçlarını karşılayıp onları koruyabilmek için isterler. Örneğin doktorluk, kadınlar arasında ihtiyaç duyulan bir meslektir.

Kadınlar evlilik husunda, çiftlerin birbirlerini istemesi ve seçmesi gerektiğini savunur ve çekirdek aile içinde yaşamak ister. Sokak kıyafetinin ise İslamî esaslara ters düşmeyecek, fakat çarşaf ve peçenin dışında, Anadolu'daki gibi daha çeşitli ve dışarıda çalışırken giyinmeye uygun şekilde teklif ederler.

Elit kadınlardan oluşan dergi yazarlarının Batılı gibi görünme ya da o perspektiften kendilerini değerlendirme çabaları dikkat çeker. Kadınlar her ne kadar seçme hakkını dile getirip Batı'daki feminist hanımların mücadelelerini takdir ettiklerini söyleseler de, henüz bu hakkı kendileri için istemek adına herhangi bir mücadeleye girmezler. Dergi yazarlarının, zaman zaman erkek meslektaşlarıyla ve dönemin entellektüelleriyle kadın üzerine fikir münakaşasına giridiği görülür.³⁹

Bu dönem kadınlarının, fikirlerini desteklemek için Asr-ı Saadet döneminden ve İslamın “çarpılmamış” ilk devirlerinden örnekler verdiği, fakat aynı zamanda “medeni” dünyaya uyum sağlama çabası içinde olduğu dikkat çeker.

Serpil Çakır'ın *Kadınlar Dünyası* üzerine yaptığı çalışmasını kitaplaştırarak *Osmanlı Kadın Hareketi* ismini verdiği çalışmada belirttiği gibi, yakın zamana kadar sanılanın aksine, kadınların, haklarının farkına varması ve bunları istemesi, Atatürk'ün devrimlerinden sonra gerçekleşmemiştir; kadınların feminizm hareketi, Son Osmanlı dönemine kadar gitmektedir.

Kadınların kendilerini ifade edebilmeleri için uygun bir ortamın hazırlanmasında şüphesiz ki Tanzimat edebiyatçılarının toplumu eğitmek ve kadına

³⁸ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis yay., s.49

³⁹ a.g.e. bkz.s.75

toplumda hususi bir yer vermek adına gösterdikleri çabaların ve yazdıkları edebî eserlerin önemi büyüktür.

Tanzimat dönemi edebiyatında kadın, klasik şiirde yer alan imgelerden daha farklı bir şekilde, reel varlığıyla, edebiyat eserine girer. Bu dönem edebiyatçılarının halkı eğitmek için yazdığını ve Batı'dan gelen roman ve hikaye türlerinin henüz edebiyatımızda yeni olduğunu göz önünde bulundurarak, bu eserlerin teknik açıdan zayıf ve daha çok romantik akımın etkisi altında geliştiğini, bunun için de olay örgüsü bakımından realiteden uzak olduğunu söylemek doğru olur. Yine de eserlerde kadınların nasıl yer aldığını incelemek, dönem edebiyatı içinde kadının konumunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Dönemin edebiyatçıları toplumu eğitirken kadınlarla ilgili olarak, sosyal bir yara addettikleri kadınların eğitimi, kaç-göç geleneği, kadınların evlilik aşamasında söz hakkının olmaması ve cariyelik gibi toplumsal konularda yazmayı da ihmal etmemişlerdir. Dönemin yazarları tezli roman yazdıkları ve roman türünün ilk deneyicisi oldukları için eserlerindeki kişiler birer tip olmaktan öteye gidememiş, olay örgüsü de acemiliğin ve romantizmin etkisiyle tekdüze cereyan etmiştir. Bununla birlikte dönemin bütün yazarları, eserlerinde kadın ve erkek kahramanlar aracılığıyla, önemli sosyal meseleleri ele almıştır:

Şemsettin Sami'nin Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat romanı, konusu itibariyle fertlerin arzuları dışındaki kişilerle evlendirilmesi problemini işler.

Namık Kemal, iyi nesiller yetiştirebilmesi için kadının eğitiminin önemi ve gerekliliği üzerinde ısrarla durur. Eserlerinde, bir tip olmaktan öteye gidemeyen sırf iyi ve sırf kötü kadın kahramanlara yer verir. Örneğin, İntibah'ta karşımıza çıkan Dilâşup, aşırı iyi ve sevdiği insan için ölümü bile göze almaktan çekinmeyecek kadar fedakâr bir kadinken, Mehpeyker gözünü intikam bürümüş ve bunun için her türlü kötülüğü yapmaya muktedir, muhteris bir kadın olarak karşımıza çıkar.

Döneminin diğer yazarlarının birer, ikişer romanda ele aldığı konuları, Ahmet Mithat Efendi, yazdığı çok sayıda hikaye ve romanında, daha geniş bir çerçevede ele alır. Buna bağlı olarak, eserlerinde yer verdiği kadın kahramanlar da çeşitlilik arz eder. Dönemin ana sorunlarından biri olan ve Cumhuriyet dönemi yazarlarına kadar geniş bir yelpazeyi etkileyen Batılılaşma sorunu, Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinin ana meselelerinden biridir. Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde

hem erkek hem de kadın alafranga tiplere yer vererek Batı hayranlığını yerer, Batı'ya özentiden husule gelen feminizm ve benzeri fikir akımlarını eleştirir ve okuyucularına, özlerine dönmeleri davetinde bulunur.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde kadın kahramanlar dolayısıyla, cariyelik, evlenme, eğitim gibi meselelerin birçok defa ele alınması söz konusudur. Yazar, bu meselelerle ilgili olarak okuyucusuna bir mesaj vermeyi de ihmal etmez. Genç kızların eğitiminin ne kadar önemli olduğunu anlatan Diplomalı Kız isimli romanını bir örnek olarak hatırlayabiliriz. Ailesi tarafından okutulmuş ve muallimlik diploması almış olmasına rağmen iş bulamayan, fakat bildiği şiirler sayesinde zengin olup ailesini sefaletten kurtaran romanın başkişisi Juli şunları söyler: "Anacığım! Babacığım! Şükûfe-fürûş dahi olacak olsa, kızları yine muallime diplomasına nâil etmelidir."⁴⁰

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde erkeklerin zulmüne uğrayan kadın kahramanların yanı sıra, akılca ve kuvvet bakımından onlarla boy ölçüşen kadın kahramanlara da yer vermiştir.⁴¹ Bununla birlikte, son romanı Jöntürk'te yer verdiği feminist bir kadın kahraman (Ceylan) vasıtasıyla feminizmin aleyhinde bulunur.

Bir sonraki döneme mensup Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında ise alafranga hayatın etkisi kadın cihetiyle de sürdürülür. Aynı zamanda mahalle kadınları da birer roman kahramanı olarak karşımıza çıkmaya başlar.

Servet-i Fünun edebiyatı ile sanat anlayışının değişmesine bağlı olarak eserlerin içeriğinde ve buna paralel olarak da romanlardaki kadının niteliklerinde değişiklikler meydana gelir. Kerman, Halit Ziya'nın genç kızlarını ve kadınlarını iki gruba ayırır: "Nemide, Hacer, Nihal ve Azra gibi batılı terbiye ile yetişmiş hassas, marîz, genellikle badbaht olan sarışın genç kızlar ve Nâhit, Semiha, Neyyir gibi kendileyle beraber diğerlerini de felakete sürükleyen, tabir câizse 'meş'um kadınlar'; [kadınlar olarak ise] hayatlarının gayesi eğlenmek ve gezmek diye özetleyebileceğimiz Firdevs Hanım ve kızları (Aşk-ı Memnu), Veli Beyin karısı ve kızları (Kırık Hayatlar) ile huzur ve saadeti aile yuvasında arayan, en mükemmel

⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, Diplomalı Kız, İstanbul, 1307, s. 227

⁴¹ Felsefe-i Zenan'da Âkile, Dürdane Hanım'da Ulviye gibi.

örneğini Vedide'nin (Kırık Hayatlar) teşkil ettiği ideal anne tipi"dir.⁴² Mehmet Rauf'ta ise kadın, güzelliğini ruh güzelliğinden ve meziyetlerinden alır.⁴³

Cumhuriyet devrine gelindiğinde ise önceden altyapısı hazırlanmış olan kadın hareketine yeni bir yön verilerek hem edebî hem sosyal sahada milli cereyanlar etkisinde bir edebiyat ve kadın kimliği öne sürülür. Türk kimliği bu dönemde Osmanlı tarih ve medeniyetine ait tüm süreçten arındırılmış ve Osmanlı öncesi Türklerini kendine referans alan, milliyetçilik ile Batıcılığın sentezlenmeye çalışılarak ortaya çıkarılmıştır. Cumhuriyetin ve modernleşmenin en somut örneği olduğu için kadın meselesi, devlet tekelinde şekillenerek vatanperver bir söylev halini almıştır. Devletin desteklediği kadın modeli; eğitilmiş ve yurduna hizmet edebileceği bir mesleği olan, sosyal açıdan aktif ve organize edici, ama aynı zamanda eşlik ve annelik sorumluluklarının bilincinde, kadınlığı mümkün olduğunca silikleştirilmiş (kısa saç, şapkalı üniforma tipi bir tayyör, bakımlı ama göze çarpmayan bir kadın tipi), erkekle sosyal hayatta omuz omuza vermiş, ülkesi için çalışan bir prototip oluşturulmaya çalışılır. 1980'lerde ise Kemalist feminizmin sorgulanıp yeni yeni feminist grupların ve feminist araştırmacıların ortaya çıktığı görülür.⁴⁴

Milli Edebiyat cerayanı ile eserlerde karşımıza çıkan kadın tipi tekrar şekil değiştirir. Bu dönemin eserlerindeki kadın kültür ve iffetiyle ön plana çıkan eğitilmiş, ülkesine hizmet etme adına gayret gösteren, fikrî açıdan olgunlaşmış kadınlar ve genç kızlardır. Bu tipler daha çok Halide Edip'in ikinci devresi diyeceğimiz Milli Mücadele dönemi romanlarında karşımıza çıkar.

Kadın ve erkek yazarların eserlerinde farklılıklar görmek mümkündür. Kadın yazarların eserlerinde kadın, kimi olumsuz yönlerine rağmen hiçbir zaman ahlakî çöküntüye uğramaz. Erkek yazarların eserlerinde ise birden gelen özgürlük ortamı, kadında ahlakî çöküntüye sebep olabilir.⁴⁵ Halide Edip'te olduğu gibi kadın

⁴² a.g.e., s. 262-263

⁴³ Kerman, Tanpınar'ın Nuran karakterinde tarih, medeniyet ve kültürü kendisinde birleştirerek, yani fiziksel güzelliğin ötesinde biz zenginlikle özdeşleştirerek ideal kadın örneğini ortaya koymasını, Mehmet Rauf'un yaklaşımına benzetir. s.265

⁴⁴ Aysel Durakbaşı, Kamalism as Identity Politics in Turkey, Deconstruction the Images of Turkish Women, Zehra Arat (ed.), palgrave press, USA, 2000, 139-153

⁴⁵ Bahriye Çeri, Türk Romanında Kadın, Simurg yay., İstanbul, 1996, s. 248

yazarların romanlarında, kadın kahramanlar ve kadın meselesi daha fazla ön plana çıkar.⁴⁶

Bu arada Batılılaşma sorununun halen romanlarda işlendiği görülür. Peyami Safa, Fatih-Hrabiye'nin kadın kahramanı Neriman'a birtakım çelişkiler yaşattıktan sonra, romanın başkahramanının (Peyami Safa'nın romanlarındaki ideal erkek tipi) yardımıyla, ona doğru yolu buldurtur. Yakup Kadri ise, Sodom ve Gomore'deki Leyla tiplmesiyle, Batılılaşmanın kadında yol açtığı değer kaybından ve dejenerasyondan bahsederken, daha sonra yazdığı Ankara romanında, yeni Cumhuriyet kadınına beslediği hüsnüzannı, romanın kadın kahramanı Selma'yla somutlaştıracaktır.

İncelememizde Tanpınar'ın eserlerinde yer alan kadınları inceleyerek, onun bu sürecin neresinde durduğu ve ona olan katkısı hakkında bir fikir edinebileceğiz.

⁴⁶ Örneğin, Kalp Ağrısı ve Zeyno romanlarında kadın hakları ve yeni kadın hakkında söylevlere rastlamak mümkündür.

I. Bölüm: Aşk

I. Bölüm: Aşk

Birçok yazar gibi Ahmet Hamdi Tanpınar da aşkı şiir, hikaye ve romanlarının vazgeçilmez konusu haline getirmiş, aşkın çeşitli boyutlarını eserlerinde işlemiştir. Onu bu hususta herhangi bir yazardan ayıran özellik; aşkı, geniş bir kültür birikiminin oluşturduğu bir çerçevede, düşüncenin yanı sıra şair ve estetik kimliğinden ileri gelen zengin bir hayal dünyasının oluşturduğu estetik bir yapı kurarak ve daha da önemlisi, şahsî dünyasıyla bağlantılı bir sahicilik hissi uyandırarak ele almasıdır.

Tanpınar, sanatın büyüklüğünü, onun aşkla olan münasebetine bağlar:

Benim için en büyük sanatkârlar, kendi mütevazı ve isimsiz ömürlerinde aşkın cennetini yaratmak suretiyle ölümü iradelerine muti edenlerdir. Biz her açılan bahar gülünde onların ruhlarını koklar, her şafakta onların rüyasının yenileştiğini seyrederiz.⁴⁷

Tanpınar'ın kendi eserini de burada söz konusu ettiği gayeye, yani bir aşk cenneti yaratarak ve böylece ölümü yenmeye yönelik olarak biçimlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Eserleri, taşıdığı nitelik itibarıyla bunu gösterir mahiyettedir.

Tanpınar'ın eserlerinde aşk, hayata anlam ve zenginlik katan bir unsur olarak ele alınır. Aşkı insanlığın varoluşu, yani Adem ve Havva'yla başlatan Tanpınar, bu anlayışını daha sonra üzerinde etraflıca duracağımız Adem'le Havva hikayesinde de vurgular. Aşk, hayat var olduğu sürece devam edecektir. Sevgililerin yanında ya da onlardan ayrı olmak hiç mühim değildir, zira kahramanlar nefes alıp verdiği müddetçe aşklarından vazgeçecek değillerdir. Bu itibarla sevilen de seven de, iki âşığın etrafındaki dünya da zenginlik kazanmakta, anlamlı bir bütün haline

⁴⁷ Yaşadığım Gibi, A. Hamdi Tanpınar, Dergah yay, İstanbul, 19--, s.108

gelmektedir. Tanpınar, insanın rûhî ve uzvî boyutunu aşta birleştirir; sadece ruhî planda kalıp mistik açılımlar taşıyan aşklara eserinde yer vermez. Sadece uzvî boyuttan ibaret aşklarsa, eserlerde derinlik ve zenginlikten yoksun olarak yer alır. Bu tür aşklar insana yalnızlığını daha da hissettiren, hatta kimi zaman insanı iğretilik hissine sürükleyen niteliktedir.

A. Ezeli ve Ebedi Aşk:

Kadınla erkek arasındaki aşk, Havva'nın Adem'e yoldaş olarak yaratıldığı zaman, hatta zamanın ötesinde, zaman daha yaratılmadan, Adem'le Havva Tanrı katındayken başlar. Adem uykusunda Rabbin ona güldüğünü ve “yaratıcı elinin” sol böğrüne kapandığını görür. O anda Adem'in bir tarafı boşalır ve “küçük, beyaz bir şey” kımıldar. Adem birdenbire bir yanından boşalan bir varlık görür. Bu varlık, varoluş sahnesine çıkar çıkmaz, üşüme ve korku hissiyle kendisine sokulur. İşte o anda Adem'in gönlünde aşkın, kadın aşkının tohumları filizlenmeye başlar:

(Adem) Hiçbir yıldıza, hiçbir meleğe bu kadar yakınlık duymamıştı. Ondan gayrısına kimse kendini yakın bulmaz, hiçbir şey ondan gayrısına bağlanmazdı. Halbuki şimdi bu küçük mahluka kendisini çok yakın buluyordu. İçinde Rabdan ayrı, onun iradesini kabule hazır, fakat ondan uzak, bu küçük ve canlı aydınlık parçasının etrafında yeni bir âlem kurmuştu. Sanki Kadim Nizam'dan kopmuştu.⁴⁸

Mahlukatın içinde üstün bir konuma sahip olmasına rağmen Adem, kendine sokulan bu küçük varlığın hemen etkisi altına girmiştir. Zira, bu küçük varlık, Adem'e yepyeni bir âlem sunabilecek mahiyettedir.

Bu varlık Adem'e, kendisinden bir parça olduğunu söylerken, melekler onu Adem'e “Yalnızlığının aynası”⁴⁹ diye tanıtır. Havva'nın yaratılışıyla birlikte

⁴⁸ Hk, 127

⁴⁹ Hk, 128

Adem artık üst âlemin varlıklarından uzaklaşmış, kendinden bir parça olan Havva'ya yakınlaşmıştır. Adem, kendisine ebedî yoldaş olacak kadını işte o zaman kollarının arasına alarak, ona doyamadan bakar. Adem'in, gözlerinde sonsuzluğu gördüğü Havva, tüm güzelliği ve teslimiyetiyle Adem'i kendine âşık etmiştir.⁵⁰

Ne var ki ilk aşkla beraber ilk ayrılış da ortaya çıkmış, Adem'le Havva üst âlemdeki varlıklardan kopmuş, bu kopuş ikisini birbirine daha da yaklaştırmıştır. Havva'nın güzelliği karşısında kendinden geçen Adem, artık "Arşın ilk merhalesini, ezeli nurun ilk damlasını" göremeyeceğini anlar. Nitekim artık Rabbi tahmid ve tesbihteki meleklerin duyduğu hayret ve ilahî haz ona çok uzaktır.⁵¹ Bu nuru bir daha göremeyeceğini anlayan Adem, büyük bir hüznle Havva'ya sığınır, onda sükun bulur.

Havva'nın göğsünde her şey unutuluyordu. Bu yumuşak ve kokulu yastıkta her azap dinebilirdi. Her acı burada serinleyebilirdi⁵²

"Havva'nın gecesine her an gömüldükçe" Havva, Adem için adeta unutuşun ve kaçışın kucağı olur. Kaybettiklerine karşılık Havva, Adem'e kendini, vücudunu vermiştir. Kaderin uyanması ve tüm varlıkların dehşetten kaçışmasıyla korkuya kapılan Adem'in ilk düşündüğü yine Havva olur, onu korumak için kollarının arasına alır. Adem ise endişelendikçe Havva'nın gururu ve sükunu karşısında ve onun yanında derdini unuttur. Rab ve melekût âlemi, insanoğlunun serüveninin başladığını Adem ve Havva'ya haber verir. Yeryüzünün oluş karmaşası içinde, karanlığın içinden Adem'le Havva yeryüzüne inmektedir.

Adem bu karanlığın içinde Havva'nın vücuduna sığınyordu. Nergis gibi bir aydınlık görüyor, Havva onun kolları arasına gömülüyordu. Rabbin takdis ettiği aşklarını toprağa götürdükleri için ikisi de mesuttu.⁵³

⁵⁰ Hk, 129

⁵¹ Hk, 129

⁵² Hk, 130

⁵³ Hk, 134

Üst âlemden yeryüzüne iniş, ilahî lezzetlerden ayrılış her ne kadar hüznün verici de olsa, yanında Havva varken Adem için bunlar katlanılabilir şeylerdir. Adem'in asıl hasreti, yeryüzüne inerken Havva'dan ayrılışıyla başlar. Adem üst âlemin lezzet ve güzelliğinden ziyade, Havva'nın ve onunla beraber olmanın güzelliğini özlemle yad eder. Öyle ki bu ayrılış "yakıcı bir azap" halini alır. Adem Serendip'te, Havva Yemen'de birbirlerine nasıl kavuşacaklarını düşünürler, birbirlerini isimleriyle çağırarak ararlar: "Ve insan sesine susamış toprak bu sesleri dinledikçe ısınıyor, değişiyordu."⁵⁴

Tanpınar'ın Güzel ile Sevgi Arasında, Aşka Dair, Aşk ve Ölüm⁵⁵ başlıklarını taşıyan üç denemesinin kaynaklık ettiği bu alegorik hikaye, gerek verdiği mesajlar, gerekse diğer eserlerinde işleyeceği aşk temasına fikrî bir temel teşkil etmesi açısından önemlidir.

Tanpınar, insanın varoluşunun başlangıcı ile genel anlamda insanın varlığını temsil eden ve "kadim efsane" diye zikrettiği⁵⁶ Adem ile Havva kıssasını büyük ölçüde Ahd-i Atik'e dayanarak yeniden yorumlamaktadır. Tanpınar, bu kıssada, aşka dair fikirlerinin geniş bir ifadesini bulmuş olmalıdır. Ahd-i Atik'te de Kuran-ı Kerim'de de ayrıntılar itibariyle farklı olmakla birlikte ortaklaşa yer alan şeytan ve yasak meyve unsurlarının hikayede yer almaması, diğer unsurların da yer yer aslından tamamen farklı bir biçimde hikayeye dahil edilmiş olması; Tanpınar'ın kıssayı yorumlarken serbest bir tavır takındığını, kendini Kitab-ı Mukaddes'le sınırlamak istemediğini göstermektedir.

Tanpınar, insanın varoluşunda ve varlığında aşkın ve kadının yerini izah etmek üzere geliştirdiği düşünceleri, (kadim efsaneye) alegorik olarak uygulamıştır. Dolayısıyla söz konusu düşüncenin dinî değil, beşerî bir niteliğe sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Yine de, bu beşerî düşüncenin dinî bir hikayeden ilham alınarak yazıldığı da bir gerçektir.

⁵⁴ Hk, 135

⁵⁵ Yaşadığım Gibi, 90-108

⁵⁶ a.g.e., 107

“Her aşk, peşinde bir ezeliyet fikrini taşır.” düşüncesine sahip olan Tanpınar, bu cümlede dile getirilen ana düşünceyi şöyle açıklıyor:

Büyük aşk şairlerinin çoğu sevgili ile ta ezelden bir tanışma devresini terennüm etmişlerdir; Yahya Kemal’in ‘Telaki’ adlı manzumesi bu nev’in yeni şiirimizde en güzel numunesidir. Vakiya Yahya Kemal bir Türk şairidir, şiirimizin an’anesinde tasavvufî ilham vardı ve ‘Bezm-i ezel’ mefhumu oradan gelmiştir denebilir; o takdirde mesela Goethe ve Schiller gibi bu an’ane ile hiç alakası olmayan şairleri ne yapmalı? Bizce bu hal aşkın bizatihi kendisinde vardır, her âşık bir ‘reminiscense’ vehmi içinde yaşar; bu belki zamanı üç buudunda tasarruf etmek imkanı olan ve kendi haletlerini ona nakletmekten hoşlanan insan kafasının bir oyunudur. İstikbal için projeler kurduğumuz gibi, mazi için de vehimler icat etmiş olabiliriz. Ben daha ziyade, yukarıda söylediğim gibi aşk tecrübesinin, ölüm tecrübesi ve onunla sıkı sıkıya rabıtalı bazı rüyalar gibi bize cedlerin mirası olduğuna ve bu ezeliyet fikrinin de oradan geldiğine kaniim.⁵⁷

Tanpınar’ın, aşkın ezeliyet düşüncesiyle iç içe oluşunu “an’ane”de değil de yine aşkın kendisinde araması, Adem’le Havva hikayesinin içeriğiyle ilgili bakış açımızı doğrular mahiyettedir. Burada hikayenin, aşktaki ezeliyet fikrini Adem ile Havva’nın varlığı dolayısıyla ifade ettiğini de belirtelim.

Hikayede Havva’nın, Adem’in rüyasında, ondan koparak teşekkül etmesi; hem aşkın ayrılıkla ilgisini ortaya koymakta hem de âşık olunan kadının, aslında erkeğin tasavvurunun biçimlendiği bir hayal olduğunu ifade etmektedir.

Aşkın ayrılıkla, Havva’nın Adem’den ayrılığıyla, başlaması bize kadın ve erkeğin aslında daha önce bütün olarak bulunan tek bir varlığın parçaları olduğu yolundaki miti esas alarak açıklayan Eflatun’u hatırlatır.⁵⁸ Fakat Tanpınar, Eflatun’u

⁵⁷ Yaşadığım Gibi, s.101

⁵⁸ Şölen, Eflatun, çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 48-52

bu noktada anmaktan kaçınır. Onun, insanın ruhundan çok uzviyetiyle ilgilendiğini görürüz: “Uzviyetimizin en karanlık tarafında, çok gizli bir yerde tenin, kadından ayrılmış olmanın azabı mevcut ve müessirdir.”⁵⁹

Kadının, erkeğin rüyasından teşekkül etmesine gelince ki Tanpınar’a göre bunun tersi de doğrudur ve bu, “hakiki varlığa ermek”⁶⁰ anlamına gelmektedir. Tanpınar’a göre seven insan, “Aklın kendisine verdiği kısır nasihatlere güler. Şeniyetin ilcalarını, hatta zaruretleri sathî bulur (...) çünkü o, kadim efsanenin bilmeceğini çözmüştür, bütün bu hakikatlerin yanında ve hepsinin üstünde Havva’nın, Adem’in yaratıcı rüyasından bir altın meyve gibi fırladığını bilir.”⁶¹

Hikaye’de Adem’in Havva’yı yavaş yavaş tanınması, keşfetmesi de aşka ait başka bir hususiyeti ifade eder:

Aşk psikolojisinin en dikkate değer taraflarından biri de mevzuunu tanımadan başlamasıdır; onun için her aşk devamı boyunca bir yığın lezzetli keşifler silsilesi olur. Gülerken, konuşurken, hiddet veya hüznünde bu küçücük insan vücudu daima bizim için yenidir ve her kıvılcığında kainatla her temasında yepyeni hayranlık imkan ve vesileleri verir.⁶²

Tanpınar, aşkı Adem ve Havva’ya dayandırarak ona ezeliyet atfetmiş, Rabbin bu aşkı takdis ettiğini belirterek de, bir anlamda aşka meşruiyet kazandırmıştır. Dini kendisine mesele edinmemesine ve eserlerinde dinî öğelere ihtiyaç duymamasına rağmen Tanpınar’ın, Huzur romanında Ahdi Atik’i okuduğunu belirten bir ifade kullandığını⁶³ ve Adem’le Havva hikayesinde Rab ifadesini (ismin yalın haliyle) tıpkı Ahdi Atik’te olduğu gibi sıkça telaffuz ettiğini düşünürsek,

⁵⁹ Yaşadığım Gibi, s.101

⁶⁰ a.g.e., s.107

⁶¹ a.g.e., s. 108

⁶² a.g.e., s.99-100

⁶³ [Mümtaz’ın] ne bir zamanlar elden düşürmediği ahdi Atik’te, ne de sevdiği filozoflarda, velilerde kendi coşkunluğunu karşılayacak bir şey vardı. Onlar kadından, nefisten, şehvetten ve onun tehlikelerinden bahsederledi. H, 197

Tanpınar'ın aşka meşruiyet kazandırmasının özgün bir yaklaşım olduğunu görürüz. Zira, İsevilikte, bu aşkı günah olarak görme eğilimi, kadını ise baştan çıkarıcı ve günahkâr olarak düşünme söz konusudur.

Hikayede dikkati çeken diğer bir husus ise, aşkın kadının varlığıyla beraber başladığı ve zaman öncesi bir döneme dayanacak kadar kadim olduğudur. Kadının varlığı erkeğe yeni bir âlemin kapısını açar. Bu, tanrısal olmamakla beraber Tanrıya itaatten alıkoymayan bir âlemdir. Yine de, kadının sunduğu bu âlemin erkeği ilahî lezzetlerden alıkoyduğu göz ardı edilmemelidir. Her şeye rağmen Rab tarafından kutsanmış, aşkın ilahî bir kanun; yani doğanın kanunu olduğunu gösterir. Aşk, kadın-erkek arasındaki dayanışmayı da beraberinde getirir. Biri diğeriyle olduğunda sükuna erişir, dert ve sıkıntılarından kurtulur. İnsanoğlunun ezelden ebede uzanan kader yolculuğunda kadın, erkeğin biricik yoldaşdır. Yitirilmiş cennetin tesellisi bile, Adem için Havva'da saklıdır. Zaten Adem, üst âlemden ziyade Havva'dan ayrı düştüğü için yakıcı bir azap içersindedir.

Kadın erkeğin bir parçasıdır, bir bütünün yarısı, erkeğin tamamlayıcısıdır. Tanrı'nın Adem'le Havva'yı içlerinde birbirlerine karşı duydukları aşk olduğu halde ayrı ayrı yerlere göndermesi, dünyada varoluşun bir sebebinin de insanın üst âlemde beraber olduğu, bir bütünün diğer yarısı olan eşini arayıp bulması olarak da algılanabilir. Adem ve Havva birbirini ararken birbirlerine isimleriyle seslenirler: "Ve insan sesine susamış toprak bu sesleri dinledikçe ısınıyor, değişiyordu[r]." Dünyaya şekil, renk, zenginlik katan ise yine aşktır, kişinin eşini arayıp bulmasıdır. Dünyayı ısıtan ses aşkla, hasretle çıkan sestir.

Tanpınar aşkı, "Ruhun ebediyete doğru yaptığı geniş hamlede kendi kendisini ikrarı, zamanı yenmek için insan iradesinin muhtaç olduğu teksif kudretine ve iradeye erişmesi" olarak tanımlamaktadır.⁶⁴

Tanpınar, Adem'le Havva hikayesinde yoğun olarak yer verdiği kadın-erkek aşkına, benzer boyutlarıyla diğer roman ve hikayelerinde de yer vermiş, kimi zaman ise Adem ve Havva aşkına direkt telmihte bulunmuştur.

⁶⁴ Yaşadığım Gibi, s.104

Huzur romanının başkahramanı Mümtaz, kendisini “oluşun bir zerresi” olarak gördüğü halde, Nuran’la kendisini “kainat kadar geniş, sonsuz” bulur. “Nuran’ın varlığı ile kendi varlığını bulmuş”tur. ⁶⁵Adem’in kendisini Havva ile tanıması gibi⁶⁶, Mümtaz da varlığını Nuran’la bilir. Mümtaz Nuran’la kendisini hangi kaderin birleştirdiğini düşünür; sonunda, tabiatın ve tesadüflerin böyle bir uyumu sağlayamayacağına kanaat getirir.

Mümtaz, aralarındaki ruhî ve uzvî ahengin ilk yaratılışın sırlarını barındırdığı kanısındadır ve bunu zaman zaman tekrarlar.⁶⁷

Bu derinden kavuşmalar ve bırakılınca duyulan hasret tek başına bir ömre sığmazdı. Bu ancak derin ve karanlık zamanda biz bilmeden mevcut olmadan evvel hazırlanmış şeylerin neticesi olabilirdi.⁶⁸

İlk yaratılıştan beri kadın, erkeğin ayrılmaz bir parçası ve yoldaşı olagelmıştır. Adem’in Havva’ya sığınınca sükun bulması, ondan ayrıldığında ise yakıcı bir azap hissetmesi ve bunun, kadın ile erkek arasındaki tüm aşklarda tecrübe edilmesi aslında bir devridaimdir. Buna göre, Mümtaz’ın Nuran’a tutkunluğu, Adem’in Havva’ya tutkunluğunda mayalanmıştır. Mümtaz bazen Nuran’a olan sevgisini mutlak bir hücre yakınlığıyla izah eder. ⁶⁹Eflatun’un düşüncesinden ilham alarak “...oluşun çemberinde tesadüf, ikiye bölünmüş tek varlığın parçalarını onların aşkında yeni baştan karşılaştırmıştı.”⁷⁰ diyen Tanpınar, ister ilahî ister tesadüfî olsun, kadının her halükârda erkeğin bir parçası olduğuna, bütünlüğün kadınla tamamlandığına, kadınla kemale eren erkeğin kendisini kâinat kadar zengin hissedeceğine inanır.⁷¹

⁶⁵ H, 157

⁶⁶ Hk, 129

⁶⁷ H, 170,197,198

⁶⁸ H, 170

⁶⁹ H, 197

⁷⁰ H, 197-198

⁷¹ Tanpınar bunu “ömrün ve eşyanın miracında yaşamak” diye ifade eder H,198

Tanpınar, Huzur romanında “Nuran” ismini verdiği bölüme başlarken “Bu, dünyanın en basit, adeta bir cebir muadelesini hatırlatacak kadar basit bir aşk hikayesidir.” der. Halbuki hem Mümtaz’ın hem de aşkının sıradan olmadığı herkesçe malumdur, hatta Mümtaz’ın kendisi bile bunun farkındadır. Mümtaz, kendi aşkı karşısında balıkçı Mehmet’in aşkının ne kadar basit bir çerçevesinin olduğunu düşünür ve Tab’i Mustafa Efendi’den, Dede’den, Baudelaire ya da Yahya Kemal’den habersiz de âşık olunabileceğine şaşar. ⁷²Bu durumda Tanpınar’ın “Basit”likten kastı; aşkın, kadın ve erkek herkesin başına gelecek kadar yaygın ve birçok kişice tecrübe edilmiş, ezeli ve ebedî bir şey olduğudur. Tanpınar, aşkın aslında basit bir şey olduğunu ama bizim algılayışımız ve anlayışımızla derinleştiğini ifade eder. Rüyalar isimli hikayesinde; “Bunlar [rüyalar için] alelâde, ancak hayatımızda olduğu için, hususi kıymetler verdiğimiz için bizi mesut eden şeylerin cinsindendi; aşk gibi, sıkıntılarımız gibi.” der ⁷³

Doğru kişiyi bulmuş çiftler için aşk gayet basit bir denklem gibidir. Mümtaz’ın Nuran’la ortak bir geçmişi olmasa bile, aralarındaki ahenk, ancak aradan geçen yılların vadedebileceği bir mükemmelliktir; Kandilli’ye ilk olarak çıkıyor olsalar bile aslında “sanki her zaman böyle oluyormuş gibi” hissederler. ⁷⁴Tanpınar’ın romanlarında aşk, etrafında olayların örgüldendiği ana temedir. Bu vesileyle de eserlerde, seven kadın ve erkeğin his ve görüşlerine etraflıca yer verilir.

B. Kadın-Erkek Aşkı:

Tanpınar’ın romanlarının tümünde, hikayelerinin ise büyük bir bölümünde seven erkek ve kadınlar vardır. Roman genellikle bir aşkın etrafında kurgulanır. Mahur Beste’deki Atiye-Refik aşkı, Sahnenin Dışındakiler romanında ise Sabiha-Cemal aşkı, kahramanların ta çocukluk devirlerine kadar gider. Bunlara ilaveten, Huzur’daki Nuran-Mümtaz, Aydaki Kadın’daki Leyla-Selim aşkı ise âşıkların tüm ömrünü etkisi altına alır.

⁷² H, 213

⁷³ Hk, 109

⁷⁴ H, 143

Sahnenin Dışındakiler ve Huzur romanlarını ve Bir Nehir romanın parçaları halinde birbirine bağlayan Mahur Beste maziye büyük bir aşkın hikayesini ihtiva etmektedir. Talat Bey, kendisini terk ederek bir binbaşıyla kaçmış olan karısı Nurhayat Hanıma duyduğu derin sevgi ve hasretle Neşati'nin, Gittin ammaki kodun... ,beytiyle başlayan gazelini Mahur Beste olarak besteler. Bu eserin hikayesi Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler ve Huzur romanlarında aynı aileye mensup kahramanların hayatında tekrarlanır. Mahur Beste “insanın tenine yapışan o acı çılgınlardan biri”dir.⁷⁵

Tanpınar'ın roman kahramanları ile Mahur Beste'deki aşka konu olan Talat Bey-Nurhayat Hanım arasında uzak veya yakın bir kan ve ruh akrabalığı söz konusudur. Bunun için de Mahur Beste, roman kahramanlarının hayatlarını bir şekilde tesiri altına alan hazin bir aşk hikayesi olarak sembolleşir. Bu yönüyle Mahur Beste, aşkları trajik kılan bir unsur haline dönüşmüştür. Zira Huzur romanında, Mahur Beste, “insanı büyük manasında kaderle karşılaştıran bir parça” olarak tanımlanır.⁷⁶

Mahur Beste romanında teferruatlı olarak anlatılan Doktor Refik Beyle Atiye Hanımın aşklarının tam bir roman olduğuna dikkat çekilir.⁷⁷Bu aşkın temelleri her ne kadar çocuklukta atılmış olsa da, kavuşmanın mümkün olmaması, Atiye'nin Behçet Beyle evli olması, Behçet Beyin kıskançlığının Atiye ve Refik'in ölümüne sebep olması, bu aşkı gerçekten de trajik bir roman haline getirmiştir.

Sahnenin Dışındakiler'de geçen diğer bir aşk hikayesi ise Alaiyeli Ahmet'in hikayesidir. Cemal'le Sabiha'nın aşkları ise Tanpınar'ın Refik-Atiye aşkında olduğu gibi ayrılıkla sonuçlanır. Vuslatın mümkün olmayışı ise yine koşullarla ve Mahur Beste'nin çizdiği hüznü kadere mahkum olmayla ilgilidir. Tıpkı Refik-Aliye aşkında olduğu gibi, Alaiyeli Ahmet ile karısı arasındaki aşkın kaderini belirleyen yine başkaları olur. Bu hikaye de iki âşığın ölümüyle sonuçlanır. Mahur Beste'nin bestekârı Talat Beyin çok sevdiği karısının akıbetinin de ölümle sonuçlandığını

⁷⁵ H, 67

⁷⁶ H, 68

⁷⁷ SD, 121

düşünürsek, Tanpınar'ın aşklarının kimisinin ölümle son bulduğu kanaatine varabiliriz.

Huzur romanında, Mümtaz ile Nuran'ın aşkı, ağırlıklı olarak ise Mümtaz'ın Nuran'ın aşkıyla zenginleştirdiği kişisel iç dünyası ele alınır. Nuran'la Mümtaz'ı birbirine yaklaştıran; ruh, kader, duyuş ve düşüncelerindeki ahengin daha ilk karşılaşmada etkisini göstermiş olması, daha ilk karşılaşmada aralarında bir yakınlığın meydana gelmesidir. Hem Mümtaz hem de Nuran kendilerini kırk yıllık ahbablarmış gibi hisseder. ⁷⁸Paylaşılan ortak noktaların artmasıyla aşk da derinlik kazanır.

Hem Nuran hem de Mümtaz birbirlerine çocukluklarından bahsederler. Bu bağlamda, geçmiş zaman onları birleştiren bir unsurdur: Mümtaz ve Nuran için, “Ne kadar çok hatıra ve ayrı kaynaklar onların aşklarında birleşiyordu.” denir⁷⁹Çocukluk sadece Nuran'la Mümtaz'ı değil, Cemal ile Sabiha'yı ve Refik ile Atiye'yi de birleştiren unsurlardan biridir.

Nuran'la Mümtaz'ın ortak özelliklerinden biri de acıyla dolu bir geçmişe sahip olmalarıdır: “Nuran Mümtaz'ın bu güzelliklere kendisi gibi bir yığın acının ardından bakmadığını düşünmek istedi. Fakat onun birkaç hafta içinde, hem de on bir yaşında iken, -İclal böyle söylemişti- anne ve babasını kaybettiğini biliyordu.”⁸⁰

Sadece acılarda değil, zevk ve duyuşlarda (İstanbul, Boğaziçi, musiki, tabiat, mazi karşısında) da Nuran'la Mümtaz'ın birçok ortak noktası vardır. Mümtaz edindiği yeni bilgi ve tecrübeleri ilkin Nuran'la paylaşmak, onun önceden kestirebildiği tepkilerini hayran hayran izlemek ister. Bunun için de, bir mecmuanın kenarındaki garip iksirleri okurken, “bu acayip şeyleri Nuran'a anlatamayacağı için [çünkü o zaman ayrılmışlardır] mahzun ol[ur]”.

Görüldüğü gibi, âşık olunacak kadın erkeğin derinlik ve zenginliğine ulaşmış, adeta onun ruh eşi olmuştur.

⁷⁸ H, 128

⁷⁹ H, 223

⁸⁰ H, 94

Tıpkı diğer hikayelerde olduğu gibi Nuran'la Mümtaz'ın aralarına da kaderin ve Mahur Beste'nin gölgesi düşer ve bu iki âşık da tıpkı diğerleri gibi vuslata eremez.

Bununla beraber, küçük vuslat tecrübeleri her ikisi için de unutulmayacak zamanlardır. Mümtaz'la Nuran haftada iki gün buluşur. Nuran, Mümtaz'ın Emirgan'daki evini sevmiş, hatta benimsemiştir. Nuran ilk kez aşklarına ilişkin bir söz söyler: [Emirgan'daki eve gelirken] “Yokuşu duymuyorum artık. O kadar alıştım. Bu, sana doğru gelmek olduğu için beni yormuyor.” der.⁸¹ Macide ile İhsan'ın kendileriyle sanki evliymişler gibi konuşması her ikisinin de hoşuna gider.⁸² İhsan'sa Boğaz'a gelmemelerinin sebebi olarak, “Nuran'ın yüzünün kızarmasından zevk ala ala: -Balayınızı bozmamak için.” cevabını verir.⁸³ Mümtaz'la Nuran, evlilik hülyaları kurmaktan ve evliymiş gibi algılanmaktan hoşnut olurlar. Yine de Nuran kızına ve çevresine karşı duyduğu sorumluluktan dolayı kendini yaşadığı aşka tam olarak veremez. Nuran'daki bu bölünmüşlüğü fark eden Mümtaz: “Vücutlarımız birbirimize en kolay verebileceğimiz şeydir; asıl mesele, hayatımızı verebilmektir. Baştan aşağı bir aşkın olabilmek, bir aynanın içine iki kişi girip, ondan tek bir ruh olarak çıkmaktır.”⁸⁴ diyerek Nuran'a serzenişte bulunur. Mümtaz bu sözleriyle, herkesle kurulamayacak, bedenden ziyade ruha hitap eden bir birlikteliği ifade eder ki o, böyle bir bağı ancak Nuran'la kurabileceğine inanır ve Nuran'dan da bunun için çaba sarf etmesini ister.

Nuran ise, şartlar onları ayrılığa sürüklediği zaman, Mümtaz'ın sevildiğinden emin bir halde, sükunetle bir köşeye çekilip beklemesini ister; fakat Mümtaz, acele ederek bir an önce evlenmeleri hususunda Nuran'ı sıkıştırır. Beklentilerdeki farklılık zamanla davranışlara da yansır ve Nuran-Mümtaz ilişkisinin ilk çatırtıları sayılabilecek Nuran'da hiçbir şeye aldırış etmeden başkalarıyla gezip eğlenmeler, Mümtaz'da ise endişeli bekleyişler, şüphe ve kıskançlıklar başgösterir.

⁸¹ H, 198

⁸² H, 234

⁸³ H, 234.

⁸⁴ H, 237

Aydaki Kadın'daki Leyla-Selim ilişkisini bitiren sebepler “manasız tesadüfler”, “kıskançlık, geçimsizlik, emniyetsizlik, anlaşmazlık, hiddet, isyan, pişmanlık”lar olmuştur. ⁸⁵Tanpınar, ironik bir eser olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise aşkı ciddi boyutuyla ele almaya yanaşmamış, fakat günübürlük ve sahte aşkları ironik bir tarzda işlemiştir.

Hikayeler aşk gibi şumullü bir konuyu işlemeye yeterince elverişli olmadığı için Tanpınar, aşkı detaylı olarak, romanlarında ele almayı tercih etmiştir. Buna rağmen, Tanpınar'ın Adem'le Havva, Abdullah Efendi'nin Rüyaları ve Evin Sahibi isimli hikayelerinin ana konusu aşktır.

C. Aşk-Dayanak:

Tanpınar'ın aşkı konu alan hikaye ve romanlarında, Mümtaz'ın da ifade ettiği türden bir “hücre yakınlığı” ve “ten anlaşmasında, yaratılışın kendilerinde tecelli etmiş büyük sırlarından biri olarak” ⁸⁶yaşanan âşklar vardır. Bu manada, doğru kişiye yöneltilmiş gerçek sevgiler mutlaka karşılık görür. Karşılıksız kalan sevgiler ise ancak dengi olmayan, aralarında içsel bir ahenk bulunmayan kişiler için söz konusudur. Baştan beri adını söz konusu ettiğimiz roman ve hikayelerdeki kahramanlar gerçek manada aşkı bulmuş kişilerdir. Bu kişilerin karşılaştıkları zorluklara karşı direnç göstermeleri sadece ve sadece sevginin gücüyle ve sevgilinin desteğiyle mümkün olur.

Eşinin dayanağı olan ilk kadın Havva'dır. Tanpınar buna Adem'le Havva hikayesinde dikkat çekmektedir: “Artık tek başlarına değildiler; hiçbir şeyi tek başlarına yapmıyorlardı. Her hareketleri birbirinde cevap buluyordu.” ⁸⁷Adem'le Havva beraberce ve ahenk içinde hareket etmektedir. Havva, Adem'e “yalnızlığının aynası olarak” tanıtılır⁸⁸, kaderin uyanışı karşısında cennet bahçesindeki otlar bile sararıken ve Havva'nın korkudan dizlerinin bağı çözülürken Adem, korumak için onu kollarının arasına alır. ⁸⁹Yeryüzüne inme arifesinde ise, korkunç karanlıklardan

⁸⁵ AK, 124

⁸⁶ H, 197-8

⁸⁷ Hk, 131

⁸⁸ Hk, 128

⁸⁹ Hk, 132

atlarken Adem bu karanlığın ve karmaşanın içinde Havva'nın vücuduna sığınır. ⁹⁰Görüldüğü gibi, kadın ve erkeğin birbirine destek ve dayanak olması, ilk insan ve ilk aşkla beraber gerçekleşmiştir ve bunun benzerleri aynı türdeki kadın-erkek ilişkilerinde de cereyan eder.

Kadın erkeğin ayrılmaz bir parçası, hatta sılası gibidir; ondan ayrılık erkeğe kendini gurbetteymiş gibi yalnız, hatta kendini kendine bile yabancı hissettirir. Huzur romanında Tanpınar ayrılığın dünyasını şöyle açıklar: “Her şeyi kendisine yabancı bulan, kendisini sonsuz bir gurbette duyan insanın, belkemiği yalnızlıktan ürperen, kadınsız erkeğin dünyası.” ⁹¹Kendine eş kabul ettiği kadının yokluğu ile dünya artık “Bir yığın iç parçalayıcı yokluktan ibaret bir dünya”dır. ⁹²

Sahnenin Dışındakiler romanında Cemal, Meşrutiyet dönemindeki İstanbul'un ve hükümetin karmaşası, insanlığın sefilliği, ahlakın yozlaşması gibi birçok nahoş durum karşısında çareyi Sabiha'yı düşünmekte bulur. ⁹³Bir an, kaçıp kurtulmak istese de Sabiha'sız kaçmanın hiçbir anlam ifade etmeyeceğini düşünür. ⁹⁴Aynı şekilde, Sabiha'nın, başına gelenlerden ne kadar üzüldüğünü tahmin eden Cemal, onun yanında bulunup acılarını hafifletemediği için üzülür, kendi kendine “Zavallı Sabiha, yanında olmayı ne kadar istiyordum.” der. ⁹⁵Kişiler arasındaki destek ve yakınlık, aralarındaki paylaşımı da artırır. Cemal daha çocukken, babasının kimseye bahsetme diye sıkı sıkı tembihlediği İbrahim Efendinin anlattıklarını, “Sabiha'dan mı gizleyeceğim?” diyerek Sabiha'ya anlatır. ⁹⁶

Huzur romanında ise Nuran ve Mümtaz, birbirlerine destek oldukları zaman olumsuzluklara karşı durabilirler. Nuran ve Mümtaz ileride olacakları seziyormuş gibi beraberce, el ele Anadoluhisarı'na kadar gelir, o anı yaşamaya, ötesini düşünmemeye çalışırlar. Beraberce o anı yaşamak onlara mutluluk verir. ⁹⁷Huzur'da, erkeğe destek olan veya erkeğin kendisinden destek beklediği kadın Nuran'dır.

⁹⁰ Hk, 134

⁹¹ H, 84

⁹² H, 84

⁹³ SD, 285

⁹⁴ SD, 228

⁹⁵ SD, 194

⁹⁶ SD, 67

⁹⁷ H, 257

Mümtaz, “Asrımızın büyük romancılarından biri gibi, bir kadına dayandığı zaman yaşadığını duymaya başlamıştı.”⁹⁸

Nuran bu beklentiyi sevdiği adam için zaman zaman yerine getirir. Suat’ın gelip de ileri geri konuşarak herkesin moralini bozduğu bir anda Nuran, Mümtaz’ın yanına geçmiş elini omzuna koymuştur. Tıpkı “Bir kavgada gibi herkes en sevdiğinin yanındadır.”⁹⁹

Ancak herkesin kendisinden yardım dilemesi, hem Mümtaz hem Suat hem de Fahir’in kendisine ne kadar muhtaç olduğunu ifade etmesi, Nuran’ı isyan etme dercesine getirecek kadar büyük bir sıkıntı içinde bırakır. Suat, mektubunda “Yalnız sen beni iyi edebilirsin.” der.¹⁰⁰Fahir ise “himaye edeceği, arkadaşlığını yalnız kendisine hasredebileceği bir kadına muhtaçtı[r].¹⁰¹Nuran’ı asıl rahatsız eden ne kızı ile Yaşar’ın sitem, kıskançlık ve kaprisleri ne de etrafın dedikodusudur. Onu asıl üzen, tüm bunlara karşı beraberce mücadele vermeleri gerekirken, Mümtaz’ın kendisini anlamamasıdır. Aslında Mümtaz da Nuran için aynı dertten muzdariptir.¹⁰²

Kadınla erkeğin birbirine desteği her türlü güçlüğü yenmeye yeterken, anlaşılama iki âşğın arasının açılmasına ve işlerin daha da sarpa sarmasına da neden olur. Zaten Nuran-Mümtaz ilişkisinin zamanla kötüye gitmesinin sebebi de birbirini anlayamamak ve birbirine dayanak olamamaktan kaynaklanır. Mümtaz da Nuran’ın destek ve güvencesine muhtaçtır. “Sen benden vazgeçmezsen her şeyin çaresi bulunur.” der, fakat üzerinde psikolojik bir baskı kurmak isteyen erkeklerin Nuran’a karşı kullandığı muhtaçlık duygusu, Nuran’ı –Mümtaz için bile söz konusu olsa- çileden çıkarır ve onaa “Bana dokunma Mümtaz... Bütün felaketim herkesin bana yüklenmesinden geliyor. İcap ederse kendi başına kalabileceğini düşün. Kendi başına yaşamayanlar beni böyle harap eder.” der.¹⁰³Halbuki Mümtaz Nuran’a “Bana

⁹⁸ H, 202-203

D.H. Lawrence, arkamdan beni destekleyen bir kadın bulunmayınca ben yokum, der. Aydaki Kadın romanında Selim de kendisini –yalnız bu konuda- Lawrence’e benzetir. AK, 137

⁹⁹ H, 347

¹⁰⁰ H, 265

¹⁰¹ H, 265

¹⁰² H, 367

¹⁰³ H, 263

her şeyin eskisi gibi her şeyin yerli yerinde olduğunu söyle.”demek istiyordur. ¹⁰⁴Huzur’da bahsi geçen erkekler “kendisine güvensiz, kendi çabalarıyla hayatlarını kuramayacak kadar zayıf” olduğu için Nuran’dan medet umarlar. ¹⁰⁵ Aynı psikoloji içersinde bulunan ve rakiplerinden oldukça rahatsız olan Mümtaz, Nuran’dan açık bir destek alamamanın tedirginliğini yaşar. Halbuki Nuran da bu sıkıntılı günlerinde Mümtaz’ın kendisine destek olmasını beklemiştir: “Nuran etrafının açıktan açığa kendisiyle meşgul olduğu bu sıkıntılı dönemlerde yalnız Mümtaz’ın sükunetine güvenebilirdi. Halbuki Mümtaz bu güvene cevap verecek ruh haletinden çok uzaktı.” ¹⁰⁶Bu durum aralarında bir mesafenin oluşmasına neden olur. Mümtaz, Nuran’ın sesinin [artık] kendisine çok uzaklardan geldiğini düşünür. ¹⁰⁷Kadın ve erkeğin birbirine gösterdiği destek, Adem’le Havva hikayesinde olduğu gibi, yeri göğü darmadağın edecek hüviyetteki musibetleri bile alteder. Ne zaman ki destek kesilir, işte o zaman ilişkilerde çatırtılar başgösterir, tıpkı Huzur romanında olduğu gibi: Hem dıştaki olumsuzluklara karşı mücadelede yenik düşülür, hem de şüphe, güvensizlik, kıskançlık gibi problemler kişilerin arasındaki sevgiyi zedeler.

Huzur’un evli çiftlerinden Macide ile İhsan’ın ilişkisindeki dayanışma da dikkat çekicidir. Macide’yi geçirdiği ruhî sarsıntıdan çıkararak İhsan’ın, hayatın ancak hayatla iyileştirileceğine olan inancı ve bu kanaatini Macide üzerinde tecrübe etmesidir. Aynı şekilde İhsan da Macide’siz kalmaya tahammül edemez, onu her an yanında görmek ister. Öyle ki Mümtaz sııftayken, Galatasaray’da derslerine giren İhsan’ın çantasından her an Macide’nin başının çıkabileceğini düşünür. ¹⁰⁸

D. Aşk-Kıskançlık:

Tanpınar, kıskançlığı aşkın diğer bir yüzü olarak görür ve ondan şu şekilde bahseder: “Bütün hazların ve saadetlerin bizi mesut eden tebessümlerin, ahitlerin

¹⁰⁴ H, 283

¹⁰⁵ H, 267

¹⁰⁶ H, 367

¹⁰⁷ H, 268

¹⁰⁸ H, 232

tekrar gerisin geriye dönüp keskin bıçaklar, çok sivri neşterler halinde içimize saplandığı kıskançlık.”¹⁰⁹

Tanpınar'ın romanları arasında kıskançlığıyla akla ilk gelecek kişi Mahur Beste'nin kahramanlarından Behçet Beydir. Behçet Bey karısını yirmi sene boyunca hem sevmiş, hem de onu kendinden ve Doktor Refik'ten kıskanmıştır.¹¹⁰ Onun kıskançlığı, karısına tipçe ve mizaçça denk bir eş olmamanın yanı sıra, karısının kendisini sevmediğinin ayrımında olmasının kendine verdiği güvensizlikten ve karısını kaybetme korkusundan ileri gelir. Bu ruh haliyle Behçet Bey, Atiye Hanımın her an kendisini terk edip gidebileceğini düşünür; hatta, babası İsmail Molla, Mahur Beste'nin hikayesini anlatırken bu hikayenin karısına örnek olabileceğini düşünerek tedirgin olur. Sonunda Refik'i bir jurnalleyerek onun sürgüne gitmesine ve sürgünde ölmesine sebebiyet verir. Kıskançlık, Behçet Beyin hayatındaki trajedinin merkezinde yer alır. Hayatı boyunca bu duygunun pençesinde kalan Behçet Bey, Refik'ten sonra yine kıskançlık sebebiyle karısı Atiye Hanımın ölümüne sebep olur.

Tanpınar'ın seven tüm erkekleri sevdikleri kadını kıskanır. Sahnenin Dışındakiler'deki Cemal, daha çocuk yaşta Sabiha'yı İhsan'dan kıskanmaya başlar. Bu kıskançlığı manasız bulan Sabiha, Cemal'in kıskançlığına son vermesini, İhsan'ı sevmesini ister. Bu talep, Cemal'e göre Sabiha'nın hepsinden üstün olan bir tarafıdır.¹¹¹ Sözüne sadık kalan Cemal, İhsan'ı bir dost gibi sevmeyi öğrenir, ileride ise Cemal, benzer bir gerçeyle, Muhtar'ın başının beladan kurtulmuş olmasına sevinir. Zira Muhtar, ne de olsa Sabiha'nın sevdiği adamdır ve Cemal, onun mutluluğu pahasına böyle bir adamın suçunun cezasız kalmasını yeğler.¹¹²

Kişisel hislerini sadece ve sadece Sabiha'nın iyiliği için arka plana atmasını bilen Cemal, İstanbul'a ilk geldiği zaman Sabiha için endişelenir, onun İhsan'la evlenmiş olabileceğini umut ederek biraz olsun rahatlar. “İşte o zaman Sabiha için

¹⁰⁹ H,375

¹¹⁰ H, 66

¹¹¹ SD, 111

¹¹² SD, 265

ne kadar korktuğumu anladım.”¹¹³ diyen Cemal’in kıskançlık hissi, feragat ve fedakârlık hissine dönüşür. Sabiha’yı seven yedi erkek de, Cemal’in deyimiyle Mehlika Sultan’a âşık yedi genç (Kudret Bey, İhsan, Nâsır Paşa, Hasan Bey, Muhlis Bey, Cemal, Muhtar), aynı ortamdadır. Muhtar’ın bir başka kadınla Sabiha’yı aldatıyor olması, orada bulunan diğer Sabiha âşıklarının üzülop sinirlenmesine sebep olur. Cemal “O gece erkek ruhunun garip bir tarafını daha öğrendim. Sevdiğimiz kadının sevdiği ve tercih ettiği erkeğin ihaneti hepimizi muztarip ediyordu.” der; gerçek manada seven erkeklerin kıskançlığı bir yana bıraktığı görülür.¹¹⁴

Fakat yine de Cemal, Muhtar’ı kıskandığını ve onun adi bir adam olmasından istemese de, içten içe bir memnuniyet duyduğunu kendine itiraf eder.¹¹⁵ Sabiha’yı bencilce seven Muhtar da Cemal’i, ona düşman olacak derecede kıskanır. Sabiha, Cemal’in kendisini ziyaret etmek istemesi üzerine, “Sen bize gelemezsin, Muhtar sana düşman.” diyerek onu engeller. Muhtar’ın kini, Sabiha’ya ulaşma çabasında olan Cemal’e ket vurur.¹¹⁶

Huzur romanındaki Mümtaz’ın kıskançlıkları ise Nuran’a olan sevgisinden ve onu kaybetme korkusundan kaynaklanır. Nuran’a etrafındakilerin fazlasıyla yüklendiği bir dönemde o, Mümtaz’dan güven beklerken, Mümtaz “Bütün bu işlere soğukkanlılıkla ve sevdiği kadına itimatla bakacağı yerde ondan şüpheleniyor, onu kendisini unutmakla itham ediyor, üst üste yazdığı mektuplarda şikayetlerde bulunuyordu[r].”¹¹⁷ Tabi bunda Nuran’ın kıskançlık hisleri uyandırabilecek tavırlar içine girmesinin de etkisi vardır. Bir eğlence sırasında Nuran’ı gören ve onun Mümtaz’la ilişkisinden habersiz olan bir tanıdık, Nuran’dan Suat’ın metresiymiş gibi bahseder. Artık Nuran bulunduğu meclislerde serbestçe hareket etmektedir. O anda adama karşı büyük bir hiddet duyan Mümtaz’ın öfkesi, yerini şüpheyeye bırakır. “Mümtaz hariçten gelen tesirlerin altında bütün konuştuklarını yeni baştan hatırlar, genç kadının her sözünde, her jestinde ihanet delilleri arardı... Bu kıskançlıktı. Aşkın

¹¹³ SD, 148

¹¹⁴ SD, 267

¹¹⁵ SD, 317-8

¹¹⁶ SD, 265

¹¹⁷ H, 367

öbür çehresi olan kıskançlık.”¹¹⁸ Nuran’ın kendisinden zamanla uzaklaştığını gören Mümtaz o kadar ileri gider ki, bu uzaklaşmanı sebebini sonradan düşündükçe, bazen onu bir ölüden [Suat’tan] bile kıskanabilir.¹¹⁹ Aşk, Mümtaz’da rakiplere karşı kıskançlık ve kendilerine engel olanlara karşı düşmanlık hissi doğurur: “Mümtaz da birtakım insanlara düşman olacaktı. Bütün bunlar bir kadını sevdiği, onun tarafından sevildiği içindi.”¹²⁰

Cemal’in kıskançlığının fedakarlık hissine dönüşmesine mukabil, onun kaderini bir sonraki kuşakta tekrarlayan Mümtaz’ın, Nuran’ın kocasına dönme kararı karşısında, bunu kabullenmeyip, feragat ve fedakarlık hissiyle hareket etmediğini görürüz.

Bunun temel sebebinin, Cemal ve Mümtaz’ın şartlarının birbirinden farklı olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Cemal’in Sabiha’ya en yakın olduğu dönem çocukluk yıllarıdır. Cemal için bundan sonrası hep duygusal yakınlık olarak devam etmiş, şartlar hiçbir zaman işi, Cemal’in Sabiha’yla beraber bir hayat geçirmesini umut edecek konuma getirmemiştir. Zaten, Sabiha’nın çocukken de tespit edip Cemal’e söylediği gibi, Cemal, Mahur Beste’nin kaderini yaşayan birçok kahraman gibi uzaktan sevmeye ve ağlamaya mahkumdur.¹²¹

Fakat Huzur romanında Mümtaz Nuran’la, Cemal-Sabiha münasebetinin tersine sadece ikisinden oluşacak yakınlıkta ve yoğunlukta, kendilerine has bir dünya kurmuş ve bu münasebeti evlilikle itmama erdirme kararı almışlardır. Ne var ki gelişen olaylar, onların bu kararı uygulamasına engel olmuştur. Mümtaz, mutluluğa bu kadar yaklaşmışken onu elinden kaçırmış olmayı hazmedemediğinden, kıskançlık nöbetleri içinde kahrolur. Halbuki Cemal, Sabiha’nın çocukken de işaret ettiği gibi, Sabiha’nın hiçbir zaman kendisinin olmayacağını garip bir şekilde biliyordur. Bunun için de Muhtar’ı kabullenmesi zor olmayacaktır. Fakat Mümtaz için durum farklıdır; Nuran’ın eski eşiyle olan tüm münasebetini bitirmiş olmasına

¹¹⁸ H, 372-5

¹¹⁹ H, 400

¹²⁰ H, 268

¹²¹ SD, 178

rağmen, sırf kızının hatırı için ona geri dönmesi, Mümtaz'ın kabullenemeyeceği bir gerçektir.

Aydaki Kadın romanında da Leyla ile Selim'in ilişkisini problemlili kılan, Selim'in aşırı derecede kıskanç olması ve bu kıskançlığın getirdiği şüphelerle bencilce bir sahiplenme hissine kapılmasıdır. Kıskançlığıyla dünyayı kendine ve Leyla'ya dar eden Selim, bu ruh haletini şöyle anlatır: Leyla o günlerde içimde bıçak gibi çalışıyordu. Vicdan azabıydı içimde. Kolunu baltayla kendi kesen adam."¹²²Leyla özgürlüğüne düşkün olduğundan, bu tür hissî bir muhararaya katlanamaz: "Kıskançsın Selim, kıskanç. Budalaca kıskanç. Yapamayacağız, yapamayacağım.... Hayır, bütün dünyam sen olamazsın. Ne de ben senin için dünya olurum. Yaşamak için bütün varlık lazım. Her şey, herkes... Aşk her şey değildir Selim. Huzur ve hürriyet de lazım." der.¹²³ Halbuki Selim "Kendisi olabilmek için muhakkak benden çok uzakta mı olması lazım?"¹²⁴ diye düşünür. Aynı kadını seven erkekler birbirini kıskanır. Selim Suat'ı kıskanır¹²⁵, Refik'e karşı kayıtsızmış gibi görünse de aslında içten içe onu kıskanır.¹²⁶ Romanda Selim, Nuri, Refik birbirlerini kıskanırlar.¹²⁷ Tıpkı Sahnenin Dışındakiler'de Muhtar'ın Cemal'e yaptığı gibi, Refik'in devamlı Leyla'dan bahsedip bu esnada Selim'i tetkik etmesi Selim'in sinirine dokunur. Selim, "Ne demek istiyor sanki... Ben Leyla'yı sadece seviyorum, sen istersen kendi hesabına kıskanabilirsin mi demek istiyor?" diye düşünür.¹²⁸ Görüldüğü gibi Tanpınar'ın eserlerindeki erkek kahramanlar, genel olarak hem sevdikleri kadını hem de onlara ilgi gösteren veya onları seven başka erkekleri kıskanır. Kadınlar ise bu kıskançlık karşısında sıkılıp bunalır, bu tür hisleri gereksiz ve saçma bulur. Zira erkek tüm dünyasını sevdiği kadın üzerine inşa etmek isterken, kadınlar başkalarının içinde ve başkalarıyla birlikte bir yaşam arzu eder.

Modern kadın için kıskançlık onu sınırlayıcı bir idiaya göre ise çağdışı bir davranıştır. Örneğin Leyla, modern ve serbest davranışlı bir kadın olarak Selim'in

¹²² AK, 40

¹²³ AK, 40

¹²⁴ AK, 122

¹²⁵ AK, 122

¹²⁶ AK, 109

¹²⁷ AK, 108,109,131

¹²⁸ (AK; 108

kıskançlıklarına gelemz, onun bu davranışlarını saçma bularak sitem eder. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise evliliği bir arkadaşlık müessesesi olarak, görüp defalarca evlenip boşanmakta bir beis görmeyen Nermin Hanım ise, kıskançlığı çok ilkel bir davranış olarak değerlendirir.¹²⁹

E. Aşk-Ayrılık:

Kadın-erkek aşkı isimli alt başlıkta ve Adem'le Havva aşkında da üzerinde durulduğu üzere, tüm aşklar er ya da geç ayrılıkla sonuçlanır. Nitekim, Tanpınar'a göre ayrılık, tıpkı aşk gibi insanlığın varoluşu kadar eskidir ve tüm ayrılıklar, Adem'le Havva'nın ayrılığından izler taşımaktadır. Tanpınar, Huzur romanında, Nuran'dan ayrıldıktan sonra Mümtaz'ın hayatına çoğu zaman hakim olan ayrılığın dünyasını; "her şeyi kendisine yabancı bulan, kendisini sonsuz bir gurbette duyan insanın, belkemiği yalnızlıktan ürperen, kadınsız erkeğin dünyası" şeklinde anlatır.¹³⁰

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarının hiçbirinde vuslata erip de mutlu olmuş bir âşık yoktur. Birleşen âşıkların bile akıbeti hep ayrılık olur. Evin Sahibi hikayesinde olduğu gibi, görünürde hiçbir problem olmasa dahi çiftler yine ayrılır. Zeynep'le evlenip de "aşkın mucizesi" ile yepyeni ve mutlu hayata başlayan hikayenin kahramanını bu sefer de Zeynep'i kaybetmek korkusu huzursuz eder. Kabuslarına kadar giren bu korku, yatağında uyuyan karısını bilincini kaybetmiş bir halde boğacak, eşine zarar verecek dereceye varıncaya kadar gider. Birbirini seven ve mutlu bir hayat süren çiftin ayrılığına neden olan, sebepsiz korku, endişe ve kabuslar olmuştur.

Ayrılık hikayelerinin hemen hemen tümünde terk eden kadın, terk edilen ise erkektir. Mahur Beste'ye konu olan Talat Beyin aşkının ayrılıkla sonuçlanmasının sebebi karısının kendisini bir binbaşıyla kaçarak terk etmesidir. Sevgisine karşılık göremeyen ve terk edilen ikinci erkek ise Behçet Beydir. Atiye Hanım, Behçet Beyi hiçbir zaman bir koca gibi sevememiş, ona merhameti-inden dolayı bağlanmıştır Fakat Behçet Bey kıskançlığı ile Refik'in ölümüne sebep olunca da, bu adama olan

¹²⁹ SAE, 138

¹³⁰ H, 84

tüm saygısını yitirmiş ve onunla ölümüne dek bir daha konuşmayarak aslında onu manen terk etmiş, ölüm döşeğinde son sözleriyle de kocasından intikamını alarak bu dünyadan ayrılmıştır. Behçet Bey karısının ölümüyle tıpkı “durmuş bir saat gibi” hep eskiyi gösteren, hep eskide yaşayan bir adam haline gelir.¹³¹

Refik, çocukluk aşkı Atiye'den eğitimi sebebiyle Paris'e gittiği için ayrılmak zorunda kalır. Refik Atiye'yi unutmış gibi bir sükuta gömülse de, aslında onun hatırasını hep içinde yaşatmıştır; fakat geri döndüğünde Atiye'yi evlenmiş bulur.¹³²Atiye'nin liyakatsiz eşi, mutsuz evliliği ve eşi Behçet Beyin kıskanç tavırlarıyla durum daha da trajikleşmiştir. Ayrılık esnasında, Tanpınar'ın diğer erkekleri gibi Refik de sevdiği kadını hep hatırlamış, hatta onun çocukluğunu tahayyül ederek, zihninden Atiye'nin suluboya bir resmini bile yapmıştır.¹³³Behçet Beyin saraya jurnali sonucu öldürülen Refik ve hayata küsmesiyle manen ölen Atiye'den geriye “Refik Beyin Atiye Hanıma yazdığı... sararmış yapraklarında Atiye'nin gözyaşlarının” bulunduğu mektuplar kalmıştır.¹³⁴

Sahnenin Dışındakiler romanının başkahramanı Cemal çocukluğunu Sabiha ile geçirmiş, fakat babasının tayini dolayısıyla Anadolu'ya taşınmaları sonucu, Sabiha'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Fakat Cemal aradaki uzaklığa ve geçen zamana rağmen, Sabiha'yı sevmekten vazgeçmemiş, Anadolu'dan İstanbul'a geldiğinde ilk işi, Sabiha'nın nerede olduğunu öğrenmeye çalışmak olmuştur. Cemal, İstanbul'a geri döndüğü zaman Sabiha'yı evli bir kadın olarak bulur. Bu bakımdan Cemal'in kaderi, Mahur Beste romanındaki Refik'in kaderine benzer. Zira, o da İstanbul'dan uzakta olmasına ve aradan geçen zamana rağmen çocukluk aşkını unutamamış, İstanbul'a geri döndüğünde ise Atiye'nin başkası ile evlendiğini öğrenmiştir.

Sahnenin Dışındakiler romanında Cemal, Şerife Hanımdan Atiye-Refik aşkını dinleyince, benzer bir akıbeti yaşamaktan adeta korkar ve “Ya onu bir daha göremezsem... Birbirimizden ayrı ölürsek!” diye düşünerek Sabiha'dan ebediyen

¹³¹ H, 67

¹³² MB, 115

¹³³ MB, 115

¹³⁴ SD,121

ayrılma fikriyle tedirgin olur. ¹³⁵Cemal, Sabiha'dan uzakta Behçet Beylerin köşkündeyken, her şey “garip şekilde [Cemal'in içinde] Sabiha'nın hatırasıyla birleşir.” ¹³⁶Cemal, Behçet Beyin yüzünde garip bir durgunlukla tambur çalıp Mahur Beste'yi söylediğini görür, yanında da Atiye Hanımın bir resmi durmaktadır. Bu manzara Cemal'in içinde garip bir çöküntü yaratır. Behçet Beye o kadar acımasının temelinde, aslında onunla paylaşacağı aynı kaderi sezmiş olması yatar. Zira Cemal, “Ben de onun gibi ebediyen kaybedilmiş şeylerin arkasından ağlayacaktım.” der.¹³⁷

Birçok aşkta ayrılık önce kurgulanır veya küçük ayrılıklarla bir provası yapılır, ardından ayrılık mukadder olur ve ayrılığın “yakıcı etkisi” ekseriyetle erkekler üzerinde kendini göstermeye başlar. Cemal, Sabiha'dan ayrılacağım diye iki haftalığına bile Göztepe'de Behçet Beylerde kalmaya razı olamazken¹³⁸, önce babasının tayininin Anadolu'ya çıkmasıyla Sabiha'dan ayrı kalmış, sonra da İstanbul'a döndüğünde bir türlü Sabiha'yı bulamayarak uzun zaman ayrılık acısı ve hasreti çekmiş, Sabiha'ya ulaşmak için hep bir yol arayışı içinde olmuştur.

Ayrılığın etkisi Cemal'de çoğu zaman geçmişte, çocukluk anılarında yaşamak,¹³⁹ her şeyde Sabiha'yı görmek ve her vesileyle onu düşünmek,¹⁴⁰ Sabiha'nın zor koşulları karşısında onun yanında bulunamamaktan dolayı teessür ve suçluluk hissi,¹⁴¹ kısacası “Garip bir sinirlilik içinde hayatın lezzetini kaybetmek”¹⁴² şeklinde kendisini gösterir. Kimi zaman onu bulmaktan iyice ümidi kesmiş olan Cemal,¹⁴³ en nihayetinde Sabiha'nın girişimiyle buluşmalar bile, bu çok kısa süreli olur. Sabiha, bir adres bile bırakmadan gider ¹⁴⁴ ve Cemal'in Sabiha'yı bir dahaki görüşü ancak afişlerde olur; zira, Sabiha tiyatroya çıkacak ilk Müslüman kadın olarak afişlerde boy göstermektedir.

¹³⁵ SD, 122

¹³⁶ SD, 121

¹³⁷ SD, 173

¹³⁸ SD, 121

¹³⁹ (232-3, 234, 237

¹⁴⁰ (179

¹⁴¹ (391

¹⁴² (326

¹⁴³ (260

¹⁴⁴ SD, 307

Nuran-Mümtaz aşkında da ayrılık, kendini önce düşünce olarak, sonra provalar halinde gösterir; ardından da Mümtaz'ın korktuğu gerçek yüzüyle kendisini gösterir. Daha ortada hiçbir şey yokken, "Mümtaz Nuran'ı her eve bırakışında bunu sonuncu zannederek korkar."¹⁴⁵ Nuran'ın bir gün "bu yaz bizimdir Mümtaz, her deliliği yaparız" demesi ise Mümtaz'ın kafasında Nuran'ı kaybetmek korkusu ile binbir kılığa girer. ¹⁴⁶Mümtaz, Nuran'dan ayrıldıktan sonra şu kanaate varır: "...evliyseniz karınızı boşamayı, seviyorsanız sevdiğiniz kadına darılmayı bir kere olsun aklınıza getirmeyin. Sonra bu işlerden ne kadar çekinirseniz çekinin mıknaatıslanmış gibi, arkanızdan itiyorlarmış gibi onu yaparsınız, insan hayatında sakınmak yoktur."¹⁴⁷

Aralarına giren engeller ve etrafın bu ilişkiye soğuk bakması, Nuran'la Mümtaz'ı bir süreliğine ayrı kalmaya zorlar. Bu küçük ayrılış, Nuran'la Mümtaz'ın arasına bir soğukluğun girmesine sebep olur. Tıpkı Cemal gibi, Mümtaz için de bekleyiş hakiki bir azap olur¹⁴⁸: "Nuran'ın gelmediği günler, geceyi onu görmeden geçirmek azabıyla korkunç olur(du)." Mümtaz böyle zamanlarda kimi zaman dayanamayıp Nuran'ın evine gider, onu orada bulamayınca da her şeye küskün bir halde evine geri döner(di). ¹⁴⁹Nuran'la son görüştükleri, Nuran'ın, artık aralarındaki her şeyin bittiğini söylediği gün, Mümtaz Nuran'a tekrar yalvarır. "Bu eski yalvarışların çok başka türsüydü. İçinde bırakılmış insanın hıncı, İzzetinefis yarası hepsi vardı."

Ayrılık konusunda kadının soğukkanlı ve mantıklı, erkeğin ise duygusal davrandığı görülür ki bunda, kadının sorumluluklarını düşünerek, erkeğinse sadece kendi duygularını düşünerek hareket etmesinin etkisi vardır. Mümtaz Nuran'a yalvarırken "Sen de biliyorsun ki kalbini kendimden azıcık uzakta duyduğum zaman benim için her şey bitiyor. En sefil mahluk oluyorum. Bütün ahengimi, vuzuhumu

¹⁴⁵ H, 252

¹⁴⁶ H, 253

¹⁴⁷ H, 450

¹⁴⁸ H, 372

¹⁴⁹ H, 373

kaybediyorum. Biçare bir şey oluyorum.” diyerek ayrılık karşısındaki hissiyatını dile getirir.¹⁵⁰

Nuran’dan ayrı olmanın Mümtaz’ı nasıl etkilediğini, sevdiği kadının gidişiyle Mümtaz’ın hayatında nasıl bir boşluk açtığını göstermesi açısından, Mümtaz’ın ruh dünyası üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamız gerekir. Mümtaz, sevdiği kadının hayatından çıkmasıyla her şeyi, sefaleti eskimeyen ince ve yapışkan bir yağmurla peydahlanmış gibi hisseder. “Bu, ızdırabının, kadınsız kalmış uzviyetinin, parça parça ruhunun kainatı”dır.

Romanda uzun uzun Nuran’sız kalan Mümtaz’ın hissiyatı ve ayrılığın hayatına etkisi anlatılır. Artık “her şey geçmişe ait bir hayalle, onu bir sene evveline götürür, orada uyandırır”¹⁵¹; buna bağlı olarak da, Mümtaz için İstanbul’da korkunç bir hayat başlar. Çünkü adım adım Nuran’ı takip eder gibi yaşıyor, fakat onun bulunduğu yere yaklaşamıyordu. ¹⁵²“Genç adam yazın başından beri hiç de tabî bir hayat yaşamıyordu[r].” Nuran’la beraberken geçirdiği mutlu zaman Mümtaz için bir dünyanın sonudur,¹⁵³ bir daha gelmeyecek olan bir mazi rüyasıdır:

Nuran’ın gitmesiyle [Mümtaz’ın] zihni hayatı durmuş gibiydi. Sanki genç kadın bütün bu mazi rüyasının bütün canlı ve güzel taraflarını beraberinde götürmüş, yerinde tıpkı Mümtaz’ın hayatı gibi bir kül yığını kalmıştı. ¹⁵⁴

Öyle ki ilhamını Nuran’dan alarak yazdığı tarihi romanının kahramanları bile “bir daha dirilmeleri imkan olmayan gölgeler, sıska ve cansız kuklalar olmuşlardı[r].”¹⁵⁵. Mümtaz’ın bu hissiliğine mukabil zihnî bir zaafı bulunmasa, yani zihnini devamlı varlığın ötesindeki şeylerle meşgul ederek çoğu zaman mevcuttan uzaklaşma, her şeyi bir nizam içinde algılama cehdi olmasa, Tanpınar’ın deyimiyle

¹⁵⁰ H, 451

¹⁵¹ H, 74

¹⁵² H, 399

¹⁵³ H, 63

¹⁵⁴ H, 401

¹⁵⁵ H, 401

“Mümtaz çoktan mahvolmuştu[r].” ¹⁵⁶Zira “dönmesi imkansız olan (Nuran’la geçirdiği günler), onu bırakmak niyetinde değil”dir. ¹⁵⁷İç dünyasındaki yıkılışa rağmen, onu dıştan kuvvetli ve sağlıklı gösteren ise onun bu özelliğidir. ¹⁵⁸Mümtaz zaman zaman kendindeki bu derinden yıkılışın önüne geçmeye, Nuran’la ilgili düşüncelerini kendinden uzaklaştırmaya çalışır. ¹⁵⁹Nuran’ın hayatından uzaklaşması, onu Mümtaz’ın nazarında artık ulaşılmaz kılar, “efsanevî bir mevcudiyet” haline getirir. ¹⁶⁰Bu ayrılıkla altüst olan Mümtaz, “Keşke [Nuran’ı] hep böyle uzakta, bu kadar yalnız, kendisi olarak güzel ve her şeyden uzak bilseydim.” diye düşünür. ¹⁶¹Buna mukabil, Nuran’ın hissilikten uzak durması dikkat çekicidir. “Genç kadın aşkı artık lüzumsuz ve gülünç” bulmaktadır. Zira tüm çektikleri onu her şeyden bıktırmıştır. Ayrıldıktan sonraki nadir karşılaşmalarında ise Mümtaz, Nuran’ın rahat dostluğuna cevap verebilmekten yoksundur; şaşkın, asabi, delice kıskanç, ölesiye hayran bir ruh haleti içinde ne yapacağını bilemez, üstelik bu tavırlarıyla Nuran’ı rahatsızda eder¹⁶²Ayrılığın Mümtaz üzerindeki etkisinin sayfalarca anlatıldığı romanda Nuran’ın hissiyatının birkaç sözle geçiştirilmesi, Nuran’ın sevgisinin az olduğu veya Nuran’ın bu ayrılıktan etkilenmediği anlamına gelmez. Asıl sebep, roman yazarının erkek olması cihetiyle, Mümtaz’ın dünyasına daha yakın olması, Nuran’ın hislerini paylaşmaktan ziyade gözlemlene imkanına sahip olmasıdır.

Aydaki Kadın romanında ise Leyla ile Selim de tıpkı diğer âşıklar gibi, birbirini sevdikleri halde ayrılırlar, ve Leyla Refik’le evlenir. Buna rağmen Leyla ile Selim arasında hâlâ, temelini geçmişten ve geçmişte yaşanan hatıralardan alan duygusal bir bağ vardır. Leyla ile Selim’in ayrılmasına, Leyla’nın etrafında onu seven erkeklerin bulunması, Leyla’nın ise bunlara karşı serbest, rahat tavırlar içinde olması, Selim’in bu durumu kaldıramayıp aşırı kıskançlık, tecessüs, şüphecilik göstermesi sebep olur. Ayrılık tıpkı Mümtaz’da olduğu gibi, Selim için de büyük bir azap haline gelir. Selim bu azabı şöyle tanımlar: “Her konuşulanın arasından onun

¹⁵⁶ H, 74

¹⁵⁷ H, 84

¹⁵⁸ H, 75

¹⁵⁹ H, 54, 83, 151

¹⁶⁰ H, 70

¹⁶¹ H, 71

¹⁶² .H, 399

yokluğunu görmek, onun bakışlarını hissetmek. O ayak parmaklarınızı mengeneyle sıkıştırıyorlarmış gibi sabırsızlık. Ve sonra can sıkıntısı...”¹⁶³ Selim Leyla’dan ayrıldıktan sonra, onu unutmak için kendini yollara vurur ve Anadolu’yu gezer, fakat Leyla’yı bir türlü kafasından atamaz, onun hayalinden kurtulamaz. Selim, “Otomobille Trabzon’a kadar gittim. Oradan Erzurum, bütün Anadolu. Neye yarar? Her gittiğim yere Leyla’yı daha evvel gelmiş buldum. Gelmiş ve gitmiş. Arkasından yürür gibiydim. Şimdi buradaydı ama gitmiş. Havada kokusu ve izi var ama kendi yok. Bizim için aşktan başka bir şey yok mu acaba?” der.¹⁶⁴

Aradan on iki yıl geçmiştir ve artık Leyla ile Selim iki arkadaş olarak görüşmektedir. Leyla ile Selim bir araya geldiğinde, Leyla sitem ederek artık unutulduğunu söyleyince Selim, “Leyla, Leylacığım, unutmadım... Hiç unutmuyum! İşler...” der, fakat Selim’in aklında hep o on iki yıl önceki anılar vardır.¹⁶⁵ Örneğin, kapıdan dışarı beraberce çıkmaları bile Selim’e, geçmiş ve geçmişteki ilişkileri hakkında bazı düşünceler ilham eder. Tıpkı eskiden olduğu gibi Leyla önde Selim arkada kapıdan dışarı çıkıyorlardır. Günün her saatinde ve İstanbul’un her yerinde böyle yüzlerce kez bir kapıdan çıkmışlardır. Selim; “Ve sonra bir gün aşkın kapısından çıktık. Fakat ayrı ayrı olarak.” diye düşünür.¹⁶⁶

Diğer romanlarda olduğu gibi burada da daha çok ayrılığın erkek üzerindeki etkisine değinilir. Tanpınar erkekleri, tüm evrenini sevdiği kadın üzerine kurduğu için, ayrılık ve sevdiği kadından yoksunluk, onların iç dünyasını derinden sarsar, hatta dış âlemi algılayışlarını bile derinden etkiler. Kadınlar ise çoğu zaman makul davranmayı yeğler, kendi ayakları üzerinde durmaya çalışır. Çoğu, bir başka adamla evlenmeyi tercih eder; fakat yine de bu çözüm, sevdikleri adamı unutmaları için yeterli olmaz.

F. Erkeğin Aşk Anlayışı:

Aşk söz konusu olduğunda Tanpınar’ın, kadınlardan ziyade erkekleri konuşturduğu görülür. Kahramanlar kimi zaman aşkı nasıl anladıklarını ifade eder,

¹⁶³ AK, 40

¹⁶⁴ AK, 40

¹⁶⁵ AK, 119

¹⁶⁶ AK, 120

kimi zaman da yaşadıkları o ruh halini bizzat yansıtarak bizde aşkları hakkında bir kanaatin oluşmasını sağladılar. Aşk üzerine konuşan ya da gerçekten âşık olan kahramanların müspet kişiler olduğu ve bu kişilerin tüm hayatlarının aşkın etkisinde kaldığı görülür.

Evin Sahibi hikayesinde, kadın aşkının ne kadar mucizeli bir şey olduğu, insanın hayatını baştan başa değiştirebildiği anlatılır. Kaderindeki talihsizlikler nedeniyle artık hayattan hiçbir beklentisi ve umudu kalmamışken, kahramanımızın Zeynep'i tanınması ve sevmesi onda yaşama sevinci meydana getirir. Aşkın etkisiyle kendisinde meydana gelen değişiklikleri kahramanımız şöyle ifade eder:

Bahar nasıl yavaş yavaş fakat emin kımıldanırsa, bende de tabii hayat öylece kımıldandı. Yavaş yavaş kül rengi duvarlara aydınlık serpilmeye başladı. Eşya içimde sihirli bir dille konuştu; saatler ümitten yüzlerini takındılar, arzu ve emelden tılsımlı kuşaklarını bağladılar. Bir gün baktım ki geniş ve gür hayat, şarkısını içimde söylüyor.¹⁶⁷

Kadın aşkı tıpkı sihirli bir değnek gibi kahramanımızın hayatını mucizeli bir şekilde değiştirir ve onu hayata bağlar. Hatta Zeynep'in evlenme teklifini kabul etmesiyle kahramanımız kendisini "Bir Tanrı kadar kuvvetli, mesut ve kendisinden emin" hisseder. ¹⁶⁸Mahur Beste romanında ise Refik'in çocukluk aşkı denebilecek Atiye'ye olan sevgisi, zamanla kaybolmak yerine içinde derinleşmiştir. Refik Atiye'den yıllardır uzakta olmasına ve onunla haberleşmemesine rağmen, Atiye'yi sevmekten vazgeçmemiş, hatta Atiye'yi hayal ederek onun bir portresini yapmıştır.

Fakat bu alelâde bir hatırlamadan, rasgele bir düşünceden daha üstün, daha köklü olması lazım gelen bir şeydi... Refik onu sade çizgi çizgi hatırlamamış, kendisinden kalan çocuk hayalini adeta

¹⁶⁷ Hk, 298

¹⁶⁸ Hk, 311

içinde çok nazlı, çok güzel bir şeyi büyütür gibi büyütmüştü. Onu düşünmüş, onun üstüne hülya kurmuştu.¹⁶⁹

Mahur Beste'nin diğer bir kahramanı Behçet Beyin gençliğinde yaşadığı meçhul bir aşk ise onu hâlâ meşgul eder. Bir gece kayıkla geçerken komşu yalıdan ayağının ucuna atılan kırmızı bir gül ve cariyelerden hangisinin attığı belli olmayan meçhul bir kahkaha, Behçet Beye yepyeni bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Fakat başını bir kere olsun kaldırmamış ve bir daha o yalının önünden geçmemiş olan Behçet Bey, eline alıp yüzüne süremediği bu gülü hatırladıkça “Aradan geçen altmış seneye rağmen hâlâ kendisini muzdarip ve biçare hisseder.”¹⁷⁰ Sahnenin Dışındakiler’de ise Cemal, Sabiha’ya olan hayranlığını ve onun basireti karşısındaki hayretini ifade etmek için “Ben muhakkak bir sihirbazı seviyorum.” der.¹⁷¹ Sabiha’nın da tespit ettiği ve Cemal’e ifade ettiği gibi, Cemal ve onun şahsındaki Tanpınar’ın erkek kahramanları “O şarkılarda olduğu gibi arkasından ağlamak için” severler.¹⁷² Tanpınar’ın erkek kahramanları, kaderin bir cilvesi olarak, Mahur Beste'nin kaçınılmaz etkisi ve mizaçlarındaki kabulleniş yüzünden hep uzaktan sevmeye ve acı çekmeye mahkumdurlar. Sabiha Mahur Beste’yi kastederek, “Sizler öyle seversiniz. Uzaktan ağlamak için.” der.¹⁷³ Cemal adeta bu tespiti doğrular gibi, Sakine Hanımın kendisini evlendirme girişimini reddederek Sakine Hanıma, “Eğer hakikaten bu işleri biliyorsanız, benim evlenmeyeceğimi, evlenemeyeceğimi de, bunun imkansız olduğunu da biliyorsunuz, demektir.” cevabını verir.¹⁷⁴ Cemal, “O [Sakine Hanım] beni, münasebetsiz teklifiyle dünya nimetlerini reddetmeye alıştırdı.” diyerek, uzaktan da olsa, kavuşamayacak da olsa ömrü boyunca tek bir kadını sevebileceğini ifade eder. Nitekim Cemal, sadece Sabiha’yı bulmayı, ona kavuşmayı ve onun acılarını paylaşmayı ister. Daha fazlasında gözü yoktur.

¹⁶⁹ MB, 116

¹⁷⁰ MB, 27-28

¹⁷¹ SD, 178

¹⁷² SD, 178

¹⁷³ SD, 118

¹⁷⁴ SD, 80

Cemal'e kimi zaman bir evlat kimi zaman da bir arkadaş gibi bakan Kudret Bey ise şıpsevdi bir adamdır. O, Sabiha'yı kendi karakterinin elverdiği kadar samimi, masumca fakat Cemal'den tamamıyla farklı bir şekilde sever. Tanpınar, bu farklılığı vurgulamak istercesine Sakine Hanımın evlendirme girişimlerini ebediyen reddeden Cemal'i, bir izdivaç meselesi için Sakine Hanımlara giden Kudret Beye arkadaş kılar. Bu esnada Kudret Beyin mizacı Cemal'in izlenimleriyle okuyucuya aktarılır. Kudret Beyin gönlü bir anda birden fazla kadını sevebilecek kadar geniş olup, derinlikten yoksundur. "Kudret Beyin beş altı saat evvel Sabiha için ağlamaktan kızarmış mahzun gözleri", Avrupalı bir kadınla izdivacın hayatına getireceği değişiklikleri düşünürken parlamaya ve gülümseyerek bakmaya başlar.¹⁷⁵ Halbuki bir yandan da senelerdir, kendisine başka bir hanımla evlenmesi için çöpçatanlık yapan Sakine Hanımı -"hem de delice"- sevmektedir.¹⁷⁶ Yıllardır kendisiyle evlilik hülyası kurduğu halde Sakine Hanımın Kudret Beye başka bir hanımı teklif etmesi, ona göre kendisiyle düpedüz alay etmektir.¹⁷⁷ Sakine Hanım, Kudret Beye nazının geçtiğini bilerek onu azarlar, durumu idare etmek için yeri geldiğinde onu gereksiz yere suçlayıp mahcup eder; fakat bu gibi durumlar karşısında Kudret Bey, Sakine Hanıma duyduğu zaafın etkisiyle kendisini savunamaz, utancından kızarıp bozarmaktan başka elinden bir şey gelmez.

İhsan da Sabiha'yı sever; ama bu his, sevgiden ziyade, zeki ve fikrî inkişafa müsait bir kız çocuğuna duyulan hayranlıktan öte bir his değildir. Cemal'in yıllar sonra İhsan'a, "Onu seviyordunuz değil mi?" diye sormasına karşılık İhsan; "Kim sevmiyordu ki... Fakat galiba sevgiden daha üstün bir şeydi bu... Başka bir şey!" der. İhsan Macide'yle mutlu bir evlilik yapmış, yeni doğan kızına ise Sabiha'yı unutmamak istediği için ve ona benzemesi temennisiyle Sabiha ismini vermiştir.¹⁷⁸ Sahnenin Dışındakiler'de satır aralarında verilen bazı masumca aşklar da mevcuttur. Örneğin, bir Yahudi delikanlısı, Madam Elekciyanı'nın kızı Agavni'ye deli gibi âşıktır, ama yine de aralarında hiç kavga eksik olmaz. Delikanlı her akşam Agavni'ye ucuz hediyeler getirir ve kız bu hediyeleri yarım saat içinde herkese

¹⁷⁵ SD, 84

¹⁷⁶ SD, 82

¹⁷⁷ SD, 108-109

¹⁷⁸ SD, 119

gösterir.¹⁷⁹ Leon ismindeki bir delikanlı da, bir hayat kadını olan Yuneşka'ya delice âşıktır; öyle ki, bu aşkı yüzünden kadınla rahatça iki kelime dahi konuşamaz.¹⁸⁰ Huzur romanında ise eserin başkahramanı olan Mümtaz'ın içinde adeta yepyeni bir iç dünya nizamı inşa eden şey, Nuran'ın aşkı olur. Aslında aşkın Mümtaz'da böylesine derin bir etki yapmasında “kendisini bu kadar muhayyilesine terk edişin az çok hissesi” bulunmaktadır.¹⁸¹ Mümtaz bütün bu zenginliklerin kendi dikkatinden geldiğini bilir.¹⁸² “Ömrünün hazinesi”¹⁸³ olarak gördüğü Nuran'ı gördüğü ilk günün gecesinde Mümtaz, onunla evlilik hayalleri kurmaya, onu rüyasında görmeye başlar.¹⁸⁴

Romanın henüz kitaplaşmadığı ve Tanpınar'ın üzerinde henüz değişiklikler yapmadığı tefrika şeklinde, Nuran'la tanıştıktan sonra Mümtaz'ın dünyasında ne gibi değişikliklerin meydana geldiği uzun uzun anlatılır. Fakat bu kısım daha sonra, roman yayına hazırlanırken yazarı tarafından çıkarılmıştır. Tanpınar'ın romanında çizdiği Mümtaz karakterine muhalif olmayan bu kısmın kahramanın hislerini daha iyi anlamak bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Mümtaz, Nuran'ın kendi üzerindeki etkisini bir iç konuşmayla şöyle dile getirir:

Mümtaz'ın Nuran'a olan aşkı her ne kadar tasavvufî terimlerle ifade edilmiş olsa da, aslında tüm terimlere Mümtaz'ın anlayışı doğrultusunda yepyeni bir anlam yüklenmiştir: “Mümtaz, aşklarının Allah'a ve başka bir yere giden en kısa yol olduğundan şüpheli”dir. Tanpınar, bu örnekte de görüldüğü gibi, yüzyıllardır süregelen bir anlayışı veya sistemi ele alıp onu yeniden kendi anlayışıyla şekillendirebilmekte ve ona yeni anlamlar yükleyebilmektedir. Nuran-Mümtaz aşkının bu tarzdaki ifadesi, idealize edilmiş, muhayyel sevgiliye yakın birçok tasvirde de devam eder. Halbuki Mümtaz (ve onun şahsında Tanpınar) “Aşka hayattaki büyük ve yapıcı yerini vermekle beraber, onun ancak tek başına bir his

¹⁷⁹ SD, 243

¹⁸⁰ SD, 263

¹⁸¹ H, 201

¹⁸² H, 247

¹⁸³ H, 147

¹⁸⁴ H, 157-158

olduğunu ve bütün insanı idare edemeyeceğini de bilir.”¹⁸⁵; ama yine de hayatını Nuran’dan bağımsız düşünemez. Dünyasını zenginleştirecek bir tür oyun olarak gördüğü aşk, artık onun kontrolünden çıkmış, enfüsî ve afakî her iki dünyasını da etkisi altına almıştır.

Mümtaz, Nuran’a duyduğu hisleri ifade ederek onu sadece yüceltmekle kalmaz, bir yandan da Nuran’ın, kendisi üzerindeki etkisinin menşeyini sorgular:

Bütün bunları yaşarken genç adam, bu duyguların arkasında işleyen zembereği gayet iyi tanıyordu. Hakikatte o, kendisine bir iç nizam arıyordu. Kelimeleri, hayalleri canlandırarak bir ateşin peşindeydi. Fakat oyun daha başında değişmiş, bilerek girdiği imtihanda Mümtaz mağlup olmuştu. Bu gayet garip bir düşünceydi. Zaman zaman Mümtaz saadet duygusundan uyanıyor, “Acaba lüzumundan fazla mı?” diye kendisine soruyordu. Sadece bu sual aşklarının cennetini, yapmacık bir cennet haline getiriyordu... Garibi bu ki, kendi hislerine karşı beslediği bu şüphe, kendi kendisini bu gözaltında bulunduruş, ne Nuran’a karşı olan sevgisini azaltmış, ne de bu sevgi yüzünden çektiği ıztırapların hakiki olmasını menetmişti.¹⁸⁶

Etrafın dedikodusu yüzünden bir süreliğine ayrı kalmak ise Mümtaz için “iç hayatını inkar” anlamı taşımaktadır.

Gönül maceralarıyla dolu, hovardaca bir hayat yaşayarak gününü gün etmiş, fakat gerçek sevgiyi bulamamanın ümitsizliğiyle köşesine çekilmiş Tevfik Bey için Nuran-Mümtaz aşkı, kendisine yeniden hayat kaynağı olur. Tevfik Bey bu aşkı çok ciddiye alır ve Mümtaz’a, kendisinin bulamadığı, bulunması çok zor olan böyle bir

¹⁸⁵ H, 221

¹⁸⁶ H, 335

aşkın kıymetini bilmesini öğütler. ¹⁸⁷Zaten “Ne Mümtaz bu kadar sevebileceğini, ne de Nuran bu tarzda sevebileceğini düşünmüştür.” ¹⁸⁸

Huzur romanında geçen Balıkçı Mehmet’in ve çaycı çırağının aşkına ise basitliği ve buna Mümtaz’ın kendi karmaşık ve çok yönlü aşkını düşünerek hayretle bakması cihetiyle değinilir. ¹⁸⁹Böylece, halktan kişilerle aydınların aşk karşısındaki farklı vaziyetleri ortaya konulmuş olur.

Aydaki Kadın’da ise Selim, tüm dünyasını Leyla üzerine inşa etmeye kalkar. Bunu için de ayrılık Selim için büyük bir sıkıntı olur. Leyla’nın yokluğu karşısında neler yaşadığını Selim şöyle dile getirir:

Leylasızlığın azabı.. Her konuşulan arasından onun yokluğunu görmek, onun bakışlarını hissetmek, o ayak parmaklarınızı mengeneyle sıkıyorlarmış gibi sabırsızlık! Ve sonra can sıkıntısı... Hep geriye dönmek istiyordum. Çünkü Leyla o zaman içimde bıçak gibi çalışıyordu. ¹⁹⁰

Diğer romanların âşık kahramanlarında olduğu gibi Selim de ayrılıkla büyük bir yıkıntı yaşar, her vesileyle sevdiği kadını hatırlar, hatta bir kaçış psikolojisi olarak devamlı geçmişteki hatıralarda yaşar. Bu sebeple de onu hiçbir zaman unutmaz ve de unutamayacağını ifade eder. ¹⁹¹Nitekim hayatında –diğer ele alınan kahramanlarda olduğu gibi- başka bir kadına yer vermez. Halbuki sevdiği kadının yanında mutlaka başka bir erkek vardır.

Leyla Selim’le beraberken onun, üzerine bu kadar düşmesinden, her hareketini tecessüsle karşılaşmasından, aşırı sevgisinin kıskançlığa dönüşüp kendisini kısıtlamasından sıkılır.

¹⁸⁷ H, 239-240

¹⁸⁸ H, 171

¹⁸⁹ H, 213

¹⁹⁰ AK, 40

¹⁹¹ AK, 141

Yıllardan sonra içinde Leyla'ya karşı hâlâ büyük hayranlık besleyen Selim, böylesine zengin bir mahluku kategorize ederek onu sınırlar içine hapsetmekten suçluluk duyar, “Bu kadar güzel, sevimli, zayıf, insanlar arasında kendi payını yaşamaktan başka bir şey istemeyen, kendi meseleleri içinde kaybolmuş bir mahluka böyle zalimce tartıcı bir bakışla bakmanın, onu öyle teker teker saymaya çalışmanın sızısı”nı hisseder; ama az sonra bu sızı yine bir hayranlığa dönüşecek, iç hayatı dolu dizgin işlemeye başlayacaktır.¹⁹²

G. Kadının Aşk Anlayışı:

Tanpınar'ın romanlarının genelinde anlatıcı, çoğu zaman başkahramanın perspektifini esas aldığı için, kadının aşk karşısındaki hislerini genellikle satır aralarından, erkeğin edindiği izlenimleri aktarması veya bazı olayları hatırlaması yoluyla öğreniriz. Bununla beraber, yazarın bir erkek olması, eserinde erkek kahramanların his ve tecrübelerini daha fazla aksettirmesine, kadının his dünyasına ise ancak gözlem yolu ile belli bir çerçeve dahilinde değinebilmesine yol açmıştır. Zaten yazarın eserlerini yazarken kadınların his ve düşüncelerini aksettirmek gibi bir kaygı ve düşüncesi de yoktur. Bütün bunlara ilaveten, erkek karakterlerin birer müzmin âşık olma ve tüm hayatlarını bir aşk üzerine kurma istidatlarına mukabil, kadınların daha makul davranmalarına sebep olacak kavi bir irade ve hayatlarını etraflarıyla beraber yaşama arzusu vardır. Tüm bu sebeplerden dolayı, Tanpınar'ın roman ve hikayelerinde kadının aşk karşısındaki tutumu hakkında edindiğimiz malumat, erkeğinki kadar tafsilatlı değildir.

Tanpınar'ın Yaz Gecesi hikayesinde iki kız kardeşten bahsedilir. Bunlardan küçüğü, evlerinde o gece misafir ettikleri hikayenin başkahramanını ta genç kızlık döneminde sevmiştir. Şimdi ise aradan yirmi yıl geçmiş, kadın ev bark, çoluk çocuk sahibi olmuştur. Gençken sevdiği bu adamı tutup da eve getirmesine kadının kendisi de bir anlam veremez: “Ne garip! Yine vazgeçemiyorum! Niçin buraya getirdim sanki.” diye düşünür.¹⁹³Kadındaki hissilik ciddi boyutlara varmasa da, kahramanımızdan hiçbir karşılık görmediği halde hâlâ geçmişten kopamaması ve ona garip şekilde bağlılığı dikkat çekicidir.

¹⁹² AK, 120

¹⁹³ HK, 151

Evin Sahibi hikayesinde ise o zamana kadar hep acı tecrübeler ve talihsiz olaylar yaşamış olan anlatıcı kahraman, ilk defa Zeynep karşısında dünyasının değiştiğini hissetmiştir. Zeynep'ten ilk görüşte etkilenmiş ve onun nağmelerini dinleyerek geçirdiği bir musiki gecesinin sarhoşluğuyla uyanmıştır. Fakat sabah kahvaltısında, genç kadın sofrada onun da olduğunu ancak hatırlayabilir. Geceki musikinin, mehtapta gezintinin ve sohbetin kadın için anlamı, kahramanımızın düşündüğü manada ve derinlikte değildir. Kahramanımız, unutulmanın verdiği perişanlıkla yalnız ev sahibine veda ederek evden ayrılır. ¹⁹⁴Fakat daha sonraki karşılaşmalarında Zeynep'in dostça davranışları, müşterek musiki zevkleri ikisini birbirine yaklaştırır ve bu ilişki iki ay içinde evlilikle neticelenir.

Eşini seven kadın hemen hemen bütün zamanını kocasına ayırır ve ona ihtimam gösterir.¹⁹⁵ Kahramanımızın karısını kaybetmek korkusu buhran haline dönmüşken, bu ilişki “yalnız onun [Zeynep'in] meziyetleri sayesinde iyiye gider.”¹⁹⁶ Sevddiği adamın şuarsuz bir halde iken gördüğü rüyanın etkisiyle, karısını kurtarmak için boğazını sıkmasını ise Zeynep yine olgunlukla karşılar, hatta her şeyi affederek kocasının eve geri dönmesini teklif eder. Fakat adam, sevdiği bu genç kadının hayatını mahvetmemek için ayrılmayı daha doğru bulur; sonunda ikisi de ağlayarak ayrılırlar.¹⁹⁷ Kadın devamlı yapıcı davranıp mütevekkil bir şekilde sabır göstererek evliliğini kurtarmaya çalışır. Tanpınar, Zeynep karakteriyle adeta fedakâr ve yuvasını kurtarmaya çalışan bir kadın, ideal bir eş portresi çizer.

Mahur Beste romanındaki kadın karakter ise Atiye Hanımdır. Behçet Beyle evlendiği gece, kocasının ne yapacağını bilmez halde biraz acizlikten, biraz da utangaçlıktan gelen o komik tutumu karşısında Atiye Hanım, dayanamaz ve bir kahkaha patlatır. Bu istihfaflı gülüş, Behçet Bey için bir ömür boyu sürecek bir kâbusa dönüşür, artık saadet hülyalarının kapısı kendisine ebediyen kapanmıştır. ¹⁹⁸Behçet Bey hayal kırıklığının ve aşağılanmışlığın mahcubiyetiyle düşüncelere dalmış olarak yatağına girerken, Atiye Hanımın çoktan uykuya dalmış olduğunu

¹⁹⁴ Hk, 304

¹⁹⁵ Hk, 311

¹⁹⁶ Hk, 314

¹⁹⁷ Hk, 315

¹⁹⁸ MB, 70

görür. Tanpınar, bu sahne ile Atiye Hanım ile Behçet Bey arasındaki mizaç farklılığını ortaya koyar:

Bu nefesler ne kadar derinden geliyordu! Bu kadar derinden uyuyabilmek için karısının kendisinden, bu geceden ne kadar uzaklarda olması lazımdı... Kim bilir nerelere gitmişti? “Uyurken acaba nasıldır?” diye düşündü. Fakat lamayı yakmak onu uyandırmaktı. Onu uyandırmak onunla göz göze gelmek, yüzüne bakmak istemiyordu. “Acaba beni her görüşte böyle gülecek mi?” diye düşündü. Gülmemesi için bir sebep yoktu. Hem gülmese bile ne çıkardı? Hâlâ kulaklarında çınlayan bu kahkaha bir ömre yetmez miydi?¹⁹⁹

Behçet Beyin nazarında Atiye artık ulaşılmaz bir varlıktır. O kadar yakınında olmasına rağmen Behçet Bey, kendisini ona denk ve layık görmemesi yüzünden bu güzel mahluktan bir ömür boyu kaçarak, fakat ona hayran bir şekilde, hiç beğenilmediğini bilerek ve yalnız yaşayacaktır. Mizacı, hisleri ve karısı karşısında Behçet Bey bir ömür boyu, trajiğe varacak derecede içinde çatışmalar yaşar. Bu çatışmayı; o kadar sevdiği halde ömrünü karısıyla aynı evde fakat ondan kaçarak ve onun uzağında yaşamasında, Refik’e olan kıskançlığından dolayı onu jurnallemesi fakat hiç düşünmediği bir şekilde onun ölümüne sebep olmasında, karısı ile âşığı Refik’in şarkısı olan Mahur Beste’yi karsının ağzından duyduğunda onun ağzını tıkayarak (büyük bir ihtimalle) karısının da ölümüne sebep olması fakat mazide yaşayan bu adamın bunca hadiseye rağmen Atiye Hanımın fotoğrafına bakarak Mahur Beste’yi çalmasında da görmek mümkündür. Behçet Bey karakterinin iç çatışmalarının yanında, eserin aynı zamanda olay trajedisi özelliği de taşıması, Behçet Beyin trajedisini daha da büyük ve derin kılmıştır.

Karısının Behçet Bey gibi bir şahsiyet karşısında, ilkin –attığı kahkaha ve ardından yatağına girip mışıl mışıl uyuyuşunda da görüldüğü gibi- hayatı oluruna bıraktığı görülür. Niçin güldüğünü gerçekte Atiye de bilmez. Aslında o da büyük bir hayal kırıklığına uğramış, tüm gençlik hülyaları, çocukluğundan beri etrafından

¹⁹⁹ MB, 71

duyarak, yaşlılarıyla konuşarak hazırlandığı bu evlilik macerası tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. “Beğenmek, sevmek şöyle dursun, beğenilip beğenilmediğini bile anlamamanın” verdiği yalnızlık ve ümitsizlik hissi ile kaçıp emektar hizmetçileri Şerife Hanımın yatağına sığınmak ister. ²⁰⁰Fakat sonunda yatıp uyumaya karar verir, fakat bu sırada gözünde canlanan kanepede kıvrılmış halde uyuyan bir Behçet Bey hayali onu “delice” güldürür.²⁰¹ Nitekim bu kahkahanın ardından Atiye Hanım, yatağına girip derin bir uykuya dalar. Bu bağlamda, Tanpınar kadınlarının hissî meselelerde erkeklerden daha farklı, daha yüzeysel –belki de daha pratik- bir tutum sergilediği bir kez daha görülür. ²⁰²Buna rağmen Atiye evini çabuk benimser; aldığı terbiye ona, kocasını sevmeyi ve kaderine razı olmayı öğretmiştir. Çocuğunu doğduktan bir iki gün sonra kaybeden Atiye, kendisinden zayıfları sevebilecek bir şefkate sahip olduğu için, “bir çocuk gibi bakılmaya muhtaç” olan kocasına ilgi ve şefkatle bağlanmak istese de, Behçet Bey bunları anlayabilecek bir mizaçta değildir.²⁰³ Atiye Hanım, İsmail Molla’dan Mahur Beste’yi dinledikleri gece Behçet Beyin duyduğu tedirginliği görmüş; kocasının aslında kendisini sevdiğini ve Talat Bey gibi terk edilmekten ne kadar korktuğunu anlamış, fakat acizliği sebebiyle Behçet Beyin bunu ifade etmek namına elinden hiçbir şeyin gelmediğini görmüştür. Behçet Bey, karısına örnek olmasından korktuğu bu hikayenin anlatılmaması için araya bir yığın laf sokar, fakat muvaffak olamaz. Kocasının bu haline her zamankinden çok acıyan Atiye o gece, bu adamı hiçbir zaman bırakmama kararı alır.

Bir çarkçı yüzbaşı olan Talat Beyin eşi çok sevdiği karısı Fatma Hanım (Huzur’da Nurhayat Hanım olarak anılır)²⁰⁴, kocasını bırakarak Mısırlı bir binbaşı ile kaçmış, bir Mevlevi muhibbi olan Talat Bey ise terk edilmiş hüznüyle Mahur Beste’yi yazmış, fakat eserin tamamlandığı gün, Mısır’dan gelmiş bir dostundan karısının öldüğünü haber almıştır. “Mahur Beste, hiç kimseyi memnun etmeyen, daha çok yakıcı bir kadere benzeyen bir aşk hikayesi”²⁰⁵, “küçük ve kısa şeklinde

²⁰⁰ MB, 68

²⁰¹ MB, 69

²⁰² MB, 70-71

²⁰³ MB, 72-73

²⁰⁴ Huzur, s.67

²⁰⁵ MB,81

insanın tenine yapışan o acı çılgınlardan biri”²⁰⁶ olarak tüm aşkların kaderi olmuştur. Fatma Hanımın ihtirası sadece Talat Beyi değil, onların neslinden gelen tüm âşıkları ızdırap içinde bırakmıştır. Atiye böyle mizaçta bir kadın olmadığı için, kocasını ömür boyu sadakat göstermeye karar verir. Zira onun cömert yaratılışında, kendi saadeti için başkalarına ızdırap vermek gibi meyil yoktur.²⁰⁷ Zamanla bazı şeylerin düzeleceğine inanan Atiye, “...o akşam Behçet Beyin hiddetten, ızdıraptan, korkudan değişmiş yüzü[nü], halinden akan zavallılığı” görünce, geleceğe dair o müphem ümitlerini de kaybeder.²⁰⁸ Halbuki Atiye -tıpkı Tanpınar’ın diğer kadın kahramanları gibi- güçlü, kendisine güven veren ve kendisinin tereddütsüzce teslim olabileceği türden bir eş arzulamıştır. Ona göre “Erkek olan insan, sevdiği kadını yakalayıp, o zamana kadar ölçmediği, düşünmediği birtakım tepelere taşınmalıydı.”²⁰⁹ Fakat Behçet Bey bu beklentiyi gerçekleştirmenin çok uzağındadır. Yine de Atiye, eşinden ümidini kesmez ve kocasının kendini idraki için alternatif çözümler arar. Atiye her halükarda evliliğini yürütmek için çaba sarf eder:

Ona (Atiye) göre bu idrak ya aşkta yahut da büyük ve herkesin uğrunda yapılmış bir işin içinde olabilirdi. Behçet bunu kendisi için yapamamıştı. Fakat Mademki ondan daha kuvvetliydi, kendisi Behçet için bunu yapabilirdi. Kocasını, kendi kendisini koştugu bostan dolabından kuvvetli kanatlarıyla alıp götürecekti, hareketin, temiz ihtirasın dev rüzgarları arasına atacaktı. Böylesi bir hayat elbette ki kısır olmazdı.²¹⁰

Atiye’nin beklentileri, onun zengin iç dünyasını gösterir niteliktedir; güzeli seven, babasından aldığı terbiye ile erkeğin dilinden anlayan, erkeği dış âlemin aksiyonu içinde görmekten zevk alan, erkeklerin ilgi duyduğu devrin meseleleri ile de –birçok kadının zıddına- alakadar olan bir kadındır. Zaten Atiye’nin birçok kadından farklı ilgilere sahip olması ve zengin tabiatı kayınpederi İsmail Molla’nın da gözünden kaçmaz; o, “Gelinin tabiatındaki bu ciddi zemine her istediğini

²⁰⁶ H, 67

²⁰⁷ MB, 81

²⁰⁸ MB, 81

²⁰⁹ MB, 83

²¹⁰ MB, 83

taşıyabileceğini anlamıştı[r].”²¹¹ Atiye'nin aradığını kocası Behçet Bey'de bulamadığını bilen kayınpederi Molla Bey, gelininin yalnızlığını ve beklentilerini ona gösterdiği dostlukla gidermeye çalışır. Gelin ve kayınpeder; Abdülhamit yönetiminden, boğaz yahılarından, sandal sefalarından, musikiden ve akla gelen her konudan bahseder, sohbet ederler.

Tüm iyimserliğine rağmen kocası Behçet Beyle hiçbir şekilde bir yakınlık kuramayan Atiye Hanım, aradığı aşkı Refik'te bulur. Bir çocukluk aşkı olarak nitelenebilecek ilişkileri, Refik'in Avrupa'dan dönüşüyle tekrar canlanır. Refik'in onu hayal ederek yaptığı portresi, aslında Atiye'yi hiç unutmadığını ve ne kadar sevdiğini gösterir. Atiye Refik'in hislerini bu portreyi görünce anlar ve büyük bir heyecan duyar. Fakat Refik'le aralarındaki büyük sevgiye ve kocasının beklentilerini hiçbir zaman karşılayamayacağını bilmesine rağmen Atiye, kocasına hiçbir zaman ihanet etmez. Kadının eş olarak evliliğine karşı bir sorumluluk gösterdiği görülür. Bu sorumluluk hissi, Behçet Beyin Refik'i jurnalleyerek ölümüne sebep olmasına dek sürer. Atiye kocasını hiçbir zaman terk etmez, fakat onun Refik'e yaptıkları karşısında bir ömür boyu kocasına tek bir kelime bile etmemeyi tercih ederek, kocasından bu şekilde intikamını alır.

Sahnenin Dışındakiler romanında ise, anlatıcı Cemal olduğu ve olay örgüsü itibarıyla Sabiha reel manada ortada bulunmadığı için biz, Sabiha'nın aşkı hakkında net bir malumata sahip olamayız; ancak Cemal'in, Sabiha ile konuşmalarını hatırlaması yoluyla Sabiha hakkında bir fikir edinebiliriz ki bu konuşmalar da çoğu zaman Sabiha'nın aşkı hakkında kesin bir hüküm bildirmez. Sakine Hanım İhsan'ı evlendirmeye kalkışınca Sabiha büyük bir öfke ve bu öfkenin gizlediği bir kıskançlık duyar. Bunun farkına varan Cemal için ise bu durum azap verici olur; Cemal, hem İhsan'ı hem de Sabiha'yı kıskanmaya başlar. Bunun üzerine Sabiha duyguları hakkında bir açıklama yapmak zorunda kalır: “Belki de seviyorum, onu [İhsan'ı] seviyorum, seni de seviyorum... Fakat ikinizden de vazgeçebilirim. Zaten ben şimdi kimseyi sevemem. Ben şimdi seyahat ediyorum. İnsan yüzlerinde,

²¹¹ MB, 78

huylarında dolaşıyorum. Ama bir gün muhakkak seveceğim.” der.²¹² “Belki İhsan’ı sevebilirdim.” diyen Sabiha, onun kendilerinden çok ayrı olduğunu ve hiç kimseyi sevmediğini, sadece düşündüğünü ve bir yol aradığını, bunun için de İhsan’ı kıskanmaya hiç gerek olmadığını ifade eder.²¹³ Cemal Sabiha’yı kendisinden büyük, İhsan ise küçük görür; bu sebeple Sabiha ikisinin dışında, ikisinden çok farklı, hayata meydan okuyabilen bir adamla evleneceğini söyler:

Biliyor musun Cemal ben nasıl bir insanı sevebilirim? Yani senin dediğin gibi sevmek! Babamın söylediği o hapishane türküleri var ya! Yahut oyun havaları... İşte onların insanını severim. Siz hepimiz bizim saatin Katib’ine benziyorsunuz. İhsan Bey de, Nuri Bey de, Hayri de, sen de... Kudret Bey gelsin muhakkak o da öyledir.²¹⁴

Sabiha fikirleri itibarıyla kabına sığmayan bir genç kızdır, seveceği kişinin de kendisi gibi olmasını, tuttuğunu zorbaca bile olsa koparmasını bilen bir aksiyon adamı olmasını ister. Halbuki Cemal ve diğerleri bu tariften çok uzaktır. Sabiha, Cemal’i sevmekle beraber ondaki çaresizce kabullenışı beğenmez. “Bizim ailede kadınların çoğu at terkisinde evlenirler... Bak geçen akşam senin akrabasının şarkısını dinledik, o Mahur Beste’yi... Sizler öyle seversiniz. Uzaktan ağlamak için.” der.²¹⁵

Sahnenin Dışındakiler romanında çöpçatanlığı ve gençliğinden bu yana tecrübe ettiği sayısız aşklarıyla meşhur olan Sakine Hanımın aşk karşısındaki tutumuna hiç değinilmez, fakat onun olgun yaşına rağmen bir genç kız edasıyla davranması dikkat çeker. ²¹⁶Kudret Beyin kendisine duyduğu aşka bir karşılık vermese dahi, ona istediği muameleyi yapmakta kendini hak sahibi görür, Kudret Beyin kendisine olan zaafını bilir ve bunu kullanır. Kudret Bey onunla evlenmek isterken, onun tutup da Hollandalı bir kadını teklif etmesi, Kudret Beye göre Sakine Hanımın kendisiyle alay etmesi, kendisine haddini bildirmesi anlamına gelir. Fakat

²¹² SD,116

²¹³ SD, 116-7

²¹⁴ SD, 117

²¹⁵ SD, 118

²¹⁶ SD, 99

Kudret Beyin buna hayıflanması çok uzun sürmez, bahis mevzuu kadınla tanışmaya giderken Kudret Bey, Sakine Hanımla ilgili hülyalarını hemen unutmuş, Cemal'e Avrupalı bir kadınla evlenmenin ne kadar muhteşem bir şey olduğu hakkında nutuk atmaya başlamıştır. Fakat kadınla tanışınca müthiş bir sükut-ı hayale uğrayan Kudret Bey, o anki öfkesiyle Sakine Hanımı "mel'un cadı" ilan eder ve yıllardır Sakine Hanımla evlenmek istediği herkesçe malum olduğu halde, Sakine Hanımın kendisiyle otuz yıldır evlenmek istediğini, fakat kendisinin sırf bu kadının gururunu kırmak için bu teklifi kabul etmediğini ileri sürerek, bu münasebetsiz evlendirme girişimini, Sakine Hanımın kendisinden intikam almak için yaptığını ileri sürer. Kudret Bey, kadın intikamını daha nice ilgisiz olayın sebebi görmekten de geri durmaz.

Bu çocuk ruhlu, duygusal ve bir o kadar da saf kalpli adamın, Sakine Hanım gibi otoriter ve işini bilen bir kadınla olan münasebeti, Dostoyevski'nin Cinler romanındaki Stepan Trofimoviç'le Varvara Petrovna arasındaki dostlukla benzerlikler gösterir. Trofimoviç'in mantıksızlığa varacak derecede duygusal olması, çocukça neşesi ya da anında gözyaşlarının akmasına sebep olan çocukça hüznü ile alınganlıkları, hayatını Varvara'nın idaresine bırakmış olması; Varvara Petrovna'nın ise mantığıyla hareket etmesi, dostunu yanında istemekle beraber onu adam etmek için her şeyine müdahale etme hakkını kendinde bulması, kendini Trofimoviç'e hem sevdiren hem de saydırmaması, yeri geldiğinde ise Trofimoviç'in kendisinden çocuk gibi korkmasını sağlaması ve Trofimoviç'in aksine baştan aşağı şahsiyet kesilmiş olması bize, Kudret Bey ile Sakine Hanım ikilisini çağrıştıracak niteliktedir. Kudret Bey gibi Trofimoviç de dostuyla arasındaki yakın münasebeti ve Varvara'nın kendisine gösterdiği ilgiyi önce kuşkuyla karşılayarak bu kadının kendisiyle evlenmek istediğini düşünmüş ve buna binaen Varvara'ya gösterdiği dostluğu bir aşk münasebetine çevirmeye başlamış, fakat Varvara'nın şiddetli hiddetiyle karşılaşınca bu konuyu, bir daha hiç açmamak üzere kapatmıştır.

İkinci bir hadise benzerliği ise, Nikolay'la Daşa arasında bir münasebetin olma ihtimalinden rahatsız olan Varvara'nın Daşa'yı dostu Trofimoviç'le apar topar

nişanlama girişimidir. Bu olay, Sakine Hanımın Kudret Beyi, Hollandalı Bettina'yla evlendirmeye kalkmasını hatırlatır cinstendir.

Kudret Beye takdim edilen eş adayı Bettina ise Sakine Hanımın ustaca çöpçatanlığı sayesinde Kudret Beye hayran olmuştur. Kadın, Kudret Beyle evlenmek arzusuyla sonsuz bir şefkat gösterisine girer, onun peşinden ayrılmaz, Kudret Beyin en kötü anlarında bile onu teselli etmek için hep yanı başında bulunur...

Huzur romanında Mümtaz-Nuran aşkını da çoğu kez Mümtaz perspektifinden izleriz. Bununla beraber, Nuran'ın kişiliği itibarıyla duygularından bahsetmeyi pek sevmemesi, onun aşk karşısındaki tutumunu öğrenmemizi güçleştirir. Nuran, Mümtaz'a ulaşacağı için evin yolundaki yokuşu çıkarken yorulmadığını söyler. Mümtaz, Nuran'ın ağzından aşklarına dair ilk defa işittiği bu sözleri duyunca şaşırır. "Çünkü her şey üzerinde o kadar konuşan, kendisine ait her şeyi anlatan genç kadın, ona, aşklarına dair tek kelime söylememiştir. Hatta, mesut musun, sualini bile lüzumsuz bulmuştu. Onun için aşk, hislerin kelimelerle israfı değil, Mümtaz'ın ruhundaki fırtınaya olduğu gibi kendisini teslimdi."²¹⁷

Nuran da Sabiha gibi aşkın edebiyatını yapmaktan ziyade onu yaşamayı tercih eder. Fakat Sabiha kendisini teslim edecek, babasının söylediği o hapisane türkülerindekine benzer güçlü kuvvetli, onu himaye edip ömrüne istikamet verecek bir kişiyi henüz bulamamıştır.²¹⁸ Nuran ise, kendisini Mümtaz'ın kollarına teslim etmiştir. Mümtaz'a güvenir, onu yaşına rağmen büyük ve kuvvetli bulur; zira "Herkesten değişik, her şeye meydan okuyan bir hali vardı[r]. Hayat karşısında bir düşüncenin adamı olmak kudretini gösteriyordu[r]." Nuran, sevdiği erkeğin, ömrüne bir istikamet vermesini bekler. Nuran'ın Mümtaz'a teslimiyeti ve bu teslimiyetin getirdiği huzur ve emniyet hissi zaman zaman vurgulanır.²¹⁹

Görüldüğü gibi, kadın kahramanlar kendilerini himaye edecek güçlü bir erkek ararlar. Güçlü şahsiyetlerine ve iradelerine rağmen, her iki kadının da erkeğe

²¹⁷ H, 198

²¹⁸ SD, 117

²¹⁹ Huzur, 249, 267

sığınma ve teslim olma arzusu içinde olması dikkat çekicidir. Nuran “Kendini küçük, saf bir kadın buluyordu[r]; erkeği onu nereye götürürse oraya gitmeye” hazırdır.²²⁰ Bu düşüncesinin oluşmasında, mutluluğun basit formülünü bulmuş olmanın verdiği bir huzur da vardır; Nuran küçük bir dünya inşa edip orada sevdiği erkekle yaşamayı, mutlu olmak için kâfi görür. Bu sebeple de Mümtaz’ın evini kolayca benimser, eşyanın döşenmesine ve bahçenin tanzimine dair planlar yapmaya başlar; hülyalarını ev çevresinde kurar.²²¹ Kadın için ev mutluluğun sembolüdür; bunun için de, evlenmelerinin gecikmesi ve dolayısıyla ayrı evlerde ayrı ızdırap ve acıların içinde kalmak Nuran’ı içten içe kederlendirir.²²²

Buna ilaveten, Nuran kendisini “keşfedecek” bir erkek aramış ve o erkeğin Mümtaz olduğuna inanmıştır²²³ ki bu kanaatinde çok da haklıdır; zira “Mümtaz onun yüzünün değişen ifadesinde, kadın yaratılışının sırlarından, yani Nuran için dahi meçhul olan taraflarından başka her şeyi okuyabilen” bir erkektir.²²⁴ Mümtaz’ın tespitine göre Nuran’ın sevgisinde “Anelik hissi, aşk, hayranlık ve biraz da minnet vardı[r].”²²⁵ ki Nuran da bu tespitleri tasdik eder. Nuran, Mümtaz’a minnettardır çünkü o, şimdiye kadar kimsenin nüfuz edemediği yanlarını keşfetmiştir. Nuran’ın her hareketi Mümtaz’ın gözünde büyümlü bir hal alır. “Bu yüzden her hevesi, her hareketi her düşüncesi, naz ve şımarıklıkları, ufak tefek çolpalıkları etrafına bir yığın sır ve güzellik getirir.” Bu “yeniden yaratış” Tanpınar’a göre, sevne, uzviyetinde sevildiğini duyan [kadın]ın cevabı”dır. Bu sebeple yazar kadının bu beraberlikteki etkisini şöyle ifade eder: “Böylece genç kadın, canlı güzelliği ve yaratıcı zekasıyla günlerin kumaşını, ikisi için herkeste olduğundan çok başka türlü dokuyordu.”²²⁶

Nuran’a göre “Sevdiği adamın düşüncesini paylaşmak, onunla yol arkadaşlığı yapmak aşkın bir nevi”dir. Nuran, uzviyetteki uyumun yanı sıra fikrî açıdan da müşterek olmanın önemine inanır.²²⁷ Bu sebeple Nuran, Mümtaz’ın

²²⁰ H, 221

²²¹ H, 291

²²² H, 253

²²³ H, 221

²²⁴ H, 198

²²⁵ H, 221

²²⁶ H, 248

²²⁷ H, 221

yazmakta olduğu romanla ilgilenir ve zaman zaman Mümtaz’la fikir münakaşasına girer.

Mümtaz’ın gözlemleriyle tanıdığımız yüzlerce Nuran portresinin içinde yer alan bir de “şefkat duygusunun Nuran’ı” vardır ki bu, “Hiçbir serzeniş ve şikayette bulunmadan hayatını onun için ikiye bölmüş” her türlü duygunun üzerinde “sırf kendisi için yaptığı fedakarlıklar”dan doğan bir Nuran’dır.²²⁸ Bu yönüyle Nuran, evliliğini özveri ile yürütmeye çalışan Evin Sahibi hikayesindeki Zeynep’e benzer.

En nihayetinde Nuran’la Mümtaz’ın arasına da kendi iradeleri dışında gelişen engeller girmeye ve ilişkilerini zedelemeye başlar. Sorumlulukları ile duyguları arasında sıkışıp kalan Nuran ne yapacağını bilemez.²²⁹ Mümtaz’la Nuran bir süreliğine beraber görünmeme kararını aldıktan sonra Nuran için dışa açılış, Mümtaz içinse içe dönüş süreci başlar. Nuran beklenen, Mümtaz bekleyen konumundadır; Nuran başkalarının içinde Mümtaz’ı unutarak ondan zamanla uzaklaşırken, Mümtaz apartman dairesinde tek başına bekleyişlerde sadece Nuran’ı düşünerek onu adeta bir fikri sabit haline getirir. Nuran sorumluluklarını unutmak için düşünmekten kaçtıkça, Mümtaz düşüncelerini besleyip birer vehim haline getirir.²³⁰ Tanpınar, Nuran’ın ruh haletini şöyle tahlil eder: “Kendince güç gördüğü şeyin karşısında bütün hamlesi kırılan kadın ruhu.”²³¹

Sonunda genç kadın kendi haline bakıp, başıboşça eğlenmek için o kadar erkeğin içinde oluşuna içerler, “kendisini o kadar erkeğin içinde gördükçe hayatını idare edemediğine” karar verir ve bu halinden kendisi de korkar. Mümtaz’la evliliği geciktirdiğine pişmandır artık.²³² Kadının nahifliği nazara verilirken, başta da değindiğimiz kadınların erkeğinden talep ettiği teslim olma ve himaye edilme ihtiyacı bir kez daha kendini hissettirir. Yalnız, kırılganlıkla iradesizlik birbirine karıştırılmamalıdır. Zira üzerinde daha sonra etrafıca duracağımız Tanpınar’ın sevilen kadın kahramanları (Atiye, Sabiha, Nuran, Leyla), hayatlarının bütünü

²²⁸ H, 253-254

²²⁹ H, 253

²³⁰ Huzur, 368-373

²³¹ H, 371

²³² H,384

etkileyecek cesur kararlar almada, verdikleri karara uymada ve makul olanı yapmada oldukça irade sahibidirler.

Aydaki Kadın romanında ise Leyla ile Selim'in ilişkisinin boyutunu eser ilerledikçe, zaman zaman verilen müstakil bilgileri birleştirerek öğrenebiliriz. Diğer romanlarda olduğu gibi burada da anlatıcının Selim perspektifli hareket etmesi, Leyla'nın his ve düşüncelerini öğrenmemizi kısıtlarken, romanın henüz tamamlanmamış olup bir taslak halinde bulunması da bizi geniş ve kesin yargılarda bulunmaktan alıkoyar. Bununla beraber, aradan on iki yıl geçmesine ve Leyla ile Selim'in ayrılmış olmalarına rağmen, ikisinin de hâlâ birbirini sevdiği aşikârdır. Leyla bir an için eski günlerdeki gibi Selim'le beraber bir sinemada olmayı ister.²³³ Leyla, Selim'i hâlâ önemsediyini ve hayatına başka erkekler girse de onu unutmadığını göstermek için, davet verdiği gece Selim'in hediye ettiği kolyeyi takar.

Diğer romanlarda da görüldüğü gibi kadın sevdiği erkekten ayrı olduğunda yalnız değildir, yanında ya eşi ya da kendisini seven başka bir erkek vardır. Leyla'nın ise hem kocası Refik hem de ona âşık olan Nuri vardır.²³⁴ Leyla hayatına bir şekilde girmiş olan erkekleri zaman zaman karşılaştırır. Bunların arasında ilk kocası Asım, ikinci kocası Refik, Leyla'yı seven Nuri ve Selim de vardır.²³⁵ Leyla, Nuri'nin kendisine olan daimî ilgisine cevap vermemekle beraber bu ilgiden hoşlanır. Fakat, Nuri'nin tavırları karşısında Leyla, kendisini daima esir pazarında hisseder ve bu yüzden ona düşman olur. Ama yine de bir gün Nuri'nin isteklerine cevap verebileceğini düşünür.²³⁶

Leyla'yla birlikteyken Selim'in tavırları, susması, mazlum halleri ve daima şüphe içinde olması Leyla'yı devamlı tedirgin etmiş, hatta korkutmuştur. Rahat bir mizaca sahip olan Leyla'nın, Selim'in basireti ve zekasıyla kısıtlanması, denetlenme ve bir açığın bulunacağı hissi Leyla'ya sıkıntı verir.²³⁷ Leyla Selim'leyken, onu

²³³ AK, 122

²³⁴ AK, 140-141

²³⁵ AK, 131

²³⁶ AK, 142

²³⁷ AK, 131

etkileyen yönlerini bilmiş ve ona göre davranmıştır; Selim'in hoşuna gittiğini bildiği için zaman zaman çocuklaşması gibi.²³⁸

Yalnız, Leyla istediği alayı, şımarıklığı ve çocukluğu yapamadığı zaman bozulur, "küçük ve biçare bir şey olur."²³⁹ Buna göre, kadını büyüten de küçülten de erkeğin nazarıdır.

Selim ve Leyla ortak mazilerinin ve süregelen hislerinin etkisiyle bir araya geldiklerinde tedirgin olurlar. Her ikisi de birbirini tetkik eder ve monologlar şeklinde düşüncelerini dile getirir.²⁴⁰ Tıpkı Nuran gibi Leyla da etrafın ne diyeceğini önemseyerek Selim'le baş başa kalmaktan çekinir, onun ben merkezli beklenti ve sevgisine [bencilliğine] içerleyip, onun biraz da çevresindekilerle eğlenmesini ister. Düşüncelerinde ne kadar samimi olduğu belli olmasa da Leyla, adeta sitem eder gibi içinden "Bak ne güzel kızlar var! Eğlen. Son zamanlarda gençlik pek hoşuna gidiyormuş."der. Zira Leyla ortamın şartlarını da düşünerek, Selim'in ilgisinin kendisinde yoğunlaşmasından tedirginlik duyar.²⁴¹

Aydaki Kadın'daki bir başka kadın da Adrienne'dir. Leyla onu bir ızdırap makinesi olarak tarif eder;²⁴² çünkü o, "Hayatımı, sonuna kadar bir musallat fikirde harcayan insanlardan"dır. Bu mizacı, onun her şeyini Fransa'da bırakarak sevdiği adam Necip'in peşinden Türkiye'ye gelmesine sebep olmuştur. Necip'in ani ölümünün ardından, beklenenin tersine o, Türkiye'de kalmayı tercih eder; "İmkan mı var? Necip'in memleketini nasıl bırakabilirim? Ben Türkiyeli oldum artık."der.²⁴³ Necip hayattayken, onun etrafındaki kadınların dedikodusuna ve zulmüne maruz kalmış olan Adreienne, Necip'in ölümünün üzerinden üç yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ, bu kadınlardan bir olan Zeynep'in kinine ve hücumuna hedef olur.²⁴⁴

Adrienne de, yaşadığı büyük aşktan sonra başka bir erkekle evlenen kadınlardandır. Adrienne'nin bu evliliği hangi his ve düşüncelerle yaptığı bilinmese

²³⁸ AK, 122

²³⁹ AK, 122

²⁴⁰ AK, 122

²⁴¹ AK, 122

²⁴² AK, 188

²⁴³ AK, 165

²⁴⁴ AK, 188

de onun, kendisinden on beş yaş genç olan kocasını kıskandığı, kocasının çapkın ve hoyratça davranışları yüzünden ıztırap çektiği, ama buna rağmen durumuna boyun eğdiği görülür.²⁴⁵

Nail ile Sabahat arasındaki ilişki de problemlidir. Bu çift, birbirini sevmelerine rağmen birbiriyle anlaşamaz. Üstelik kadının kararsızlığı bu beraberliğe gayri ahlakî bir hüviyet kazandırmıştır. Zira, evli ve çoluk çocuk sahibi olan Sabahat, ne ailesinden ne de sevdiği adamdan vazgeçebilmiştir. Evli bir kadın olarak başka adamı sevmenin çirkinliği karşısında çareyi kocasından boşanmakta bulmuş, fakat Nail'le tam evlenecekleri sırada kocasına nikahsız olarak geri dönmüştür, şimdi ise dört yıldır Nail'le beraberdir; devamlı ayrılıp birleşirler.²⁴⁶ Aşk bahsinde adı iyi anılmayan kadınlardan biri de Sevim'dir. Daha eserin başında Sevim, hem de babası Naşit Bey tarafından, tasvip edilmeyen ilişkileri ve davranışlarıyla anlatılır. Naşit Bey, kızı için "Sevim para harcar gibi erkek harcar. Korkunç şey ama böyle... İyi tarafları çoktur, belki bütün bir şefkat hazinesidir... Fakat nasıl söyleyeyim, bu işte güvenilmez. (...) Devamlı bir münasebette kızıma güvenemem. Yahut da en çok buna ihtimal veriyorum, yeğeninizi kendisine en fazla bağlandığı anda bırakıverir. Yazık olur çocuğa." der.²⁴⁷ Naşit Bey, kızının iyi bir insan olduğunu, fakat bu yönüyle kızının, annesine benzediğini söyler. Kendisi de karısından bir şüphe yüzünden ayrılmış olan Naşit Bey, razı gelmediği bu yaşam tarzı sebebiyle, kızını evlatlıktan da reddetmiştir.²⁴⁸

Zenginliği ile Nurettin Bey, [Naşit Beyin deyimiyle] Sevim'i "satın almış"tır. Nurettin Beyin karısı ise bu durumu -Naşit Beyin hayret ettiği bir şekilde- kabullenmiş durumdadır.²⁴⁹ Fakat yine de Sevim, Selim'in nazarında menfi bir kadın olmaktan ziyade etkileyici bir kadın olarak yer alır.²⁵⁰ Romanın genç kadın karakterlerinden biri de Şifa'dır. Kabına sığmayan ve içinden geldiği gibi davranan Şifa için aşk, bir oyun ve eğlenceden öteye gitmez; sırf arkadaşlarıyla girdiği bahsi

²⁴⁵ AK, 188-189

²⁴⁶ AK, 181

²⁴⁷ AK, 38

²⁴⁸ AK, 34

²⁴⁹ AK, 36

²⁵⁰ AK, 170

kazanmak uğruna Selim'e kur yapmaktan çekinmez. Gelenekten tamamen kopmuş bir ailenin çocuğu olarak romanda yer alan Şifa, romanda en serbest davranışlı kadın olarak karşımıza çıkar. Enerjik, sempatik, doğal ve biraz da çılgınca davranışlarıyla Şifa ve onun bahse tuttuğu arkadaşları, çağımızın genç takımının temsilcisi olarak romana dahil edilmiş gibidir. Ellisini aşmış olan Selim'in ise Şifa'nın şahsiyetinde aslında tüm gençliğe karşı bir zaafı vardır. Şifa'nın kendisine sokulmasındaki gerçek sebebi sezmesine rağmen, bu güzel ve hayat dolu kızın etkisinde kalmaktan kendini alamaz; her şeye rağmen Selim onun kendisiyle ilgilenmesinden hoşlanır.²⁵¹

H. Gerçek Aşk:

Aşk üstbaşığında da değindiğimiz gibi aşk, Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında çeşitli boyutlarıyla ele alınır. Fakat her halükârda kadın, aşkın merkezinde yer alır. Adem'le Havva hikayesinde gök ehli, Havva yaratıldığında onu Adem'e, "yalnızlığının aynası"olarak tanıtır. Bu ibare oldukça dikkat çekicidir; Havva'nın yaratılışıyla üst âlemden yavaş yavaş kopan Adem için Havva, bu yoksunluğun verdiği hüznü ve endişeyi gideren, sığınılacak yegâne dosttur. Bu anlamda kadın, erkeğin yalnızlığını gideren, kendisine sığınıldığında ise, ayrı düştüğü âlemin gurbetliğinden erkeği kurtaran bir "sıla"dır. Buna göre, gerçek aşklar doğru kişilerle yaşanan, ten ve ruh ahenginin kurulabildiği, ömür boyu sürecekle ve romanlara konu olabilecek köklü aşklardır. Tanpınar'ın hikaye ve romanlarına konu olan, kadın ve erkek başkahramanların yaşadığı aşklar bu türden aşklardır.

Eserlerde, "yalnızlığın aynası" olarak eşine önce yalnızlığını gösteren sonra da unutturan kadınların yanında, ona devamlı olarak yalnızlığını hissettiren kadınlar da vardır. Bunlar, erkekle uzvî ve ruhî manada bir ahenk kuramayan, onun beklentilerine cevap veremeyen, erkeğin iç âlemini zenginleştirmekten yoksun olan kadındır. Bu kadınlar, sadece uzvî boyutuyla bile erkek kahramanlar için bir anlam

²⁵¹ AK, 202

ifade edemez, zira bu sefer de “Arzular ve ihtiraslar geçince her şey zalim ve mütearrız yokluğun aynası” olur.²⁵²

Konunun başlığı itibarıyla üzerinde duracağımız aşklar ise, daha önce söz konusu ettiğimiz Adem’le Havva’nın aşkına benzeyen, Tanpınar’ın başkahramanlarının tecrübe ettiği aşklardır.

Tanpınar, Abdullah Efendi’nin Rüyaları isimli hikayesinde, konunun başında bahsettiğimiz gibi kadın aşkının her iki yönünü de ele alır. Abdullah Efendinin yeryüzünde gördüğü çirkin, hatta tiksindirici örnekler onu muhayyel bir sevgiliye daha da yakın ve muhtaç hale getirir. Zira, mizacı itibarıyla Abdullah Efendi de ancak böyle bir aşkla tatmin olabilecek bir adamdır. Bu tür bir aşka temel teşkil edecek olan Abdullah Efendinin mizacını Tanpınar, bize şöyle ifade eder:

Abdullah büyük bir mistikti. Allahsız bir mistik. Aşk bu mistikliğin gayesi olmuştu. Fakat Abdullah aşkı o kadar idealleştirmişti ki, realitedeki manzarasına artık tahammül edemiyordu... O istikrah yılanının topuğundan ölesiyeye ısırıldığı adamdı.²⁵³

Nitekim Abdullah Efendi, ancak kendisine maveradan yıldızlar içinde gelen, asil ve erişilmez bir sevgili ile avunabilir. Kaplan, Tanpınar’ın [tıpkı Abdullah Efendide görüldüğü gibi –D.Ş.-] bu kainatın ötesindeki ölümden sonra hayatın varlığına inanmadığını, onun özlediği ve hülyasını kurduğu ebediyetin, dünyada mevcut en güzel şeylerin devamından ibaret olduğunu söyler²⁵⁴ ve Tanpınar’ın, Abdullah Efendiye benzer bir başka yönünü nazara verir: “Dikkate şayandır ki, Tanpınar’da, bazı Türk şairlerinin çok sevdikleri yeryüzünden uzak ve meçhul ülkelerle seyahat arzusunu anlatan bir şiire rastlanmaz. Onda özleyişlerin istikameti,

²⁵² SD, 267 Aslında tıpkı erkekler gibi kimi kadınlar da hayatlarındaki yanlış erkekler yüzünden yalnızlık hissi içinde yaşarlar. Zira, Atiye Hanımın eşi Behçet Bey, Sabiha’nın eşi Muhtar, Nuran’ın eşi Fahir, Leyla’nın ilk eşi Asım bu cinsten erkeklerdir.

²⁵³ Hk, 191

²⁵⁴ Tanpınar’ın Şiir Dünyası, Mehmet Kaplan, Dergah yay, İstanbul, 2001, s. 72

ufkî değil şakulî, aşağıdan yukarıyadır.”²⁵⁵ Nitekim, Abdullah Efendinin sevgilisi yeryüzüne değil gökyüzüne aittir.

(Abdullah Efendi) “ne oluyor” diye başını diye başını kaldırdığı zaman tavanın, tepesinden uçmuş olduğunu ve yıldızların elle tutulacakmış gibi yakından odasına sarktıklarını gördü ve sonra sevdiği kadın bu yıldızlara basarak, onlara tutunarak, onların ışığıyla sarınarak odasına girdi. Abdullah (...) bu güzel mahlukun böyle uçan bir çatıdan ve bir yıldız kasırgası içinde odasına tavandan girmesine hiç de hayret etmedi. Zaten, bu güzel ve asil mahlukun kendisiyle aynı hamurdan yoğrulmuş olmasına hiçbir zaman inanmamış, onun yüksek, büsbütün başka ve erişilmez bir âlemden gelmiş bir mevcut olmasına daima ihtimal vermişti.

Bu yüzdendir ki ona hiç yaklaşamamış, sevgilisini daima kendisinden uzak görmüş ve bu hissin verdiği hurafevî bir korku içinde bütün hayatı zehirlenmişti.²⁵⁶

Bu hislerle beraber, uzun bekleyişlerin, eşya ve insanın asıl ve çirkin yüzlerini görebilme kabiliyetinin verdiği korkunç bir ümitsizliğin pençesinde kıvrandığı bir sırada, sevgilisi bir mükafat olarak ona kendi cevherinde görünür ve “Abdullah Efendinin alınının ortasına, kendisine ruh selametini, sükunetini iade eden tek bir buse” kondurur.²⁵⁷ “Etten ve kemikten alelade bir kadın yerine, esrarlı bir mevcut, başka bir yıldızın mucizeli çocuğu”²⁵⁸ tarafından sevilmiş olmanın gururu ve bunun getireceği sorumlulukların endişesi içinde bulunan Abdullah Efendi, hayatı artık azap verici bulur. Zira Abdullah Efendi, ulvi bir âlemin ve o âleme ait bir sevgilinin varlığından haberdar olmasına rağmen, artık insanların ve eşyanın sahte yüzüne vâkıf olarak, her geçen gün kendisinden soğuduğu bir dünyada yaşamaya mahkumdur.

²⁵⁵ a.g.e., 83

²⁵⁶ Hk, 167

²⁵⁷ Hk, 167

²⁵⁸ Hk, 168

Abdullah Efendinin Rüyaları hikayesinin şiirsel ifade ve hayaller içermesi ve tıpkı Tanpınar'ın şiirlerinde olduğu gibi bir rüya hali oluşturması, konuyu Tanpınar'ın şiir anlayışı ve şiirlerinde kullandığı benzer imajlar ile de bağıntılı kılar. Mehmet Kaplan, Tanpınar'ın mükemmeliyetçilik fikri yüzünden şiirin dar kalıplarına sığdıramadığı “zengin duygu, intiba ve hatıralarını, nesirlerinin içine, tabir caizse boca ettiği”ni söyler.²⁵⁹ Kaplan, Tanpınar'ın şiirlerini tahlil ederken nesirlerini de dikkate aldığını ifade ederek şöyle bir tespitte bulunur: “Tanpınar'ın şiirleri ve nesirleri arasında sıkı bir münasebet vardır. Nesirlerinde şiir estetiğini yansıtan pek çok malzeme bulunduğu gibi, bunlar ayrıca çok kuvvetli bir şiir duygusu da ihtiva ederler.”²⁶⁰ Buna göre Tanpınar'ın nesirini yeri geldikçe şiirleriyle açıklamak en isabetli tutum olacaktır.

Abdullah Efendinin Rüyaları'ndaki sevgilinin ışıklı bir âlemden gelmiş olması, Antalyalı Genç Kıza Mektup yazısından da hatırlayacağımız gibi, Tanpınar'ın ta çocukluğundan beri aydınlık ve ışıltıya haz ve hayranlık duyması ile alakalıdır. Işıltılı imajlar kullanılarak, sevgilinin göz kamaştırıcılığı, hem madde hem de mana cihetiyle vurgulanmış olur. Abdullah Efendi'nin sevgilisi ise adeta bir “masal kadın”dır. Fakat bu sevgili, muhayyel olmasına rağmen cismaniyetiyle de mevcuttur; hatta sevgilisi Abdullah Efendinin çektiği aylarca süren ızdıraptan sonra, onu mükafatlandırmak için kendi cevherinde görünmeye bile razı olur.²⁶¹

Kaplan ilk dönem şiirlerinden beri Tanpınar'ın “masal kadın” imajına (C. Jung'un deyişiyle arketip) yer verdiğini ve bunun muayyen özellikleriyle roman ve hikayelerinde de tekrarlandığını, dolayısıyla da bu imajın Tanpınar'ın dünyasında önemli bir yerinin olduğunu ifade eder. Ona göre bu tip, çocuk yaşta kaybettiği annesinin hayali ile alakalıdır.²⁶² Ay ve yıldızla anne ve kadın imajı birleşir.²⁶³ Tanpınar'ın nesirlerinde anne rolündeki kadına az yer verilse de, anne himayesi ve şefkatinin söz konusu edildiği görülür. Bu bağlamda Abdullah Efendinin muhayyel sevgilisi, hakikatin çirkinliğinden kaçmak isteyen Abdullah Efendi için “kendisine

²⁵⁹ a.g.e., 11

²⁶⁰ a.g.e., 14-15

²⁶¹ Hk, 167

²⁶² a.g.e., 35

²⁶³ a.g.e., 67

ruh sükuneti ve selameti” veren bir sığınaktır. Zira Tanpınar, “saadeti dışında değil kendi içinde (rüyalarında) ve ebediliği yeryüzünde değil gökyüzünde (yıldızlar âleminde) arayan” adamdır.²⁶⁴

Raks şiirinde “kadının ve kainatın güzellikleri arkasında, ebedî saadete benzer bir şeyler bulunduğu” üzerinde durulur ki benzer bir yaklaşım Abdullah Efendinin muhayyel sevgilisi için de geçerlidir.²⁶⁵ Açılan tavandan içeri kainatı Abdullah Efendinin odasına getiren bu sevgili, kendi varlığı ve özellikleriyle apayrı ve erişilmez bir âleme ait olduğunu gösterir.

Sevgilinin gerçeküstü oluşu, gelişi ve bıraktığı tesir Abdullah Efendiye tam bir rüya hali yaşatır. İnsan hayatında rüya ve güzellik duygusunun önemine inanmış ve hem şiir hem de nesirlerinde bunu işlemiş²⁶⁶ olan Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları hikayesinde bu iki önemli unsuru kadında, daha özel anlamda ise muhayyel sevgilide birleştirmiştir.

Mahur Beste romanının kahramanlarından Behçet Beyin rüya olarak algıladığı aşk anlayışı ile Abdullah Efendinininki hem ifade tarzı hem de manası itibariyle benzerlik gösterir:

Bütün mahcuplar gibi Behçet Beyin hayatında da aşk biricik rüya idi. Daha Mülkiye’ye girmeden okumaya başladığı yükseltici, her ânı başka bir lezzet yapan bir aşk; bilmediği bir yerde hiç tanımadığı, fakat saçının renginden gözlerinin parıltısına ve sesinin en basit inhisarına kadar bütün zenginliklerine aşına olduğu cana yakın ve güzel bir kadın, bir gün, ömrünün bir tarafından, geceleyin hiç beklenmedik bir anda fişkırın ve deniz üstündeki odasını aydınlığa boğan, küçük yazıhanesini, uzun ayaklı, Saksonya işi, koyu çimen yeşili lambasını, şuraya buraya serpilmiş bir yığın eşyayı pepyeni bir kıyafetle giydirdikten ve tavandaki avizenin billurlarında

²⁶⁴ a.g.e., 83

²⁶⁵ a.g.e., 127

²⁶⁶ a.g.e., 50

bir an çınladıktan sonra kaybolan o vapur ışıkları gibi bütün ömrünü ışığa, renge, şiire boğacaktı.”²⁶⁷

Behçet Bey aşkıyla hayatına ışıktan, renkten ve şiirden parıltı getirecek kadını genç yaşlarından itibaren hayal ede ede onu içinde ışıltılı bir rüya gibi taşımış, fakat karısının attığı o münasebetsiz ve istihfaflı kahkaha ile bu saadet kapısı kendisine ebediyen kapanmıştır.

Abdullah Efendideki mistik şahsiyet ile Behçet Beydeki mahcubiyet -reel dünyada ve reel kadınlarda aradıklarını bulamamanın etkisiyle- onları muhayyel bir âleme itmiş; aşk, ömür boyu içlerinde bir hasret olarak yaşanacak ışıltılı bir rüya olarak kalmıştır. Bu yüzdendir ki Behçet Bey, altmış yıl önce gençliğinde önüne atılan bir gülün ve ardından gelen gülüşün tesirinde ve onun hayaliyle yaşarken, gerçek hayatta karısının daima uzağında olmaya çalışır, hatta kendisine saatlerinden ve kitaplarından müteşekkil küçük bir dünya kurarak orada yaşamayı tercih eder. Abdullah Efendi ise, her defasında kadınların aldatici yüzüyle karşılaşarak sükutu hayale uğraramıştır. Her iki kahramanın da hayal âlemine gösterdikleri meyil ile gerçeğe intibak edemeyişleri, onları reel hayattan uzaklaştırmıştır.

Tabiatın pırlıtsı, aşkın büyüsunü anlatmak ister gibi tüm etkileyici sahnelerde tekrar edilir. Atiye aradan geçen yıllara rağmen Refik’in kendini unutmadığını görünce Refik’le beraber seyrettiği çocukluğunun parıltılı Çamlıca’sını tahayyül eder: “... o şaşırtıcı tabiatın bütün akıl almaz güzelliği ve sükunu ile yıldız şelaleleriyle üstüne yıkıldığını, parıltılı bir Cebrail kanadı değmiş gibi içindeki her aydınlığı adeta söndür[düğünü]” hatırlar.²⁶⁸ Aşk karşısındaki bu parıltılı âlem tasvirinin Abdullah Efendi ve Behçet Bey kadar Atiye Hanımın his dünyasında da benzer bir yeri olduğu görülür.

Sahnenin Dışındakiler romanında Sabiha, karşımıza hep Cemal’in çocukluk hatıralarının içinden çıkar. Sabiha, fizikî ve hissî özellikleriyle değil, diğer

²⁶⁷ MB, 70

²⁶⁸ MB, 117

romanlardan farklı olarak daha çok fikirleri, arzuları ve hayalleriyle karşımıza çıkar. Her ne kadar Sabiha'nın Cemal'e olan aşkından net bir şekilde bahsedilmese de, etrafındaki erkekler içinde sadece Cemal'e kendini yakın ve dost hissettiği görülür. Cemal'in ise, gerek siyasetin gerekse İstanbul'un kargaşası içinde tek düşünce ve endişesinin Sabiha olması, onun Sabiha'yı ne kadar önemseydiğini gösterir. Cemal'in, Muhtar'ı sevmemesine rağmen, sırf Sabiha'nın kocası olduğu ve Sabiha'nın üzülmesini istemediği için, onun tevkif edilmediğine sevinmesi,²⁶⁹ Cemal'in Sabiha'yı fedakârca sevdiğini ve bu sevgide olgunluğa eriştiğini gösterir. Gerçek aşklar, tıpkı Cemal'de olduğu gibi, insanın tüm ömrünü etkisi altına alan, Tanpınar'ın deyimiyle, "...kendi içimizdeki ateşin, ruha bir kere geçtikten sonra ebediyet boyunca orada sönmemesi" gibidir.²⁷⁰

Mümtaz, aşkın tesirindeki ruh dünyasını anlatırken, diğer eserlerde olduğu gibi Huzur'da da Nuran'ı anlattığı birçok sahnede, aşkın cazibeli dünyasını ifade eden o parlıtlı ve sihirli âleme sık sık atıfta bulunur. Aynı durum, Tanpınar'ın şiirlerinde de söz konusudur. Tanpınar'ın birçok şiirinde sevgililer için "billurî imajlar" kullanılır; "sevilen varlık, ışıklı bir hal"e getirilir.²⁷¹ Bu bağlamda ilkin Huzur romanının kadın kahramanı Nuran'ın ismi üzerinde durmak gerekir. Farsçada "-an" ekinin hem sıfat yapan, hem de çokluk yapan bir ek olduğunu düşünürsek; Nuran isminin "nurlar" veya "nurlu" anlamına geldiğini söyleyebiliriz ki her ikisi de ışıklı ve parlıtlı olma, ışığın kaynağı olma anlamına gelir. Nitekim Mümtaz da Nuran'ı isminin de etkisiyle, "güneşin sofrasından çalınmış altın bir kadeh"e, "şafak bahçelerinde açmış beyaz bir nilüfer"e benzetir.²⁷² Nuran, "feyizli bir mevsim gibi her şeye kendi varlığından bir yığın sır ve güzellik katar"²⁷³, Mümtaz "Nuran'ın saatlerini sade bir renk cümbüşü ve parlıtlı olan ...bir yığın hayal"le süsler²⁷⁴; neşesi

²⁶⁹ SD, 265

²⁷⁰ Yaşadığım Gibi, "Aşk ve Ölüm", Dergah yay., İstanbul, 1996, s.137

²⁷¹ a.g.e., s.88

²⁷² H, 195-196

²⁷³ H, 196

²⁷⁴ H, 195

sırça bir kadeh, kendisi ise elmaştan feyizlere sahip bir bahardır. ²⁷⁵Nuran'layken etraf, sanki iri bir firuzenin içinde yaşıyorlarmış gibi sade parıltı olur.²⁷⁶

Tanpınar için hakiki aşk, bir defa yaşanan ve ruha kendini bulduran biricik bir nizamdır: “O, ruhun muayyeniyet kazanması için biricik nizamdır. Ve bizi ömrümüzde bir defa ve tek bir insan için ziyaret eder ve bir defa koklandıktan sonra unutulmayan bir gül bütün ömrü lezzet hatırasıyla doldurur.”²⁷⁷, “Her aşk ne şekilde başlarsa başlasın, onu devam ettiren şey, ruha bütün kıvılcımlarını ve hususiyetlerini veren iç bünyedir.”²⁷⁸ Bunun içindir ki Huzur romanında Mümtaz'ın nazarında yüzlerce Nuran vardır. Bu Nuran'lar, Mümtaz'ın tüm birikimini ateşleyerek, onun aşkı bir terkip halinde tüm tabiatla ve sanatla, kısacası güzel olan ve ruhta tesir bırakan her unsurla birlikte duymasını sağlar. Mümtaz değişik Nuran çehrelerini ve bunların kendisinde bıraktığı etkiyi şöyle ifade eder:

Onun bilmediği cazibeleri ve bildiği cazibeleri, yumuşak sesi, dost gülüşü, istediği zaman insanın içine arzusunun cinayet kadar kırmızı, ateş kadar yakıcı ve sonra garip şey, eski camilerdeki o renkli camlardan hafız sesleriyle beraber dökülen ışık kadar ruha ait şeylerle dolu iksirini akıtan başkaları [başka Nuran'lar] vardı. Onun arkasında mahremiyetine girmek istediği bir ömür ve bu ömürle birleşecek kendi ömrü vardı. Böylece kaç dağın rüzgârı, kaç nehrin ve çeşmenin suyu, kaç hasret ve sonsuzluk birleşecekti.²⁷⁹

Mümtaz hakiki aşkı kendisiyle bulduğuna inandığı Nuran'la ömrünü birleştirerek, bu birliktelikle kendi içindeki ve dışındaki tüm evrene derin bir anlam katmak ister. Mümtaz'ın zeminini kendisinde bulup, ilhamını ise Nuran'dan aldığı aşkı, uzviyete olduğu kadar ruha da hitap eder. Zira, renkli camlarından süzülen ışığın hafız sesiyle birleştiği bir mabet, ancak ruha huzur ve sükunet verir ve Mümtaz, Nuran'la veya onun hayaliyle birlikte iken –garip de olsa- ruhunda benzer

²⁷⁵ H, 73

²⁷⁶ H, 249

²⁷⁷ Yaşadığım Gibi, “Aşk ve Ölüm”, s.136

²⁷⁸ a.g.e., 131

²⁷⁹ H, 159

bir dinginlik hisseder. Nitekim Tanpınar, aşkın başlangıcında uzvî teheyyüclerin büyük bir hissesinin bulunduğunu kabul etse de, kendisine mahsus bu lezzetlerin inkişaf etmesi ve aşk psikolojisinin oluşması için, güzel sanatların tesirinin zaruri olduğunu ifade eder. “Aksi takdirde [uzvi teheyyüçlerle filizlenmekte olan aşk], ya unutmanın girdabında, yahut da etin bir teşennücü içinde kaybolur gider.”²⁸⁰ Bunun içindir ki Cemal kendisine hayran olan Nasır Paşanın kızına ya da Leyla’ya hiçbir zaman Sabiha’ya baktığı gözle bakamaz. Mümtaz, Muazzez’in; Aydaki Kadın’ın kahramanı Selim ise, Sakine Hanımın ilgisine kayıtsız kalır. Etraflarındaki onca kadına rağmen âşıklar için, ömürleri boyunca sevecekleri tek bir kadın vardır. “Bunlar [bu âşıklar], sadece zahîrî ve sathî şart ve unsurların birleştirdiği mevcutlar değil, bu şartların üstünde, kanunu elde etmek mümkün olmayan, şekilsiz ve tahkiki imkansız bir muayyeniyetin zebunu olarak sevenlerdir.”²⁸¹ Tanpınar iki insan arasındaki “hücre yakınlığı”nı tarif etse de bunun neye dayandığını açıklamakta zorluk çeker.

Tanpınar, aşkın mebdini ve müntehasını kadında ve kadınla görür. Yani, Tanpınar’ın hakiki aşk anlayışı, gelenekten (ilahî boyuttan) bağımsızdır; fakat onun hakiki aşkı ifade biçimi ve aşka yüklediği anlam, zaman zaman geleneksel anlayışı çağrıştırır niteliktedir. Bu sebeple de eserde yer yer, idealize edilmiş bir sevgili tipine rastlarız. Bu sevgili için aşk [Tanpınar’a göre], ruhun ebediyete erip zamanı aşmasında, dağınık dünyayı bir bütün halinde algılayıp ârzi olan her şeyden kurtulmasında, yegâne yoldur.²⁸²

Vahdete erip, ebediyet boyunca bir bütünlük içinde kalmak ise yine, unsurlara bir düzen ve nizam veren aşkla mümkündür.²⁸³ Huzur romanında da Mümtaz, vahdeti vücuda Nuran’ın mevcudiyetiyle erdiğini söyler, fakat vahdeti vücudu, dinî bir içerikten bağımsız olarak kullandığını da ısrarla vurgular.²⁸⁴ Tanpınar’da vahdeti vücut, kainatı ve içindeki unsurları bir nizam ve bütünlük içinde algılamak anlamına gelir.

²⁸⁰ a.g.e., 130

²⁸¹ a.g.e., 130

²⁸² a.g.e., 134

²⁸³ ayrıca bkz. a.g.e., 135

²⁸⁴ a.g.e., 133

Tanpınar'ın aşka yüklediği derin anlam, en belirgin ifadelerini Nuran-Mümtaz ilişkisinde bulur. Bu derin anlamın şekillenmesinde, aşkı yüzyıllardır işleye işleye adeta kristalleştirmiş olan cedlerimizin zengin hayal ve his dünyasının da tesiri vardır.

Tanpınar'ın, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi isimli eserinin başında eski şiiri eleştirmesine rağmen, eski şiiri güzel bulup sevdiğine,²⁸⁵ Şark'ı sevip tarihe bağlı olduğuna²⁸⁶ dair açıklamaları vardır. Tanpınar, sevgisini daha sonra şöyle izah eder: "Bazen bir zenginliği, bazen alıştığım bir hastalığı sever gibi severim. Yalnız bir noktayı unutmayalım. Bu sevgi bizim için bir nevî evvel yaşamış hayattan kalma sevgidir. Yani artık Avrupalı olduğum için severim. Yani tefsir ederek severim."²⁸⁷ ve Şark'la Garp'ı bir terkip içinde değerlendirmeye çalışır. Tanpınar, "Asıl yaşama iklimimizin böylesi bir terkip olacağına inanıyorum. Beş Şehir ve Huzur bu terkinin araştırmalarıdır. Yazacağım öbür eselerin de çekirdeği budur." der.²⁸⁸ Bu bağlamda Tanpınar, Huzur'daki hakiki aşk anlayışını, eskiye Garpli olmanın bilinciyle bakarak "tefsir etmeye" çalışır. Nuran'ın idealize edildiği kısımlarda eski şiirden imajlar bulmak mümkündür. Fakat şunu ısrarla belirtmek gerekir ki Tanpınar'ın oluşturduğu bu terkip, geleneğin tersine, ilahî tüm anlam ve içerikten arındırılmış, sadece imajların ve hislerin benzerliği cihetiyle söz konusu edilmiştir. Nitekim, bir kişinin ilahî aşkla hissettiği duyguların benzerini beşerî aşkta tecrübe etmesi mümkündür.

Huzur'da idealize edilen sevgili Nuran'dır. Bu bağlamda Nuran'ın üzerinde durarak Tanpınar'ın kendine has terkinde gelenekselliğin nasıl yer aldığını ele almalıyız. Her şeyden önce "Nuran" ismi bile ışığın kaynağı, ışık saçan olması ve tüm kainatı nurlandırması açısından "güneş" ve "padişah" imajını çağrıştırır. Mümtaz'ın uzağındayken, Nuran'ın maddî hüviyeti değişip arzu ve hasretin kimyasıyla ruha ait bir varlık olur.

[İşte o zaman Nuran] Dokunduğu her şeye kendisinden bir
yığın şeyler kata kata, bütün uzaklıkları, geçtiği her yeri yaşanan

²⁸⁵ Mücevherlerin Sırrı, s.52-53

²⁸⁶ Bize Göre, s.321

²⁸⁷ Yaşadığım Gibi, 321

²⁸⁸ a.g.e., s. 308

hayatın üstünde bir âlem yapar ve kendi akislerinden başka bir şey olmayan bu âlemin ortasında yine kendisi olarak yaşardı.

...(Nuran'ın Kandilli'deki evi ise) mücerret bir hakikat gibi Nuran'ın sindiği bu âlemlerin en değişiği, en harikalısıydı. Ve bu değiştirici füsün, oradan başlayarak kademe kademe bütün hayata yayılırdı.²⁸⁹

Tanpınar bu yaklaşımıyla, “la mevcude illa hu” kavramını alıp Mümtaz'ın sevgilisi Nuran'a uyarlamış gibidir. Her şeyin tecelliden (Nuran'ın ışık ve feyzinden) ibaret olduğu bu âlemde Nuran'ın sihri, yavaş yavaş her şeyi sarar.

Mümtaz'ın geçmişe dönük bir yanının olmasına rağmen “yarın”, onun içinde “bir mücevher gibi parlar” ve artık “acayip ve sihirli bir kapı”ya dönüşür,²⁹⁰ zira Nuran'ın gelişini beklemek onun için başlı başına bir heyecandır. Nuran gecikince, gözü saatte onu beklemek Mümtaz için çok ayrı lezzetler taşır.²⁹¹ Nuran'ı beklerken Mümtaz'ın en sadık arkadaşı, Naili'nin;

“Kadem kadem gece teşrîfi Nâili o mehin

Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi”

beyti olur. Nuran gideceği zaman ise, ondan ayrı geçen bütün saatler için Neşati'nin řu beytini hatırlar:

“Gittin ammâ ki kodun hasretle cânı bile

İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile”²⁹²

Görüldüđu gibi Tanpınar, Mümtaz'ın hislerine tercüman olarak klasik şiirimizin ifadelerini tercih etmiş ve manayı böylece daha da zenginleştirmiştir.

²⁸⁹ H, 196

²⁹⁰ H, 158-159

²⁹¹ H, 226

²⁹² H, 200

“Ruh bekareti”, “ürkeklği” ve “safiyeti”, Mümtaz’ı etkileyen Nuran’ın diğer özelliklerindedir.²⁹³ Bu yönüyle Nuran, klasik şiirimizdeki ceylan imajını hatırlatır.

Klasik şiirimizin dinî temeline mukabil, Tanpınar’ın eserlerinde din duygusunu karşılayan unsur, sanattır. Kaplan Tanpınar’daki bu temayülü, devriyle de bağlantı kurarak şöyle açıklar:

Alain, insanlık tarihinde din sanattan sonra doğmuştur, der. Dinler sanat vasıtasıyla yakalanan hisleri organize etmişlerdir. Fakat çağlar boyunca dinin kurmuş olduğu maddî ve manevî yapı çökünce, kendilerini boşlukta bulan insanlar ya dinin yerine geçen ideolojilere sarılmışlar, yahut da dinin aslî kaynağını teşkil eden çıkış noktasına çok defa farkında olmadan geri dönmüşlerdir.

Türkiye’yi temelinden sarsan savaşlar ve sosyal hadiseler neticesinde, bütün müesseseler ile beraber din düşüncesi de çökünce, Türk aydınları da bu iki yoldan birini seçmişlerdir. Kendisini yıkılmış bir toplumun içinde bedbaht ve şaşkın hisseden Tanpınar, mizacına uygun olmayan ideolojilere kapılmayarak, din duygusuna çok yakın, ancak sanatla beslenen bir ruh hali içinde yaşamış ve bu ruh halini şiirlerinin kaynağı yapmıştır.²⁹⁴

Tanpınar, bu tutumunu sadece şiirlerinde değil, nesirlerinde de göstermiştir. Tanpınar, imajlarından ilham aldığı klasik edebiyatla arasındaki mesafeyi, idealleştirdiği sevgiliye dinî bir hüviyet atfederek kapatmıştır. Mümtaz, Nuran’ın aşkını bir nevî din olarak telakki eder. Nuran bu dinin mabudesi, Mümtaz ise bu dinin tek âbidi ve rahibidir.²⁹⁵Nuran’ı taparcasına sevmek adeta ibadettir. Bütün gün boyunca onun en küçük hareketlerini dahi düşünmekten büyük haz alır.²⁹⁶ Bunun mükafatı ise, yine Nuran’ın inşa ettiği “aşklarının cenneti”ne girmektir.²⁹⁷

²⁹³ H, 172

²⁹⁴Tanpınar’ın Şiir Dünyası, s.59

²⁹⁵ H, 200

²⁹⁶ H, 196

²⁹⁷ H,335

Kendisinde ona karşı ulvi bir hürmet doğuran şey Nuran'ın, bilhassa çehresinin güzelliğidir²⁹⁸Gülüşi ise her an Mümtaz'a kaybettiği cennetin bir köşesini açar.²⁹⁹ Bir insanın böylesine ebedî olmasına, zamanın ritmini böylesine ağırlaştırmasına Mümtaz da şaşar ve Nuran'a bir kez daha hayran kalır.³⁰⁰ Bu güzel varlık, "(Mümtaz'ın) kendi iç âleminin bu aşkla taş taş kurulmasını" sağlar.³⁰¹ Günlük meşgalelerin içinde bir anlık dahi olsa Nuran'ı unutmak tam bir gaflettir ve bu unutuş Mümtaz'a vicdan azabı verir³⁰². Tanpınar tüm bu ifadelerle, Mümtaz'ın Nuran'a bir tapınma hissiyle bağlandığını vurgulamak ister.³⁰³ Bu bağlamda Tanpınar'ın dini de, tanrısı da, cenneti de hep bu dünyadadır. İnsan bunlara ancak kendisinde derin ve zengin bir iç nizam uyandıracak bir kadının hakiki aşkına ermekle ulaşır.

Sevgilinin kutsiyeti, sadece seven tarafından değil tüm kainat nazarında kabul görür. Nuran'ın karşısında tüm aynalar tıpkı Mümtaz gibi çıldırır. "Bütün duvarlar, bütün tavanlar, her döşeme parçası bir mukaddes ziyaretin takdisini almış gibi"dir.³⁰⁴ Tıpkı klasik şiirimizde sevgilinin tüm kainatın merkezinde bulunması gibi, Nuran da tüm kainatın merkezinde yer alır. Canlı-cansız tüm varlık hayattan nasibini onun sayesinde alır. Mümtaz ise tüm varlıkla beraber kendi varlığının sırrına sevgilisi sayesinde vâsıl olur:

Ekseriya içimizde varlığından bile şüphe etmediğimiz o gizli ve yaratılışın sırrını taşıyan kurtlar birdenbire uyanmışlardı. Mümtaz, oluşun bu zerresi, şimdi kendisini kainat kadar geniş, sonsuz buluyordu. Nuran'ın varlığı ile kendi varlığını bulmuştu.

Bir yığın aynadan bir kainat içinde yaşıyor ve hepsinde kendisinin bir başka çehresi olan Nuran'ı görüyordu. Ağaç, su, aydınlık, rüzgar, Boğaz köyleri, eski masallar, okuduğu kitap, gezdiği

²⁹⁸ .H, 173

²⁹⁹ H, 73

³⁰⁰ H, 170

³⁰¹ H,252

³⁰² H, 200

³⁰³ H, 173

³⁰⁴ H, 171

yol, konuştuğu ahbab, başının üstünden geçen güvercin, sesini duyduğu ve cüssesi, rengi, hayat nasibi ne olduğunu bilmediği yaz böcekleri, hep Nuran'dan gelen şeylerdi. Hepsi ona aitti.³⁰⁵

Tanpınar, nefisini bildikten sonra kainatı idrake açılan ve âlem-i kevn ü fesattaki tüm hikmetleri hakiki sevgiliyle idrak eden bir mutasavvıf gibi düşünüp ifade etse de, aslında onun tüm bu bildik imajları yepyeni bir sevgiliyi övmek için kullandığı görülür. Zira Tanpınar, modernleşme döneminin kendini Garplı olarak tanımlayan bir aydındır.

Tanpınar'ın böyle bir terkibe başvurmasının sebebi ise, hem kadının verebileceği sonsuz ilhamı, hem de bu ilhamları içinde derinleştiren erkeğin iç dünyasının zenginliğini göstermektir. Tanpınar, Mümtaz'ın, uzviyetinin ve muhayyilesinin Nuran'dan gelen ilhamlarla yaptığı bir büyü içinde olduğunu söyler.

Çünkü kadın dediğimiz o acayip ve zengin varlık, o bizden başka türlü ve zengin tabiat, onun (Mümtaz'ın) kulağına bir saniye kendi uzviyetinin sıcaklığını nakletmişti.³⁰⁶

Tanpınar'ın, bütünüyle ruha ait ifadelerinde bile uzviyeti ihmal etmediği; “ruh”, “muhayyile”, “rüya” gibi kavramları hep uzviyetle bir bütün halinde ele aldığı görülür. Tanpınar, kadını erkekten farklı bir yapıda, onu bir saniyede tesiri altına alabilecek kudrette ve zenginlikte görür. Böylesine zengin bir varlığın şekillenmesinde, hatta idealize edilmesinde Mümtaz'ın fitratının da büyük etkisi vardır. Zira o, İclal'in de ifade ettiği gibi “aşk, sanat, tarih, uzvî haz, hepsini karıştırıyor”dur.³⁰⁷

Aydaki Kadın romanındaki Leyla ise, idealize edilmiş sevgili tipi olarak bir saraya, saraydaki som altın parılıya benzetilir. Mimarî güzellik, ihtişam ve ince işçilik, yani sanat ve estetiğin güzelliği bir kez daha kadınla özdeşleştirilir. Tıpkı

³⁰⁵ H,157

³⁰⁶ H,157

³⁰⁷ H,169

Abdullah Efendinin Rüyaları'nda olduğu gibi Selim bu sarayla kendini parıltılı bir dünyada (sarayda) hisseder.

Kapıları, pencereleri, duvarları som Leyla saray. Ve içimden sıtma üşümeleriyle onun geniş sofalarında, tavanı yaldızlı avlularında dolaşırdım. Sonra Leyla'nın dışardan bir gülüşü, bir bakışı. Her şey yıkılırdı. Tavan uçar, ben açıkta kalırdım. ...Sırılsıklam ve biçare açıkta. Sonra tatlı bir söz, bir gülüş, ikimizin birbirimizi birden özleyişi. Enkaz kendi kendine toplanırdı. Tekrar çatı kurulurdu.³⁰⁸

Tavanın uçup Selim'in açıkta kalması ise yine Abdullah Efendinin muhayyel sevgilisi ile bulunduğu ânı anımsatır niteliktedir.

Selim de tıpkı Mümtaz'ın Nuran için yaptığı gibi, içinde farklı farklı Leyla'lar canlandırır. Selim'in içinde gökkuşağının renklerinden (alev, pembe, mavi, yeşilimtırak) ve doğanın en güzel çiçeklerinin kokularından müteşekkil (gül, yasemin, hanımeli ve bunlara ilaveten Boğaz ve deniz kokusu) Leyla'lar vardır.³⁰⁹ Bu söyleyişle sevgili bir kez daha tabiatla irtibatlı kılınır. Diğer sevgililer gibi Leyla da uzakta ve ulaşılmazdır. Güzellikler hep uzaktan meth ü sena edilir. Âşıklar, sevgililerini hep ayrılığın muzdaripliği içinde terennüm ederler. Başkahramanların hepsi hakiki bir aşkı tecrübe etme şansı bulur fakat vuslat hiçbir zaman söz konusu olmadığı için sevgili, her zaman özlem duyulan bir unsura dönüşür.

I. Uzvî Aşk:

Tanpınar'ın asıl gayesi, kutsal saydığı hakiki aşkı ve aşk anlayışını eserlerinde ifade etmektir. Bu ifadenin daha vurgulu ve anlamlı olabilmesi ve realiteye uygun düşmesi için roman ve hikayelerde zaman zaman uzvî aşka da yer verilir. Hakiki aşkın muhatabı kadınlar idealize edilerek yüceltilirken, uzvî aşkın muhatabı olan düşmüş kadınlar ve benzeri kadınlar estetikten ziyade rüküşlüğe kaçan görünümüleriyle, sığılıklarıyla ve buldukları köhne mekanlarla kişiler

³⁰⁸ AK,141

³⁰⁹ AK,123

üzerinde çoğu zaman müspetten ziyade menfî, hatta kimi zaman tiksindirici tesirler bırakırlar. Bu tür bir aşkla mutlu olan hiçbir erkeğe rastlanmaz; aksine, böyle aşklar kişilere yalnızlığını hissettiren, vicdan azabı ve suçluluk duygusuyla karışık bir huzursuzluk duyuran aşklardır.

Tanpınar, zaman zaman kahramanlarına bu iki tür aşk arasında kıyaslar yaptırır. Evin Sahibi hikayesinin kahramanı gerçek aşkı bulduğunu ifade ederken, onu daha önceki tecrübeleriyle karşılaştırır:

Bir iki Beyoğlu eğlencesinde, manasız ufak tefek çapkınlıklarım olmuştu. Fakat iç benliğime hemen hiçbiri karışmamıştı. ...Güzel bir insan yüzünün, yumuşak bir tenin, bir bakışın, beş on seçme duruşun, birkaç kelimelik manasız bir sözün üzerine günlerce katlanıp düşünmenin, bu basit şeylerden kendisine bir koza gibi dört tarafı kaplayan bir kainat kurmanın zevkini, erkek ruhuna getireceği büyük ve hür tatmini bilmiyordum.³¹⁰

Erkek için uzvî aşklar manasız birer çapkınlık olarak kalırken, hakiki aşklar tüm kainata bir anlam, en basit şeylere bile bir derinlik kazandırmaktadır.

Uzvî aşkla hakiki aşkın karşılaştırıldığı bir başka hikaye ise Abdullah Efendinin Rüyaları'dır. Yüksek ve bambaşka bir âleme ait olan sevgilisinin gökyüzünden gelerek odasını ziyaret etmesi ve alnına bir buse kondurması ile Abdullah Efendi, kendisini "Kehkeşanların sütü ile beslenmiş bir ilah yavrusu kadar mesut, fakat dünyamıza yarı yabancı" bir halde bulur.³¹¹ "Etten ve kemikten alelâde bir kadın yerine esrarlı bir mevcut, başka bir âlemin mucizeli bir çocuğu tarafından sevilmiş olmanın istisnai saadetini" yaşar.³¹² İşte o andan itibaren Abdullah Efendi, sevgilisinin yeryüzündeki hemcinslerine yaklaştıkça, onların sahtekâr yüzüyle karşılaşır ve her seferinde, bu kadınlardan ve onların yaşadığı dünyadan biraz daha iğrenir. Abdullah Efendi, aşkın uzvî boyutunu dışlamaz hatta bunu gerekli görür³¹³,

³¹⁰ Hk, 299

³¹¹ Hk, 167

³¹² Hk, 168

³¹³ Hk, 176

fakat karşılaştığı tüm örnekler, ona tüm aldaticılığın bu tür ilişkilerde olduğunu gösterir.

Gözü kendisinin ilersinde bulunan bir çifte takılan Abdullah Efendi, ufak tefek, zarif bir kadının ellerini masaya dayamış halde karşısındaki erkeği dinlediğini görür. Kadının bütün uzviyeti ve hayatıyla kendini karşısındaki adama vermiş olduğunu düşünerek, onu dünyanın en mesut erkeği addeder. Halbuki o esnada kadının bacakları, Abdullah Efendinin düşüncelerinin tam tersini söylüyor, ileride kadının karşısında makarna yiyen adamla konuşuyordur. Kadındaki bu riyakârlık Abdullah Efendiyi hayret ve korku içinde bırakır: “Hiçbir ifrit, hiçbir karışık mahluk, Abdullah Efendiyi bu bacakları ve dudakları ayrı ayrı şeyler konuşan kadın kadar korkutamazdı.”³¹⁴ Yine lokantada, yakınında oturan bir başka çifti inceleyen Abdullah Efendi, önce bu iki kişi arasında derin bir sevginin olduğunu sanır, fakat adam kadının elini öpünce, kadının eriyip kaybolduğunu ve onun yerine sadece bir yığın elbisenin kaldığını görür. Daha sonra, erkek konuştuğu kadın yeniden elbiselerinin içinde var olmaya başlar. Abdullah Efendi, böylesine boş ve hissiz bir kadın karşısında dehşete kapılır, sevgilisini her an kendi aşkının ateşiyle diriltmek zorunda kalan bu adama ise acır.³¹⁵

Abdullah Efendi, türlü vehim ve düşüncelerinden ancak bir kadının kollarında kurtulacağını düşünür. Fakat, arkadaşlarının ısrarıyla gittiği köhne, pis ve sefil bir randevu evinde, tavana asılmış bir zembilin içinden, Abdullah Efendinin duymak istememesine rağmen iki yüz yaşındaki bir ihtiyarın Rum şivesiyle aralıksız konuşması, Abdullah Efendiye oradan bir an önce kaçma arzusu verir. Böyle kötü bir tecrübenin ardından bile Abdullah Efendi, kendisinin de hayret ettiği şekilde, uzvî iştihalarından vazgeçmez. “Kendisine bu gecenin sefaletini unutturacak kadın vücudunu, efsanevî bir kayık gibi, yaşadığı ânın karanlığına aydınlığı, huzuru ve aşkı taşıyacak olan narin mahluku tahayyül ederek arkadaşlarını takip (eder).”³¹⁶ Arzu edilen kadın, diğer roman ve hikayelerde olduğu gibi, yine ışıklar içinde olan, sevgilisini aydınlığa taşıyan kadındır.

³¹⁴ Hk, 165

³¹⁵ Hk, 168-171

³¹⁶ Hk, 176-179

Makul isteklerine rağmen Abdullah Efendinin hatası, ruhun sükunetini gözetken böylesine mücerret istekleri, sadece uzvî bir münasebetin tedarik edebileceğine inanması olur. Bunun için de Abdullah Efendi, yine hayal kırıklığına uğrar. İkinci evdeki kadının aldatici ve sunî görüntüsü, odadaki eski fotoğrafların canlanarak halay çekmeye başlaması, biraz önce uyuyan çocuğun kalkıp oynayanlara alkışlarıyla tempo tutması, Abdullah Efendide şaşkınlık ve korku hissiyle beraber, ayakta duracak takat bırakmaz. Sonunda Abdullah Efendi, tüm gücünü toplayarak deliler gibi koşmaya, oradan uzaklaşmaya çalışır.³¹⁷ Gece Abdullah Efendi için adeta bir kabusa dönüşür. Buna sebep olanlar ise sahtekâr, iki yüzlü, hissiz, sığ kadınlardır. Bunda, Abdullah Efendinin büyüğe ve istisnaya duyduğu aşkın, onu reel dünyadan uzaklaştırmasının da etkisi vardır. Muhayyel sevgilisini tanıdıktan sonra Abdullah Efendinin zahiri hayatı zehirlenir; zira artık o, görünenin ardındaki o sahte yüzü görebiliyordur.³¹⁸

Abdullah Efendi, lokantada tüm varlığının yandığını gördükten sonra bir semte gelirö fakat o, aradığı huzuru bu semtin evlerinde de bulamayacağını anlar. Burası insanî şekilden çıkarak hayvanlaşmış, nefsinin tatmini kendine gaye edinmiş, hodbin insanların bulunduğu, “uzviyetin belden aşağı çöküşü”nün yaşandığı bir semttir. Bu kokuşmuşluğun fâilleri, Abdullah Efendinin o gece yanlarından kaçtığı insanlardır ve hepsi deliler gibi eğleniyordur.³¹⁹ Sadece uzviyetin ve sefilce eğlenmenin söz konusu edildiği bu kentin sakinleri için insan, ancak maddesi ile bir değer ifade eder. Bu anlayış insanları yozlaştırmış, acı çeken ve acı çektiren fertler haline getirmiştir.

Karşı evlerden birinin üst katındaki pencerelerinden biri açılmış, çıplak, kan içinde bir kadın vücudunu üç erkek sokağa fırlatıyordu. ...Keskin hıçkırıklar ve çığlıklarla bu vücudun kaldırım taşlarına düşmesi ve orada ezilmesi hakikaten müthiş olacaktı. ...

Abdullah Efendi bundan sonra daha ileride ihtiyar bir papazın, bir ahretliğin parçalanmış vücudunu bir torbaya doldurarak

³¹⁷ Hk, 180-184

³¹⁸ Hk, 190

³¹⁹ Hk, 197

sırtladığını, biraz ötede genç bir kadının âşığının kesik başını bir yıldız gibi boşluğa fırlatarak yatağının üzerinde katıla katıla ağladığını, beri tarafta ihtiyar bir cadının son derece uzun, boğum boğum parmaklarıyla genç bir çocuğunun kalbini yerinden kopardığını görüyordu.³²⁰

Mutsuzluğun sebebi insanların arasındaki problemler, histen uzak, sadece uzviyete dayanan ilişkililerdir. Bu semtte, kalbî olana yer olmadığı için cadı, gencin kalbini yerinden sökmektedir.

Gözünde ulvileştirdiği aşkı yeryüzüne ait kadınlarda göremeyen Abdullah Efendi, sadece uzviyete dayanan münasebetlerin ne kadar sahte ve tiksindirici olduğunu bir gece içinde defalarca tecrübe eder. Hikayenin devamında Abdullah Efendinin susması, fakat hararetine rağmen gözünün önünde bulunan “billur sürahi”deki sudan içmemesi, onun arayışlarının hazin sonunu simgeler. Kaplan hikayenin bu kısmını şöyle yorumlar:

Tanpınar’ın birçok şiirinde “billur avize”, “billur kadeh” imajlarına rastlanmıştır. Buradaki “billur sürahi”, onlardan daha derin ve trajik bir mana taşıyor. Bütün bu imajlar, saadet vaat eden, fakat insandaki derin susuzluğu hiçbir zaman gideremeyen bütün o güzel şeyleri, şiiri, musikiyi, raksı, kadını, hülyayı, hayatı ve bizzat kainatı temsil eder.³²¹

Abdullah Efendinin, kadında aradığını bulamamasının sebebi, ulvî ve hissî beklentilerini uzvî tecrübelerle karşılayabileceği yanılgısına düşmesidir. Bu yanılgılar Abdullah Efendinin tüm dünyasını zehirlemeye yetecek tesirdedir.

Romanların hemen hepsinde çapkın erkekler, en azından ömrünün bir dönemini hovardalıkla geçirmiş erkekler vardır. Bunların kimisi, yaşı ilerledikçe bu tür bir hayattan koparak aile hayatına dönmüş, kimisi böyle bir hayata devam etmeyi tercih etmiş, kimisi de hakiki aşkla tanışıp önceki küçük ve basit tecrübelerinin ne

³²⁰ Hk, 199

³²¹ Tanpınar’ın Şiir Dünyası, s.120

kadar sığ olduğunu anlamıştır. Biz burada, uzvî aşk üzerine fikir beyan etmiş ya da hakiki aşkla uzvî aşkın her ikisini tecrübe ederek bu ikisi arasındaki farkı görebilmiş kişileri ve onların düşüncelerini söz konusu edeceğiz.

Sahnenin Dışındakiler romanında Cemal iç dünyasında, söz konusu edilen her iki aşkı da tecrübe ediyor olmanın çelişmesini yaşar. Hakikatte sadece Sabiha'yı seviyordur, fakat uzvî manada hayatına başka kadınlar da girer. Cemal bunu zaman zaman bir çelişki olarak görür ve kendini bu hususta eleştirir. Nâsır Paşanın kızı Rezzan'a masumca niyetlerle bile olsa bir yılbaşı hediyesi almayı, Sabiha'ya karşı bir ihanet sayar. Fakat diğer yandan, başka bir kadına uzvî manada ilgi duymayı hatta işi daha da ileri götürmeyi kendisine bu kadar problem etmez. Cemal bu tutarsızlığı karşısında kendini "mürâi" olarak görür.³²² Ona göre, insanlar birtakım temayüllerine sınırlar getirirler de hakikatte bunu ahlak, iyilik, vazife gibi ulvî değerlere dayanarak yapmak yerine, isnatsız bir terbiye ve korkunun yaptırımıyla yerine getirir ki bu da, insanın özünde bir abesliğin, tutarsızlığın olduğunu gösterir. Cemal "Fakat insana nerede güvenilir, bana onu söyleyin! O kadar öğrendiğim o evde gördüğüm ve reddettiğim bu küçük kız bile beni takip edecek. ...İnsana nasıl güvenilir?" diyerek insandaki uzvîyete olan temayülü anlamaya çalışır.³²³ Cemal'in kendini eleştirmesinden de anlaşılacağı gibi, bu tür münasebetler insana huzursuzluk, vicdan azabı ve suçluluk duygusu verir. Cemal, cazip ve sihirli saatlerin nasıl basitleşebildiğine değinir:

Arzular ve ihtiraslar geçince her şey zalim ve mütearrız
yokluğun aynası oluyordu. Yalnız bir yerde, hakiki sevgide onu
yenebiliyorduk.³²⁴

İnsanın fitratına da ters düşen ve onu aşağılara çeken sadece uzvî manada kurduğu münasebetlerin, ona yalnızlığını daha da hissettirdiği görülür.³²⁵ Yüneşka ile arasındaki bu tür bir münasebet, Cemal'de tiksinti uyandırır. Cemal gibi başrolde bulunan Tanpınar kahramanlarının, bu tür kadınlarla bir ahenk kurabilmesi

³²² SD, 286-287

³²³ H, 287

³²⁴ (SD, 285

³²⁵ SD, 285-286

imkansızdır. Nitekim bu uyumsuzluk Cemal için “azap verici” olur.³²⁶ Zaten genel manada, romanlarda çizilen düşmüş kadınların tavır, hareket, giyim ve şahsiyetleri, yaşadığı yerler kişide hep menfi hisler uyandıracak şekildedir. Bir İngiliz askeri ile yaşlı ve sefil bir hayat kadınının münasebetine değinen Tanpınar, delikanlının bu kadınla olan münasebetinin sırf uzviyete dayandığını, hakikatte ise delikanlının bu kadından ve bu münasebetten tiksindiğini ifade eder:

Delikanlı birkaç adım ileride yere tükürdü, sonra avucuyla yüzünün, kadının öptüğü yerini siler gibi yaptı; fakat tamamlayamadı. O zaman ellerine baktı ve alabildiğine çabuk çabuk yürüdü. Belki cima sonlarının insandan ziyade hayvanî hüznü peşinden kovalıyordu.³²⁷

Tanpınar, düşmüş kadınlarla yaşanan ve duygudan yoksun olan bu tür münasebetleri insana yakışır bulmaz ve bunların kişiye ancak hüznün getirdiğine dikkat çeker.

İşgal İstanbul'unun söz konusu edildiği Sahnenin Dışındakiler romanında bir yandan mağdurların, cephelerden terhis olmuş askerlerin ve ailelerinin yoksul hayatına değinilirken, diğer yandan işgal askerlerinin şehir hayatına kattığı çeşitlilik de romanda ele alınır.³²⁸ Sefahatin odağı olarak ise Beyaz Rus kadınlara etraflica yer verilir. Bir yandan sefalet yaşanırken, diğer yandan da Bolşevik zulmünden kaçarak İstanbul'a gelen ve 1920'li yıllarda daha da artan Beyaz Rusların İstanbul'a akını ile şehirde, bilhassa Beyoğlu civarında, zevk ve eğlencenin çeşitlenerek arttığı görülür.³²⁹ Ten pazarlıklarının yapıldığı, küçük yaşta kızların sokaklarda dolaştığı Sirkeci ve ekseriyetle Beyoğlu'nun zevk ve eğlence âlemlerinden bahseden yazar, İstanbul'un o dönemdeki içler acısı halini de vurgulanmış olur.

Sabiha'nın kocası Muhtar, sorumsuz ve hovardaca yaşarken Rus kadınlarından da nasibini almıştır. Sabiha'yı sevmekle beraber, geçici de olsa, aynı

³²⁶ SD, 267

³²⁷ SD, 269

³²⁸ İstanbul'un bu iki yüzü Huzur romanında da zaman zaman ifade edilir.

³²⁹ Mehmet Törenek, Türk Romanında İşgal İstanbul'u , “İstanbul'da Sosyal Hayat”, Kitabevi yay., İstanbul, Ocak 2002

zamanda bir Rus kadını da sevmekte ve onun için azap çekmektedir. Kudret Bey, Muhtar için “Kadına yakalanmış bir kere.” diyerek, kadının işvesine ve akıl çeliciliğine değinir ve bu münasebetin geçici olduğunu vurgular. Zira bu tür ilişkiler gelecek vadetmez.³³⁰

Sadece Muhtar’ın değil, romandaki başka erkeklerin de bu tür münasebetleri vardır. Üstelik bunların aynı zamanda Sabiha’yı da seviyor olması dikkat çekicidir. Bunlardan biri de, Yuneşka’yla bir münasebeti olan Hasan Beydir. Bu kadınla tanıştırıldığında Cemal de ondan etkilenir, hatta onunla ilgili olarak daha ilerisi için planlar yapar.³³¹

Sahnenin Dışındakiler’deki Tanpınar erkeklerinin bu ve benzeri tavırları, onların gerçek sevgi anlayışlarını anlaşılmasız kılar. Bu tür örneklerin çokluğu ve toplumca kabul ediliyormuş gibi gösterilmesi, Tanpınar’ın, uzvî münasebetlerin bir başka kadını hakiki manada sevmeye engel teşkil etmediği görüşünde olduğunu gösterir.

Bu tür münasebetlerin biraz daha meşru bir zemine çekilmeye çalışıldığını, Madam Elekciyan ile Salih Kaptan arasındaki münasebette görürüz. Eskiden bir sahne sanatçısı olan Elekciyan, Salih Kaptan’ın zoruyla bu işi bırakmıştır ve tıpkı bir eş gibi Salih Kaptan’a karşı sorumluluklarını yerine getirmektedir. Salih Kaptan’ın ise bu kadını kıskandığı, sevip önemseydiği, sağlığına ihtimam gösterdiği görülür. Fakat arada bir kavga gürültü, hatta dayak bile bile söz konusu olur. Yine de bu münasebet uzun yıllardan beri devam etmektedir. Salih Kaptan Karadenizli, “namusuna düşkün”, kazak bir erkek; Madam Elekciyan iyilik sever, eşine karşı sorumlu, şirin bir kadın gibi tanıtılsa da aslında her iki tipten de ahlakî zaafının olduğu muhakkaktır. Zira bu ikisi arasında devam eden münasebet, ta Madam Elekciyan’ın kocasının hayatta olduğu günlere dayanır. Üstelik Salih Kaptan, Madam Elekciyan’ın ilk âşığı da değildir.³³²

³³⁰ SD,228-229

³³¹ SD, 202

³³² SD, 244-246

Bu tür münasebetler hususunda daha da meşrulaştırılan biri vardır ki o da Sakine Hanımdır. Yüksek zümreye mensup dul bir kadın olarak Sakine Hanımın münasebetleri, Batılılaşmakta olan bir kesimin içinde hiçbir zaman yergi veya ayıplamayla karşılaşmaz; Sakine Hanım her zaman işvesi ve edasıyla meclislerde kendini gösterir.

Hem Madam Elekciyan'ın hem de Sakine Hanımın içtimaî hayatta pek çok hayranı olmuştur. Fakat Cemal'in tespitiyle; "Sakine Hanımla aralarında mühimce bir fark vardı. Sakine Hanımın aşk hatıralarına hemen herkes hürmet eder, onu eğer bahsetmek lütfunda bulunursa memnuniyetle dinlerdi."³³³ Fakat Elekciyan için bunlar gizlenmesi gereken hatıralardır. Görüldüğü gibi, ahlakî kıstaslar ve kadınların bu pozisyonlarının algılanışı, sosyal statüye ve bulunduğu çevreye göre değişebilmektedir.

Tanpınar, aynı eylemde bulunan erkek ve kadına karşı farklı tavır geliştirdiği görülür. Örneğin, Sabiha'yı sevmelerine rağmen Cemal, Muhtar, Hasan Bey gibi şahsiyetlerin başka kadınlara olan meyli kabul edilebilir bir zemine oturtulur; kahramanlar içinde sadece Cemal kendisinin bu tutumunu sorgular ve anlamaya çalışır, fakat icraatında hiçbir değişiklik göstermez. İyi kahramanlar, insana layık görmedikleri uyumsuz ve sadece uzvî bir boyutu bulunan bu tür münasebetlerden, insan olmak namına, bir iç sıkıntısı duyarlar, fakat bu hislerinde fazla da derine gitmez ve tutumlarını değiştirmezler.

Halbuki, sadece hazları doğrultusunda hareket eden kadınlar roman ve hikayelerin genelinde bayağı kadın olarak tanıtılır. Kadınların sadece uzvîyete dayanan münasebetlerini hoş görmeyen Tanpınar, aşkla bağlantılı olarak kadınların serbest davranışlar sergilemesinde bir beis görmez. Zira bu kadınlar sadece sevdikleri erkekler karşısında rahat davranırlar ve erkeklerinki gibi bayağı münasebetler içine görmezler.

Aynı eylem içersinde bulunan erkek ve kadınlara gösterilen bu taraflı yaklaşımın oluşmasında, geleneksel anlayışın da etkisi vardır. Geleneksel anlayışı

³³³ SD, 246

yansıması bakımından Mahur Beste romanındaki İsmail Molla'nın, oğlu Behçet Beye takındığı tavrı önemlidir. Behçet Beyin, kendi halinde yaşaması, kendine has ilgilerinin bulunması, kadınlara ilgisiz kalması, tıpkı bir kız gibi utangaç olması babası İsmail Molla için adeta bir utanç kaynağı olur. Annesi, Behçet Beyin iffetini ve utangaçlığını övdükçe, İsmail Molla'nın öfkeden yüzünün rengi değişir ve sonunda, oğlunu tıpkı bir "kız gibi" yetiştiren karısına ve dadiya verip veritirir. Ona göre erkek çapkın ve hovarda olmalıdır.

Bununla beraber, Sabiha'nın babası gibi zevk ve sefahate düşkün adamların sefihliği de yer yer vurgulanır.

Huzur romanının kahramanı Mümtaz'ın sevgisi, Cemal'inkiyle birçok açıdan benzerlik gösterse de daha masumcadır. Mümtaz'ın hayatında Nuran varken, zihninde dahi, hiçbir şekilde başka bir kadına yer yoktur. Nuran'dan önceki küçük çapkınlıkları, ona kadın varlığının hayatında yapabileceği etkiyi duyurmadığından, Mümtaz için hiçbir ehemmiyet taşımamaktadır.³³⁴ Mümtaz uzvî aşkı, "kendini dört yol ağzında rüzgâra dağıtmak", "küçük kaçışlar, ufak arzular, kendi can sıkıntısının ve küçük iştahlarının değişik yüzleri" gibi görür.³³⁵ Mümtaz'ın bu tür bir tecrübeyi ilk olarak, babasını kaybettiği ve göç etmek zorunda kaldığı acılı ve sıkıntılı günlerinde göç yollarında yaşaması, ona haz ve acıyı devamlı iç içe yaşatacaktır. Mümtaz'ın hayatı boyunca sürecek "o garip tereddütleri, korkuları, hayatının zenginliği ve ızdırabını yapan bir yığın ruh hali hep bu ikiz tesadüfe bağlı kalacak"³³⁶ Bu ikiz ruh hali Mümtaz'a, Nuran'la beraberken onu kaybetmeyi, en mesut ânında bile ayrılığı, hayatın ve aşkın güzelliği karşısında ölümü düşündürecektir.

Mümtaz kendi aşk anlayışıyla Balıkcı Mehmet'inkini karşılaştırır ve kendisinininkinin giriftliği karşısında onun aşk anlayışının basitliğine şaşırır. "Mümtaz'ın asırlar içinde aradığı hazları, onda sadece kendi vücudu doğuruyordu[r]"³³⁷ Erkek, maddesine hürmet ve hayranlık duyabilmek için kadının

³³⁴ H, 133

³³⁵ H, 133

³³⁶ H,33

³³⁷ H,216

vücudunu sadece bir ayna gibi görür. Orada aksini biraz bulanık gördüğünde de ise onu tiksinierek atar ve yerine bir başkasını alır. Aynı şeyi kadının da yapması muhtemeldir. Mümtaz Nuran'ın da aynı şeyi yapabileceğini düşündüğünde, bunun tasavvuru bile ona büyük bir azap verir.³³⁸

Zira romanlardaki kimi kahramanlar benzer şeyleri tecrübe etmiş, aradıkları kadını bulamadıklarından, yıllarca bir kadından diğerine geçmiş, fakat bir türlü mutluluğu bulamamışlardır. Nuran'ın dayısı Tefvik Bey bunlardan biridir. O, ömrü boyunca yalnız bir kadını sevip onunla mutlu olabilmış, yani hakiki aşkı bulmuş âşıklara bu yüzden gıpta ile bakar.³³⁹ Hovardaca geçirdiği ömrünün ardından, hayattan ümidini kestiği ve köşesine çekildiği bir dönemde, Nuran'la Mümtaz'ın aşkına şahit olan Tefvik Bey, bu aşk vesilesiyle eski neşesine tekrar kavuşur.

Her çeşmenin başında bir kere durmuş, yalnız orada serinlemek hülyasına kapılmış fakat serin suya dudakları değer değmez, “bu değil muhakkak öbürüdür” diye daha kanmadan başkasına koşmuştu. Böylece soğuk rüzgârların doldurduğu bir ârafta kendi vücudunu aramaya mahkum serseri ruh gibi tenden tene girmiş, hiçbirinde bir lahzadan fazla duramamış, şimdi bütün tecrübeleri iflas ettikten sonra, Mümtaz'la Nuran'ın aşklarında ısınmaya gelmişti.³⁴⁰

Yine de Tefvik Beyin aşk anlayışında uzviyet, ilk ve en önemli basamaktır. Ona göre, eğer insanlar denklerine tesadüf etmezlerse, bir ömür boyu mahzun bir şekilde arayışlarına devam ederler.³⁴¹ Tefvik Bey eşiyile hiçbir zaman uyuşamamış, adeta ondan kaçmış ve arayışını, hovardaca ve çapkın bir hayat sürerek devam ettirmiştir. Aynı durum, Suat'ın arayışlarında da kendini gösterir. O, ruhi buhranlarından kaçmak için kadını adeta bir araç olarak görmüş, bu tutumuyla hem kendini hem karısını hem de karşısındaki kadını mutsuzluğa hapsedmiştir. Yanlış tercihlerinin farkında olan Suat, kendisine yardım edebileceğini düşündüğü için Nuran'a devamlı aşk mektupları yazarak ondan medet umar.

³³⁸ H, 217

³³⁹ H, 240

³⁴⁰ H,241

³⁴¹ H,241

Gerek Tevfik Beyin gerekse Suat'ın arayışlarında kadına yüklediği anlam ve girişimlerinin her seferinde hüsrarla sonuçlanması, bize Tanpınar'ın Abdullah Efendi'nin Rüyaları isimli hikayesindeki Abdullah Efendiyi hatırlatır. Uzwî aşkların bu erkeklerin beklentilerine cevap veremeyip çare olamadığı ise bir kez daha gözler önüne serilir.

Aydaki Kadın romanında ise Selim, tıpkı Mümtaz gibi erken yaşlarda uzvî bir münasebet tecrübe eder. Selim bunu, “insan ömrünün belki de en mühim eşiklerinden biri” olarak görür.³⁴² Fakat böyle bir münasebetle Selim, çocukluğunun cennetinden kovulduğunu ve hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağını düşünerek tahammülü zor bir azap duyar ve bir daha hiç kavuşamayacağı şeyler için ağlar.³⁴³ Fakat diğer yandan, Zümrüt Hanım tarafından tercih edildiğini bilmek ona gizliden gizliye onur verir.³⁴⁴ Karışık duygular arasında bocalayan Selim için her şey adeta kabusa dönüşür.³⁴⁵ Selim artık büyüdüğünü düşünür ve sevdiği kızı (Atife'yi) artık bir çocuk olarak görür ve “daha düne kadar rüyalarının Seba kraliçesini adeta soğuk bir dikkatle seyreder”.³⁴⁶

Selim uzvîyetle ya da “bir kadını olmakla” sevginin farklı şeyler olduğunu kısa zamanda anlar. Selim'in hislerini ifade etmek maksadıyla yazdığı şiirine Zümrüt Hanımın tepkisiz kalarak “Vazgeç böyle şeylerden... mecbur değilsin” karşılığını vermesi, hele “pis ve tehlikeli bir böceği öldürür gibi” bakan gözleri ve yüz ifadesi, Selim'e çok dokunur.³⁴⁷ Selim, Asım'ın genç, güzel ve zarif üvey büyükannesini görüp onun edasından etkilendiği zaman, bir kadın tarafından tercih edilmekle sevmenin arasındaki farkı çok iyi anlar.³⁴⁸ Selim, çocukken kendini Süleyman gibi, kendisinden on yaş büyük olan Saliha'yı ise Belkis gibi gördüğünü

³⁴² AK,52

³⁴³ AK,54

³⁴⁴ AK,77

³⁴⁵ AK,54

³⁴⁶ AK, 56

³⁴⁷ AK, 51

³⁴⁸ AK,77

ve bir an önce büyüyerek onun yaşına gelmeyi ne kadar istediğini hatırlar. Selim bu kadından uzvî anlamda bir yakınlık görmek ister.³⁴⁹

Tanpınar'ın erkek kahramanlarının kendilerinden büyük kadınlara ilgi duyduğu, sevdiği kadınların çoğu zaman kendileriyle aynı yaşta ya da kendilerinden bir iki yaş büyük olduğu görülür.

Selim de tıpkı diğer romanların başkahramanları gibi hayatı boyunca tek bir kadını, Leyla'yı sever. Fakat, bu sevgi onun başka kadınlara yönelmesine engel olmaz. Hatta Leyla'ya duyduğu kıskançlık onu bu tür münasebetlere iter. Selim de tıpkı Sahnenin Dışındakiler'deki Cemal gibi, bu tecrübelerini hatırladıkça utanır.

İnsan denen cezir ve med halindeki hayvan. Sonra birdenbire başlayan o iğrenme hissi... Biraz evvel haşırüneşir olduğu vücudu kendine ilelebet yabancı bulmanın azabı... Kapının arkasında ve aynanın önünde ellerine o tanımadan bakış. Ben mi idim bu? Şüphesiz ki değil. Leyla ile hiç böyle olmuyordu. O devamlı açlığım ve susuzluğumdu. Korkum ve lezzetim...³⁵⁰

Selim'in bu tür münasebetlerden sonraki hislerine de değinen Tanpınar, âşıklar arasındaki uzviyeti reddetmez, fakat uzviyetin adi münasebetlere dönüşmesini sorgulayarak, bu tür münasebetlerin "hayvanî"liğine bir kez daha dikkat çeker ve insanda iğretlilik, suçluluk, kendine yabancıklık, yalnızlık gibi hisler bıraktığını vurgular. Böyle zamanlar, Selim'e Leyla'sızlığı daha da derinden hissettirir.³⁵¹ Selim, Leyla'sızlığın azabı ile uzvî münasebetlerin ardından hissettiği "korkunç boşluk" duygusunu birbirine benzetir.³⁵²

Aydaki Kadın romanında, menfî bir hüviyet taşımadığı halde uzvî münasebetlere eğilimli olan kadınlara rastlanır. Bu tür kadınlara diğer romanlarda

³⁴⁹ AK, 118

³⁵⁰ AK, 123

³⁵¹ AK, 123

³⁵² AK, 40

böylesine yoğun bir şekilde rastlamayız. Bunda, eserin kendisine konu edindiği dönemin de etkisi vardır. Cumhuriyet sonrasında kendisini sosyal alanda daha serbest hisseden kadının münasebetlerinde de kendisini özgür hissetmesi, bunu modernleşmenin bir parçası olarak görmesi, dinî ve geleneksel hassasiyetini kaybetmiş olması sebebiyle, reel zamanın 1950’li yıllar olduğu Aydaki Kadın romanında bu tür kadın örnekleri daha fazla yer almaktadır.

Leyla, kendisini sevmiş olan Nuri’yi sağlığında hep reddetmiş olsa da, onun öldüğünü duyunca, bir kere olsun onun olmadığına garip bir şekilde üzülür. Bunu kadın şefkati olarak değerlendiren Leyla, annesinin aynı durumu iffetsizlik olarak değerlendireceğini düşünmeden de edemez. Kuşaklar arasındaki bu görüş farklılığı aynı zamanda ahlakî yozlaşmayı da ifade eder.³⁵³ Romanda sevimli, neşeli bir şahsiyet olarak tanıtılan Şifa da, çocuksu bir serbestlik içinde Selim’e yaklaşır. Orada bulunan Fatma ve Ayşe ise, Selim’i kendilerinden çaldığını söyleyerek Şifa’ya takılırlar. Bu ortamdaki birçok kadının aşkı ciddiye almadığı ve ona sadece uzvî bir hüviyet yüklediği görülür. Tüm bunlar, modern kadının serbest tutumu olarak gösterilir.³⁵⁴

³⁵⁴ AK,154

II. Bölüm: Kadın ve Aile

II. Bölüm: Kadın ve Aile

Ahmet Hamdi Tanpınar, aşk kadar öne plana çıkarmasa bile, evliliği ve aile müessesesini hikaye ve romanlarında sık sık dile getirmiş, birçok evlilik münasebetini okuyucunun nazarına sunarak, kadın ve erkeğin evlilik karşısında ne gibi ortak ya da farklı tavırlar takındığını gözler önüne sermiştir.

Hikaye ve romanlarında mutlu evliliklere ve huzurlu bir yuva ortamına yok denecek kadar az yer veren yazar, başkahramanlarının hemen hepsini bekar, fakat âşık şahsiyetler olarak şekillendirmiştir. Bu genellemenin istisnası olarak düşünülebilecek olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Hayri İrdal'ın ikinci evliliği, sığ ve insana yalnızlığını hissettirecek niteliktedir. Dolayısıyla Hayri İrdal da diğer başkahramanlar gibi kendini hayatta yalnız hissetmiştir. Sevilen kadınların ise hemen hepsinin evli olduğu dikkat çeker. Hikayelerdeki evliliklerin ise, çoğu zaman kahramanların beklentilerini gerçekleştirmekten uzak olduğu görülür.

Tanpınar'ın başkahramanlarının bu ortak özelliğini, yazarın hayatındaki ferdî tecrübelerle açıklamak mümkündür. Tanpınar, daha genç yaşında annesini kaybetmiş ve böylece anne sıcaklığını duyabileceği bir yuva ortamından uzak kalmış, ileriki yıllarında ise bekârlığı tercih ederek, ailenin getireceği saadetten ve aile yaşantısından uzak kalmıştır. Tanpınar'ın kendisi de bunun eksikliğini zaman zaman duymuş ve ifade etmiştir. Tanpınar, kimi zaman, evliliğin “ebedi bir şifa” olduğunu, zira artık kendisinin ümit etmekten artık bıktığını,³⁵⁵ kimi zaman da yalnızlığın ve bir evi olmamanın acayıplığını ve sefilliğini dile getirmiştir.³⁵⁶ Tanpınar'ın, evlenilebilecek ve evlenilemeyecek olanlar şeklinde kadınları kaba bir tasnife tâbi tutarak, İstanbul'da evlenebileceği yedi-sekiz hanımın bulunduğunu söylemesi dikkat çekicidir;³⁵⁷ buna rağmen Tanpınar hiç evlenmemiştir. Evlenebileceği kadınlar var olduğu halde Tanpınar'ın böyle bir girişimde

³⁵⁵ Tanpınar'ın Mektupları, Haz. Zeynep Kerman, Dergah yay. İstanbul, 2001, s.34

³⁵⁶ a.g.e., s.48

³⁵⁷ a.g.e., s.34

bulunmaması, en azından böyle bir girişimi fazlaca ağırdan alması,³⁵⁸ evliliğe özellikle mesafeli durduğunu gösterir.

Kısacası Tanpınar, ferdî tecrübe ve düşüncelerinin de etkisiyle, eserlerinde aileye dışarıdan; anne, baba, çocuk perspektifini gözardı ederek ve çoğu zaman menfî bir nazarla bakmıştır. Tanpınar, evliliğe mesafeli duruşunun sebebini hatıra defterinin son satırlarında şöyle ifade eder:

Genç kızlar daima beni alâkadar ettiler. Müthiş şekilde cazibelerine kapıldığım oldu. Fakat daima kadını sevdim. Evlenmediğim sebebi belki de budur. Sonunda her genç kız can sıkıntısı verdi. Bilhassa bir kadını sevdim, çok ıstırap çekmekle beraber hakikaten mesut oldum, birkaç kadın da beni sadece tatmin ettiler.

Bir yığın tezat içinde yaşadım. Dışardan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler. Hülya adamı olmaktan hiç çıkmadım...³⁵⁹

Tanpınar'ın romanlarındaki başkahramanlar da, bekar olsalar bile çoğu zaman evli kadınları sevmişler ve birer hülya adamı olarak daima uzaktan sevmeye mahkum olmuşlardır. Gelecek vadeden aşklar bile ayrılıkla sonuçlanmış, birbirini hakiki manada seven âşıkların evlilikleri bir türlü gerçekleşmemiştir. Bekar erkeklerin sevdiği evli kadınlar ise çoğu zaman evlilikleri ile aşkları arasında bocalamış; fakat çoğu, erdem göstererek evli bir kadın olmanın verdiği sorumluluk doğrultusunda hareket etmiştir. Bu tür bir olay örgüsü ise çoğu zaman mutsuz evlilik tablolarını gerekli kılmıştır. Roman ve hikayelerde dile getirilen ve sayıları bir ikiyi geçmeyen mutlu evlilikler ise ancak bahsettiğimiz çerçevenin dışında gelişen ve başkahramanlarındakinden farklı şartlara ve mizaçlara sahip kişilere nasip olur.

³⁵⁸ a.g.e.,s.31

³⁵⁹ Tanpınar'ın Şiir Dünyası, s.19

A. Karı-Koca Münasebetlerine Dair Örnekler

1. Çapkın erkeklerle evlilik:

Tanpınar'ın romanları bütün olarak geniş bir zaman dilimini, yaklaşık yüz yıllık bir süreyi, içerse de, ele alınan karakterlerin ana yapısı tüm romanlarda ortak özellikler gösterir. Bu bağlamda, Abdülhamit dönemini içine alan Mahur Beste'den, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili dönemini anlatan Aydaki Kadın'a kadar hep aldatan erkek ve aldatılan kadın hikayesi süregelmiştir.

Asıl dikkat çeken nokta ise kronolojik ilerlemenin, kadınların eş olma tutumlarına bir farklılık getirmemesidir. Mahur Beste'de gençliğindeki aşk maceraları ve çapkınlığı ile nazara verilen, renkli bir hayat yaşamış olan İsmail Molla'nın çapkınlıklarını³⁶⁰, Abdülhamit dönemi kadını olan karısının bir kabullenip sineye çekişi ile, Yaz Yağmuru hikayesinde bahsedilen, genç ve güzel kadının bir Cumhuriyet kadını olarak kocasının aşklarını ve çapkınlığını kabullenmesi arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de durumu kabullenerek hiçbir tepki göstermemiştir. Molla İsmail'in çapkınlıklarını geleneksel bağlamda makul gören İsmail Molla'nın karısına mukabil, Yaz Yağmuru'ndaki genç kadının kocasını boşama ihtimali bulunmasına rağmen, bunun yerine vurdumduymaz bir tavırla "bir koca nasılsa bir kocadır"³⁶¹, diyerek onu çapkınlıklarıyla kabullenmesi, aradan geçen yüz yıla rağmen iki kadın tipi arasında bu bağlamda pek de bir değişikliğin olmadığını gösterir.

Tanpınar'ın Yaz Yağmuru isimli hikayesinde anlatılan, yağmurdan kaçarak Sabri'lerin bahçesine sığınan genç ve esrarengiz kadın kendisinden bahsederken, evli olduğunu fakat kocasına karşı bir mesuliyet hissetmediğini söyler.³⁶²Eşinin kendisini denizde boğmak istediğini ama kendisinin onun elinden kurtulduğunu, fakat yine de kocasını sevdiğini ve onun kendisine muhtaç olduğunu düşündüğü için

³⁶⁰ MB, 44

³⁶¹ Hk, 76

³⁶² Hk, 19

kocasını boşamadığını, ama ayrı yaşadıklarını anlatır. ³⁶³Bir sonraki buluşmalarında ise kadın, tüm bunları sıkıldığı için uydurduğunu söyleyerek Sabri'yi şaşırır. Kocasının İtalya'da bir başka kadınla eğlendiğinden bahseder ve kocasının beraber olduğu kadının güzelliğini över. Bu kadını da kocasının sevgililerinden birinin gönderdiği fotoğraftan tanıdığını ifade edince Sabri hayrette kalır ve "İyi ama nasıl olur? Nasıl tahammül ediyorsunuz?" diye sormaktan kendini alamaz. ³⁶⁴Kadın, kayıtsız bir tavırla "Ne yapabilirim?" der gibi dudaklarını büker ve "Madem ki sevişiyorlar..." cevabını verir³⁶⁵; böylece kendisinin hiçbir şey yapamayacağını anlatmak ister. Tavrındaki umarsızlık dikkat çekicidir. Bununla birlikte, genç kadın hikayenin sonunda, kendisiyle tekrar görüşmek isteyen Sabri'ye "Gidiyorum. ...Bir koca nasılsa kocadır. Bir iki güne kadar aile saadetimi müdafaaya gidiyorum." der. ³⁶⁶Cumhuriyet devrinin modern kadını gençliğine, güzelliğine ve serbest mizacına rağmen, hür iradesini kullanarak eşiyile beraber olmayı, onun tüm çapkınlıklarını sineye çekerek "saadetini müdafa" etmeyi tercih eder. Benzer bir tavra, ileride de değinceğimiz gibi, Aydaki Kadın romanının kahramanlarından olan Adrienne'de de rastlarız.

Yeni kuşağı temsil eden bir başka şahsiyet de, Mahur Beste romanının başlarında adı geçen, Behçet Beyin yeğeni Cavide'dir. Cavide de tıpkı bahsettiğimiz, onun çağdaşı olan diğer kadınlar gibi "hayırsız bir adamla" evlenmiş ve kocasına o ölene dek katlanmıştır. Adamın menfi yönleri üzerinde durulmasa bile, kocasının şahsiyetinin karısını nasıl yıprattığına değinilir. Behçet Bey, Cavide'nin talihsizliğini şöyle dile getirir:

On sene... Zavallı kız, bu on sene içinde neler çekmişti... Üst üste babasını, annesini kaybetmiş, o hayırsız adamla evlenmiş, çekmediği azap kalmamıştı. Gerçekten acınacak şeydi. Halbuki en güzel seneleriydi. Bereket versin öldü de kızcağız nefes aldı. ³⁶⁷

³⁶³ Hk, 20-21

³⁶⁴ Hk, 40

³⁶⁵ Hk, 40

³⁶⁶ Hk, 76

³⁶⁷ MB,34

Behçet Bey bu kızın çektiklerini düşündükçe ona acır ve evine geldiğinde mümkün olduğunca onu rahat ettirip mutlu etmeye karar verir.

Mahur Beste romanındaki bir başka çapkın ve hovarda erkek de Ata Molla'nın damadı Halit Beyin babasıdır. Sırmakeş Nuri Bey adındaki bu adam, oğlu Halit'in doğduğu gece bile eğlence yerlerine gitmekten geri kalmaz. Sırmakeş Nuri Bey, "karısının yüzünü 'hanımcığım kusura bakma sevinç delisiyim' diye her sabah okşayarak evden çıkıyor, gece yarılarna kadar kim bilir nerelerde sürtüyordu[r]." ³⁶⁸Bu durumu her ne kadar karısı Sıdıka Hanım kabullenmiş olsa da, Sıdıka Hanımı kendi elinde büyüten, konağın yaşlısı konumundaki Adile Hanım kabullenemez. Adile Hanım, damada biraz ahlak terbiyesi vermeye kalkışsa da bunun kâr etmediğini görerek bu niyetinden vazgeçer. ³⁶⁹

Mahur Beste'deki çapkın erkeklerden bir başkası da Behçet Beyin babası İsmail Molla Beydir. Molla Bey "nefis sevgisini bir din haline getirenlerden" biri olduğu için kendine has "kayıtsız bir ahlak" geliştirmiş, keyfine ve eğlenceye düşkünlüğü ile de parmakla gösterilen bir adam haline gelmiştir. ³⁷⁰Molla Bey, kendisine hiç benzemeyen oğlu Behçet Beye kızar ve ona sık sık Beyoğlu âlemlerinde eğlenmesi için nasihatler verir. ³⁷¹Evli barklı bir adam olarak zevk âlemlerinden geri durmadığı gibi, kendisi gibi davranmayan ve kendi halinde yaşayan oğlundan utanması, Molla Beyin, çapkınlığı evli ya da bekar her erkekte olması gereken bir vasıf olarak değerlendirdiğini gösterir.

Sesiyle ve beste okumasıyla nam salmış, "gençliğinde bütün İstanbul'un sesine koştığı nadir insanlardan" biri olan Molla Bey³⁷², söylediği bir iki bestenin ardından, sanki tüm boğaz tepelerini esrarlı bir havaya bürüdüğünden ya da herkesin nefeslerini tutmuş kendisini dinlediğinden habersizmiş gibi bir kahkaha savurup, "Takyem nerede? Geceliğim ne oldu? Bu sürahi niye boş?" diyerek bir yığın gürültü çıkarırken, karısı eşine "yattığı yerden hâlâ uslanmayan bu adama hüznün ve

³⁶⁸ MB, 137

³⁶⁹ MB, 137

³⁷⁰ MB, 44

³⁷¹ MB, 42

³⁷² MB,30

hayranlıkla” bakmakla yetinir. Tanpınar İsmail Molla’yı anlatırken onun, “canlı varlığının peşinden sürüklediği herkesi, kendisinin olan her şeyi hatta karısını bile sevdiği”ni ifade eder.³⁷³ Bu hovarda adamın evlilik ve karısı ile ilgili sorumluluklarında önceliği olmadığı gibi, hissî dünyasında da karısının önceliği yoktur. “Hatta karısını bile severdi.” ifadesi, evlilik ile eş sevgisinin -en azından bu evlilik için- kolay bağdaştırılabilecek bir durum olmadığını gösterir. İsmail Molla’nın renkli ve güçlü şahsiyeti herkes gibi karısını ve çocuklarını da fazlasıyla etkiler:

Hakikat şu ki İsmail Molla Bey, tahakkümlü tabiatıyla, nüfuzlu ve her tenkidin üstünde kalan şahsiyetiyle etrafındakilerin hemen hepsini farkında olmadan bir esir gibi kullananlardan, daha doğrusu, bir esir bağlılığını onlarda en tabîî bir ruh hâleti yapanlardandı. Karısı, onunla evlendiği günden itibaren, hayattaki bütün saadetini bu iradeye itaatte ve onun heveslerine katlanmakta görmüştü. Kızı Ruhsar Hanımefendi, bütün ömrünce babasıyla mukayese ederek kocasını küçük bulmuştu. Yaratılıştan zavallı doğan oğlu ise, daha ilk yaşlardan itibaren, bir nevi yarım tanrı gibi baktığı bu güzel, cömert, zeki ve zaafsız babanın karşısında şahsiyetini bir çırpıda silivermişti.³⁷⁴

İsmail Molla’nın karısı da diğer kadınlar gibi saadeti kocasına itaat ve onun hovardalıklarını kabullenmekle eş değer kabul eder. Molla Beyin, komşu yalıdaki Tarıdil Hanımefendiyle bir gönül bağı olduğu söylentisi de, tıpkı diğer çapkınlıkları gibi karısı tarafından kabullenilmiştir. Bu sebeple kadın eşine hiçbir şekilde karşı çıkmaz, hatta bu güçlü şahsiyete itaatten mutlu bile olur.

Mahur Beste’deki İsmail Molla karakteri daha sonra karşımıza Sahnenin Dışındakiler ve Huzur romanında Nuran’ın dayısı Tevfik Bey olarak çıkar. Tevfik Bey de İsmail Molla gibi, sesiyle ve besteleriyle nam salmış, tüm Boğazı sesiyle kendisine hayran bırakan, lüfer avından Boğaz sefalarına kadar tüm eğlenceleriyle İstanbul’un tadını çıkarmasını bilen, zevk ve sefa âlemlerinin gediklisi olan İstanbul’un meşhur çapkınlarından. Fakat Tevfik Bey, İsmail Molla’dan farklı

³⁷³ MB,30

³⁷⁴ MB,37

olarak, karısını hiçbir zaman zerre kadar bile sevmemiş, hatta onun kendisinden uzakta yaşaması için her türlü fedakarlığı yapıp onu mesut etmeye razı olmuş, fakat bunu karısına kabul ettirememiştir.

Tevfik Beyin karısının mizacı ve tutumu İsmail Molla'nın karısının tutum ve davranışından çok farklıdır. O, İsmail Molla'nın karısı gibi kocasına itaat edip, onu bu haliyle kabullenmek yerine, kocasını ömrü boyunca kıskanmıştır. ³⁷⁵Tanpınar'ın "kıskanç, alıngan, kibirli, yaptığı iyilikleri bin misliyle ödetmek için fedakâr ve mütehammil" diye tanıttığı bu kadın, Tevfik Beyle hiçbir zaman uyuşamamıştır.

Tevfik Bey de etrafında sözünü dinletecek kadar otorite sahibi bir şahsiyettir. Bunun için de Nuran ve Mümtaz, Tevfik Beyin tasdik ve tasvibiyle beraberliklerini daha meşru bir zemine çeker ve daha rahat görüşebilirler. Bunun yanında, Sahnenin Dışındakiler romanında bir yerde Tevfik Beyin iyi yemek yapma üzerine söyledikleri, onun baskın mizacını ve kadını, bilhassa kendi karısını nasıl silik bir şahsiyet olarak gördüğünü ifade eder:

-Bazı budalalar, yemek pişirmeyi kadın işi addederler. Hata... Yüz bin defa hata! İki de erkeğe vergidir. Misal mi istiyorsunuz? İşte bizim hanım. Şimdi eline verseydik, bu patlıcan kızartmasını kömür yapardı. Bakın, Allah aşkına şuna, yemek yiyeceği yerde kendini yiyor...

-Vâkıa bazı kadınlar da iyi yemek pişirirler ama, onlarda az çok erkek mizacı hakimdir. ³⁷⁶

Tevfik Bey de İsmail Molla gibi oğluyla gurur duyamaz, kendisinden başka hiçbir şeyin derdini çekmeyen ve kendisine hiç benzemeyen oğlu Yaşar'ı kendisinden bir parça olarak göremez ve karısına, "kendisine oğul diye Yaşar'ın ruh sakatlıklarını hediye eden" biri olarak bakar. ³⁷⁷ İsmail Molla ise, kendisine hiç benzemeyen, kadınlara uzak ve kendi halinde biri olarak yaşayan oğlu Behçet Beyi

³⁷⁵ SD,172

³⁷⁶ SD, 16-177

³⁷⁷ H, 242

kız gibi yetiştirdiği için zaman zaman karısına çıkışır. Her iki adam da, bir türlü benimseyemedikleri oğullarının garip mizaçlarından karılarını sorumlu tutarlar.

Sayısız aşklar yaşayan ve kadınları iyi tanıdığını sanan İsmail Molla sonunda, tüm kadınların ahmak olduğunu karar vermiştir. Fakat gelini Atiye'yi tanıyıp da onunla dost olunca, İsmail Molla'nın kadın hakkındaki menfi düşünceleri müspet yönde değişmeye başlar:

İsmail Molla için gençliğinde bütün kadınlar, hemen her cinsi, güzeldi, ahmaktı. Karısından tutun da bir zaman oğluna Fransızca öğretmek için o kadar dedikoduya rağmen evine aldığı mürebbiyeye, Behçet'e Fransızca öğreteceği yerde ondan “fıkıh, feraiz” öğrenmeye kalkan o Parisli kadına kadar tanıdığı bütün kadınlar onun için sohbete elverişli olmayan mahluklardı. Sonra, yaşı ilerledikçe, onlarda “ilahî hikmet”in acayip bir tecrübesini görmeye başlamış, onlara katlanmaktan başka bir çare olmadığını öğrenmişti. Şimdi ise ağır bir romatizmanın kendisini zaman zaman çivilediği köşe minderinde, kadın denen mahluk onun için üçüncü defa manasını değiştiriyordu.³⁷⁸

Hem Sahnenin Dışındakile hem de Huzur romanında karşımıza çıkan Tevfik Bey ise yıllarca yaşadığı hovardaca bir hayatın ardından aşk ve kadınlar hakkındaki menfi görüşlerini, Nuran-Mümtaz aşkına şahit olduktan sonra değiştirir. “Müsrif ve uçarı” hayatının ardından bir köşeye çekilmeyi tercih eden Tevfik Bey, artık “Nuran’la Mümtaz’ın getirdikleri yeni havada büsbütün başka bir insan gibi tekrar lüfere çıkıyor, deniz kenarına iniyor, sevdiği şeylerin bir kısmına uzaktan bakmaya razı oluyordu[r].”³⁷⁹ Tanpınar, Tevfik Beyin his ve düşüncelerindeki değişimi şöyle ifade eder:

Nuran’ın dayısı bir gün laf arasında ona, bizim çapkın diye tanıdığımız ve herhangi bir ömür muhasebesini yaparken yahut iflas etmiş bir hayalin tesiri altında kaçırdığımız eğlenmek fırsatları arkasından üzülürken kıskandığımız insanların çoğunun, “bir kadını layıkıyla sevmek fırsatına ermemiş, yahut bu fırsatı kaçırmış

³⁷⁸ MB, 76-77

³⁷⁹ H, 243

insanlar olduğunu, onların peşinde koştukları bir keyfiyeti, bir ideali, aynı tecrübenin bir yığın tatsız tekrarıyla telafiye çalıştıklarını” hülasa, kıskanılacak olanların Mümtaz gibi tek sevgiyle yaşayanlar olduğunu söylemişti.³⁸⁰

Derin ve etkin birer şahsiyete sahip olan İsmail Molla ve Tevfik Bey ve benzeri erkeklerin olgunluk devirlerine eriştiklerinde, uzun yılların tecrübesine dayanarak ulaştıkları sonuç; hayattan kâm alarak yaşamak uğruna hovardaca bir hayat sürmenin hakikatte insana aradığı saadeti buldurmadığı ve aslında onu hüsrana uğrattığıdır. Kahramanların olgunluk dönemlerinde karşılaştıkları Atiye ya da Nuran gibi zengin şahsiyetlere sahip kadınlar, hayatları boyunca tanıdıkları kadınlara dayanarak edindikleri izlenimleri değiştirir.

Sahnenin Dışındakiler romanında başka çapkın erkeklere de rastlarız. Sabiha'nın babası Süleyman Beyin çapkınlığı ve eğlence âlemlerine düşkünlüğü karı-kocanın arasını iyiden iyiye açar ve evde huzur bırakmaz. Sabiha'nın annesinin diğer kadınlar gibi durumu sessizce kabullenmediği, en azından kocasından şikayet edip onunla kavga ederek tepkisini ifade ettiği görülür. Karı-koca arasındaki kavgalardan bunalan Sabiha, evlerini bir cehenneme benzetir ve hem anne hem de babasında haysiyet bulmadığını söyleyerek, evin durumundan Cemal'e yakınır.³⁸¹“Annesinin hastalığı, babasının içki ve eğlence düşkünlüğü, aralarında hiç eksik olmayan kavga, hülasa bütün bir huzursuzluk”³⁸²Sabiha'ya nahoş bir çocukluk devresi yaşatır; tüm bunlar onun erken yaşta birtakım gerçekleri idrak etmesini sağlayıp, bulunduğu ortamdan kurtulma arzusunu daha da körükleyecektir. Sabiha, böyle huzursuz bir aile ortamında artık “hiddetli insan çehresinden, hiddetli insan sesinden o anda ölecekmiş gibi” korkmaya başlar.³⁸³

Süleyman Beyin, bir komşu kadınıyla olan münasebeti ya da Sabiha'nın doğuşundan iki sene sonra Selanik'te tanıştığı Viyanalı bir kadının peşinde, roman ilerledikçe ise damadı Muhtar'la Beyoğlu âlemlerinde ya da köhne bir pansiyonda düşmüş kadınlarla olmak üzere, karısının sağlığında ve onun ölümünden sonra

³⁸⁰ H, 240

³⁸¹ SD, 34-35

³⁸² SD,34

³⁸³ SD,34

yaşadığı birçok aşk macerası vardır. Doğuştan “iradesiz ve heveslerine düşkün”olan bu adamın bilhassa eşi öldükten sonraki dönemine denk gelen ihtiyarlık dönemindeki hovardaca yaşamı, insanda tiksinti uyandıracak derecededir. Kayınpederinin zaaflarını bilen Muhtar’ın bunu kullanması ve böylece onun üzerinde tahakküm kurması ise ayrıca yerilecek bir durumdur. ³⁸⁴Cemal, Sabiha’nın yanlış bir evlilik yapıp mutsuz bir hayat sürmesinde, huzursuz aile ortamının ve Süleyman Beyin zaaflarının büyük etkisi olduğunu söyler:

Şüphesiz Sabiha’nın hayatında, bu adamın zaaflarının büyük tesirleri olmuştu. Onu Muhtar’a doğru itenlerin başında elbette Süleyman Bey vardı. Onun karısıyla anlaşmazlıkları, acayip mizaçları nasıl Sabiha’nın birtakım meselelere erken uyanmasına, her şeye kendi içinde cevaplar aramasına sebep olmuşsa, Süleyman Beyin karısının son hastalık devrinde ve bilhassa ölümünden sonraki hayatı da Muhtar’la evlenmesine sebep olmuştu. ³⁸⁵

Sabiha her ne kadar çocukluğunda şahit olduğu ebeveyninin mutsuz evliliğinden ürküp, kendisi için bambaşka bir gelecek tahayyül etse de, Muhtar’la yaptığı evlilik onu sükutu hayale uğratar. Çocukluğunda Cemal’e “Bir gün birisini çok seveceğim.” ³⁸⁶deyip, Cemal ve İhsan’dan apayrı bir kişiye işaret etse de bu gerçekleşmez; Sabiha Muhtar’la severek ve isteyerek evlenir fakat daha sonra Muhtar cinsinden bir adamın sevilemeyeceğini anlar. Sabiha, “(Muhtar’ı) Hiçbir zaman sevmedim. Muhtar’a ne alışırlı, ne de sevilir.” der. ³⁸⁷Muhtar çapkın, zevk ve eğlenceye düşkün, karısını sevdiğini söylemekle beraber aynı anda başka bir kadına âşık olabilecek yapıda, eşine karşı sorumsuz, yasadışı işlere bulaşmış, akrabası Kudret Beyi dolandıracak, karısının babasını istediği gibi yönetecek ve gerektiğinde çıkarları için Cemal’in, karısına duyduğu sevgiyi çıkarlarına alet etmeyi düşünebilecek derecede menfi bir karakterdir. Kıskançlığı, gözükaralığı ve hiddeti ise Sabiha’da korku uyandırır. Sabiha gibi güçlü bir karakter bile Muhtar gibi bir

³⁸⁴ SD, 274

³⁸⁵ SD,272

³⁸⁶ SD,116

³⁸⁷ SD,330

adamın karşısında pes etmek zorunda kalır. Sabiha kocasının mizacını ve kendisi üzerindeki etkisini Cemal'e şu şekilde anlatır:

İyi niyetsizlik, zulüm arzusu ve nihayet benim tarafımdan korku. Bilmem korkuyu hiç tanıdın mı? İnsan sesinden, değişen insan yüzünden korkuyu... Çocukluğumdan beri onun içinde yaşadım. Her an bir şey olacak diye yaşamak! Bilemezsin bu insanı içinden nasıl yıkar?..Daha korkuncu var... Fakat en zalimi güvenmemek, her şeyi yapabileceğini bilmek... Sonra benim peşimde... Asıl fenası, çağırırsa gideceğimi, tekrar o cehennemde yaşamaya razı olacağımı bilmeliğim.³⁸⁸

Sabiha'nın çocukluğundan beri yaşadığı korku ve huzursuzluğunun benzerini bu ortamdan kurtulmak umuduyla yaptığı evlilikte hem de misliyle yaşaması, üstelik Sabiha gibi baskın bir şahsiyetin kocası Muhtar karşısından çaresiz ve aciz kalması, Sabiha için bir hayli trajik bir durumdur. Sabiha'nın daha çocukluğunda Cemal'le konuşurkenki gülüşü, Cemal'e göre, "o kadar huzursuz ve talihsiz geçecek kadınlığının eşiğinden" gelmektedir.³⁸⁹

Sabiha sestem, kavgadan, değişen insan çehrelerinden korkması itibariyle bize Tanpınar'ın Bir Tren Yolculuğu hikayesinde anlattığı Zeynep isimindeki genç tiyatrocu kadını hatırlatır. Gezici bir tiyatronun en yetenekli oyuncusu olarak tanıtılan ve yakın bir zaman önce ölen bu kadın, hem çocukluğunda üvey annesi tarafından hem de evlendiğinde hayırsız kocası tarafından sıkıntılı günlere maruz kalmış ve tıpkı Sabiha gibi çocukluğundan itibaren yüksek sestem, kavgadan, değişen insan çehresinden korkar olmuştur.

Sahnenin Dışındakiler romanında tanıtılan bir başka sorumsuz aile babası da Salih Kaptan'dır. Yıllardır Madam Elekcian'la evlilik hayatı yaşayan bu adam, aslında çoluk çocuk, hatta torun torba sahibi bir kişidir. Oldukça kalabalık bir ailenin reisi olan Salih Kaptan'ın evinde gelin, damat ve yedi torun herkes çalışır, fakat yine de Salih Kaptan, fazla israfa alışmasınlar diye onları kıt kanaat geçindirir.

³⁸⁸ SD,329

³⁸⁹ SD, 116

Tanpınar'ın Salih Kaptan hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir beyanatta bulunmadığı görülür.

Huzur romanında Tevfik Beyden sonra akla gelebilecek çapkın şahsiyet Suat'tır. Fakat Suat'ın hovardalığı Tevfik Beyinkinden çok farklıdır. O, böyle sorumsuzca bir hayatı, içine düştüğü ruh buhranından kurtulmak, kendinden kaçmak için tercih eder. Tanpınar, Suat'ın bu arayış tarzını şöyle ifade eder:

Suat, dokuz sene hastalığının arttırdığı iştaha ile sağa sola saldırmış, genç ve körpe vücutlar düşünmüş, olgun kadınlar aramış, bir tünelin, bir demiryolunun çetrefil hesaplarını yapar gibi, kafasında visal ihtimalleri tartmış, 'bu kadında iş yok, bunda var! demiş; burada sabır lazım, öbürü olursa sadece arkadaşlıkla olur' demiş; beraber dans edebilmek, bir odada, bir evde yalnız kalabilmek için çareler düşünmüştü.³⁹⁰

Fakat Suat'ın arayışları hiçbir zaman müspet bir netice vermemiş, bu durum karşısında ise Suat, gençliğinde sevdiği kadın (Nuran)'dan medet ummaya kalkmıştır.

Suat'ın eşinden ve evinden azade sorumsuzca yaşayışı her ne kadar diğerlerininkinden farklı gerekçeye dayansa da, hem Suat'ın hem Tevfik Beyin hem de Mahur Beste romanındaki İsmail Molla Beyin ortak yönü, karılarının kendi iç dünyalarını anlayabilecek derinlikten yoksun olması ve bunun sonucu olarak da erkeklerin arayışlarını dışarıya yöneltmesidir.

Suat eşiyle olan uyumsuzluğu ifade ederken, kendisinin mesuliyet hissinden yoksun bir adam olduğunu, karısının ise bunu daha evliliklerinin ilk haftalarında anlamış olmasına rağmen halen yakındığını ve kendisinden değişmesini beklediğini söyler. Ama Suat'ta değişme eğilimi ve isteği yoktur. Çünkü ona göre bu bir "mucize"dir.³⁹¹ Gayri meşru münasebetlerinin yanında, bir de Nuran'a yıllardır âşık olduğunu ve onsuz yapamayacağını ifade eden bir mektup yazması, "bu güzel, kibar, giyinmesini bilen kadın (Suat'ın karısı)"ın ızdırap çekmesinden ziyade gururunun

³⁹⁰ H, 271-272

³⁹¹ H,344

yaralanmasına sebep olur. Suat'ın Nuran'a yazdığı mektuptaki "cümlelerden tek birinin kendisine söylendiğini işitmek (onu) diriltebilir, başka bir insan yapabilirdi. Fakat Suat karısıyla alâkadar değildi[r]. O, sadece Nuran'ı düşünüyordu[r]."³⁹²Suat'ın karısı Macide'ye kocasından dert yanarak ağlar. Kadın, kocasının böyle olmasını kendi talihi olarak görmüş ve kaderine boyun eğmiştir; kocasının davranışları karşısında yapabildiği tek şey üzülme ve yakınmaktır. Suat'ın karısı Macide'ye; "Kendisini mahvetti, acıyorum, Macide... Bilsen ne kadar acıyorum. Benim talihim.", "Bilmezsin Macide çektiklerimi. Düşün bir kere... Dokuz senedir... (...) Ay olur bir kere çocuklarının yüzüne bakmaz. İyi olsun da başka bir şey istemem." gibi sözler söyleyerek yakınır.³⁹³ Mümtaz, bu sözleri düşündükçe, kadındaki kabullenışı iğrenç bulur: "Hepsi iğrençti. Bu acıma, bu talih şuuru da iğrençti. Bu bağlanma, bu şikayet de iğrençti." der.³⁹⁴Mümtaz, Nuran'a aşk mektubu yazan ve mektubunda Nuran'a ne kadar muhtaç olduğunu anlatan Suat'ı ve ona bağlılığını ilan eden karısını düşündükçe, Suat hakkında duygusal ve taraflı (menfi) bir yaklaşım geliştirir.

Aydaki Kadın romanında ise Adrienne, kocasının sorumsuz tavırları karşısında Yaz Yağmuru hikayesindeki genç kadına benzer bir tavır sergiler. Adrienne, Fransa'da doğup büyümüş olmasına rağmen İstanbul'da kalmış ve bir süre önce kendisinden on beş yaş küçük bir adamla evlenmiştir. Kocasının tüm kabalığına, çapkınlığına ve kendisine ilgisiz ve sevgisiz davranmasına rağmen, o bütün bunları kabullenerek evliliğini müdafaa için uğraşır. Adrienne, kalabalığın içindeki kocasını Selim'e göstererek, "İşte kocam ... Genç kızlardan hoşlanıyor galiba..." der.³⁹⁵Adrienne, tıpkı Yaz Yağmuru hikayesinde bahsi geçen kadın gibi, her şeye rağmen "saadetini müdafaa" etmeye gider: (Adrienne) "Ben gidiyorum,", "Aziz kocamı böyle her rast geldiği genç kıza bırakamam... Saadetimi müdafaa etmem gerekiyor..." der.³⁹⁶ Hem Yaz Yağmuru hikayesinde hem de Aydaki Kadın romanında karşımıza çıkan modern zamanın kadını iyi ya da kötü olsun, kocasının

³⁹² H,270

³⁹³ H,270,271

³⁹⁴ H,271

³⁹⁵ AK,164

³⁹⁶ AK, 167

yanında bulunmayı bir saadet olarak görmüş, kadınların nahoş şartlara rıza göstermesi ise “saadeti müdafaa” olarak değerlendirilmiştir. Yuvayı kurmak görevi gibi yuvayı kurtarmak görevi de kadınların üzerine kalmış; kadınlar ise Batılı ve modern bir çevreye mensup olmalarına rağmen bu geleneksel rollerini yadırgamadan benimsemişlerdir.

Kocasının çapkınlığı karşısında her ne kadar Adrienne “saadeti muhafaza” için kocasının peşinden gitse de, bu emelinde muvaffak olamaz. Kocasının çapkın, kayıtsız, kaba, tiksindirici hal ve tavırlarına rağmen, karısı adamı idare etmeye çalışır. Bu duruma şahit olan Ayşe, Adrienne için; “Bu gece birkaç defa ikisini beraber gördüm. Bana zavallı Adrienne darağacını yanında gezdiriyor gibi geldi.” demekten kendisini alamaz.³⁹⁷

Adrienne ile eşinin evliliği kaba kuvvete varacak kadar problemlili bir münasebettir. Tanpınar’ın, kadının evlilikte maruz kaldığı şiddeti, modern bir çağda ve üstelik Fransız bir kadının evliliğinde ele alması dikkat çekicidir. Bu durum modern kadının aile hayatındaki değişimin nasıl ve ne kadar olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Adrienne, kocasının o geceki partide açıktan açığa çapkınlık yapmasını kabullenemez ve kocasına çıkışır. Bu durum karşısında ise kocası Adrienne’yi beklenmedik bir şekilde tokatlar. İkisi de birbirine hakaret eder. Aslında geçmişten günümüze değişen tek şey, kötü talihi karşısında sessiz kalan kadının artık konuşmaya başlamasıdır ki bu da aslında evliliğin kalitesini ve insanların saygınlığını düşürmekten başka bir işe yaramaz. Adrienne ile eşinin kavgasındaki şiddetin ve seviyesizliğin karşısında, çılgın, neşeli ve hayatı hafife alan bir genç kız olarak tanıtılan Şifa bile dehşete düşer, korkudan yüzü bembeyaz olur ve vücudu titremeye başlar. Tanpınar, Şifa’nın bu hadiseden bu kadar fazla etkilenmesini kadın olmasına ve bu meseleye kadın talihine ait bir hadise olarak bakmasına bağlar.³⁹⁸

Daha iki adım atmamıştı ki sonradan üzerinde o kadar düşündüğü hadise oldu. Evvela sadece hiddetli fısıltı ve homurtular işitti. Arkasından birdenbire bir

³⁹⁷ AK, 185

³⁹⁸ AK, 198

kadın sesi “Alçak... Alçak. Sen alçaksın.” diye bağırdı. ...Erkek durmadan “Sus... Gebertirim sus! Yeter artık çektiğim be...” diyordu. Fakat kadın dinlemiyor, merdivenin bir kenarına adeta büzülmüş, iki eli yüzünde “Alçak...” diye söyleniyordu. Sonra birdenbire korktuğu şey oldu. Adam karısını üst üste iki defa tokatladı. “Şimdi söylen, bağır, istediğin kadar bağır...” Ve hiddetle bahçeye doğru yürüdü.

... Biraz sonra Adrienne acele acele yanı başından geçti. Selim hıçkırıkları arasında yine alçak, rezil diye mırıldandığını işitti. Fakat daha şimdiden kadının sesinin değişmiş olduğunu, isyan ve hiddetin yerini pişmanlığın ve bırakılmak korkusunun aldığını hissetti.³⁹⁹

Adrienne'deki kaderini kabulleniş ve terk edilme korkusu, tıpkı Suat'ın karısının talihini kabullenişinin ve eşine bağlılığının Mümtaz'da uyandırdığı “iğrençlik” hissi gibi, insanda acıma duygusu uyandıran bir bakış açısıyla anlatılır.

Tanpınar'ın hikaye ve romanında, çapkın olmasa bile otoriter karakteri ile eşlerini pasifleştiren ya da sorumsuzluklarıyla eşlerini zor durumda bırakan bazı erkekler de söz konusu edilir.

Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Eski Zaman Elbiseleri isimli hikayesinde, gerçekleştirdiği evliliğin şartlarını kabullenmiş kadınlarla karşılaşırız. Bu hikayede yazar, Ankara'nın bir kasabasındaki bir bağ evine davet edilir. Yazar, bu davetin telaşını evin hanımının nasıl karşılayacağını düşünerek, bu durumun karı-koca arasında bir sıkıntıya mahal vermesinden korkar. Fakat kadının kaderini kabullenişini ve mütebessim bir halde, tüm şefkatiyle kocasına itaatini gözlemleyince, yazarın bu endişesi kaybolur. Yazar “bu kadının, talihini bir kerede kabul eden insanlardan olduğunu” anlar. “O, kocasının bütün hırçınlıklarını sadece sakın bir tebessümle” karşılayan kadınlardandır.⁴⁰⁰

³⁹⁹ AK, 197

⁴⁰⁰ Hk,212

Bahsi geçen hikayenin başkahramanı olan eski kıyafetler içindeki kadın da, diğer kadınlar gibi, ister istemez kaderini kabullenmek zorunda kalmıştır. Hikayenin olay örgüsü gereği, eski zaman kıyafetleri içindeki genç kadının kocası mı yoksa babası olduğunu bilemediğimiz yaşlı adam, kadın üzerinde bir tahakküm kurmuştur. Bu adamdan müthiş derecede korkan kadın, yazarın yanına ondan gizli olarak gelir ve seslerini duymaması için adeta fısıltıyla konuşur. Böyle eski kıyafetler içinde, eski zamandan kopup gelmiş gibi giyinip yaşamasının ise, babası olarak tanıttığı o adamın isteği olduğunu söyler. Daha sonra adam her ne kadar farklı bir hikaye anlatarak bu kadının, aklı dengesi bozuk olan karısı olduğunu iddia etse de, gerçek olan şudur ki, her halükarda kadın, başında otorite olarak gördüğü bu adama itaat ederek ve ondan korkarak yaşamaktadır. Nitekim daha sabah olmadan adam, kadın ve evin diğer fertleri ile esrareniz bir şekilde ortadan kaybolur. Bu son, adamın genç kadın ve diğerleri üzerindeki tahakkümünü gösterir.

Mahur Beste romanındaki Sabri Hocanın babası ise bu tür bir karakterden uzak olsa da sorumsuz bir adamdır. Giresun'da Sabri Hocanın annesiyle evlenmiş, fakat karısını çocuğuyla beraber yüz üstü bırakıp gitmiş, karısı ise çaresizlik içinde kalıp tekrar evlenmiş ve hayatının yeni devresini zorluk ve sefalet içinde, zor işlerin altına girerek geçirmiştir. Babası ise Adana'ya gidip tekrar evlenmiş, zengin ve rahat bir hayat sürmüş, ne karısını ne de oğlunu düşünüp araştırmayı hiçbir zaman aklına getirmemiştir. Kadın, terk edilmek ve sefalet içinde kalmak yetmiyormuş gibi, tekrar evlendiği ve diğer çocukları içinde oğlunu ikinci plana attığı için, bir de oğlunun soğuk davranışlarıyla karşılaşır. Bu şartlar altında kadın, hem yoksulluk içinde ve işlerin altında ezilen Anadolu bir kadın hem bir eş hem de bir anne olarak zor bir hayat yaşamak zorunda kalır. Sabri Hocanın Giresun'dan ayrılarak İstanbul'a gideceği gün, annesi onu uğurlamaya gelir, fakat bir türlü oğlunu bırakamaz; onu uzun uzun lafa tutar, daha sonra dalgın dalgın oğlunun yüzüne bakar ve ağlamaya başlar:

Şimdi Sabri Hoca, her köşesinde, her ânına yabancı olduğu bu baba evinde, annesini zor zaptettiği gözyaşlarıyla daha başka parlayan bakışlarını hatırlıyordu. Ancak otuz beş yaşlarında görünen bu kadın, o gün kendisine ne kadar yorgun ne

kadar yaşlı görünmüştü. Yüzünde kalın çizgiler vardı. Saçları kirli, perişandı. Parmaklarının uçları iştten tok tok olmuştu. Onu ayağında yamalı bir şalvar, ayakları nasır içinde, bir köşesine değirmenden sırtında getirdiği bir çuval mısır unu dayalı taşlıkta olduğu gibi görüyor, ister istemez, yedi yıl önce bu evde çoluk çocuğunun arasında bu dimdik, gururlu ihtiyarın kolları arasında ölen kadının hayatıyla, kendi hayatını kıyaslıyordu. Kendisiyle ahbab olan bir uşak, ona hanımının ölüm döşeğinde, çocuklarının payını ayırdıktan sonra ahretliklerine, iki cariyesine dağıttığı avuç dolusu mücevherden bahsetmişti.⁴⁰¹

Sabri Hoca yıllar sonra babasının varlık içinde yaşadığı evine misafir olarak gittiğinde, ister istemez annesiyle babasının ve babasının evlendiği kadının şartlarını karşılaştırır ve annesinin o günkü halini hatırladıkça içi sızlar.

2. Otoriter kadınlarla evlilik:

Tanpınar'ın romanlarındaki evlilik örneklerinde kadınlar, çapkın kocaları yüzünden mutsuz olurken, erkekler otoriter karıları yüzünden mustarip olurlar.

Romanlardaki otoriter kadınlar ve onlara boyun eğmek zorunda kalan talihsiz erkekler, genelde romanlarda satır aralarında rastladığımız, romanların akışını birinci dereceden etkilemeyen şahsiyetlerdir. Bu tip evlilikler de tıpkı çapkın erkek ve talihsiz kadın tiplmesi gibi, Tanpınar'ın hemen her romanında söz konusu edilir.

Mahur Beste romanında bahsi geçen Adile Hanım, süpürgeciler kâhyasının haremi Buyudil Hanımefendiyle birlikte Esmâ Sultan'ın yetiştirmelerindendir. Saray terbiyesi alarak ve Buyudil'in haseki olmasıyla kendisinin haznedar ustalığına getirileceğini umut ederek ikbal rüyaları içinde yetişmiş, fakat işler istediği gibi gitmemiş ve hem Buyudil hem de Adile Hanım apar topar evlendirilerek saraydan uzaklaştırılmıştır. Süleyman Bey isminde bir memurla evlendirilen Adile Hanımın sarayda aldığı sıkı terbiye ve saraydan uzaklaşmasıyla uğradığı hayal kırıklığı birleşerek, onu çekilmez bir eş haline getirmiştir. Adile, arzu ettiği gibi saraydaki

⁴⁰¹ MB, 294-95

harem halkını idare edemeyince, tüm himmetini kocasının üzerine yoğunlaştırır ve dünyayı kocasına dar eder. Tanpınar bu karı-koca örneğini ironik bir dille anlatır.

Süleyman Beyin evlilik hayatı, bu işe vasıtalık eden sultan kâhyasının vaadettiği gibi tam bir cennet olmadı. Hatta Süleyman Bey cennetten çoktan vazgeçmişti; rahat, serince bir itirafa bile razıydı. İyilik, ahlak, terbiye adına idaresini düşündüğü genç, güzel cariyeleri bulamadığı için Adile Hanımın yıllarca kalbinde, bu küçük ve gayretli uzvu çatlatacak derecede, birikmiş olan iyi niyetleri tek başına kocasının üstünde topladı.⁴⁰²

Saray terbiyesi aldığı için, Adile Hanımın eşine karşı hiçbir hürmetsizliği söz konusu değildir; kocasının hiddetine ya da ağır bir sözüne vereceği karşılık veya öfkesini iade edişi tamamen kendine özgü fakat Süleyman Beyi çileden çıkaracak tarzdadır:

O, sadece ince dudaklarını iyiden iyiye kısarak kaşıyla, gözüyle karşındakine düşüncesini anlatırdı. Kocasını, iki üç defa hoşlanmadığını söylediği herhangi bir şeyi karşısında bir daha yapmak cesaretini gösterirse, bir şey söylemeden mutfağa iner, ocak başında iyice ağlar, sonra kızarmış gözleriyle kocasının yanına gelir, “bak, gör; senin fena huyların yüzünden ne kadar perişanım” der gibi durur, onu yemeğe buyur ederdi. O zamana kadar ömrünü kendisine gerçekten hoş gelen bir gelişigüzel içinde, her akşam bir meyhanede dem çekerek, rast geldiği ile iyi kötü aklından geçen her şeyi olduğu gibi söyleyerek rahat, mesut yaşamış bu kırk beşlik bekar, karısının iradesiyle etrafında gittikçe daralan ve sonunda boğazına geçirilmiş bir kement halini alan çember içinde, her gün biraz daha bunalıyor, zayıflıyor, neşesini, sıhhatini kaybediyordu.⁴⁰³

Karısının, kendisi özgü bir usulde kocası üzerinde kurduğu tahakküme dayanamayan Süleyman Bey, ilk çocukları Sadberk’in doğumundan bir hafta sonra

⁴⁰² MB,135

⁴⁰³ MB, 135

vefat eder. Tanpınar'ın ironik anlatımından da anlaşılacağı gibi bu ölüm, Süleyman Bey için karısının elinden adeta bir kurtuluş olur. Ötürken gülümsemesi ise, karısına duyduğu minnetten değil, ondan ebedi ayrılıştan duyduğu sevinçtendir.

... (Süleyman Bey), bir daha kendisini sıkı bir saray terbiyesi almış herhangi bir kadınla hiç kimsenin evlendirmeye kalkmayacağına yakından emin olduğu başka bir yere, iyi ile kötünün, yapılması doğru olanla olmayanın, kibar ve terbiyeli ile alelâde ve terbiyesiz arasındaki farkların bu kadar inceden inceye ölçülmediği bir âleme göçtü. “Rahat döseğinde kendi elceğizimle uzattım. Yüzü memnuniyetinden çocuk gibi gülümsüyordu. Benden razı olarak öldü.” diye anlattığı bu ölüm, gerçekte zavallı adamın bu iyi ahlaklı, dedikodudan hoşlanmaz, titiz, evine düşkün kadından kaçabileceği tek kapıydı. Onun öbür tarafına geçtikten sonra karısının kibirli yüzünü, iskelet endamını bir daha görmeyeceği, onu bir mumya gibi kurutan o dik sesini işitmeyeceği için gülümsemişti. Fakat Adile Hanım için bu tarafını bilmiyor, bu gülümsemeyi fazilet uğrunda yedi yıl süren mücadelesinin bir mükafatı gibi görüyordu.⁴⁰⁴

Sahnenin Dışındakiler romanındaki Kudret Bey de, eş konusunda Süleyman Bey gibi talihsizdir. Fakat Kudret Beyin eşi, Adile Hanımın aksine, kaba saba, eşine saygı ve sevgisi bulunmayan bir kadındır. Bir halk adamı olan Süleyman Bey, karısının titizliğinden ve kocasını bunaltacak derecede aşırıya kaçan terbiyesinden mustarıpken, Avrupa yüzü görmüş bir beyefendi olan Kudret Bey ise tam tersine, karısının şişman ve kaba saba oluşundan, çok terlemesinden ve evde kendisinin adam yerine konulmamasından mustarıptir. Hatta mahallenin hanımları, Kudret Beyin bir türlü memlekete dönmemesini, karısının “söylediği sözün iki misli ter dökmesi illetine” bağlar.⁴⁰⁵ Süleyman Beyin karısı, kocasına kızdığında, ona karşı tek kelime bile etmeden mutfak köşelerine gidip orada saatlerce ağlarken; Kudret Beyin hanımı, kocasını orada burada anlatarak ve ondan herkese “didon herif” diye bahsederek gezer. Üstelik, karısı yetmiyormuş gibi bir de kayınbiraderlerinin evdeki tahakkümü ve Kudret Beyin kendi evinde silik bir şahsiyet olarak yaşaması, onun

⁴⁰⁴ MB, 136

⁴⁰⁵ SD, 73

için evliliği tahammül edilmez bir hale getirir. Kudret Bey evliliği hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

İlk izdivacım bir felaket olmuştu, hakiki bir catastrophe azizim. Karım hepimizin bildiği gibi tahammül edilmezin en tahammül edilmeziydi. Daha üçüncü gecesinde yatağı tek başına zaptetti. Çaresiz kanepenin üstünde yatıyordum. Eve gelince bana zaten evde yer yoktu. Koca köşkte kitaplarımı koyacak, levhalarımı, resimlerimi asacak bir küçük oda, tavan arasında olsun bir karış yer bulamadım. ...Benim olan, bir yemek masasında oturduğum sandalye vardı. Onu da misafir geldiği zaman bırakır, tâ öbür tarafa giderdim. Bütün evi biraderler zaptetmişti.

...Kayınbirader müthiş bir realitedir. Ben çektim, bilirim. Ne kaynanaya benzer ne görümceye... Benim başımda beş tane birden vardı....⁴⁰⁶

Bu bağlamda, Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanındaki Hayri İrdal ile Kudret Beyin aile hayatı birbiriyle örtüşür. Hayri İrdal'ın da, kendisine bir zararı dokunmasa bile, evinde baldızları kalmaktadır ve hem karısı hem de baldızları kendi hayatını yaşamakta, Hayri İrdal'a karşı bir sorumluluk hissetmemektedir. Kendi evinde, kendisine fikir ve hayat tarzı açısından tamamen yabancı şahsiyetlerin içinde yaşayan Hayri İrdal, Kudret Beyin hissettiği cinsten bir yalnızlık yaşar.

Hayri İrdal'ın karısı Pakize de yatağı boydan boya kaplar ve Hayri İrdal, tıpkı Kudret Bey gibi iğretlilik hissiyle karısından uzak durmaya çalışır, karısına dokunmamak ve onu uyandırmamak için özen gösterir. Pakize'nin gece uykusunda hasıl olan "hareket sarası", "benirlemeleri, horlama ve sayıklamaları" Hayri İrdal için geceleri, bir azap haline dönüştürür. O da tıpkı Kudret Bey gibi yatağından kovulur, yastığı ile yorganı Pakize tarafından sofadaki sedire yığılır.⁴⁰⁷ Hayri İrdal'ı tiksindiren, karısının fiziksel özelliklerinden ziyade ruhî sakatlıklarıdır. Pakize'deki

⁴⁰⁶ SD, 90

⁴⁰⁷ SAE, 152

yapmacıklık ve şahsiyetsizlik, Hayri İrdal'ın karısından daha da soğumasına neden olur.⁴⁰⁸

Tıpkı Kudret Beyin karısı gibi Pakize de kocasına saygı duymaz ve onu aşağılar. Pakize'nin nazarında Hayri İrdal, "insanların en sünepesi"dir. Hayri İrdal'ın uysal şahsiyeti, karısının tüm aşağılamalarını kabullenmek şeklinde kendini gösterir. Nitekim Hayri İrdal da kendisinden bahsederken "Ben, insanların en naçizi ve manasız, karımın vaktiyle enstitümüzün kurulmasından evvel hakkımda kullandığı dille en sünepesi" ifadelerini kullanır.⁴⁰⁹ Evde silik bir şahsiyet olarak hem Kudret Bey hem de Hayri İrdal, karısı ve karısının kardeşleri üzerinde söz sahibi değildir, onlar tarafından önemsenmez.

Sahnenin Dışındakiler romanında, otoriter olmasa bile kocası üzerinde nüfuz sağlayabilen bir kadın olarak Nasır Paşa'nın karısını zikredebiliriz. O da tıpkı Mahur Beste'de bahsi geçen Adile Hanım gibi saraydan yetişme, "mevkiini ancak sükutuyla ve kibirli duruşuyla dolduran" ve makam-mevki, yükselme gibi ihtirasları bulunan bir kadındır. Bu yönüyle Nasır Paşa üzerinde etkin olan bu kadın, kocasının sadaret ihtirasını körüklemeye bir hayli başarılıdır.⁴¹⁰ Huzur romanında ise otoriter kadın deyince akla Adile gelir. Zira onun arzusu sadece kocası üzerinde değil, etrafındaki tüm insanlar üzerinde tahakküm kurmak, onları idare etmek, en azından kendisine en şahsî meselelerde bile danışılmasını sağlamaktır. Bu sebeple Adile'nin biricik işi ve tasası, her zaman birilerinin işleriyle meşgul olmak ve onların şahsî işlerine burnunu sokmaktır. Tahakküm arzusu onda tehlikeli boyutlara kadar ulaşır; Nuran ve Mümtaz sırf kendisine danışmadan ve ihtiyaç duymadan tanışıp kaynaştığı için Adile, sanki bunun intikamını almak ister gibi ikisinin arasını bozmak için her şeyi yapar.

Elbette ki böyle bir kadının kocasına tavrı da onun üzerinde otorite kuracak niteliktedir. Kocasının sıhhatiyle ilgilenen sorumluluk sahibi bir eş olarak Adile, kocasının perhizine aşırı bir dikkat gösterir. Öyle ki bu dikkat, kocasının ne yiyip

⁴⁰⁸ SAE, 238

⁴⁰⁹ SAE, 12

⁴¹⁰ SD, 211

içtiğini kontrol etmeye, hatta ne yiyip ne içeceğine dair çiğnenmez kurallar ve yasaklar koymaya kadar gider. Artık Adile'nin kocası, her ne kadar kafasında kaçamak yapma planları kursa da, bunu gerçekleştiremeyeceğini ve her zaman için "haşlanmış havuç, taze kabak" yemeklerine mahkum olduğunu bilir. Adile Hanım ise kocasının perhizi vesilesiyle ipleri elinde tuttuğu için son derece memnundur. Sabih'in teyzesine gittiklerinde kadının Sabih için hazırladığı yemekleri görünce Adile, "Allah razı olsun teyzeciğim. Ödüm patlıyordu dokunacak bir şey yerde hastalanır diye" dese de, Adile'nin sesi otoriter bir kumandan edasıyla, aslında "korkudan ziyade sevinçten" titriyordur.⁴¹¹

Sabih'in ise karısına boyun eğmekten başka bir şey gelmez elinden . Bu sefer evliliğini ve eşini idare eden, otoriter kadının eşi konumundaki Sabih'tir. O da bu tahakküm karşısında, Kudret Bey ve Hayri İrdal gibi kendi şahsiyetinden bir şeyler kaybetmek durumunda kalmıştır:

(Sabih) Zamanla karısına, bütün aksak taraflarını öğrendiği eski bir otomobil gibi alışmıştı. O istediği yerde durur, bazen hiç fren kabul etmez, vitesleri kendi kendine değiştirir, bazen doludizgin yürürdü. Sabih'in vazifesi bu eski makinenin bir kaza çıkarmasını önlemektir. Aslında iyi kadındı ve ona alışmıştı. Hayatı onun yanında rahattı. Vakıa bu rahatı Sabih oldukça mühim fedakarlıklarla elde etmişti. Onu kendisine temin edebilmek için hemen hemen şahsiyetinin yarısından vazgeçmişti. "Yarım şahsiyetle de bilmem iş görülür mü?"⁴¹²

Sabih, karısını nasıl idare edeceğini bildiği için, Adile ile olan evliliğinde sorunlar yaşamaz. Hatta çok iyi tanıdığı karısının zaafalarını kullanarak, kimi zaman onunla eğlenir bile. Adile'nin damarına nasıl basacağını bilen Sabih, vapurda karşılaştıkları Nuran ve Mümtaz hakkında karısının neler düşündüğünü bilir ve onun şüphelerini bir bir dile getirerek ona adeta manevi bir "işkence" yapar. Sabih, "Karısının yüzünün üzerine limon sıkılmış bir istiridye gibi, bir yığın küçük sarsıntı içinde kaldığını" bilir ve Nuran-Mümtaz hakkındaki düşüncelerini dile getirerek, Adile'nin damarına basmaya ve böylece yaptığı işkenceyi artırmaya devam eder.

⁴¹¹ H, 123

⁴¹² H, 114

⁴¹³Sabih'le Adile'nin evliliği, Sabih'in karısını idare yeteneği sayesinde sorunsuz fakat belli bir derinlikten yoksun bir evliliktir. Adile, kocayı "iyi işletilmesi gereken bir sermaye" olarak görür ve bunun için de kocasına, "yolda kendisini yarı yarıya taşıtarak" yürütür. Sabih için ise karısı sadece, yolda giderken bir tarafını çökerten bir yükten ibarettir.⁴¹⁴ Zaten, Adile'nin damarına basarak konuşurken, karısının endişeli halinden büyük zevk alan Sabih, onu teskin etmek için kolunu sıkarken de "karısına karşı muhabbeti sadece bu jestlerden ibaret" kalır. ⁴¹⁵Aydaki Kadın romanında da satır aralarında anılan otoriter eşler vardır. Bunlardan biri, Adrienne'nin annesidir. Fransa'dayken Doktor Necip'in ziyaret ettiği Adrienne'in ailesinden bahsedilirken, Adrienne'nin annesinin çok ciddi bir kadın olduğu ve kocasının ondan fazlasıyla çekindiği ifade edilir. Öyle ki, ihtiyar adam karısına duyurmadan Necip'e sokularak bir şeyler konuşurken, karısının bakışlarını hisseder etmez hemen kendini çeker. Ortak düşünce ve zevklerden yoksun olan bu karı-koca sürekli münakaşa eder. Evinde silik bir şahsiyet olarak yaşayan bu adam, karısından Necip'e dert yanar: "Ben Votaire'i çok severim, karım ise adeta düşmandır. Bilmem niçin?.. Halbuki Voltaire Protestanları severdi... Bizim evde sabah akşam mezhep muharebesi yaparız. ...(Karım) İyi kadındır ama çok ciddidir. ...Ciddi bir kadın dar ayakkabıdan daha berbat bir şeydir. Buna emin olun..." der. ⁴¹⁶

Aynı romanda bahsi geçen Nezihe Hanımın otoriterliği ise diğer kadınlarınkinden daha farklıdır. Girişken olmayan, bir iş tutamamış kocasını bir şirkete müdür muavini yapması, mali meselelere el atıp elindeki sermayeyi iyi işletmesi, hasılı kocasını ve evini idare etmesiyle Nezihe Hanım otoritesini müspet manada ön plana çıkaran bir eştir. ⁴¹⁷Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde de otoriter kadın olarak göze ilk çarpan Hayri İrdal'ın yaşlı ve cimri halası olsa bile, bu kadının, eşi Naşit'e karşı böyle bir tavır takınmadığı, otoritesini ise yoğun olarak, erkek kardeşi ve onun oğlu olan Hayri İrdal üzerinde kullandığını görürüz.

⁴¹³ H, 115

⁴¹⁴ H, 104

⁴¹⁵ H, 115

⁴¹⁶ AK, 168

⁴¹⁷ AK,241

Aynı romanda bahsi geçen Abdüselam Beyin gelinleri de otoriter eşler olarak tanıtılır. Abdüselam Beyin çocukları baba evine gelmemek için, otoriter karıları olduğu izlenimini uyandırıp eşlerini bahane ederek baba evinden uzak kalmaya çalışır. Hayri İrdal, Abdüselam Beyin oğullarına haber salıp, babalarını yanlarına almalarını söyleyince, Çamlıca'da oturanı eşini öne sürer ve “karım bana yemin verdirdi, yapamam” cevabını verir.⁴¹⁸Ferhat Bey ise babasının evinden kaçıp kurtulmak için evliliği bir fırsat bilir ve kayınpederinin evine içgüveysi olarak taşınır. Buna gerekçe olarak da karısının, babasının evinden ayrılmak istememesini ileri sürer. Bunu duyan Abdüselam Bey “Ne diye aldı öylesini? Fakir, kimsesiz bir şey bulamadı mı?”⁴¹⁹ diye çıkışarak, aslında geçmişte daha etkin olup günümüzde de devam eden toplumsal bir gerçeğe dikkat çeker: Kadınların eşleri üzerindeki otoritesinin temel dayanağı variyetleri ve soylu bir aileden geliyor olmaları, yani maddi açıdan kocalarına üstünlüklerinin bulunmasıdır. Yoksul ve kimsesiz bir kadının eşi üzerinde benzer bir otorite kurması ise söz konusu değildir.

Tanpınar'ın otoriter kadınlardan bahsederken ironik bir dil kullandığını görürüz. Mahur Beste'deki Adile Hanımın kocasına yaşattığı zor hayat sonucu, kocasının Adile'nin elinden kurtulmak namına ölüme bile gülümseyerek gitmesi ya da Huzur romanındaki Sabih'in karısı Adile Hanımın arızalı bir arabaya benzetilmesi hepimizi tebessüm ettiren ifadelerdir. Tüm eserlerde otoriter kadınların ironik bir dille anlatılması, bizi Tanpınar'ın otoriterliği kadında komik gördüğü sonucuna götürür.

3. Eşler arasındaki problemlili münasebetler:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında mutlu evliliklere pek nadir rastlanır. Bu açıdan bakıldığında, aslında her mutsuz evlilik problemlili bir evliliğdir, fakat bizim bu başlık altında ele alacağımız münasebetler, daha önce ele aldığımız sorunlu evliliklerdekinden daha farklı şartlar içersinde şekillenmiş olanlardır. Zira, Tanpınar'ın romanlarında karşılaştığımız çeşitli ve kimi zaman da sıra dışı şahsiyetler göz önüne alındığında, bu kişilerin evlilik münasebetleri itibariyle de

⁴¹⁸ SAE, 72

⁴¹⁹ SAE, 74

farklı birer örnek teşkil ettiği görülür. Bu kahramanların hayatlarını ekseriyele etkileyen en önemli etken mazi olur. Mazinin tesirinden kurtulamayan şahsiyetler, kaderlerini geçmişin şekillendirmesine izin verirler. Mazinin şiddetli öyle etkilidir ki, kahramanların iradelerini bile saf dışı bırakır.

Bu bağlamda, Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Evin Sahibi hikayesinde, başkahramanın evliliğini altüst eden şey, bu adamın ta çocukluğundan beri kendisini bırakmayan kara talihi olur. Bu talih, önce kahramanın annesini, daha sonra da kahramanın kendisini tahakkümü altına alır. Bu kara talih, hikayede söz konusu edilen yılanla sembolleştirilir. Kahramanımız, mutlu bir evlilik yapmasına ve fedakâr bir eşe sahip olmasına rağmen, evliliğine son vermek zorunda kalır. Zira, karısını kaybetmek konusunda yaşadığı yoğun endişeler ve bu endişelerin zamanla bir buhrana dönüşmesi, kahramanın şuarsuz haldeyken karısına zarar verecek bir hale gelmesine sebep olur. Mazide yaşanmış hadiselerin şiddetli etkisine inanan kahraman, aynı talihsiz kaderin kendisini ömür boyu takip edeceğine kendisini inandırmıştır; bu yüzden de, mücadele etmek yerine kendisini geçimişin tesirine ve kara kaderine bırakmayı tercih eder.

Yine hikayelerden biri olan Geçmiş Zaman Elbiseleri'nde bahsedilen eski zaman kıyafetleri içindeki genç ve güzel kadınla yaşlı adamın münasebeti, ister kızın iddia ettiği gibi baba-kız, ister adamın iddia ettiği gibi karı-koca münasebeti olsun, her halükarda problemlili ve sıra dışı bir münasebettir. Bu hikayedeki kahraman da maziden kopamamıştır; bu sebeple de genç kadını adeta eski zamanda yaşıyormuş gibi giydirir ve onu garip bir şekilde herkesten soyutlar. Hikayede kadının mı adamın mı doğru söylediğini öğrenemesek de, her ikisinin de buldukları toplumdan ve zamandan azade yaşadıkları, bunun için de garip bir hayat sürdürdükleri görülür.

Mahur Beste romanında uzun uzun söz konusu edilen Atiye Hanımla Behçet Beyin evliliği de problemlili evliliklerdendir. Her ne kadar bu evliliğin münasebetsizliği saray tarafından ve eşleri bağlamayan gerekçelerle uygun görülüp gerçekleştirilmiş olmasından ileri gelse de ve her ne kadar bu münasebetsizlik evliliklerinin ilk gecesinden başlayıp bir ömür boyu devam etse de, asıl sorun

Behçet Beyin eşini kendisinden üstün görüp ona her zaman mesafeli kalarak kendi dünyasına çekilmesi, mazide yaşamayı tercih etmesi ve eşini çok sevmesine rağmen, daime ona uzaktan bakması, bir antika gibi değerli gördüğü karısı ile reel zamanda yaşama cesaretini gösterememesidir. Bunun yerine Behçet Bey, içinde terk edileceği endişesiyle öldürücü bir kıskançlık içinde yaşar. Atiye Hanım ise son nefesinde, ömrünün mutsuzlukla geçmesine sebep olan evliliğinden yakınarak ve eşine sitem ederek dünyaya gözlerini kapar.

Atiye Hanım, yatağının ucunda eşinin ağladığını görünce, kederin yersiz olduğunu, zira Behçet Beye “bu ‘darülmihanda’ bir kadının en az lazım şey olduğunu, kitaplarıyla, saatleriyle, ciltleriyle bundan böyle (Behçet Beyin) istediği gibi meşgul olabileceğini, hiç kimsenin kendisini artık rahatsız etmeyeceğini”⁴²⁰ söyleyerek, bir ömür boyu hayatla ilgili sorumluluklarından kaçıp maziye sığınmış olan Behçet Beye sitem ettikten sonra ölür. Nitekim Tanpınar’ın da ifade ettiği gibi, “Bu sözler hakikatte genç kadının nasipsiz hayatından alabildiği biricik intikam”dır.⁴²¹

Onun anlayamadığı nokta, “bu kadar basit bir şey (için) karısının yıllarca ölümü beklemesi ve görür görmez kucağına atılmasıydı. İşte kendisi, Behçet Bey, her şeye rağmen yaşıyordu ve yaşayacaktı. Ne olursa olsun hayat güzel bir şeydi.”⁴²²

Behçet Bey, on senelik evlilik hayatı boyunca, karısının kendisi hakkındaki düşüncelerini her ne kadar anlamış olsa da, bunlarla yüz yüze gelme cesaretini gösterememiş, karısına olan bağlılığını ve sevgisini ise yine yılların ardından, karısı öldükten sonra, onun resmine bakarak, ondan kalan hatıraları saklayıp onlara hürmet göstererek ve Mahur Beste’yi yaşlı gözlerle çalarak göstermeye devam etmiştir.

Kadın ve erkeğin, aile hayatında, aynı durum karşısında farklı şeyler hissedip, farklı tutumlar geliştirdikleri görülür. Eşi umduğu gibi çıkmayınca Atiye Hanım, ilkin hayal kırıklığı yaşasa da umudunu yitirmez ve Behçet Beye önce bir

⁴²⁰ MB, 23

⁴²¹ MB, 23

⁴²² MB, 24

arkadaş gibi, ardından bir anne şefkatiyle yaklaşır, fakat tüm girişimlerine rağmen Behçet Beyde bir değişiklik göremez. Kocasını, Atiye Hanımın kendisi hakkındaki düşüncelerini bilmesine rağmen bunları değiştirmek için bir çaba sarf etmez. Behçet Beydeki bu kabulleniş, kendi dünyasına çekilmesine, tüm zamanını, karısıyla ilgilenmek yerine kitap ciltleri ve saatlerle uğraşarak geçirmesine neden olur. Behçet Bey mutsuz bir evliliğin sıkıntısını kişisel ilgi alanlarına sığınarak hafifletir. Fakat Atiye Hanım için durum farklıdır. Gençliğinden, hatta çocukluğundan beri hayalini kurduğu evlilik⁴²³, onun hayatındaki en önemli vakiyedir. Özellikle o dönemin şartları içinde düşünülürse, kadının hayatında en büyük ve köklü değişim, evlilikle gerçekleşir. Dolayısıyla, Behçet Beyin “basit” olarak gördüğü evliliğinin aksayan taraflarına, Atiye Hanımın yüklediği anlam çok daha büyük ve derindir.

Bu algılayış farklılığını Behçet Beyin ebeveyninin evlilik hayatından da görebiliriz. İsmail Molla için karısı sevdiği birçok şeyin içinde yer alabilecek şeylerden sadece biri, hatta beliki de en sonuncusudur. Ona göre, hayattan kâim almak için birçok seçenek vardır. Bunların arasında bir ailenin verebileceği huzur ve mutluluk pek de ön sıralarda yer almaz. Molla Beyin karısı için ise hayatın anlamı, eşi ve ailesinden ibarettir. Kocasının söylediği musiki eserleri gazeller, haşarı bir çocuk gibi kimi zaman şamata yapması bile kadının hoşuna gider; o, her haliyle kocasına hayrandır.

Şüphesiz ki Molla Bey’le Behçet’in, Molla Beyin karısıyla Atiye’nin kişilikleri birbirinden çok farklıdır, fakat hayatlarındaki öncelikleri benzerlik göstermektedir. Örneğin Behçet Bey, babası kadar dışa dönük olmasa da, kendi iç dünyasında meşgul olabileceği, zamanını ve ilgisini onlar üzerine yoğunlaştırabileceği birtakım uğraşlara sahiptir.

Fakat o dönemde ve o şartlar içinde bir kadının hayatının merkezine oturabileceği evliliğinden ve eşinden başka pek de bir alternatifi yoktur. Atiye Hanım gibi derin ve diğer kadınlardan farklı bir şahsiyet için bile farklı bir durum söz konusu değildir; evlilik bir kadının hayatındaki en büyük değişiklik, belki de dönüm noktasıdır. Atiye Hanım da o dönemdeki birçok genç kız gibi rüyalarını

⁴²³ MB, 68

evlilik hayalleriyle süsler ve kendi hayatına hakim olabilecek bir eş hayal eder. Fakat evlendiği adam, Behçet Bey, bunun çok uzağındadır; Atiye Hanım böylece ilk sükutu hayale uğrar, fakat yine de pes etmeyip eşiyile arasında bir bağ kurmaya çalışır. Fakat Behçet Bey için her ne düşünüp denediyse, hepsi de başarısızlıkla sonuçlanır. Behçet Beyin kendi içine kapanıklığı, mazide yaşayarak reel zamana ayak uydurma cesaretini gösteremeyişi, kıskançlıkları bir yana, son olarak Refik'i jurnallemesi ve onun ölümüne sebep olması ile artık Atiye Hanım, hayata olan tüm inancını kaybeder ve geri kalan ömrünü Behçet Beyle tek kelime bile konuşmadan geçirir.

O, Behçet Beyin evine, Çırçır "harik-i keberi"nden yanann İbrahi Paşa'ların konağında, bundan kırk beş sene evvel, yirmi yaşının bütün saadet hülyalarıyla gelmiş ve ilk geceden itibaren küçücük boyu, temiz yüzü, temiz kıyafeti, kibar ve zarif, ölçülü konuşması, çok itina ile yapılmış bir kuklayı hatırlatan kocasıyla başbaşa kaldığı andan itibaren bütün bu hülyaların avucunda kül yığını olduğunu görmüş ve o geceden itibaren ölümüne kadar, bütün talih kurbanlarının tek siperi olan imkansız bir sabır ve teslimiyetin arkasına sığınarak, hep bu sözleri söyleyeceği son dakikayı düşünmüştü. Nihayet onu söyledikten, ömrünü kıran bu biçarenin yüzüne karşı gülerek talihine olan isyanını haykırdıktan sonra, hiçbir saadet hülyasının rahat ve huzurunu bozmayacağı büyük uykuya dalmıştı.

Tanpınar, Atiye Hanımı bir "talih kurbanı" olarak görür. Evliliği ve eşi talihi olarak görme, Atiye Hanım için de söz konusudur. Onun "ömrünü kıran" kocası, rahat ve huzurunu kaçıran ise "saadet hülyası" olmuştur. Tıpkı titizliği ve abartılı görgüsüyle kendisini bunalan ve daha serbest bir hayatı arzulayan, Adile'nin eşi Süleyman Bey gibi, Atiye Hanım da ölümü mutsuz evliliğinden ve dolayısıyla mutsuz hayatından bir kurtuluş olarak görür.

Ele alacağımız bundan sonraki kişilerin mazi saplantısı olmasa bile, kendi içlerinde sıkıntıları, çıkmazları vardır ki bu da evliliklerini problemlili bir hale getirir.

Sahnenin Dışındakiler romanında, Sabiha'nın ebeveyni Sündüz Hanım ile Süleyman Bey devamlı kavga gürültüyle geçen problemlili bir evlilik yaşar, ama

buradaki problem, karakterlerin sıradışı olmasından ya da sıradışı sebeplerden kaynaklanmaz. Problem, Süleyman Beyin sorumsuz, hovarda, çapkın bir adam olması, Sündüz Hanımınsa kökü Fatih devrine kadar giden idareci ve soylu bir kuşaktan gelip, bunun ilham ettiği bir gururla kocasının tavırlarını bir türlü kabullenemeyişi⁴²⁴ ve bunun sonucu da evde sürekli huzursuzluğun olmasıdır. Bu atmosfer, aşağıda da değineceğimiz gibi, Sabiha'nın ruh dünyasında derin olumsuz izler bırakacaktır.

Sabiha ile Muhtar'ın evliliği sebebi fertlerin sıradışı olmasına dayanan problemler evliliklerdendir. Aslında her ikisi de birbirini severek evlenmiş, fakat Muhtar'ın zevk ve eğlenceye düşkün olması, yasadışı işler çevirip akrabası Kudret Beyi bile dolandırması, insanları amaçları doğrultusunda kullanması ve her şeyi yapabilecek bir kişi olarak karısının içine bile korku salması, bu evlilikteki ilişkiyi sorunlu bir hale getirmiştir. Artık Sabiha, Muhtar'ı sevmemekte, fakat kocasının kötülüklerinden çekindiği için onu bırakmamaktadır. Muhtar ise karısını etrafındakilerden kıskansa da ona karşı sorumsuzca davranmaya, başka kadınların peşinde koşmaya devam eder.

Muhtar menfi şahsiyetinden kurtulmak ve huzura kavuşmak için Sabiha'yı bir çıkış yolu olarak gördüğünü, fakat onun umduğu gibi çıkmadığını, onun da hasta bir insan olduğunu söyler:

Evet, hayatımla oynadım. Keşke hayatı biraz daha ciddiye alsaydım. Fakat başka türlü nasıl olurdu? Etrafımda o kadar ahmak insan vardı, küçük yaşımdan beri, beni her şeyden öyle bıktırdılar ki, can sıkıntısından ölmek için ateşle oynamaktan başka çarem yoktu. Ateşle oynadım. Her an masanın üstüne kendi hayatımı sürdüm. Ya hep, ya hiç... dedim, kazandım, kaybettim. Fakat daima üstün çıktım Anlıyor musunuz? Daima kendisini bir uça hissetmenin saadeti içinde, o ürperiş içinde yaşadım. Sabiha ümit ettiğim gibi çıksa idi, belki başka türlü olurdu. Belki bu işlerin hiçbirine girmezdim. Fakat öyle çıkmadı. O da başka türlü hasta idi.

⁴²⁴ Kadının böyle bir durum karşısında şartları kabullenemeyişi için (böyle)bir sebebin gerekli olduğunu düşünmediğimizi vurgulamakla beraber, Sündüz Hanımın şartlarını göz önünde bulundurarak böyle bir ifadeye bulunduğumuzu ifade edelim.

Şahsiyetinin ve imkanlarının hastası idi. Onu çıldırtmıştınız... Siz, etrafında toplanan budalalar, o İhsan sersemi, o Muhtlis Bey, bizim bunak... Sen! ⁴²⁵

Tıpkı Muhtar gibi Sabiha da evlilikle hayatına yeni bir başlangıç yapacağını düşünmüştür. Sabiha, ebeveyninin sürekli kavga edişinden, huzursuz ve sevgisiz aile ortamından devamlı kaçma arzusu içinde olmuş, Muhtar'la evlenirken kendi ailesininkinden çok farklı, huzur ve sevginin olduğu bir yuva arzulamıştır. “Babam, annem niçin böyleler, diye uzun uzun düşünen” ⁴²⁶Sabiha, ebeveynine benzer bir hayat yaşamaktan her ne kadar korksa da, korktuğu başına gelmiş, aradığı huzuru Muhtar'la olan evliliğinde bulamamıştır. Daha çocuk yaşta Cemal'e, “Asıl korktuğum şey nedir, biliyor musun? Günün birinde babama ve anneme benzemek.” diyen ⁴²⁷Sabiha'nın hayatını asıl trajikleştiren şey, daha küçük yaşlarında başlayan endişelerini, evliliğinde fazlasıyla yaşayacak olmasıdır.

Romanın realitesine gölge düşürecek derecede yaşının çok üstünde bir olgunluk ve duyarlılık gösteren Sabiha'nın aile içinde yaşadığı huzursuzluk, ilgi ve şefkatten mahrum oluşu, anne ve babasının şahsiyetsizce tutumları Muhtar'ın da işaret ettiği gibi onu “bir başka türlü hasta” etmiştir. Evde annesiyle babası kavga ederken birbirlerine bağırmasından Sabiha öyle korkar ki, çocukken Cemal'e “Bilemezsin, birisi yanımda bağırınca ne hale geliyorum. Bir gün babamla annem kavga ederken ben ölebilirim.” itirafında bulunur ⁴²⁸Bu yönüyle Sabiha, tıpkı kendisi gibi aile içi kavga ve huzursuzluktan mustarip bir halde yetişmiş, “Bir Tren Yolculuğu” hikayesindeki genç ve yetenekli tiyatrocü Zeynep'i hatırlatır. ⁴²⁹

⁴²⁵ SD, 318

⁴²⁶ SD,37

⁴²⁷ SD, 49

⁴²⁸ SD, 39

⁴²⁹ Benzerlikleri artırmak pekala mümkündür. Zeynep de evliliği bir kurtuluş yolu olarak görür, fakat kocası hayırsız çıkınca kendisini tiyatroya verir. Çocukluk tecrübelerinin yanında, Sabiha ve Zeynep arasında şahsiyet ve kader benzerliği de vardır. Her ikisi de taklitte yetenekli ve tiyatroya ilgili ve iştiyaklıdır. Sabiha da Zeynep gibi mutsuz evliliğinin ardından tiyatroya yönelir, hatta sahneye çıkan ilk Müslüman tiyatrocü kadın olur.

Yine evde kavganın olduğu bir gün, Sabiha Cemal'lerin kapısının önünde “bir kedi yavrusu gibi büzülmüş” halde, tir tir titreyerek oturmakta ve ağlamaktadır. Daha sonra Cemal'lerin evine giren Sabiha'nın, akşam yemeğinde “ara sıra başını arkasına atarak sanki kötü bir düşünceyi yahut tâlihinin şuurunu kovmaya çalış”ması ve umarsız gibi davranarak gülmeye başlaması Cemal'e çok dokunur; o yaştaki çocuğun talihini sezip olduğu gibi kabullenişini ve onunla mücadele etmek için gösterdiği kayıtsızlığı düşündükçe şaşırır. ⁴³⁰Bu kayıtsızlığın Sabiha'nın ruh dünyasındaki aksini, zamanla anlayacaktır:

Daha sonraları onu yakından tanıyınca bu kayıtsızlığın onda karanlık bir gece üstü açık bir bostan kuyusu gibi beklediğini gördüm. Bazen, büyük yıkılış anlarında hemen hemen her şeye kayıtsız olurdu. O zaman her şey, herkes, her hadise onun için birdi. Böyle zamanlarda eğer iradesiyle silkinmezse, hususi bir vaziyet almazsa kül rengi bir boşluk içinde yüzüyor sanırdınız. ⁴³¹

Bunun yanında, Sabiha'nın, İhsan'ın da rehberliğiyle girdiği enfüsî ve afakî düşünce dünyası; zavallı insanların teslimiyetçiliğini ve tekdüzeliğini tasvip etmeyerek yeniye ve farklı olana meyiletmesi ve kendisinin de “Niçin her şeyle ben böyle pençe pençeyim? Hiç kimseyi beğenmeden yaşanır mı?” diye ⁴³²bahsettiği sorgulayan, eleştiren, araştıran nazarı ve tüm bunlara ilaveten, sorumsuz ve bencil bir ebeveynin elinde “daha o yaşta ne yapacağını bilmediği bir hürriyet”e sahip olarak kendisiyle başbaşa kalması ⁴³³ ileriki yaşlarında Sabiha'yı, Muhtar'ın bakış açısıyla “başka türlü hasta”; “şahsiyetinin ve imkanlarının hastası” yapmıştır.

Kabına sığmayan, sıra dışı birer şahsiyet olarak devamlı bir arayış içinde bulunan Sabiha ve Muhtar, evlilikle huzura kavuşacaklarını sansa da, her ikisi de hayal kırıklığına uğrar. Muhtar'ın kötülüklerinden çekinen Sabiha en nihayetinde kararını verir ve Muhtar'dan ayrılır.

⁴³⁰ SD, 40

⁴³¹ SD,40

⁴³² SD,48

⁴³³ SD,37

Huzur romanında da, tıpkı Sabiha ve Muhtar gibi, baştan birbirini severek evlenen fakat sonra uyuşamayan bir çift olarak Nuran ve kocası Fahir'le karşılaşırız. Fahir, Emma adından bir hayat kadının peşinden gitmeyi tercih edince, arada çocuklarının da olmasına rağmen, Nuran'dan boşanır. Aslında gerçek sebep, en başından beri Nuran'la Fahir'in hem ruhî hem de uzvî manada bir türlü uyuşamaması, yani "Gerçek Aşk" başlığında ele aldığımız türden bir aşkı yaşamıyor olmalarıdır.

Fahir sinirli ve bezgin, Nuran sadece sabırlı, yan yana, birbirlerine kapalı, fakat gündelik işlerde açık, iki tesadüf mahkumu gibi yaşamışlardı. Fatma'nın dünyaya gelişi, bu kapalı ve hemen hemen neşesiz hayatı başlangıcında biraz değiştirir gibi olmuştu. Fakat çocuğunun çok sevmesine rağmen ev, Fahir'i daima sıkımsı, karısının sessiz, yumuşak ve kendi âlemine gömülmüş hayatını daima yadırgamıştı. Fahir'e göre Nuran ruhen tembeldi. Hakikatte ise kadın yedi sene bu yarı uyku hayatından onun kendisini uyandırmasını beklemişti.⁴³⁴

Huzur romanında adeta idealize edilmiş mükemmel bir sevgili olarak tanıtılan Nuran'ın, Fahir için aynı şeyleri ifade etmemesi, gerçekte ikisinin de birbirinin dilinden anlamıyor olmasındandır. Nuran kendisini çözecek, iç dünyasına hitap edecek birini arar ki o kişi Mümtaz olacaktır.

Nuran'la Fahir'in evliliklerindeki uyuşmazlıkta Fahir'in payı büyüktür. "Bu güzel erkekte bir başkasının derisiyle uyuşma imkanı eksik" olduğu için o, Nuran'dan ziyade, "on beş senelik aşk kadını tecrübesi"ne sahip Emma'yı tercih eder. Aynı şekilde Sahrenin Dışındakiler romanının kahramanlarından Muhtar hakiki bir derinliğe ve şahsiyet zenginliğine sahip olan karısıyla uyuşamayınca, o da düşmüş kadınlara, o dönemde İstanbul'da fazlaca görülen beyaz Ruslardan birine tutulur. Fakat Muhtar, etrafında bulunanların karısına ilgi duyması ve bilhassa Cemal'in Sabiha'ya olan aşkı karşısında, her ne kadar Sabiha'yla ayrılmanın eşğine gelmiş olsa bile, kıskançlıktan kendini alamaz. Benzer şekilde Fahir de, Nuran-Mümtaz ilişkisi karşısında "kıskançlık, bir yığın gürültü, vicdan azabı, telaş, hulasa

⁴³⁴ H, 88-89

türlü uygunsuzluklar içinde kal(ır).”⁴³⁵Sonunda Nuran çocuğu hatırına Fahir’e geri dönerken, Sabiha Muhtar’dan tamamen ayrılır.

Fahir’in, karısı ve çocuğundan müteşekkil yuvasından sıkılıp yeni arayışlar içine girmesi ise, Bir Yol hikayesindeki başkahramanın hissiyatını andırır biçimdedir. Zira Bir Yol hikayesinde kahraman, mutlu ve sakin yuvasında yaşarken birdenbire kendisini bu monoton hayatın içinde kendisine yabancı hisseder ve şu itirafta bulunur.

Herkes gibi ben de kaderin iyi ve kötü yüzüyle karşılaştım. Fakat düşünülürse ondan şikayete büyük hakkım yok. İyi bir kadınla evlendim, epeyce kazanıyorum, hayatım kendi çizilmiş yolunda rahat ve düzgün gidiyor. Bununla beraber ondan memnun değilim. İçimde kendi hayatımı yaşamadığım kanaati var.⁴³⁶

Hiçbir sebep yokken hikayenin kahramanı, ailesinden ve eşinden sıkılır, bir an kendini dahil olduğu aile ortamına ait değilmiş gibi hisseder. Bunun temelinde, kahramanın evliliği insanı körelten ve monotonlaştıran bir vakıa olarak görmesi yatar. Fahir de benzer bir şekilde, görünürde mutlu olmaması için hiçbir sebep yokken, içten içe, bir maceraya atılma isteği ile kurulu düzenini bozarak, Emma ile birlikte yeni bir münasebete başlar.

Huzur’da Nuran-Fahir münasebetindeki kökü derinlerde yatan uyumsuzluklar şöyle dile getirilir:

(Nuran’ın) Tehlikeli denecek derecede zengin, her ihtimale gebe, her manasından velud bir kadınlık hayatı, bakımsız bir tarla gibi sırf kendisini işleyecek erkeğin yokluğundan yarı hulya, yarı verimsizliğin bütün sebeplerini kendisinde gören bir aşağılık duygusu içinde akıp gidiyordu. Fahir, Sahip olma hissinin içinde her türlü arzu ve hevesi uyuttuğu insanlardandı. Onun için bu zengin madenin farkına varmadan onun yanı başında aslında kısır, ancak insiyaklarını uyandıracak şiddetli sürprizler bekleyerek yaşamıştı. Zaman zaman karısına dönüşleri de içten

⁴³⁵ H, 90

⁴³⁶ Hk, 240

beslenmediği, kadına karşı daima satıhta kaldığı için, Nuran'ın üstünden bir kayanın üstünden aşan bir dalga gibi, onda hiçbir akis uyandırmadan geçerdi.⁴³⁷

Fahir için bir istek ve heves ancak o şeyi elde edene kadardır. Bu yüzden eşiyse arasında derin ve etkili bir münasebet geliştirememiş, aralarındaki bağ yüzeysellikten ileri gidememiştir.

Tanpınar'ın romanlarında karakter sahibi, hem güzel hem akıllı, hem diğerlerinin arasında fark edilir bir üstünlüğe ve zengine sahip kadınlar, genellikle kocaları tarafından anlaşılamayarak mutsuz bir evlilik hayatı geçirirler. Bu bağlamda, Behçet Bey Atiye Hanımın, Muhtar Sabiha'nın, Fahir de Nuran'ın iç dünyasına vâkıf olamayarak, eşlerine hak etmedikleri bir hayat sunarlar. Kadınlar ise hülyasını kurdukları hayatların, kendilerini gerçekten seven ve anlayan erkekler (sırasıyla Refik, Cemal, Mümtaz) tarafından kurulacağına inansa da, evli birer kadın olarak (hem Atiye, hem Sabiha, hem de Nuran) hayallerindeki hayata ancak uzaktan bakabilir.

Tanpınar'ın da hiç evlenmediği ve sevdiği kadınların ekseriyetinin evli kadınlar olduğu düşünülürse,⁴³⁸ yazarın ideal kadınlarını evli fakat kocaları tarafından değil de âşıkları tarafından değerleri anlaşılan kişiler olarak şekillendirmesi çok doğaldır.

Huzur'daki bir başka problemlili evlilik de Suat ile Afife'ye aittir. Daha önce de değindiğimiz gibi, hovardaca bir hayat sürerek hem eşine hem de karısına karşı ailesine hiçbir sorumluluk hissetmeyen Suat'ın diğer çapkın erkeklerden farklı yönü; terk derdinin sadece zevk ve sefaya düşkünlüğü olmaması, Suat'ın zihnen hasta bir adam olmasıdır. Macide Suat'ın buhranlı ruh halini yansıtan konuşmaları karşısında çocukça bir korkuya kapılarak, onun karısını öldürmüş olabileceğini bile düşünür.

⁴³⁷ H, 89

⁴³⁸ Mina Urgan Tanpınar'ın aşkları hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarır: "Hamdi aşk konusunda çok ketumdu. Onun dertli bir aşkı olduğunu düşünürdük hep. Onun hayal dünyasını çok meşgul ederdi bu gizemli aşklar. Evli hanımlarla platonik ilişkileri olduğunu sanıyordum." Mina Urgan, "Kadın Dırdırı Dinlememek için Evlendim", Bir Gül Bu Karanlıklarda, Haz. Abdullah Uçman, Handan İnci, Kitabevi yay, İstanbul, 2002, s.584

⁴³⁹Aydaki Kadın'da da Leyla, Asım'la uygunsuz bir evlilik yapar. Bu münasebetteki problem, evliliğin gidişatından ziyade, Asım'ın karakterinden kaynaklanır. Leyla askerde bulunan eşini ziyaret etmek için Ankara'ya gittiği zaman eşinin gerçek yüzüyle, yani bozuk şahsiyetiyle yüz yüze gelir. Leyla'nın gözüyle Asım "Zavallı, iradesizliğiyle iğrenç bir hasta"dır. "Uzviyetinde iğrenç bir zavallı." ⁴⁴⁰Asım'ın hemcinslerine duyduğu uygunsuz ilgiye şahit olan Leyla, "o iki günü ve onu takip eden haftaları hiçbir zaman unutamamıştı(r). İnsanlardan ve hayattan öğrendiği, etrafına kirli bir çamaşır sepetine, irinli bir yaraya bakar gibi baktığı haftalar. Bütün ömrü ve vücudu bile bile ona böyle görünmüştü(r)." ⁴⁴¹Bu adamla dört sene beraber yaşamış olmanın "zilleti", "kiri", "hicabı" çocukluğu da dahil Leyla'nın bütün ömrüne yayılacak kuvvette bir tesir bırakır. ⁴⁴²Asım ise o akşamki yemekte, bu kadar güzel bir kadının kocası olma şerefi, gurur ve sevinci içerisindedir. ⁴⁴³

Asım'ın ahlakî zaafı bununla da kalmamış, o da tıpkı Sahnenin Dışındakiler'deki Muhtar gibi kara para-altın, esrar-kokain işlerine karışmıştır. ⁴⁴⁴Yaşadığı hayal kırıklıklarıyla Sahnenin Dışındakiler romanındaki Sabiha'yı anımsatsa da Leyla, Sabiha'nın Muhtar'dan ayrılmaya karar verdiği aşamada gösterdiği gerginliği ve telaşı göstermez, en azından Selim'in izlenimlerine göre Leyla kendisini çabuk toparlamıştır:

(Leyla) Ne istasyondaki kalabalıkta ne de sonra evde perişan gördüğü kadındı. Daha mazlum, biçare, fakat kararlı ve garip şekilde dinlenmiş ve birtakım mühim meselelerin ötesinde, birtakım kapıları kapatmış gibi yaşayan bir insan buldu. ⁴⁴⁵

Daha o zamanlarda Selim'i derinden etkileyen Leyla, daha sonra Asım'ın arkadaşı Refik'le evlenecek, fakat Selim'i sevmeye devam edecektir.

⁴³⁹ H, 348

⁴⁴⁰ AK, 223

⁴⁴¹ AK, 217

⁴⁴² AK, 224

⁴⁴³ AK, 224

⁴⁴⁴ AK, 222

⁴⁴⁵ AK, 223

Aydaki Kadın'da bahsi geçen diğer bir problemlilik ise, romanın en başlarında üzerinde uzunca durulan Zümrüt Hanımın Atıf Beyle olan evliliğidir. Zümrüt Hanım ve Atıf Bey de birbirini severek evlenmiş fakat bir türlü uyuşmamışlardır. Bu çiftin boşanma sebebi her ne kadar açıkça belirtilmese de bir yerde, "Zavallı Atıf Bey... Anlaşıyor ki bir çeşit hastalık olacak. Bir türlü kadın denen mahluka alışamadı." denir.⁴⁴⁶

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde dikkati çeken en problemlilik ise Pakize ile Hayri İrdal'ın evliliğidir. Hasta şahsiyet Pakize olduğu için, aslında bu evlilik daha çok Hayri İrdal'a sıkıntı verir. Doktor Ramiz'in, Pakize'nin davranışlarını aklar vaziyette konuşup da Hayri İrdal'a "sen karını yanlış anlıyorsun" demeye getirmesi karşısında Hayri İrdal; "Karım delidir. Evleneceğim günlerde, beni bir akşam evvel gördüğü filmin artistleri zanneder, sabahleyin yataktan kalkınca, Bağdat Hırsız filminde giydiği incili terliklerini arardı."⁴⁴⁷ diyerek, karısının hastalığa varacak derecede hayalperest ve realiteden uzak olduğunu dile getirir. Bunun yanında, Halit Ayarcı'yla tanışmadan evvel silik ve önemsiz bir şahsiyet olarak yaşayan Hayri İrdal'ın karısı Pakize'nin nazarında hiçbir kıymeti yoktur. Bu dönemlerde Pakize kocasını hep "sünepe, pısrık, tembel, budala, beceriksiz" bulmuş ve ona ancak "uzvî iştihaları" için hatırlamıştır. Fakat hayatlarına Halit Ayarcı'nın girmesi ve buna bağlı olarak Hayri İrdal'a teveccühün artmasıyla Pakize de birden bire değişmiş, kocasının adeta bir kahraman olduğuna inanmış ve gazetelere de bu doğrultuda demeçler vermiştir. Hayri İrdal bu süreci ve karısındaki köklü değişimi düşündükçe, karısından soğumaya ve hatta onun varlığına bile tahammül edememeye başlar. Hayri İrdal istemeye istemeye yatak odasına girdiğine, karısının "Yine bu vakitlere kadar çalıştın değil mi? Hayri, sen hiç kendine acımıyorsun." diye şefkat yüklü fakat "radyoda yapılan o reklam özentilerinden bile" daha soğuk bir sesle mırıldanması karşısında Hayri İrdal, karısından daha da soğur:

İlk önce alay ediyor sandım. Keşke öyle olsaydı. Hayır, ciddi idi. Halbuki çalışmadığımı, çalışacak bir şeyimin olmadığını biliyordu. Sadece aklı başında, iyi

⁴⁴⁶ AK, 53

⁴⁴⁷ SAE, 229

niyetli, kocasının sıhhatine dikkat eden kadın rolünde idi. Boynuma uzattığı kolunun altında bütün vücudum buz kesilmişti. Kurulmuş bir saatten, bir otomattan ne farkı vardı bunun?

...İlk önce tekrar yataktan fırlamak isredim. Fakat bu sefer tam uyanacak ve konuşmaya başlayacaktı. En iyisi hiç kıpırdamadan olduğum terde kalmaktı. Her temastan bir parşa kaçarak, büzüle büzüle adeta duvara yapıştım.... Hiç durmadan kendi kendime: “Ahmak mı, yalancı mı?” diye soruyordum. Hem ahmak hem yalancıydı. Belkide daha korkunç bir şeydi. Sadece şahsiyeti yoktu.⁴⁴⁸

Hayri İrdal’ı karısından öğrenecek, hatta onunla aynı ortamda bulunmaya bile tahammül edemeyecek hale getiren şey, onun şahsiyetsizce tavırlarıdır. Hayri İrdal, karısı tarafından aşağılandığı günlere adeta hasret çeker hale gelmiştir, zira Pakize “hiç olmazsa o zamanlar kendisidir.”⁴⁴⁹ Hayri İrdal karısının kendisi hakkında verdiği mülakatı okuyunca çileden çıkar ve bunları “Baştan aşağı yalan ve hamakat!” olarak değerlendirir. “Beni kepaze ediyor” diye karısından yakındığı Halit Ayaracı ise soyadıyla müsemma olmuş bir şahsiyet olarak duruma bambaşka bir açıdan bakar ve eşiniz “Sizi ıslah ediyor, tanzim ediyor, sevebileceği şekle sokuyor. Niçin ters tarafından alıyorsunuz hep? Bütün bunları da sizi sevdiği için yapıyor.” diye Hayri İrdal’a çıkışır. Bu da yetmiyormuş gibi, böyle bir kadının yeteneklerini değerlendirmek için “Çay Saati” adında bir gazete kurup başına Pakize’yi getirmeyi düşünür.⁴⁵⁰

Hayri İrdal, romanda, çevresinde meselelere gerçek ve makul açıdan bakabilen tek kişidir. Bu sebeple de kimi zaman tüm bu insanlar içinde yalnızlık çeker, yalan ve kurmacadan ibaret bir hayat sürmekten sıkıntı duyar. Bu bağlamda eşi Pakize, ona yalnızlığını ve huzursuzluğunu daha da hissettiren bir kadındır. Öyle ki Hayri İrdal, sade ve saf bir kadın olan ilk eşi Emine’yi sürekli özlemle hatırlar.

Aynı romanda bahsi geçen Cemal’in, eşi Selma’yı algılayışında da bir sıradışılık söz konusudur. Cemal, güzel karısını yapma bir çiçek gibi görür ve onu

⁴⁴⁸ SAE, 238

⁴⁴⁹ SAE, 238

⁴⁵⁰ SAE, 227

kolunda taşıyıp insanlara takdim etmekten gurur duyar. Bu yönüyle Cemal, Aydaki Kadın romanındaki Leyla'nın ilk eşi Asım'a benzer. Zira o da karısının güzelliğiyle gurur duyar, fakat Cemal için eşi Selma başka bir anlam taşımaz. Bu nedenle Selma, güzelliği dışında bir değerinin olmamasından ve kocası tarafından küçük görülmeğe şikayetçidir:

-Bunu hiç anlamıyorum! diyordu... Bilmiyorsun, bilemezsin, beni ne kadar sevmezdi. Ve nasıl küçük, biçare görürdü. Adım evde yapma çiçekte. Beni göğsümde, mantomda yapma bir çiçek olmadan sokağa çıkarmazdı. "Sen de taşı, derdi hep! Sen de taşı. Çünkü ben seni yanımda öyle taşıyorum." Ve birisi çiçeğimi överse sevincinden bayılırdı. Ah o sinsi sinsi bakıp gülüşü...⁴⁵¹

4. Eşler arasındaki müşterek ilgiler:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında, oran itibariyle az olmakla beraber, eşlerin birbiriyle uyumlu ve mutlu olduğu evlilikler de vardır. Gücünü müşterek zevk, ilgi ve anlayıştan olan bu evlilikler, genellikle yine mutluluk içinde devam eder.

Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Evin Sahibi hikayesinin başkahramanı ile Zeynep'in evliliği bu türdendir. Her bakımdan "güzel ve emsalsiz" olan Zeynep ile hikayenin başkahramanı, karı-koca münasebetinin ötesinde iki dost gibidir. Kahramanımız mutlu evliliğinden bahsederken, karısıyla müşterek zevklerinin bulunduğunu, bunlardan biri olan musikinin ise başlıca zamanlarını aldığını dile getirir.⁴⁵² Tanpınar, müşterek noktaları, iyi bir evliliğin vazgeçilmez bir şartı olarak görür, hatta evli olmayan fakat birbirine âşık çiftlerin ortak noktaları üzerinde durarak, bunun çiftlerin ilişkisini nasıl beslediğine değinir. Birbiriyle geçinemeyen eşlerin asıl probleminin ise ortak ilgi ve meraktan yoksunluk olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda bir örnek olarak, Yaz Gecesi hikayesindeki iki kız kardeşten büyüğünün kayınpederi ile kayınvalidesi arasındaki evlilik gösterebilir. Bu karı-koca

⁴⁵¹ SAE, 248

⁴⁵² Hk,311

hiç geçinemez, hatta günün bütününü birbiriyle hiç konuşmadan geçirir. Bu dayanılması güç yaşantının temelinde ise eşlerin ortak noktalarının bulunmaması yatar. Onları birbiri ile alakalı kılan tek müşterekleri, tanıdıkları birisinin ölümüdür:

Yalnız tanıdıkları birisi ölürse konuşurlar. Kaynanam sabah gazetesini eline alır almaz ölüm haberine bakar. Sonra kocasının odasına düşer. ...Ve saatlerce ölene ait hatıralar anlatılır. Dönüşte cenazede bulunanların dedikodusu yapılır.

(...)-Evet, olur şey değil... Tek münasebetleri budur. ...Her gün evde bir cenaze merasimi tertip ediyoruz. Her gün bir ölünün, bir hastanın arkasından geri doğru gidiyoruz.⁴⁵³

Bu karı kocanın buluştukları nokta bir ölümün mazisi, dolayısıyla ölü bir mazidir. Yaşanan hayatla ve kendileriyle alakalı değildir.

Evliliklerde genel manada en büyük müşterek, bir çocuğun varlığıdır. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi, Tanpınar, aile yaşamını eserlerinde etraflıca ele almadığı için böyle bir müşterek üzerinde ciddi bir şekilde durmaz. Sahnenin Dışındakiler romanında Sakine Hanımın Kudret Bey için bulduğu eş adayı ise, bu tür müşteregin önemini farkında bir kadındır, bu yüzden de Kudret Beyin yanında gördüğü Cemal'i onun oğlu zanneder ve tıpkı kendi oğluymuş gibi hemen benimseyip şefkat gösterisinde bulunur, "Ah oğlunuz... Oğlunuz değil mi, ah ne kadar iyi, ne kadar mesut oldum... diye haykır"arak⁴⁵⁴, Kudret Bey üzerinde daha fazla bir tesir bırakmaya çalışır. Cemal bu manzaradan yola çıkarak kadının niyetini tahlile koyulur:

Genç kadının bu gafletini besleyen şeyleri anlamak kolaydı. O evvela bir koca, sonra bir ev, sonra da birkaç çocuk istiyordu. İşte bu sonuncusu çok zaman isteyen bir şeydi. Benim şahsımda ise bu çok zaman isteyen çocuğu bulmuştu. Benim mevcudiyetimle ne kadar zahmetin, hatta belki de imkansızlığın üstünden atlıyordu.

⁴⁵³ Hk, 150

⁴⁵⁴ SD,101

Kaldı ki beni hakiki bir anne sevgisiyle o anda benimsemekle Kudret Beye karşı içinde[ki] ...sevgi ve alâkayı biraz dolambaçlı bir yoldan, fakat müspet şekilde anlatmış olacaktı. ⁴⁵⁵

Nitekim genç kadın, Cemal'in Kudret Beyin oğlu olmadığını anlayınca, "o kadar parlak gördüğü istikbalinin hemen eşiğinde yaptığı bu hatayı talihin son darbesi olarak" kabul eder. ⁴⁵⁶Huzur romanında ise Nuran'la Fahir, birbirinden öyle ayrı dünyalarda ve temelde hiçbir müşterekleri bulunmadan yaşıyorlardır ki, bu evliliğin bir mahsulü olan çocukları Fatma bile bu evlilikteki sıkıntıları gidermeye kâfi gelmez ve Fahir kızını çok sevmesine rağmen bu evliliği bitirmeye karar verir. ⁴⁵⁷Nuran'ın Mümtaz'la olan münasebeti karşısında karısının yeni yeni yönlerini keşfedip Nuran'ı kıskanmaya başlayan Fahir, nihayet hatasını anlayıp da karısına dönmek istediğinde, tekrar birleşmek için devamlı çocuklarını öne sürer ve sonunda Nuran'ı ikna etmeyi başarır. Nuran, Mümtaz'ı sevmesine rağmen, sadece Fatma için Fahir'le tekrar birleşmeyi kabul eder.

Evlilikte önemli bir müşterek olan çocuğa, kadın ve erkeğin yükledikleri anlamın birbirinden farklı olduğu dikkat çeker. Fahir kızını sevmesine rağmen, eşyle tüm bağlarını koparıp bir hayat kadının peşinden gitme hususunda hiçbir tereddüt yaşamaz. Hatta vapur iskelesinde kızıyla karşılaştığında Fahir, kızını tanımazlıktan bile gelebilir. Fakat Nuran için kızı çok daha büyük bir önem taşır. Nuran, kızının üzülmemesi için çaba sarf eder, Mümtaz'la olan münasebeti boyunca Fatma için endişelenir ve en nihayetinde, Fahir'in birleşmeleri için kızını koz olarak kullanmasıyla beraber Nuran, annelik hassasiyetinden dolayı kendi mutluluğunu kızının mutluluğuna tercih ederek Mümtaz'ı bırakır ve Fahir'e döner. Nuran bu kararı vermekte çok zorlansa da Fahir gibi sorumluluklarını hislerine kurban etmez:

"-Madem ki Fahir bana dönüyor, madem ki hastayım, sana muhtacım, çocuğunun babasıyım, beni reddetmemelisin diyor, ben dönmeye mecburum; mesut olmayacağımı biliyorum, fakat huzur için buna mecburum." demişti. Bütün bunları söylerken ne kadar mustarip yüzü vardı; fakat bu muzdarip yüz, genç kadının bu

⁴⁵⁵ SD, 101

⁴⁵⁶ SD, 102

⁴⁵⁷ H, 88-89

karara varmak için iki ay sarf ettiği gayretin, kendi kendisiyle didişmelerinin yanında hiç kalıyordu. ⁴⁵⁸

Nuran bir anne olarak sorumluluklarını yerine getirerek vicdanî bir huzurla yaşamayı, sevdiği erkekle mutlu bir hayat yaşamaya tercih eder.

Yine Huzur romanında, satır aralarında rastladığımız bir çift vardır ki bunlar Mukbile Hanımla Şükrü Beydir. Vasat bir evlilik süren bu çiftin ortak özelliği çiçeklere olan düşkünlüğüdür. Hatta bu çiftin, çiçek yetiştirmekten başka ihtirası yoktur. ⁴⁵⁹Aydaki Kadın'da Leyla ile Selim arasında eskilere dayanan bir aşk olmasına rağmen, Leyla'nın Refik'le evliliğinde bir problem yoktur. Leyla'yı yıllardır seven Refik, nihayet onunla evlenme fırsatı bulduğunda, onu mutlu etmek için elinden gelen her şeyi yapar; çocukluğuna düşkün Leyla'yı memnun etmek için, onun çocukluğunu geçirdiği yalıtı satın alır, Leyla'nın o kadar düşkün olduğu çocukluğunu devam ettirmek için ona tıpkı çocukluklarında olduğu gibi davranır. ⁴⁶⁰Refik mutlu bir evliliği olduğunu Selim'e göstermek istercesine, ona Leyla ile olan müşterek zevklerinden ve birlikte nasıl güzel zaman geçirdiklerinden bahseder:

“Ama (Leyla) bu günlerde pek hoş... Vallahi güzel şeyler kaçırıyorsun. Yeni meraklarımız var. Balıkçılık yapıyoruz. Anla ama... İkisinde de tam meslek adamıyız. Oltalar, yemler hazırlıyoruz, mevsimine göre gece seferlerimiz filan var. Sonra toprak ekiyoruz, fide hazırlıyoruz, fidan buluyoruz, tohum ayıklıyoruz. İtalya'dan, Cenubî Amerika'dan paket paket tohumlarımız geliyor. Prospektüsler, kitaplar... Aşı şekilleri, yeni kombinezonlar... Şimdi de bahçe mimarisine merak ettik. Suat'ı da buldu.” Ve hep çocukluğundan bahseder gibi o yumuşak, şefkatli sesi. “Ama gözleri hep benim üzerimde.” ⁴⁶¹

Refik mutlu olduklarını göstermek için Leyla ile ortak ilgi ve meraklarının olduğuna, Leyla ile birlikte meşgul oldukları işlere dikkat çekerek ne kadar uyumlu bir çift olduklarını vurgulamak ister.

⁴⁵⁸ H,451

⁴⁵⁹ H, 244

⁴⁶⁰ AK,144

⁴⁶¹ AK, 108

Aydaki Kadın'da karşımıza çıkan bir başka çift Baytar Remzi Beyle karısıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi evliliğin önemli bir müşteregi durumunda olan bir çocuktan yoksun olan bu çift yine de uyum içinde yaşar, çocuksuzluğun boşluğunu ise Selim'in kardeşi Süleyman'la doldurarak mutluluklarına gölge düşürmezler. Karı-koca, çocuk yaşına rağmen Süleyman'la adeta dost olmuştur.⁴⁶²

Örneklere de görüldüğü gibi, Tanpınar bir evlilikteki müşterek ilgilerin ehemmiyetine dikkat çekmiş, müşterek zevk ve anlayışı çiftler arasında kaynaştırıcı bir unsur olarak görmüş, ortak noktaları bulunmayan çiftlerin mutsuz münasebetlerine değinmiş, temeldeki uyumun ya da uyumsuzluğun -aile içinde önemli bir unsur olmasına rağmen- ailede bir çocuğun bulunmasıyla bir alakasının bulunamayacağına değinmiştir.

5. Para için gerçekleştirilen evlilikler:

Tanpınar'ın romanlarında para için evlenen kadın ve erkekler bulunsa da bunlar, birkaç örneği geçmez.

Örneğin, Aydaki Kadın romanında karşımıza çıkan Asım'ın kendisinden ancak bir iki yaş büyük olan üvey anneannesi Ruhsar Hanımın, gençliğine ve güzelliğine rağmen kendisinden fazlasıyla yaşlı bir adamla evlenmesi, sadece maddî çıkarları içindir. Nitekim Asım'ın büyükbabası ölmüş ve mirasın büyük bir bölümü Ruhsar Hanıma kalmıştır. Asım'ın arkadaşı Faik ise kendisinden beş yaş büyük olan dul ve çocuklu bir kadın olan Ruhsar Hanımla anlaşarak kısa bir zaman içinde evleneceklerini Selim'e haber verir. Faik de Ruhsar Hanım gibi evlilikte maddî hesaplar yapmayı ihmal etmez. Faik Selim'e bu evlilikle ilgili düşüncelerini aktarır:

Niçin olmasın sanki? Bu zamanda yirmi beş bin lira çok büyük para. ...Üstelik güzel kadın da. ...Aramızda ancak beş yaş fark var. Şimdilik mühim bir şey değil, ilerde biraz aleyhime döner ama, sermaye ondan geldiğine göre yine de ben kârlıyım. ...Para daima mühimdir.

⁴⁶² AK, 56

... Oyun diye başladı, ciddi oldu; şimdi ben de seviyorum ⁴⁶³

Çoluk çocuk sahibi dul bir kadının 80'lik bir ihtiyarın ardından 20 yaşlarındaki bir delikanlıyla evleniyor olması, Selim'e tuhaf gelir. Bunun için Ruhsar Hanımı gelinlikle tasavvur etmek, ona Frère Tellier'in küçük bir Courteline romanındaki beyaz gelinlikler içinde tek bacaklı, koltuk değnekleriyle yürüyen bir kadının resmini hatırlatır. ⁴⁶⁴Aynı romanda, karşımıza Leyla'nın konuklarından biri olarak çıkan Atif ise, zengin fakat sağlıksız olduğunu ifade ederek, etrafındakilerin ölümünü beklemesinden yakınır. ⁴⁶⁵Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde anlatıcı kahraman Hayri İrdal, annesine o kadar bağlı olan babasının ikinci evliliğini maddî hesaplara dayanarak yaptığını ifade eder. Fakat ikinci eşinin hiç de umduğu gibi zengin biri olmadığını Hayri İrdal'ın babası, ancak kadınla evlendikten sonra anlar. Zaten kadının maksadı da kendisini zengin gibi göstererek Hayri İrdal'ın babası ile evlenmektir. Kadının göstermelik olarak iki de bir çıkarttığı mecidiyelere kanan adam, işin hakikatini kadınla evlendikten sonra anlasa da ondan boşanmaz. Evlerine şer'i mahkeme kararıyla gelen bu kadının daha kocasının boşandığı günün haftasında babasıyla evlenmesi, Hayri İrdal'a göre babasının zaaflarından. ⁴⁶⁶Aynı eserde karşımıza çıkan Cemal Bey de, Sabriye Hanımın yorumuna göre, Nevzat Hanıma sadece parası sebebiyle ilgi duymaktadır. Zaten işlerini düzeltmek için karısı Selma Hanımın babadan kalma mirasını kullanmıştır. ⁴⁶⁷

⁴⁶³ AK, 86-87

⁴⁶⁴ AK, 90

⁴⁶⁵ AK, 96

⁴⁶⁶ SAE, 24

⁴⁶⁷ SAE, 255

B. Kayınvalide ve Kayınpederle Gelinin Münasebetleri

Tanpınar, Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar uzanan ve bu cihetiyle tarihî bir boyuta da sahip olan hikaye ve romanlarında çoğu zaman büyük aileyi ele almış, *Aydaki Kadın* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* gibi Cumhuriyet sonrası içeren eserlerinde ise toplumsal değişimin getirdiği realiteye uygun olarak çekirdek aileyi ön plana çıkarmış; fakat bu romanlarda bile geniş aile yapısına yer vererek, geniş ailenin dağılarak nasıl çekirdek aileye dönüştüğü gösterilmiştir. *Aydaki Kadın*'da Asım'ın yaşadığı büyükbabasının konağı ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Abdüsselam Beyin konağı bunlara birer örnek teşkil eder.

Konumuz itibarıyla bizim üzerinde duracağımız mesele, kadının geniş aile ortamında yaşadığı akrabalık ilişkilerini Tanpınar'ın nasıl ele aldığı olacaktır. Bu bağlamda kadın ve erkek kahramanların kayınpederi ve kayınvalideleriyle olan münasebeti ele alınacaktır.

Sadece Mahur Beste'de karşılaştığımız gelin-kayınpeder münasebetinin Atiye ile İsmail Molla'nın şahsında uzun uzun ele alındığı görülür. Tanpınar'ın ideal sevgilileri olgun ve ağırbaşlı hanımlar olduğu için çoğu zaman kendilerinden yaşça büyük erkeklerle iyi dostluklar kurarlar. Bu bağlamda Atiye, kayınpederi İsmail Molla'yla iyi dost olur.

Atiye Hanım kendisini “o zamana kadar ölçmediği, düşünmediği birtakım tepelere taşıyacak” bir eş hayal ederken⁴⁶⁸, özgüvenden yoksun ve maziye dönük bir hayat yaşayan Behçet Beyle evlenmek durumunda kalır. Kocasından hiçbir dostluk ve yakınlık görmeyen Atiye Hanımın sıkıcı ve katlanılmaz bir hal alırken, duruma İsmail Molla el koyar:

İsmail Molla olmasaydı, Atiye'nin hayatı, çalışkan bir örümceğe benzeyen koca ile gerçekten dayanılmaz bir şey olurdu. Molla Bey, genç kadının hayatında

⁴⁶⁸ MB, 83

aksayan tarafı çabuk görmüştü. Kadın tecrübesi, hayatında güzelliğe verdiği yer, bu narin ve talihsiz mahluku anlamasına yardım etti. ⁴⁶⁹

İhtişam içinde ve zevk sahibi, güngörmüş bir adam olarak yetişmiş olan İsmail Molla, gelinin en güzel şekilde giyinip süslenmesi için hiçbir masraftan kaçınmaz, zira gelininin güzel, süslü, kibar bir kadın olarak dillerde dolaşması, Molla Bey için bir mutluluk ve gurur vesilesidir. Fakat Molla Bey için gelini, güzel bir mahluk değil, onun için bir dosttur. Eserde tabiatları birbirine yakın olan genç bir kadınla tecrübeli bir ihtiyarın iyi birer dost olacaklarını ifade edilir ⁴⁷⁰

Artık tüm ihtirasların ve kendisini “aldatıcı ışıkların” uzağında yaşayan İsmail Molla, Atiye'nin, o zamana kadarki tanıdığı tüm kadınlardan farklı olduğunu anlar:

(İsmail Molla)Bir adım atar atmaz kendisini yutacağını bildiği bir karanlığın eşliğinde, duvarları dış dünyaya kapalı bir bahçede bir akşam gülünü koklar gibi yaşıyordu. Kendisine bu lezzetleri veren mahluk, din kitaplarının insanoğluna bir nevi tuzak gibi gösterdiği, hayat mücadelesinin ileriye bakan her göze bir engel gibi işaret ettiği mahluktu.

İsmail Molla için gençliğinde bütün kadınlar hemen her cinsi güzeldi, ahmaktı. ...tanıdığı bütün kadınlar onun için sohbete elverişli olmayan mahluklardı. Sonra, yaşı ilerledikçe, onlarda “ilahî hikmet”in acaip tecrübesini görmeye başlamış, onlara katlanmaktan başka çare olmadığını öğrenmişti. Şimdi ise ağır bir romatizmanın kendisini zaman zaman çivilediği köşe minderinde, kadın denen mahluk onun için üçüncü defa manasını değiştiriyordu. ⁴⁷¹

Atiye'nin etkisi, kayınpederi Molla İsmail üzerinde o kadar büyüktür ki, bu yaşlı adam kadın hakkındaki tüm menfi görüşlerini onca yıldan sonra ancak Atiye Hanımın sayesinde değiştirir.

⁴⁶⁹ (SD74-75

⁴⁷⁰ MB,76

⁴⁷¹ MB,77-78

Küçük yaşta annesi hastalanınca babasının terbiyesi altında büyümüş olan Atiye'nin, yaşlı bir erkekle çabuk dostluk kurmaya müsait, güzellikten anlayan ve ciddi bir zemine sahip olgun tabiatı vardır. Bu sebeple İsmail Molla'yla iyi dost olmuş, kayınpederinin ona anlattığı geçmiş zamandan politikaya her mesele ile ilgilenmiştir.⁴⁷²

Bu tür bir münasebete diğer romanlarda rastlanmasa bile, Tanpınar'ın romanlarındaki sevilen kadınların yaşlı erkeklerle dost olacak bir olgunluğa sahip olduğu dikkat çeker. Örneğin, Sahnenin Dışındakiler'de Sabiha çocukken, sesini çok beğendiği, Yunus'un Dertli Dolap ilahîsini söyleyerek gezen yaşlı adamla özel bir dostluk bağı kurar. Onun bu özelliğini keşfeden Cemal, Sabiha için, "Tanıdığım hiç kimse sevdiği yaşlılarla onun gibi konuşmasını bilmezdi. Bunu sonra Kudret Beyle olan dostluklarında daha iyi gördüm." tespitiinde bulunur.⁴⁷³

Huzur romanında ise Nuran'ın, dayısı Tefvik Beyle çok iyi dost olması, Mümtaz'la olan münasebetinde de sadece dayısından destek görmesi dikkat çekicidir.

(Tefvik Bey) Yaşar'ın ihtibaslarında gelişmesi için en müsait zemini bulan Fatma'nın kıskançlığının evde yarattığı kıskanç havayı yumuşatmıştı. Mümtaz Kandilli'deki köşkte Nuran'ın annesi tarafından dostça karşılanmasında Tefvik Beyin dostluğunun nasıl bir payı olduğunu biliyordu.⁴⁷⁴

Tefvik Bey, Nuran-Mümtaz ikilisinin karşılaştığı aile içi sorunları nüfuzuyla bertaraf ederek, adeta bu çiftin destekçisi ve dayanağı olur.

Aydaki Kadın romanında ise Leyla, çocukluğunun anılarında bulunduğu mutluluğu devam ettirmek için o günlerin anılarını hâlâ yaşatır. Çocukken sevdiği ve evleneceğini söylediği bu ihtiyar kaptanla olan dostluğu ve onun her sabah Leyla'ların evinin önünden geçerken Leyla için vapurun düdüğünü çalması hâlâ devam etmektedir.

⁴⁷² MB,78

⁴⁷³ SD, 71

⁴⁷⁴ H, 239-240

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde her yönüyle müspet diyebileceğimiz ve Hayri İrdal'ın hasretle andığı Emine ise karşımıza merhametli bir kadın olarak çıkar. Emine, Abdüsselam Beyden kızımıymış gibi muamele görmüş ve şartlar Abdüsselam Beyin yanında kalmayı gerektirince de onun yanında kalarak bakımını üstlenmekte kocası ile beraber bir merhamet ve vefa örneği göstermiştir.

Gelin-kayınvalide münasebetlerine de romanların satır aralarında da rastlarız. Mahur Beste romanında daha önce bahsettiğimiz gibi, Ata Molla'nın kızı, kocası Halit Bey'le babasının evinden çıkıp kayınvalidesinin evine, yani Halit Beyin baba evine taşınırlar. Halit Bey karısına, annesinin iyi bir kadın olduğunu ve gelinini rahat ettirmeye çalışacağını söyleyerek, o dönem için klasikleşmiş kaynana tipinin dışında bir profil çizer:

Sen rahatına bak. Bu ev artık senindir. Anam iş bilir kadındır. Seni hiçbir şey için yormaz; her şeyi hazır bulursun. Kimsenin işine karışmaz da... İstedğin gibi süslenir, gezer tozarsın. Bu evin rahmetli babamdan kalma bir kaidesi vardır: herkes istediği gibi yaşar.⁴⁷⁵

Huzur romanında ise Sabih'in teyzesi Sabriye Hanımın da kayınvalidesi ile arasının iyi olduğunu, "böyle günlerde çok sevdiği kaynanasının hediyesi bu küpeleri takmaktan vazgeçmezdi" sözlerinden anlarız.⁴⁷⁶ Aydaki Kadın romanında Ayşe'nin, kendisiyle aynı toplantıda bulunan kayınvalidesinden kaçarak onun gevezeliğinden kurtulmaya çalıştığı ve fırsat buldukça çok konuşan kaynanasının kırdığı potları etrafındakilere büyük bir zevkle anlattığı görülür.⁴⁷⁷

Beni görürse yandım. Biliyorsunuz bütün gelinleri içinde bu gibi işler için beni beğenir. Ve en olmayacak şeyleri ben yanında iken yapar. Kaynanam dünyanın en sevimli kadınıdır. Tek kusuru konuşmaktan fazla hoşlanması. Zavallı adam

⁴⁷⁵ MB, 130

⁴⁷⁶ H,123

⁴⁷⁷ AK, 155,184

farkında değil başına gelenin... İlk evlendiğim zaman bana da böyle yapardı. Başka yerde yakalayamadığı için sofrayı beklerdi...⁴⁷⁸

Ayşe'nin kayınvalidesi hakkındaki görüşleri, yine de kayınvalide-gelin ilişkisinin bu tür kusurlardan zedelenmediğini gösterir. Ayşe kayınvalidesinin tek kusurunun gevezelik olduğunu ve kendisinin aslında bundan köşe bucak kaçtığını ifade eder.

C. Damat- Kayınpeder Münasebetleri

Tanpınar, romanlarında kız babalarıyla damatların münasebetlerine de değinir. Mahur Beste romanında Ata Molla tanıtılırken, damatlarını nasıl seçtiği ve damatlarına nasıl davrandığı hususu anlatılır. O, iki kızını da damatlarını satrançta imtihan ederek evlendirmiş fakat İhsan'la Atiye'nin evliliği kendi rızası dışında gerçekleştiği için son iki damat bu kıstasa tâbi tutulamamıştır.⁴⁷⁹ Halit Bey, evlendiklerinin ikinci ayında karısıyla kararlaştırdıkları gibi, Ata Molla'nın evinden azat olunmak için devamlı uykulu görünüp, kayınpederinin üstüne titrediği satranç faslını geçiştirerek onu çileden çıkarır.

Üç gün sonra Halit Bey, karısıyla baba evine döndü. ...Molla Bey, satranç gibi bir oyuna bile uykusunu feda edemeyen damadına ve "böylesi bir camusa kocam demekten utanmayan" kızına birkaç ay dargın durdu.⁴⁸⁰

Sonuçta karı-koca istediklerine muvaffak olur ve Ata Molla'nın evinden Halit Beyin baba konağına taşınır.

Ata Molla, çok düşkün olduğu en küçük kızı Atiye'nin bürokratik bir kararla Behçet Bey gibi kızına hiç de layık olmayan bir adamla izdivacının uygun görülmesi karşısında küplere biner, fakat emir saraydan geldiği için elinden bir şey gelmez. "Artık olan oldu, kızımı kurban ettiler" diyerek bundan sonra kendisine bir çeki

⁴⁷⁸ AK, 155

⁴⁷⁹ MB,61

⁴⁸⁰ MB,128

düzen vermesi için her ne kadar Behçet Beyi karşısına alıp konuşmak istese de, onun aslında dayakla yola geleceğini düşünerek, bir ömür boyu damadına kin güderek yaşamış, kendisine yapılan bu kötülüğün dünürü İsmail Molla'nın işi olduğunu düşünerek, onunla da tüm münasebetini kesmiştir.

Bu evlilikte hiçbir günahı olmayan kızını bile görmek istemeyen Ata Molla'nın bu çiftle münasebeti ancak bayramdan bayrama el öpmelerle mukayyet kalır. Abdülhamit, Behçet Beyi görüp de Ata Molla'nın kızı Atiye'nin başını yaktığını anlayınca, bu durumu telafi için teselli mükafatı namına “ikinci rütbeden bir kıta şefkat nişanı” verince, bu haberi alan Ata Molla üzüntüden uykudan, yemek ve içmekten kesilmiş ve haftasını bulmadan ölmüştür.⁴⁸¹

Sahnenin Dışındakiler romanındaki Sabiha ile Muhtar'ın evlenmesine Sabiha'nın babası Süleyman Bey işin başından beri “şiddetle karşı çıkmış, fakat kızına laf geçirememiş”tir.⁴⁸²Sabiha mutsuz bir evlilik yapmış, tıpkı kendisi gibi hovarda olan damadıyla Süleyman Bey çok farklı bir münasebet geliştirmiştir: İki Rus dilberi bulmuş olan kayınbaba ile damat “vur patlasın, çal oynasın” yaşıyorlardır.⁴⁸³Kimi zaman Süleyman Beyle Muhtar darılsa da⁴⁸⁴, sefihçe eğlenmeye düşkün olan Süleyman Bey, kendisine bu ortamı tedarik eden damadına garip bir şekilde bağlıdır. Muhtar'ın babasını bırakmayacağını bilen Sabiha da Muhtar'dan çekinir ve ondan ayrılıp ayrılmamakta tereddüt eder.⁴⁸⁵

D. Evli Kadın ve Erkeklerin His ve Tutumları

1.Dul kadınlar-dul erkekler:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında dul kadın ve erkeklere bolca rastlanır. Bunlardan kimisi eşlerini kaybetmiş kadın ve erkekler, kimisi de sağlığında eşinden boşanmış kadın ve erkekler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Kadın ve erkekler

⁴⁸¹ MB, 64-65

⁴⁸² SD, 225

⁴⁸³ SD,178

⁴⁸⁴ SD, 230

⁴⁸⁵ SD, 329

bir arada zikredilerek, onların benzer koşullarda nasıl tutumlar sergiledikleri gösterilmek istenmiştir.

a) Eşlerini kaybeden kadın ve erkekler:

Mahur Beste romanından çapkınlığı ile tanıdığımız İsmail Molla'nın, kutsal topraklarda görev yapması uygun görülerek böylece saray tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılır. İsmail Molla altı seneden sonra eski vazifesine tekrar döndürülerek İstanbul'a çağrıldığı haberini alsa bile buna sevinemez. Zira bu havadisten birkaç gün evvel karısı Şefika Hanımı kaybetmiştir. Kırk yıllık eşinin kabrini bırakarak İstanbul'a dönmek Molla Beyin hiç işine gelmez. Üstelik bu ölümle Molla Bey hiçkimsenin tahmin edemeyeceği kadar sarsılmıştır. Sağlığında karısına karşı görevlerini ihmal etmemekle beraber zevk ve eğlenceye düşkün bir hayat tarzını benimseyen İsmail Molla'nın eşine bu beklenmedik derecedeki bağlılığı ancak karısı Şefika Hanımın ölümünden sonra gün yüzüne çıkar:

Altı sene hasret çektiği İstanbul'dan uzakta gelen bu ölüm, Molla'yı yıldırım yemiş bir çınara döndürmüştü. Karısını hâlâ seviyor muydu? Burası bilinmezdi. Fakat eğri bir bıçağın kını gibi, onun bütün hususiyetlerini almış olan bu kırk yıllık dosttan ayrılmak, onu yabancı bir toprağa bırakıp gitmek, gerçekten tahammülün üstünde, güç bir şeydi. ... Molla acı içindeydi. Bu acıyla kendisini yeni vazifesine çağıran telgraflara, emirlere rağmen aylarca karısının gömüldüğü topraktan bir türlü ayrılamadı. Zavallı Şefika Hanım, bütün ömrünce korktuğu ve delice sevdiği adamın her akşamüstü mezarının başına gelip sessiz sedasız saatlerce orada düşündüğünü, yattığı yerden görse ne kadar sevinirdi...⁴⁸⁶

Molla'nın ölmüş karısına bu kadar alaka göstermesi zamanla halk tarafından yadırganmaya başlar. İsmail Molla, her zaman yanı başında bulunmuş ve kendisine saygı ve sevgide hiçbir zaman kusur etmemiş olan karısını, o öldükten sonra çok arar. Bir kocanın karısına bu kadar düşkün olması, hele hele Molla Bey gibi özgüven sahibi bir adam için pek nadir görülen ve toplumca da yadırganan bir hadisedir.

⁴⁸⁶ MB,45

Tıpkı babası İsmail Molla gibi Behçet Bey de karısının ölümünü içinde derin bir şekilde hisseder. Her ne kadar İsmail Bey karısını sevip sevmediğinden emin olmasa da Behçet Bey, karısını sevdiğinden emindir. Fakat her ikisi de karılarına olan düşkünlüklerini sağlıklarında değil, ancak ölümlerinden sonra onlara arkalarından gösterdikleri ihtimamla ortaya koymuşlardır. Behçet Beyin yatak odası, sanki eşi yaşıyormuş gibi onun eşyalarıyla doludur. Atiye Hanımın gelinlik süsleri, teli ve duvağı halen konsolun üzerinde durmaktadır.⁴⁸⁷ Behçet Bey, Sahnenin Dışındakiler ve Huzur romanında da karşımıza karısının hatırasını yaşatan bir dul olarak çıkar. Sahnenin Dışındakiler romanında, Cemal, Behçet Beylere gittiğinde onun karşısına karısının resmini almış bir şekilde tamburla Mahur Beste'yi çaldığını görür.⁴⁸⁸ Huzur'da ise Behçet Beyi, Mümtaz Beyazıt civarındaki Bitpazarında eski eşyaların başında görür. Behçet bey, eline aldığı bir kadın yelpazesinde sevdiği kadının hatıralarını görür gibi olur ve içi adeta "bir tapınma duygusuyla coşar".⁴⁸⁹ Yine aynı romanda, Behçet Beyin yeğeni Cavide dolayısıyla onun annesi, yani Behçet Beyin kız kardeşi de anılır. Behçet Bey, eniştesinin kendisini hiç benimsemediğini ve sevmediğini düşünerek "bereket versin, öldü de kurtuldum" diye düşünse de, kız kardeşinin bu ölümden ne kadar müteessir olduğunu düşünerek bu sözünden vazgeçer. Zira "kız kardeşinin bu ölümle perişan yüzü, birdenbire ışığı kararmış bir lamba gibi yaşayışı" hemen gözünün önünde beliriverir.⁴⁹⁰

Çok parlak olmasa dahi vasat derecede seyreden evliliklerde, ölen eşin ardından büyük bir hüznün duyulurken, Sahnenin Dışındakiler romanındaki Süleyman Bey, eşinin ölümünün ardından hiçbir şekilde üzüntü ve pişmanlık duymaz. Hatta, "karısı öldüğünden beri vur patlasın, çal oynasın eğleniyor" dur.⁴⁹¹

Sahnenin Dışındakiler'de dul kadın olarak karşımıza Madam Elekciyan ile Sakine Hanım çıkar. Her ikisi de eşlerinin ölümünün ardından köşelerine çekilip yas tutmak yerine, gençlik günlerinin itibar ve ihtişamıyla övünerek ve hayatlarını, etraflarında kendilerine hayran erkeklerle beraber geçirerek sürdürürler. Madam

⁴⁸⁷ MB, 22

⁴⁸⁸ SD, 124

⁴⁸⁹ H, 66

⁴⁹⁰ MB, 21

⁴⁹¹ SD, 172

Elekciyan âşığı Salih Kaptan'la yaşamakta, bir pansiyon işletmekte, kocasının hatırasını ise eşinin üzerinde can verdiği kırmızı koltuğu yaz-kış salonun başköşesinde tutarak silik bir şekilde yaşatmaktadır.⁴⁹²

Huzur romanında ise Mümtaz'ın dul annesiyle karşılarız. Kadın o günün zor şartları altında ezilmemek için büyük çaba sarf ederek oğluna sahip çıkmaya çalışır. Genç ve dul bir kadının tek başına yaşaması hem maddî imkan açısından hem de gelenek görenek açısından uygun olmadığı için kadın, oğluyla beraber uzak bir akrabanın evine sığırır.⁴⁹³ Kadın, mücadele etmesi gereken zor şartlar altında, eşinin ölümünden duyduğu üzüntüyü izhar etmeye bile fırsat bulamaz.

Romandaki bir başka dul da Tevfik Beydir. O, her ne kadar karısını hiçbir zaman benimseyememiş ve ailede boşanmak adeti olmadığı için karısına katlanmak zorunda kalmış ise de, yaşlandıkça eğlence âlemlerinden elini eteğini çekmesi, etrafındakilerce hep karısının ölümüne ve Tevfik Beyin yaptıklarından duyduğu üzüntü ve pişmanlığa yorulmuştur. İnsanlar, “onun kadar eğlence düşkününü bir adamda bu vefalı bağlanışa şaşıyorlar, bir kısmı ‘muhakkak vicdan azabı çekiyor’ diye tefsir ediyor”dur. Bir kısmına göre ise Tevfik Bey, karısına hayatında hiçbir zulmü esirgememiş bir “ifrit”, diğerlerine göre ise dedikodu mağduru bir adamdır.⁴⁹⁴

Hakikatte ise Tevfik Bey, kendisine oğul diye Yaşar'ın ruh sakatlıklarını hediye eden ve o kadar sene kıskanç alingan, kibirli, yaptıkları iyilikleri bin misliyle ödetmek için fedakâr ve mütehammil karısını bir gün bile sevmemişti. ...Ruhu için yaptığı hayırları, onu kendisinden uzakta, dönülmeyecek bir yerde bilmenin verdiği ruh emniyeti içinde yapıyordu. ...Tevfik Beyin karısı hayatta iken böyle bir ayrı yaşama için yapmayacağı masraf yoktu. Onun için, ömrünün sonuna gelse bile bu kurtuluşu bir nimet biliyor, onu elinden geldiği kadar ödemeye çalışıyordu. Fakat kadıncağızın gittiği yerde hiçbir masrafa ihtiyacı yoktu. Tevfik Beyin her sene

⁴⁹² SD, 241

⁴⁹³ H, 33

⁴⁹⁴ H, 242

ihitimamla okuttuğu birkaç hatim veya mevlüd de onun vaktiyle bu iş için düşündüğü, ayırdığı paranın yanında hiçten bir masraf gibiydi.⁴⁹⁵

Tevfik Beyin karısı, Mahur Beste'de karşımıza çıkan Süleyman Beyin sıkı saray terbiyesi almış, titiz, şefkati ve itaatiyle kendine has bir intikam alma şekli geliştirmiş ve böylece kocasını bıktırmış Adile Hanımı anımsatır. Her iki örnekte de ahirete göçüş, istenmeyen eşten ayrılış için bir nevî mükafat anlamına gelir. Süleyman Bey karısından kurtulduğu için yüzünde bir tebessümle can verir. Tevfik Bey ise, sağlığında o kadar ayrılmak istediği eşinin ölerək kendisini bırakıp gitmesine adeta minnettar gibidir.

Karısı ölünce Tevfik Bey, bir türlü evlenemeyen oğlu Yaşar ile beraber kız kardeşinin evine taşınır ve Beyoğlu âlemlerinden elini eteğini çekerek, kendisini babasının hatırasına vakfeder.⁴⁹⁶ Tevfik Beyin bu inziva sebebinin sanıldığı gibi karısının ölümüyle hiçbir alakası yoktur; asıl sebep, bir zamanlar muzaffer olarak yaşadığı çevresinde yaşlılık nedeniyle itibardan düşmek endişesidir. Nitekim, Kanlıca'daki akrabaları ince düşünceli bir davranışta bulunarak, matemli dul addettikleri Tevfik Beyi evlerinde misafir ederken ona her ne kadar güveyi odasını vermek istemeseler de, Tevfik Bey "Bırakın bu budalalıkları, o odayı bilirim, evin en rahat odasıdır" diye gürleyerek, ev sahibini hayrette bırakır.⁴⁹⁷ Aydaki Kadın romanında, Selim'in evinde yardımcı kadın olarak çalışan Heleni de dul bir kadındır. Her ne kadar kocasıyla parlak bir evlilik hayatı geçirmeyen Heleni, eşine sadık bir kadın olmasa da, ölen kocasına karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi ihmal etmez. Kocasının ölüm yıldönümlerine aşırı bir hassasiyet göstererek, o gün sabah erkenden kalkıp kocasını ziyaret için mezarlığa gider. Hakikatte ise tüm bu tören ve yasların dul bir kadının eşine karşı vecibeleri olmaktan ileri gitmediği görülür:

(Heleni) Yirmi beş yıl muntazam şekilde kavga ettiği, kıskandığı ve aldattığı kocasını dinî günlerin hiçbirinde, ne de bizim bayramlarda ziyaret etmeyi unutmazdı. Fakat ölümünün yıldönümünde iş büsbütün ehemmiyetsizleşirdi. O gün

⁴⁹⁵ H, 242-243

⁴⁹⁶ H, 184

⁴⁹⁷ H, 244

bütün kederlerini tazelemesi, yıl dönümünün verdiği imkanla bol bol ağlaması gerekirdi. ⁴⁹⁸

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde karşımıza çıkan Hayri İrdal ise, Tanpınar'ın romanlarında karısının ölümünün ardından onu hasretle arayan belki de tek kişidir. Hayri İrdal'ın ilk eşi Emine fedakâr, ailesine ve eşine düşkün, mantıklı ve eşini çekip çeviren bir kadın olarak Hayri İrdal'ın hayatını çekip çeviren ve bir düzene sokan, Hayri İrdal'ın zor günlerinde devamlı onun yanında olan gerçek bir hayat arkadaşıdır. Zira Hayri İrdal, Emine'nin ölümüyle hayatının iyice mihverinden çıktığını söyler. ⁴⁹⁹Böyle bir kadının ardından Pakize gibi sorumluluklarından bîhaber, hatta hasta denecek derecede hayalperest ve “şahsiyetsiz” bir kadınla evlenmek, Hayri İrdal'a Emine'nin yokluğunu daha da hissettirir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsünde ise, başından iki evlilik geçirmesine rağmen hayata sınıksız bağlı olarak kalmış bir kadınla, Hayri İrdal'ın halasıyla karşılaşırız. Süpürgeciler Kahyasının gelini olarak tanıdığımız bu kadın, romanın başında “neşesiz, somurtkan, son derece sofu, kibirli, alıngan, nefesine hakiki bir düşman muamelesi yapmaktan kaçınmayan” cimri bir dul olarak tanıtılır. Kadın, kocasından kalan onca mala mülke rağmen, hasisliği sebebiyle kıt kanaat yaşamış, “hatta parasını yerler korkusuyla bir daha evlenmeye bile cesaret edememiş”tir. ⁵⁰⁰Fakat öldü zannedilerek apar topar mezarlığa götürüldükten sonra, kefeni yırtan ve tabun içinde oturur halde, kendisini evine götürmeleri için cenaze cemaatine emirler yağdırarak evine varan bu kadın, dünyaya ikinci kez gelme şansını elde etmiş biri olarak, hasislikten vazgeçer ve hayatını yaşamaya koyulur. Bu yeni hayat felsefesi ona, bir zamanlar lafını bile ettirmediği evliliği de hoş gösterir ve bir hafta sonra avcı Naşit Bey, Hayri'nin eniştesi olarak, kızı ve oğlu ile beraber halasının konağına yerleşir. Altı ay sonra da karı-koca, sıhî vaziyetlerini düzeltmek için Viyana'ya giderler. Naşit Bey karısının variyeti sayesinde ticarete atılır ve durumunu düzeltir. ⁵⁰¹Fakat Hayri İrdal'ın halası Zarife Hanım, ikinci kocası Naşit Beyi de toprağa verir, fakat hayatındaki eğlence ve alayıştını hiç ödünsüz sürdürür, hatta enstitünün

⁴⁹⁸ AK, 25-26

⁴⁹⁹ SAE, 109

⁵⁰⁰ SAE, 52

⁵⁰¹ SAE, 53, 59

açılmasıyla beraber daha da sosyalleşmeye, kurumda ve toplumda daha da aktif rol oynamaya başlar. Zarife Hanım için kocaları, geride kalmış ve hatıralarına hürmet gösterilmesi gereken rahmetli insanlar olmaları dışında bir anlam ifade etmez. Zira, Zarife Hanım, “Rahmetli Naşitciğim” diye sevgi gösterisinde bulunarak andığı kocası için köşesine çekilip matem tutmak yerine, enstitü şerefine evinde kokteyller düzenlemeyi tercih eder.⁵⁰²

Doktor Ramiz’in zengin eşi de ölüp gidince arkada sadece kadının mirası kalmıştır. Doktor Ramiz’in, toplantılardan birinde ölen karısına çok benzeyen bir hanımla dans etmesi dikkat çekicidir. Tanpınar, Doktor Ramiz’in eşinin dünyadan göçüşünü oldukça ironik bir tarzda anlatır:

(Doktor Ramiz’in dans ettiği) Bu kadıncağızın bundan sekiz sene evvel sevgili doktorun ilmi mesaisine servetinin yardımını ve hususi hayatının yalnızlığına da yüz otuz kiloluk bir vücudun bütün güzelliklerini getiren, sonra birincisini olduğu gibi doktora bırakıp ikincisiyle beraber bu son evlilik hayatının yorgunluklarından dinlenmek için psikanaliz usulleriyle muşakanın henüz bulunmadığı daha rahat dünyalarına giden rahmetli karısına benzeyişi hakikaten şaşırtıcıydı.⁵⁰³

Doktor Ramiz, karısını unutmadığının bir göstergesi olarak kendisine karısını hatırlatacak bir kadına ilgi duyar.

Aynı romanda bahsi geçen Nevzat Hanımın derdi ve sıkıntısı tıpkı evliliğinde olduğu dul bir kadın olarak yaşadığı dönemde de, hatta daha da artarak devam eder. Nevzat Hanım, eşinden ilgi ve sevgi göremediği gibi, kocasının aşırı derecede kıskançlığı ve terk edilme korkusu içinde olması sebebiyle mutlu da olamaz. Kocası Salim Beyin at binerken korkak ve acemice davranması sonucu ölmesinin faturası da Nevzat Hanıma çıkartılarak, kadının evlilik sonrasında bulacağı huzur da elinden alınır.⁵⁰⁴ Nevzat Hanım dul kalınca, tüm bu sıkıntıların üstüne bir de etrafındaki âşıklarının kendisini devamlı rahatsız etmesi eklenir. Bu kadının talihsizliği, genç yaşta dul kalmış güzel bir kadın olmasından ileri gelir.

⁵⁰² SAE, 240

⁵⁰³ SAE, 270-271

⁵⁰⁴ SAE, 254

“Ömrünce kocasından başka kimseyi tanımamış” bu kadının “Bütün ömrü evvela onunla izdivacı kafasına koyan ve bunun için karısını öldüren Tayfur Beyin şantajı içinde geçmiş, o yetişmiyormuş gibi sonra da nasılsa bu hadiseyi haber alan Cemal Bey ona musallat olmuştu.”⁵⁰⁵Tüm bunların yanında, “Üstelik oğlunu hiç sevmeyen, pısrık, hasis ve manasız bulan anne de (Salim Beyin annesi) bu ölümü fırsat bilmiş ve dul kadının evine yerleşmişti. Onun tesiriyle Nevzat Hanımın asabı büsbütün bozulmuştu.”⁵⁰⁶ Çevresindeki insanların kadına attıkları anlamın sığılığı sebebiyle Nevzat Hanımın güzelliği başına bela olmuştur.

Nevzat Hanım bütün ömrü boyunca etrafındakilerin tazyiki altında yaşamıştı. Kıskançlık, sevgi, inat, benlik davası, itisaf manisi, alelâde çapkınlık ve sahip olma hırsı,ecessüs, hulasa insan ruhunun bütün korkunç ve zalim çarkları onun etrafında, bu güzel kadını kendi kendisinin gölgesi yapmak için çalışmıştı. Etrafındakilerin hemen hepsi onun hayatına, bir kere bile onu anlamaya çalışmadan, hep ona çullanmak için girmişlerdi.⁵⁰⁷

Kadını bir meta olarak algılayan anlayış, onu evliyken kocası tarafından, dulken de çevresindeki erkekler tarafından pasifize ederek hayatına yön vermiştir:

b) Eşlerinden boşanan kadın ve erkekler:

Tanpınar'ın romanlarında mutsuz çiftlerin bir hayli fazla olduğuna değinmiştik. Bunlardan bir kısmı kaderine razı olup eşine katlanmayı tercih ederken veya tercih etme durumunda bırakılırken, bazıları da mutluluk vadetmeyen evliliklerini bitirmeyi yeğlerler. Fakat her halükarda ve her dönemde, çiftler için boşanmak -özellikle kadınlar için-, çoğu zaman kolay karar verilip hemen gerçekleştirilen bir durum değildir. Ele alınan örneklerde erkeklerin bu konuda daha kolay karar aldıkları görülür.

⁵⁰⁵ SAE, 253

⁵⁰⁶ SAE, 254

⁵⁰⁷ SAE, 253

Örneğin, Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Teslim isimli hikayede, Emin'in Süleyman isimli arkadaşının, yıllar sonra kayıp babasını bulması ve hayatını babasına vakfeden Süleyman'ın bu aşamadan sonra hayatındaki değişimleri anlatılır. Süleyman, evlenip çoluk çocuk sahibi olmasına rağmen, babasını bulduktan sonra hayatını tümüyle değiştirme hususunda hiç tereddüt yaşamaz. Karısı, Süleyman'ın babası ve kardeşleriyle bir arada duramayacağını söyleyip, kızını alarak kendi babasının evine gidince, Süleyman hiç tereddüt etmeden karısından boşanmayı tercih eder ve bundan da dolayı da üzülmez. Emin'e; "Ne yapabilirdim? Babamı feda mı edecektim?" diyerek kendini haklı çıkarmaya çalışır. ⁵⁰⁸Eşinden ve çocuğundan bu kadar basitçe vazgeçen Süleyman'a karşılık, Mahur Beste romanında "bugünün kadını" olarak tanıtılan Cavide, eşinin hayırsızlığına rağmen, diğer eserlerde bahsi geçen bazı Cumhuriyet kadınları gibi⁵⁰⁹ boşanmaktan ziyade, kaderine katlanmayı tercih eder. ⁵¹⁰Sahnenin Dışındakiler romanında karşımıza yenilikçi ve hürriyetine düşkün bir kadın olarak çıkan Sabiha bile, Muhtar'ı tek etme konusunda tereddütler yaşar. Muhtar'ın kendisini takip ettiğini anladığında ise, Cemal'in kaldığı pansiyona büyük bir telaş ve korku içinde gelir. Cemal, kendisini ziyarete gelen Sabiha'nın endişelerini anlamakta gecikmez:

Benim merdivenden yuvarlanırcasına inişimi görünce başını kaldırarak güldü. Fakat yüzü çok bozuktu. ...Sükunet namına ne varsa, hepsini taşlıkta beni beklerken ve odaya girdiği zaman bıraktığı anlaşılıyordu. Tıpkı çocukluğunda olduğu gibi haddinden fazla açılmış gözlerle etrafına görmeden bakıyordu.

-...Öyle bir korku geçirdim ki... Hâlâ peşimde, hep peşimde... (...) Muhtar... dedi. Sonra birdenbire ayağa kalktı. Pencereye doğru gitti. Dışarıya adeta korka korka baktı. ⁵¹¹

⁵⁰⁸ Hk, 89

⁵⁰⁹ Daha önce "Çapkın Erkekler" başlığında ele aldığımız Yaz Yağmuru hikayesinin genç kadın kahramanı, Huzur'da Nuran, Aydaki Kadın'daki Adrienne gibi Modern Çağın kadını temsil eden kadınlardan birçoğu, mutsuz evliliklerine rağmen boşanmaktan yana değildiler.

⁵¹⁰ MB, 34

⁵¹¹ SD, 326-327

Sabiha bir süre ağladıktan sonra, “Ben bu kadar zayıf değildim amma...” diyerek, kendi karakteriyle böylesine çelişen durumunu mazur göstermeye çalışır. ⁵¹²Sabiha ile Muhtar’ın arasındaki sorun, Kudret Beyin Cemal’e ifade ettiği gibi basit ve geçici bir geçimsizlik değildir. Muhtar’ın her şeyi yapabilecek bir karakterde olduğunu bilen Sabiha ona güvenemez ve ondan korkar. Bunun için de onun isteklerine boyun eğmek zorunda olduğunu ifade eder:

Muhtar’ı tanımıyorsun. Daha korkuncu var. Babama yaptıklarından daha korkuncu. Fakat en zalimi güvenmemek, her şeyi yapabileceğini bilmek... Nihayet kandırdım. Ayrıldık. Fakat peşimde... Bir kere babamı bırakmıyor. Babam ona bağlı. Sonra benim peşimde... Bugün yine gördüm. Asıl fenası, çağırrsa gideceğimi, tekrar o cehennemde yaşamağa razı olacağımı bilmekliğim. ⁵¹³

Sabiha her ne kadar hür olduğunu savunsa ve kendi iradesiyle hareket etmek için mücadele etse de (Bu noktada tiyatro sahnesine çıkacak ilk Müslüman kadın olmaya karar vermesini hatırlayabiliriz), evli bir kadın olarak aynı mücadele azmini göstermekte güçlük çeker ve sevmediği bir adamla “cehennem” hayatı yaşamaya rıza göstermekte olmaya her an hazır gibidir. Bu kabullenişte, şüphesiz ki Muhtar’ın, Sabiha’nın elini kolunu bağlayacak şekilde hareket ediyor olmasının büyük bir etkisi vardır.

Kimi zaman ise kahramanlar, çok daha başka sebeplerden dolayı boşanmazlar. Örneğin, Tevfik Bey ve yeğeni Nuran’ın mensup olduğu aile içinde boşanmak “garip bir taassup” haline dönüşmüştür. Mahur Beste’nin bestekârı “Talat Beyin aşk macerasından sonra ailede kadın boşamaktan herkes korktuğu için” Tevfik Bey de, hiçbir zaman sevedemediği karısına tahammül etmek zorunda kalır. ⁵¹⁴

Talat Beyin macerasından sonra bütün ailede garip bir boşanma taassubu başlamıştı. Hiçbir şey boşanmak kadar ayıp görülmedi. Hatta bu yüzden aileye giren damatların çoğu bütün kabahatlerin affedileceğini evvelden bildikleri için şırmamıştırlar. Bazıları karılarını bir kuru ekmeğe muhtaç etmişlerdi. Bu taassup

⁵¹² SD,329

⁵¹³ SD, 329

⁵¹⁴ SD, 177

sade kadınlarda değil, erkeklerde de vardı. Tefvik Bey otuz sene kocasını kendisinden güzel bulduğu için ona açıkça düşman olan bir kadınla yaşamıştı. Bütün bunlara rağmen kendisi (Nuran) işte Fahir'den boşanmıştı. Altmış sene içinde ilk boşanma vak'ası, onun başından geçmişti. Bu geniş ailenin her göbeğinde ayrı ayrı kurbanlar vardı. Behçet Bey, Atiye Hanım, Doktor Refik, Medine'de ölen Selahaddin Reşit Bey...⁵¹⁵

Tanpınar, boşanmayı mutsuz evlilikler için bir çözüm olarak görmüş, Nuran'ın soyundaki boşanma hususundaki tassubunun, kişileri mutsuz etmekten öteye gitmediğini vurgulamıştır. Sıf mecburiyetten dolayı evli kalmak zorunda olanlar, adeta birer kurbağa gibi görülmüştür.

Boşanmamak (ya da boşanamamak), Tanpınar'ın hikaye ve romanlarının şekillenmesi ve aşkların hazin bitmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Zira, daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Tanpınar'ın romanlarındaki sevilen kadınlar âşıkları ile evlenememiş ve kendilerini anlamayan erkeklerle mutsuz evliliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Her ne kadar Nuran bu boşanma taassubunu kırarak Fahir'den boşansa da – ki bu talep Fahir'e aittir-, Fahir'den boşanıp dul bir kadın olarak hayatını sürdürme süreci Nuran için bir hayli yıpratıcı olur. Nuran boşandıktan sonra kendi köşesine çekilir.⁵¹⁶ Daha sonraki dönemde Mümtaz'la birlikteliğinde de çocuklu ve dul bir kadın olmanın çekingenliğini üzerinde hep duyacaktır.

Nuran'ın geçirdiği evlilik tecrübesi onu olgun ve çevresine karşı fazlasıyla sorumlu kılarken, yaşadığı bu nahoş tecrübe, onu Mümtaz'la yeni bir başlangıç yapmak hususunda da mütereddit bırakır. Nuran, dul kadın kimliğini Mümtaz'ın arzu ettiği bir münasebetin önüne set çeker gibidir:

Niçin konuşmuyordu.... Ah bir şey söyleseydi...

⁵¹⁵ (H 168

⁵¹⁶ H, 88

Fakat Nuran bir şey söyleyecek halde değildi. O, Mümtaz gibi hayat yollarının ağzında ve serbest beklemiyordu. Yaşanmış bir hayatı vardı, erkeğinden ayrılmış kadındı. Bu kalabalıkta yüzlerce gözün üzerinde olduğundan şüphelenebilirdi. “Gitse, diyordu; ne olur bıraksa ve gitse... Gelişi o kadar ani oldu ki, kendi kendime kalmaya ihtiyacım var. Ne sanıyor beni, dolaştığı arkadaşlardan biri miyim?”

“Hayatını yapmış, sonra bozulduğunu görmüş bir kadın. Bir kızım var. Aşk, benim için yeni bir şey değil. Bu tecrübeyi ondan o kadar evvel geçirdim ki...” Onun bir yığın lezzet bulacağı yerde o, sadece azap bulacaktı...

“Ben bir kere geçtiğim yoldan bir daha geçeceğim. Bundan büyük azap olur mu? Niçin bu kadar hodbin oluyorlar? Niçin bizi kendileri gibi serbest sanıyorlar?..”⁵¹⁷

Nuran’ın evliliği onda acı hatıralar bıraktığı için aynı şeyleri tekrar yaşamak istemez. Nuran’ın bunları düşünürken bir yandan da ayağındaki ayakkabılarla Mümtaz’ın kendisini zarif bulmayacağını düşünmesi, aslında onun çelişkili ruh halini göstermektedir. Nuran’ın duygularıyla mantığı, istekleriyle sorumlulukları birbirine karışmış gibidir. Nitekim bu kargaşa, Nuran-Mümtaz münasebeti devam ettiği müddetçe az ya da çok Nuran’ı her zaman huzursuz edecektir. Nuran’ın bu endişelerinden kurtulup da Mümtaz’la geçireceği mutlu bir hayatın tahayyülü ile kendini bu münsebetin seyrine bıraktığı, evlilik planları yaptıkları bir anda ise, bu sefer de araya olayların seyrini değiştiren Faik ve Suat gibi kişiler girecektir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’ndeki Ramiz Beyin Hayri İrdal’ı götürdüğü kiraathanenin sahibinden bahsederken, bu adamın daima âşık olduğu ve “bir başkasının beğenip sevmesine imkan vermeyecek cinsten kadınlar”ı sevdiği için bunlarla evlenmek zaruretinde kaldığı, bunun içinde “daima sırtında bir boşanma davası ile yaşadığı”nı söyler. Sorumsuzca ve mantıktan yoksun bir duygusallıkla gerçekleştirilen evlilikler boşanmayla sonuçlanmıştır. Fakat adam için boşanmanın

⁵¹⁷ H, 136

pek de ciddi bir caydırıcılığı yoktur. ⁵¹⁸Hayri İrdal'ın ulaşılmaz bir varlık olarak gördüğü Selma Hanım kocası Cemal'den boşanınca, Hayri İrdal'ın çevresinde büyük saygınlık kazandığı bir dönemde onun metresi olur. Selma'dan boşanmış olmasına rağmen Cemal Bey, Selma'yı Hayri İrdal'dan kıskanır ve onları devamlı takip eder. Tıpkı Nuran'ın kocası Fahir gibi Cemal Bey de karısıyla boşandıktan sonra onun farkına varır ve eski karısını ancak onu seven başka bir erkeğin varlığı karşısında kıskanır.

Güzelliğiyle ön plana çıkan Nevzat Hanım her ne kadar kocası öldükten sonra bile ona sadakatini yitirmese de, aslında o eşinin sağlığında ilişkilerinin yürümediğini görmüş ve kcasından boşanma talebinde bulunmuştur. Fakat eşinin “Etraf, arkadaşlarım ne der? Beni herkese rezil mi etmek istiyorsun?” diyerek kesinlikle reddettiği bu teklifine kulak asmamış ve bu hal Nevzat Hanımın eşinin ölüçüne kadar, yani üç yıl sürmüştür. ⁵¹⁹Erkeğin sosyal baskıyı daha çok üzerinde hissediyor olması dikkat çekici gibi görünse de aslında bu durum adamın şahsiyetiyle, kendi ayakları üzerinde duramayan bir adam olmasıyla alakalıdır.

Romanda adı geçen Nermin Hanım ise canayakın, konuşkan ve gayet serbest bir kadındır. O, bu serbestliği modernlik adı altında gerekli bir vaziyetmiş gibi sunar. Üç kere boşanıp eşlerinden dostça ayrılmış ve tekrar evlenmiş bir kadın olan Nermin Hanım, evliliğin arkadaşlık üzerine kurulu bir müessese olduğu düşüncesindedir. ⁵²⁰

2. Sorumlu ya da sorumsuz tutumlar sergileyen evli kadın ve erkekler:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarındaki kadın ve erkeklerin evli olduklarının bilinci içinde bulunup, birbirine karşı sorumluluk hissi içinde olduğu görülür. Kimi zaman ise, evli bir kadın ya da erkeğin kendisinden beklenen tutumu göstermeyerek sorumsuzca davranışlar içine girdiği de görülür. Ele alacağımız örneklerde kişilerin tavırları, aile içinde üslendikleri karı-koca rollerine göre değerlendirilecektir.

⁵¹⁸ SAE, 107

⁵¹⁹ SAE, 353-354

⁵²⁰ SAE, 184

Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Yaz Yağmuru isimli hikayede, Sabri'nin Seher isminde bir kadınla evli olduğu ve karısının çocuklarıyla tatile çıkmasını fırsat bilerek evde kendisini çalışmalarına verdiği anlatılır. Fakat yağmurdan kaçarak Sabri'nin evinin bahçesine sığınan genç ve esrarengiz bir kadın, Sabri'nin tüm planlarını değiştirecek ve günlerce aklını meşgul edecektir. Bu durum, evli bir erkek olmanın bilincine varabildiği ölçüde Sabri'yi rahatsız eder.

Evine gelen genç ve güzel kadının rahat davranışları karşısında şaşırın Sabri, karısının ve çocuklarının resmini bu kadının elinde görünce birden bir tedirginlik hisseder, “sanki evi, saadeti, her şeyi başkasının tasarrufunda imişçesine titrer”. Bu tedirginliği Sabri bir “zaaf” olarak değerlendirir. Sabri, bu psikolojinin devamı olarak karısını sahiplenme ve savunma ihtiyacı duyar. Kadın, Sabri'nin kızının çok güzel olduğunu söyleyince o, “Karım da güzeldir, karımı güzel bulmuyor musunuz?” diye ısrar eder ve sonra her ikisi de bu duruma gülmeye başlar.⁵²¹Sabri, mahremiyeti olarak gördüğü ve sahiplendiği ailesini tüm yabancılara karşı kendince koruma çabası içindedir.

Fakat Sabri bu genç kadını tanıdikça tutumunu değiştirmeye ve ondan etkilenmeye, ardından da her duruşunu inceden inceye tetkik ettiği bu kadınla kendi karısı Seher'i karşılaştırmaya başlar; “Hiçbir zaman Seher'i bu kadar yakınında fakat yolun tam dönemecinde, gözleri üzerinde, içten dargın görmemiş”tir.⁵²²Sabri tüm bu düşüncelerine bir son vermek ister gibi kendine “Ne oluyorsun sanki? Neredeyse yeni şarkıların şairlerine döneceğim.” diyerek içerler. Bu andan itibaren Sabri, evli bir erkek olarak sergilemesi gereken sorumluluk ile bu esrarengiz kadına duyduğu ilgi ve yakınlık hissi karşısında kendi içinde devamlı mücadele eder. Kısa bir zaman içinde gerçekleşen bu iki evli insan arasındaki yakınlaşma, onların evli birer insan olarak bir süreliğine de olsa sorumluluklarını unuttuğunu gösterir. Kadın, “Evliyim ama kocama karşı mesul değilim.”⁵²³diyerek sorumluluğunu daha baştan üzerinden atmış, Sabri ise garip bir suçluluk duygusu içinde olmasına rağmen hissiliğinin peşinden gitmiştir.

⁵²¹ Hk, 14-15

⁵²² Hk, 19

⁵²³ Hk, 19

Sabri kadınla beraber iskeleye ineceği sırada karısı Seher'den bir mektup geldiğini görür, fakat mektuba öylesine bir göz atıp her şeyin yolunda olduğunu anlar anlamaz mektubu bırakır ve dışarı çıkar, zira genç kadın bahçede kendisini bekliyordur. Sabri'nin evliliğini ve aile hayatını simgeleyen ve ikisinin arasına giren "sanki bir üçüncü şahıs" olan "ev"den ⁵²⁴kurtuldukları için Sabri ve genç kadın artık daha serbesttir. Kadın, Sabri'nin koluna girer. Fakat, çocuklarının eğitimine önem gösteren bir anne ve aynı zamanda sorumluluk sahibi bir eşin karısının elinden çıkmış o mektubu okumadığını hatırladıkça Sabri'nin içi burkudur. ⁵²⁵Sabri içini rahatlatmak için türlü bahaneler bulsa da kendini ikna edemez; zira o, "Bir şeyi geçici bile olsa, ikincisini kabul edemeyen o biçare insanlardan"dır. Onu biçare yapan ise türlü duygu ve düşüncelerin içinde "daima parça parça yaşaması"dır. ⁵²⁶Şimdi de aklındaki karısı ile kolundaki genç ve güzel kadın arasında bocalamakta olan Sabri, evli bir erkek olarak bu yaptığını bir türlü affedemez ama yine de tutumunu değiştirmez.

Evlilik hayatının monotonluğundan böyle bir gönül macerasıyla sıyrılmak istese de Sabri, sorumluluklarının yükünden kurtulup, kendini bir aşkın başlangıcını ifade eden duyguları tam bırakamaz.

Tekrar o büyülü eşiğin önünde idi. Ne kadar gülünç olursa olsun yıllardır bir aşkın başlangıcı denen mucizeli şeyi yaşamamıştı. Ne çare ki kendisini bir türlü duygularına teslim edemiyordu. Acayip bir iktidarsızlık içinde bir anafora tutulmuş gibi olduğu yerde dönüyordu. ⁵²⁷

Sabri'yle kısa zamanda yakınlaşan ve ona çocukluğunun tüm anılarını anlatan kadın, tıpkı beklenmedik gelişiyse Sabri'nin hayatına girdiği gibi, yine aynı şekilde onun hayatından çıkar. Sabri bir daha ne zaman görüşeceklerini sorduğunda kadın, "Gidiyorum..." "Bir koca, nolsa kocadır, bir iki güne kadar aile saadetimi kurtarmaya gidiyorum." ⁵²⁸diyerek aslında Sabri'ye veda eder. Sabri bu kadının

⁵²⁴ Hk, 39

⁵²⁵ Hk,46

⁵²⁶ (47-48

⁵²⁷ Hk, 49

⁵²⁸ Hk, 76

hayatından çıkmasıyla, kendi kurulu hayatına daha da bir sarılmak ister gibi, bir an önce gidip karısını ve çocuklarını almaya, eve onlarla beraber dönmeye karar verir. Sabri'nin bu kararını belirleyen, genç kadının tavrı olmuştur. Onun aile saadeti için - sorumsuz bile olsa- eşi karşısındaki yapıcı tutumuna şahit olan Sabri, kadının gidişiyle içinde hissettiği burukluğu gidermek ve sorumluluk sahibi bir koca olarak eşiğinden döndüğü bu aşk macerasını kamufle etmek için bir an önce karısının ve çocuklarının yanında olmak ister.

Rüyalar isimli hikayede de evli ve karısına karşı sorumluluk hissiyle dolu olan Cemil'le karşılaşırız. Rüyalarında ilkin belli belirsiz nesnelere görmeye başlayan Cemil, zamanla beliren figürlerin ardından bir kız çocuğu, daha sonra da ağlayan bir genç kız görür. Yüzünü hiç görmediği bu esrarengiz genç kızla kafasını meşgul eden Cemil, evli ve çocuk sahibi bir adam olarak bu tür bir rüya görmekten ve bu rüyanın devamını merak içinde bekliyor olmaktan rahatsızlık duyar:

“İki hayatım var. Birincisi kadar ikincisine de bağıyım! Korkunç... Korkunç...” Namuslu adam olarak bu ikinci hayattan karısına bahsetmesi lazımdı. Rüyalarında olsa bile başka bir kadınla ilgiliydi. “Rüyada imiş ne çıkar? Uyku hayatın yarısı olduktan sonra...”⁵²⁹

Cemil rüyalarında ve gayri iradî bile olsa, hayatında başka bir kadının olmasını bir ahlak meselesi olarak görür ve durumu karısına açıklama kararı alır. Fakat kendisine de gülünç gelen bu karar içinde bocalayan Cemil, kendi kendine kızar, günlerini “şüphe ve azap” içinde geçirir. Karısını, kızına kahvaltı yaptırırken gören Cemil bu tablonun sanat yapıtı olarak gülünç olabileceğini ve fakat bu manzaranın “sanatın dışında güzel şeyler” de gösterdiğini düşünür, ama yine de böyle mutlu bir aile ortamında bütünüyle rahat ve huzurlu olamaz. Bir yandan rüyalarında ağlarken gördüğü genç kız için hissettiği azap, diğer yandan ailesine ve karısına olan sorumluluğu, hayatını güçleştirir.

Yaz Yağmuru hikayesindeki Sabri de hayatına birden giren esrarengiz genç kadınla ilgilenip, günlerini onu düşünerek geçirir. Merakla beraber kadına hissettiği

⁵²⁹ Hk, 116

duygusal yakınlık ve kadının gelmesiyle beraber duyduğu sevinç, evli ve çoluk çocuk sahibi olan Sabri'de, Cemil'deki kadar ciddi bir sorumluluk hissi uyandırmaz. Sabri bir ara karısının mektubunu okumadığını hatırladığında vicdanî bir rahatsızlık hissetse de bu, ciddi bir boyutta değildir. Cemil ise rüyalarındaki kadınla ilgilenmeyi ahlakî bir problem olarak görür ve bundan karısına bahsetmeyi bile düşünür.

Acı Bademdeki Köşk hikayesine konu olan, anlatıcının annesinin dayısı ve onun variyetli eşinin evliliği de Tanpınar'ın eserleri içinde bambaşka bir örnek teşkil eder. Terakkiye inanan ve ona hizmet etmek için tüm çocuk tabiatıyla himmetini mevcut eşyanın ıslahına adayan dayının; dilinden anlayan, her seferinde sükuta uğrayan ıslahın zararını sabırla ödeyen ve zararı büyümeden aldığı önlemlerde kapatan bir karısı vardır. Nitekim yenge hanım, dayının ıslahıyla bir muammaya dönen “gusülhanenin acayip huyunu akliselimi ile tashih etmiş”⁵³⁰ ve gusülhanenin hemen yanı başına suların ısıtılacağı bir odacık yaptırarak bu son derecede müthiş ıslahı ancak en kadim usulle bir yola koymuştur.

At arabasının ıslahında ise işin içinden çıkamayan dayı, atları arabaya tekrar takmayı düşününce, karısının “İyi ama beyciğim, o zaman canım atlı arabanın ne kabahati vardı?” sorusu karşısında parlamaya hazır olan dayı, yenge hanıma “üç gün evvel imzalattığı iki yüz altınlık senedin hatırasıyla derhal yumuşar”⁵³¹ Maddi dayanağı karısı olmasına rağmen, ona türlü zahmetler verip sitem etmekten kendini alamayan dayı “Kadın kafası neyi anlar ki” diye bağırmaktan ve alınganlıklarını sürdürmekten de geri durmaz. Fakat yenge hanım daima ihtiyatlı davranıp kocasını teskin etmeyi ve her zaman için önlemlerini almayı bilir. Nitekim yenge, arabanın ıslahı için arabadan çıkarılıp satmaya gönderilen Derviş'i sattırmamış, kendisini dinlemediği için karısına kızan eşi karşısında ise “Siz de bilirsiniz ki beyciğim bir kadının vazifesi ihtiyatlı olmaktır.” cevabını vererek, dayı beyin bir terakki macerasını daha zararsız ziyansız atlatmaya muvaffak olmuştur.⁵³² Mahur Beste romanında karşımıza çıkan İsmail Molla'nın eşine karşı hissettiği sorumluluk ve bunu tam olarak yerine getirememenin verdiği vicdan azabı farklı bir şekilde tezahür

⁵³⁰ Hk, 104

⁵³¹ Hk, 106

⁵³² Hk, 107

eder. İsmail Molla, merkezin kendisini Hicaz'a sürmesinden sonra, karısının hastalığına rağmen tek satır yazıp tayinini istemez. Gururunun kendisine engel olmasından rahatsızlık duyan Molla "karım ölüyor da bir satırlık bir şey yazıp bu memleketten kurtulmaya elim gitmiyor" diye kendisine kızar.⁵³³Nitekim, İsmail Molla'daki bu azap ve üzüntü karısının ölümüyle daha da fazlalaşır. Karısına sağlığında hiçbir bağlılık emaresi göstermeyen bu adam, karısı ölünce onu gömdüğü Hicaz topraklarından çok zor ayrılır.

Aynı romanda adı geçen Sabri Hocanın babası ise, Molla'nunki gibi geç kalmış bile olsa karısına karşı hiçbir vicdanî rahatsızlık hissetmez.

(Sabri Hocanın) babası evlendikten üç ay sonra Giresun'dan ayrılmış ve bir daha geri dönmeyi aklına getirmemişti. Üstelik giderken karısına beş on para bir şey bırakmayı, hatta haber vermeyi bile unutmuştu. İki yıl sonra karısının boş kağıdı gelmişti. Sabri'nin babası, çocuğunu yakında yanına aldıracağını da yakında yazıyordu. Fakat yıllar geçmiş, bu vaadini yerine getirmemiş, unutmuştu. Mahkeme ilâmıyla kesilen nafaka da unutulmuş, kâh gönderilmemiş, kâh arada kaybolmuştu.⁵³⁴

Bu sorumsuzluk, hem karısının hem de oğlu Sabri'nin zorlu bir hayat geçirmesine sebep olur. Kadın tekrar evlenip üst üste çocuk doğurarak koşturmanın ve onca işin içinde Sabri'yi ihmal etmiş, ömrü boyunca sefalet içinde yaşamıştır. Yıllar sonra Adana'ya yolu düşen Sabri Hoca ise kendisini tanıtmadan baba evine konuk olduğunda, onun "adeta küçük bir hükümdar saltanatıyla" yaşadığını görmüş, babasının "otuz sene önce doğmuş olanı [oğlunu] hiç hatırlamadan, iki hafta önce ölen için ağlayan bu adama bir nevî şaşkınlıkla" bakar⁵³⁵, anne ve babasının şartlarını mukayese eden Sabri Hocanın içi bir daha sızlamıştır.

Tanpınar'ın romanlarında kimi zaman karşılaştığımız bazı kocalar ise evine ve eşine gösterdiği sorumluluğu zorunlu bir mecburiyet olarak algılar ve çoğu, tutumlarında yüzeysel hareket edip yine bildiğini okur. Bunlardan biri de, Mahur

⁵³³ MB, 44

⁵³⁴ MB, 87

⁵³⁵ MB, 93

Beste romanında uzunca üzerinde durulan Nerkiş Ayme'yi himaye eden adamdır. Bu adam "karısının aşırı kıskançlığı yüzünden evinde göz açamayan, hatta yıllarca genç bir cariye yüzü görmeden yaşayan bir damat paşa"dır.

Fakat karısını gerçekten seven kocalar ise karılarını üzmemek için bazı sıkıntılara katlanmaktan geri durmaz. Ata Molla'nın damadı olan Halit Bey, karısıyla beraber kayınpederinin evinden taşındığında, karısının kızaran gözlerini görünce "boşuna ağlıyorsun, demişti; babanla çok geçmez barışırsız, hem de görürsün nasıl! Can ciğer olacağız. Sen rahatına bak." demiş ve Molla Beye kendisini affettirmenin bir çaresini aramaya başlamıştı. Zira, "Çok sevdiği karısının babasıyla dargın kalmak (Halit Beyin) gücüne gidiyordu."⁵³⁶Severek evlendiği karısına sorumsuzca davranan eşler de vardır. Sahnenin Dışındakiler'de Muhtar, hayatında yeni bir başlangıç yapmak için büyük bir umutla Sabiha'yla evlenmiş, fakat umduğunu bulamayınca karakterindeki sorumsuzluğu evliliğinde de devam ettirmiştir. Karısını ve kendini tanıyan insanların içinde Rus kadınlarıyla düşüp kalkmaktan çekinmez.⁵³⁷Muhtar'dan taşan kötülük ruhu, garip ve büyüleyici tesiri kadınları kendisine bağlamıştır.⁵³⁸Fakat ondaki bu ruh Sabiha'yı korkutmakta, sorumluluktan ziyade zorunluluk sebebiyle Muhtar'a karşı gelmekten ve ondan ayrılmaktan çekinmemektedir.

Sabiha'nın babası da zevk ve sefaya düşkünlüğü sebebiyle karısı ve kızını ihmal etmenin yanında, karısının variyetini de sömürmekte, üstelik ona hiçbir zaman gerçekleştirmeyeceği vaatlerde bulunmaktadır. Eline para geçtiği anda ise hemen Beyoğlu'na gitmekte ve günlerce eve uğramamaktadır.⁵³⁹Süleyman Beyin sorumsuzluğu duyanları dahi üzecek boyuttadır. Zira Cemal, "Süleyman Beyin karısının servetini tekrar ele geçirdiği zaman yapacaklarını anlatica için burkulmuştu." der.⁵⁴⁰Süleyman Bey, diğerlerinin yaptığı gibi karısının ölümünden sonra da hiçbir vicdan azabı duymaz, bilakis bunu fırsat bilip soluğu Beyoğlu'nda alır.

⁵³⁶ MB, 129

⁵³⁷ SD, 266

⁵³⁸ SD, 265

⁵³⁹ SD, 71,127

⁵⁴⁰ SD, 68

Huzur romanında Nuran'dan ayrılan Fahir her ne kadar evliyken karısının kıymetini anlamasa da, ayrıldıktan sonra eski karısına hayranlıkla bakar:

Bu ne boşandığı ayların bikkınlığı içinde gördüğü Nuran'dı, ne de on senenin arkasından beyaz bir hayal gibi görünen nişanlıydı. On sene yanında yaşadığı halde farkına varmadığı kadındı.⁵⁴¹

Bir "ruh tembeli" olarak gördüğü karısını özgüven sahibi bir kadın olarak görmesi, yılların verdiği bir ünsiyetin dışına çıkarak Nuran'a bambaşka bir gözle bakması, Fahir'in Nuran'ın içinde var olan, fakat kendisinin göremediği cevheri farketmesini sağlar.

Huzur'da mutsuz bir evlilik yapan Suat da evliliğindeki başarısızlığın kendisinden kaynaklandığını bilir ve bunu kendisinde sorumluluk hissini olmamasıyla bağdaştırır:

Düşünmüyorlar ki ben mesuliyet hissiyle doğmuş değilim insan ya öyle doğar, yahut doğmaz. Bende bu yok. Karım bunu ilk haftalarda anladı; fakat yine söylüyor, hatırlatıyor. Belki de bir mucize bekliyor.⁵⁴²

Suat bu sözleriyle değişmeyi, dolayısıyla da evliliğindeki aksaklıkları gidermeyi düşünmediğini ifade eder.

Aydaki Kadın romanında ise, tıpkı Mahur Beste romanında adı geçen Nerkiş Ayşe'nin hâmisî damat paşa gibi karısına zorunluluktan dolayı göstermelik bir sorumluluk sergileyen bir adamdan bahsedilir. Bu adam göre, karısı duyup bilmediği sürece her şeyi yapmak "mübah"tır. Bu tür bir mesuliyete sahip olmasını ise adam, karısına olan "hürmet"ine bağlar. Tanpınar bu adam için "Karısından başka hiçbir mesuliyeti yoktu. Karısı hayatının tavanıydı." yakıştırmasını yapar.⁵⁴³ Serbest bir aile içinde yetiştiği her halinden belli olan Şifa ise, anne ve babasının evli bir çift olarak

⁵⁴¹ H, 119

⁵⁴² H, 344

⁵⁴³ AK, 145

birbirine karşı nasıl hiçbir sorumluluk taşımadığını, diğer bir tabirle herkesin kendi hayatını yaşadığını şöyle ifade eder:

Babamı arasanız annemin bulunmadığı taraflarda, bilhassa orta yaşlı sarışınlar tarafında arayın. Hatta biraz kuytu yerlerde... Zavallı anneciğim, böyle yerlerde kendini her abur cubur ile teselli eder...⁵⁴⁴

Modern aile yapısında daha önce bahsettiğimiz gizli tutulan kaçamaklar bile aşıkârlaşmış (ve bu şekilde meşrulaşmış), dolayısıyla da aile içindeki ahlakî yozlaşma artık daha da fazlalaşmıştır. Nitekim Sevim'in babası kızının gayrimeşru ilişkisini tasvip edemediği için onu evlatlıktan reddetmiştir. "Ben ki karımdan bir şüphe üzerine ayrıldım."⁵⁴⁵ diyen Naşit Bey, Nurettin Beyin karısının, kocasıyla Sevim arasındaki gayri meşru ilişkiyi kabullenişine hayret eder. Zira bu kadın Sevim'in varlığından haberdar olmasına rağmen bu duruma rıza göstermiştir, hatta eşyle hâlâ konuşmaktadır da. Naşit Bey, "İnsan nelere razı oluyor!" diyerek hayretini dile getirir.⁵⁴⁶

Tanpınar'ın romanlarında karşılaştığımız eğlenceye düşkün ve serbest yaşamayı seven tüm Süleyman'lar gibi, Selim'in kardeşi Süleyman da zevk e sefaya düşkün, bu sebeple hem kendi hayatını hem de ailesinin hayatını mahveden bir adamdır:

Süleyman iki çocuğuyla, hastalıklı karısı ve daima bütün bir kabileyile başına yıkılan acayip sevgilileriyle her an sıkıntı içindeydi. "Süleyman kendi hayatını eliyle yıkanlardan... Evvela kumar, sonra alkol ve kadın..." Asıl acıdığı şey kardeşinin istidadıydı. İlk gençliğinde yazdığı birkaç hikaye Selim'i adeta büyülemişti.⁵⁴⁷ Selim'i üzen, kardeşinin sorumsuzluğuna maruz kalarak hayatları kendilerine zehir olan eş ve çocuklardan ziyade bizzat olayların faili olan kardeşi Süleyman'ın durumudur.

⁵⁴⁴ AK, 151

⁵⁴⁵ AK, 36

⁵⁴⁶ AK, 36

⁵⁴⁷ AK, 18

Tanpınar'ın verdiği birçok örnekte de görüldüğü gibi⁵⁴⁸ biz ancak olayların failleri, onların hayatları ve bu hayattan bizzat kendilerinin nasıl etkilendikleri hakkında bilgi edinebiliriz. Bu durumdan etkilenen diğer şahsiyetlerin (anne ve çocuk) hayatları, his ve düşünceleri çoğu zaman ikinci planda kalır. Bu sebeple de biz eserlerdeki kadınların hemen hepsi hakkındaki bilgiyi romandaki başka şahsiyetlerin ağzından (ikinci elden) ya da durumlara bakarak bir çıkarımda bulunmak suretiyle elde ederiz. Bunun sebebi anlatıcı-kahramanın (başkahramanın) erkek olmasıdır. Yalnız Sabri Hocanın çocuk olarak anne ve babasının münasebetinden nasıl etkilendiği üzerinde durulur. Bu da, anlatıcının Sabri Hoca olmasından kaynaklanır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün başkahramanı Hayri İrdal iki evlilik yapmış ve bunların dışında Selma Hanıma âşık olarak yaşamıştır. Bankada müdürü olan Cemal Beyin karısına duyduğu sevgi, sanki Cemal Beyin hediye ettiği elbiseyle beraber kendisine geçmiştir:

(Elbiseyi) Üzerime giydiğimin haftasında sıkı Müslüman terbiyeme, üç çocuk babası olmama, Pakize gibi her cihetle bana üstün bir kadının kocası bulunmama rağmen Selma Hanımefendiye delicesine âşık oldum. Bankadan ayrıldım, seneler geçti, bu elbise üstümde lime lime oldu. Fakat bu sevgi yakamı bırakmadı.⁵⁴⁹

⁵⁴⁸ Evin Sahibi Hikayesinin anlatıcı kahramanı; Mahur Beste'de Behçet Beyin Atiye Hanımdan daha fazla yer alması ve aynı karakterin diğer romanlarda da karşımıza çıkması; Sahnenin Dışındakiler romanında, Cemal'in his, hareket ve düşüncelerine reel manada daha fazla yer verilmesi ile Sabiha'nın gölgede kalması, Sabiha'nın babasının hayat tarzından ise Sündüz Hanımın nasıl etkilendiğinin arka plana itilmesi; Huzur romanında Nuran'ın her halükarda hislerini içinde saklayan ve susan bir karakter olarak karşımıza çıkması, Suat'ın sorumsuzluklarından karısı ve çocuklarının nasıl etkilendiğinin ancak kısa bir iki cümleyle ikinci, üçüncü şahısların aktarımıyla haberdar edilmesi; Aydaki Kadın'da ise anlatıcı Selim olduğu için Leyla'nın his ve düşüncelerinin ikinci planda kalması (örneğin ilk kocası Asım'ı ziyarete gittiğinde Leyla'nın nasıl yıkıldığını ve kendini nasıl topladığını bizzat Selim'in ağzından ve onun müşahede ettiği ölçüde anlatması gibi); Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise eserin kurgusu gereği kadınların çoğunun silik ve tekdüze kişiler olması, hiçbirinin his ve görüşleri üzerine (en azından Atiye, Sabiha, Nuran, Leyla gibi kadınlarda olduğu kadarıyla bile) durulmaması dikkat çeker. Hayri İrdal'ın uzun uzun anlattığı Pakize'yi (yine kendisine biçilen rol gereği) sadece hareket ve tutumlarıyla tanırız. Hikaye ve romanların birçoğunda kadınları his ve düşünce dünyalarından, olaylardan nasıl etkilendiklerinden vs. ancak olaylar içinde ve sadece davranış şekillerini müşahede ederek kestirebiliriz.

⁵⁴⁹ SAE, 16

Hayri İrdal her şeyde olduğu gibi bu âşık olma meselesinde de kendi irade ve etkinliğini silikleştirerek mesuliyetten kurtulur. Her şeyi bir takım elbiseye bağlar. Hayri İrdal, sorumluluğunu kabul ettiği durumlarda ise sorumlu bir eş ve sorumlu bir âşık gibi davranmasını bilir. Selma Hanımın hizmetçisi Ayşe ile eşliğine geldiği bir münasebetten vazgeçmesinde, ilk eşi Emine'nin, çocuklarının; Pakize'nin varlığını yanında hissetmesinin büyük etkisi olur. Yalnız Selma Hanımın varlığını yanında hissetmez, fakat o da Hayri İrdal'ın kafasındadır. Ve o, böyle bir münasebetin asla başlamayacağını, böyle kadınlarda kismetini aramaması gerektiğini böylece idrak eder.⁵⁵⁰

Fakat bir süre sonra “velinimeti” Halit Ayarcı sayesinde kazandığı itibar, Selma'yı da ayağına getirecek ve Hayri İrdal, sıkıntısını çektiği yalancı bir dünyadan kurtulmak için, her şeyi unutmak için Selma ile beraber olacaktır. Bundan sonra Hayri İrdal, artık eskisi gibi evli olmanın mesuliyetini taşımaz, zira geçen zaman zarfı içersinde karısı Pakize'nin ne kadar “şahsiyetsiz” ve “iki yüzlü” olduğunu görmüş ve ondan adeta tiksiniştir. Hayri İrdal, “Sırf Selma'ya ve Pakize'ye inat olsun diye haftalardır (Sabriye Hanımın) bana peşkeş çektiği genç kızla yatacaktım. Bu, başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı.” diyerek, Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında bahsedilen birçok erkek gibi, hovardalığı ve çapkınlığı bir unutuş ve kaçış yöntemi olarak görür.⁵⁵¹

Hayri İrdal'ın, karısı Pakize'nin yapmacıklık ve yalanlarına içerlemesi, çevresindeki Halit Ayarcı ve Doktor Ramiz Bey gibi adamlar tarafından hep engellenir ve roman boyunca, Hayri İrdal'ın karısını, ondaki cevheri anlamadığı vurgulanır. Hayri İrdal'a, “Pakize'yi bile asıl yüzü ile”tanıması için hep dışardan bir müdahale gerekecektir. Fakat sorumsuz insanların Hayri İrdal'ı sorumsuzlukla suçlamasının bir ehemmiyeti olmayacağından bu hususu hatırlatmakla yetiniyoruz.

Selma Hanım her ne kadar eşinden boşanmış ve Hayri İrdal'la yaşıyor olsa da, kocasının Nevzat Hanımı sevmiş olması ve sonunda bir cinayete kurban gitmesi, Selma Hanımın bir türlü unutamadığı ve etkisinden kurtulamadığı bir olay haline

⁵⁵⁰ SAE, 168

⁵⁵¹ SAE, 296

gelir. Sınırları bozulduğu için Selma Hanım geceleri sabaha kadar benirleyerek yatağından sıçrar.⁵⁵²

3. Evli kadınlardaki ev kadınlığı vasfı:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında ev, çoğu zaman mutluluk vadeden evlilikleri ve mutlu bir yuva kurmak isteyen eşleri simgeler.

Mahur Beste romanında umduğu gibi bir evlilik yapmayan Atiye her şeye rağmen aldığı terbiye gereğince, iyi bir eş olmaya çalışır ki bunun yolu da evini benimsemekten geçer. Nitekim Atiye sabah kalktığında kocası Behçet Beye bir fincan çay hazırlayarak yatağına götürür ve “evlenmelerinin ilk gecesindeki hırçınlığını bir tebessümle öder”.⁵⁵³Sahnenin Dışındakiler romanında ise Sabiha'nın evlilik sonrasındaki ev ortamıyla hiçbir zaman karşılaşmayız. Zaten Sabiha da evli olmasına rağmen Darülbedayi'ye yazılacak ve daha sonra da tiyatro oyuncusu olarak sahneye çıkacak, dolayısıyla da ev hanımlığı vasfını daima geri planda bırakacak bir kadındır.

Normalde kadın evle özdeşleşmiş gibidir. Huzur'da Mümtaz, Nuran'ın evine gideceği zaman epeyce heyecanlanır, zira Nuran'ın her haline şahit olan bu evin Mümtaz için ayrı bir ehemmiyeti vardır.⁵⁵⁴Mümtaz'la Nuran'ın mutlu gelecek beklentisini ev hayali süsler. Nuran bahçenin dizaynı için şekiller çizer, Mümtaz'la beraber ne tür çiçekler dizeceklerine karar verirler⁵⁵⁵, Emirgan'da geçirecekleri kışların hülyasını kurar ve iş bölümü yaparlar. Nuran “Sen sobayı yak, yemek kolay. Onan zevk alıyorum, aile mirasıdır.” diyerek evi ve ev hanımlığını benimsediğini göstermiş olur. Mümtaz yazmakta olduğu kitap için “Kitabı artık vâzih görüyorum.” dediğinde Nuran, “Ben de ceketinin düğmesinin boş yerini.” Karşılığını vererek Mümtaz'a takılır ve “Evlilik hayatıma hazırlanıyorum. İş bölümü yapmadık mı?” diyerek de kendini savunur. Emirgan'daki ev, saadetlerinin adeta mücessem bir hali olur.

⁵⁵² SAE, 263

⁵⁵³ MB, 72

⁵⁵⁴ H,258

⁵⁵⁵ H, 214

Mümtaz, Nuran'ı tanıdığı günden beri, bütün ömrünce Emirgan'da gibi hülyalar kurardı. Mümtaz, onun bu heveslerini gördükçe, evi satın almak çarelerini düşünüyordu.⁵⁵⁶

Nuran-Mümtaz münasebeti için zorlu geçen bir kış döneminin ardından, Nuran'ın Mümtaz'a bahçedeki ağaçları sorması ve hiçbirini unutmadığını hayretle gören Mümtaz'ın sevinçle beraber Nuran'a karşı biraz da taaccüp hissetmesi, kış boyu Nuran'ın tavrı karşısında Mümtaz'ın türlü şüpheler içinde yaşamış olmasındandır. Fakat Nuran'ın Emirgan'daki eve olan ilgisi onun tüm bu şüphelerinin gereksizliğini ve Nuran'ın kendisine hâlâ duyduğu sevgiyi gösterir.⁵⁵⁷

Aynı romanda adı geçen Macide'nin, evine bağlı mutlu bir ev hanımı olarak tarif edilmesi, mutlu bir yuvanın sıcaklığını ifade etmek içindir. İhsan'la Mümtaz fikrî münakaşalarda bulunurken, Macide "bir köşede, elinde yün işi, dudaklarında tebessümün balı, onları dinler, latifelere güler, hiddetlerden ürker".⁵⁵⁸

Aydaki Kadın'da Leyla da Macide gibi sessiz sakin ve huzurlu bir hayat yaşamak ister; debdebeli ve kalabalık partilere ev sahipliği yapmaktan, yapmacık hal hatır sormalardan sıkılır, "Eskiden ne iyiymiş. Beylerin, hanımların misafirlerini görmedikleri bile olurmuş." diyerek daha rahat ortamlarda bulunup böyle toplantılara ev sahipliği yapmak ister.⁵⁵⁹ Refik de ev ile saadet arasında bir bağ kurarak, Leyla'nın çocukluğunu geçirdiği evi satın almış ve bu evde karısı Leyla'yla mutlu bir hayat geçirmenin yollarını aramıştır. Leyla, Refik'in bu çabasının farkındadır:

Mesele çocukluğumuzu devam ettirmek meselesi. Hayat olduğu gibi. Bak hiçbir şey değişmedi. Bak, kendi evimizdeyiz. Önümüzden aynı su akıyor. Boğaz,

⁵⁵⁶ H, 214

⁵⁵⁷ H, 391-392

⁵⁵⁸ H, 231

⁵⁵⁹ AK,188

gece... Aynı ışıklara bakıyor, aynı ölüleri düşünüyoruz. Ne kadar güzel hayatımız var. Bir saat gibi kendi üstüne kapalı.⁵⁶⁰

Fakat Leyla, tarzlı söylediği bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi tam mutlu değildir, zira âşık olduğu Selim yerine Refik'le evlenmiştir ve Refik'in çabaları sayesinde onunla mutedil bir hayat sürdürmektedir. Zaten Leyla'nın çocukluğunu geçirdiği bu evde halen kendini bir ev kadını gibi hissedememesi, gelenleri ise ağırlamaktan sıkılması onun Refik'le evli olarak sürdürdüğü bu hayatı tam benimsememiş olmasından ve kendini gerçekten mutlu hissetmemesinden kaynaklanır.

Aynı romanda, mutlu olmadığı için evinden hoşlanmayan bir kadınla, Asım'ın genç üvey annesi ile karşılaşırız. Kadın, yaşadığı evden hoşlanmadığını açıkça ifade eder. Seksenlik bir ihtiyarla sırf parası için evlenmiş ve yirmili yaşlarında dul kalmış bu kadın için tıpkı yaşadığı hayatı gibi ev de sıkıcı gelir. Asım'a, "İnsan arkadaşlarını bu manastıra davet eder mi?" diye sorarak, yaşadığı ev hakkındaki duygularını izhar eder. Tıpkı "Kafesinde mahpus bir kuş gibi başka ufuklara kanat çırpın bir hali vardı[r]."⁵⁶¹ Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ideal bir ev kadın Hayri İrdal'ın ilk eşi Emine'dir. Eşini seven ve kocasıyla kendisine ait bir yuva kurmak için çırpınan Emine için zor şartlar hiç de problem olmaz. Abdüsselam Beyin konağında yetişmesine rağmen Emine, küçücük bir eve ve mütevazı bir hayata razı olur. Kayınpederinin eski ve küçük evi için Hayri İrdal'a "Neden beğenmiyorsun, anlamıyorum? Çok güzel kutu gibi bir ev... Görürsün cennet yaparım!.. Hele bir şu muhabbet esirliğinden kurtulalım." diyerek⁵⁶², Abdüsselam Beyin himayesinden ayrılıp kendi hayatlarını kurup yaşayacakları günlerin özlemini ifade eder. Mutlu günler yine evle bağdaştırılmıştır.

Emine gibi yuvasını benimsemiş bir ev kadını için en büyük mutluluk çocuk sahibi olmaktır. Hamilelik zamanlarında, doğacak bebeğine odaklanan Emine, sevinç ve heyecanlarını, tasa ve mutluluklarını hep evi ve ailesi üzerine inşa eder.

⁵⁶⁰ AK, 144-145

⁵⁶¹ AK, 77

⁵⁶² SAE, 71

⁵⁶³Çocukları doğduktan sonra ise, evine ve evlatlarına düşkün bir kadın olarak kişisel arzularından feragat ederek kendini hep geri planda tutar. Evinin ve çocuklarının masraflarını daha elzem görerek, eğlenceden ve süsten, gezip tozmaktan hasılı masraf olabilecek tüm tutumlardan kaçınır. Bir gece bütün tutum ve fikirlerini yenerek gitmeye razı olduğu bir eğlencede bakımlı kadınları gördüğünde ise tüm çocuk saflığıyla “Ayol bunlar insan değil melek” diyerek tüm saflığını izhar eder. ⁵⁶⁴

Eşine ve çocuklarına sahip çıkan, ailesinin saadeti için tüm olumsuz koşullarla bertaraf etmeye çalışan Emine'nin tavırları, Hayri İrdal'ın için her zaman özlemle yâd edilecek vasıflar olarak kalacaktır. Zira o, Emine gibi bir kadını bir daha asla tanıyamayacaktır.

4. Aile içindeki çocukluk devresinin etkileri:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında ön plana çıkan kadınlar bir şekilde çocukluklarındaki halleriyle de anılırlar. Daha sonra etraflıca ele alacağımız kadın kahramanların çocukluk devreleri, onların ilerideki hayatlarında derin izler bırakır. Çoğu çocuksuluklarını ileriki yaşlarında da devam ettirir ki bu, onlardaki bir cazibe unsuru olur.

Mahur Beste'nin talihsiz kadını Atiye Hanımın çocukluğundaki canlılığı ve parıltılı dünyası, mutsuz evliliğinin etkisiyle gün geçtikçe solar. Yine de Atiye, çocukluk aşkı Refik'le şımararak geçirdiği o ışıklı günlerin bitip, yerini mutsuz bir hayata bırakacağını daha o zamanlar sezer gibidir. Atiye'nin neşeyle konuşurken, parmaklarıyla söndürdüğü mum ışığının yok olup gitmesi gibi sesinin de birdenbire sönmesini yazar bu şekilde yorumlar.

Ne olmuştu? Yoksa kendisini bu kadar sevdiren ve eğlendiren şeylerden yarın sabaha veya daha uzak zamana hiçbir şey kalmayacağını; parmaklarını kurduğu hilyanın, bütün hülyalarımız gibi, zamanla küçük, manasız ve kırık şeyler olacağını bu küçük, bu tecrübesiz ruh birdenbire anlamış mıydı?

⁵⁶³ SAE, 74

⁵⁶⁴ SAE, 114

Bunu bilmiyordu, fakat hepsini birden yakalayıp “yeter artık” diye kırıp pencereden attığını çok iyi biliyordu.⁵⁶⁵

Çocukluktan gelen etkinin en etraflı şekilde anlatıldığı roman ise Sahnenin Dışındakiler’dir. Sabiha’nın haşarı, hareketli, yasaklara karşı gelmesi ve devrinin kız çocuklarından farklı olarak tıpkı bir erkek çocuğu gibi davranması⁵⁶⁶, onun ileriki hayatında da etkili olur. Sabiha, tıpkı çocukluğundaki gibi hareketli, yasaklara karşı cesaretli ve hemcinslerinden farklı bir hayat yaşar. Sahneye çıkan ilk tiyatrocu kadın olma teşebbüsü de onun kökleri çocukluğuna dayanan kişiliğinin bir sonucudur.

Sabiha, çocukluğunda yaşadıklarının derin etkisini olgun bir kadın olduğunda da hisseder. Annesi ile babsı sürekli kavga eder, bu yüzden de mutsuz bir çocukluk geçiren Sabiha’nın mutsuz hayatında bu dönemin etkisi büyüktür. “Ben çocukluğumu sevmiyorum, Cemal!... Sevsem her şeye tahammül edebilirdim. Fakat o zamanlar da hiç sevmezdim.”⁵⁶⁷ diyen Sabiha’nın evliliği, bir kaçış olarak gördüğü ve Muhtar’la evlendiği görülür.

Sabiha’nın Cemal’i en fazla etkileyen yönü çocuksuluğudur:

Bu hal, ister bilerek, ister bilmeyerek yapsın, onun konuşmasına, duruşlarına, bahar başlangıçlarının –tıpkı henüz kat’i şeklini almamış, sağlam, katıksız bir dünya görüşünün malı olmamış bir yığın heves ve fantaziyle dolu bazı sanat eserleri gibi;-sıtmalı lezzetini yapan çok tatlı bir tereddüt, bir yarı yolda kalma hissini katıyordu. Hatta daha ileri gidip diyebilirim ki bu erken uyanışta devam edip giden bu çocukluk, esas zemini yapıyordu.⁵⁶⁸

Zaten Cemal, anılarından ve anılarındaki Sabiha’nın hallerinden bahsetmeyi roman boyunca sürdürür. Sabiha’nın çocukluk günlerini anımsatan tüm tavırları Cemal’de derin bir şefkat ve sevgi hissi doğurur.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ (s.118

⁵⁶⁶ SD, 29

⁵⁶⁷ SD, 330

⁵⁶⁸ (s. 54-55

⁵⁶⁹ s. 306, 330

Huzur romanının etkin kadın kahramanı Nuranın çocukluğuna da Sahnenin Dışındakiler’de rastlarız. Bahçede oynayan Nuran, Cemal’in dikkatini çeker; hatta “[Nuran] O kadar hoşuma gitmişti ki bir şeye dikkat edemedim.” der ve Nuran’ın daha o çocukluk halindeyken bile insanı etkileyen kumral başından güzel boynundan detaylıca bahseder. ⁵⁷⁰Tıpkı Cemal gibi Nuran da Cemal’i sevmiştir ve devamlı “O karışık saçlı bey bir daha gelmeyecek mi bize?” diye sormaktadır. ⁵⁷¹Görüldüğü gibi ayrı romanların başkahramanları bile birbirinin çekim alanına –çocukluk devrasında dahi olsa- girebilmektedir.

Nuran’ın Mevlevi kültürü içinde yetiştiğine ilkin Sahnenin Dışındakiler romanında tanık oluruz. Nuran, Mevlevilerin dönmeyi öğrendiği çivili tahtaya çıplak ayağını koymuş halde dönmeyi öğrenmekte, babası ve dayısı Tavfik Beyle Mevlevi ayinlerine gitmektedir. Nuran bu kültüre daha çocuk yaşında, kadından Mevlevi (semazen) olmayacağını bilecek kadar vakıftır. ⁵⁷²

E. Evliliğe Bakış:

Tanpınar’ın hikaye ve romanlarındaki kahramanlar, konumlarına, kişiliklerine ve devirlerine göre evlilik hakkında farklı farklı fikirlere sahiptir. Bu sebeple, kahramanların düşüncelerinden yola çıkarak yazarın görüşünü tespit etmek güç görünmektedir.

Genç, güzel ve yetenekli bir tiyatrocu olan Zeynep’in anlatıldığı Tren Yolculuğu hikayesinde, yuva kurmak gıpta edilen bir saadettir. Yollarda gidip gelirken görülen “İnsana huzur vaat eden küçük ev lambaları” Zeynepi de celbeder. Holywood rüyasından uyanan Zeynep için küçük bir Anadolu köyünde evlenip yuva kurmak gerçek bir kurtuluş olacaktır⁵⁷³.

Yaz Gecesi hikayesinde iki kız kardeşin karşısında oturan ellilik bekar misafir küçüğünü evlilik ve bekarlık hakkında düşünmeye sevk eder. Onun için bekar erkek, “manasını çözemediği kelimelerden biri”dir⁵⁷⁴. Ona göre bekar insan

⁵⁷⁰ (s.167-168

⁵⁷¹ SD, 282

⁵⁷² (s.168

⁵⁷³ Hk, s.145

⁵⁷⁴ (s. 153

hayatın dışında kalıyor demektir⁵⁷⁵. Kendini eşine ve çocuklarına vakfetmiş ve saadeti bunda bulmuş bir kadın için bekarlığı ve bekar geçirilmiş bir hayatı anlamak güçtür.

Erkekler üzerine de düşünen bu kadın, erkekleri çocukken merak ettiğini ama onları ancak evlendikten sonra ve daima kocasını kıstas alarak tanıdığını ifade eder. Ona göre, “bir koca [diğer erkekleri tanımada]daima bir ölçüdür”⁵⁷⁶.

Mahur Beste romanı kahramanlarından olan Nuri Beyin evlenmesi konusunda ileri sürülen düşünceler ve benzetmeler fertlerin evliliğe bakışını ortaya koyar. Nuri Beyi, hayatının mistik safhasında gören Soloskiye göre onun evlenmemesi, bunu yerine Allah’ı tercih etmesi gerekir. Gayrimüslimlerin mistisizmde beşeriyetten uzaklaşmak asıl olduğundan Soloski bu tür bir götüş ileri sürer. Agop ise saadetin evlilikte olduğu konusunda Soloski’yle çekişir. Nuri Bey, bunlardan kurtulmak için en iyisinin evlenmek olduğunu düşünse de aslında onun da bu konuda tereddütleri vardır. Agop’un yumruğunu Nuri beyin yüzüne doğru tutup, “Evladım, saadetin Agop’un avucu içindedir, istersen yarın cebine koyayım.” demesi yüzünden Nuri, “evlilik saadetini, uzun uzun insanı tam burnunun ucundan ısıran bir arı halinde gör[ür].”⁵⁷⁷.

Sahnenin Dışındakiler’de Sabiha ileride evleneceği erkeği çok merak ettiğini, hatta ondan korktuğunu söyler; zira bu adam onun “talih”i olacaktır. Sabiha “İnsan talihinden hiç korkmaz mı?” diyerek, eşin ve evliliğin insanın kaderini şekillendirmedeki etkisini ifade eder.⁵⁷⁸ Sabiha’nın eşi Muhtar için evlilik, doyumsuzluk hissiyle daima aşırılık yapmış, uçlarda yaşamış bir insan olan kendisini düzelterek bir umut kapısıdır. Fakat Sabiha umduğu gibi çıkmaz kendi ruh derinliklerinde bir arayışı ve mücadelesi olan bir insandır ki Muhtar onu bu haaliyle “hasta” bir insan olarak görür⁵⁷⁹.

⁵⁷⁵ (s.154

⁵⁷⁶ Hk, 152

⁵⁷⁷ SAE, 158-159

⁵⁷⁸ SD, 120

⁵⁷⁹ SD, 318

İşveli ve aynı zamanda çöpçatan bir dul olan Sakine Hanım için ise birilerini eşleştirip evlendirmek o kişilere yapılmış bir iyiliktir⁵⁸⁰.

Tanpınar, Kudret Beyin koca burnuyla bir olan münasebetini, “iki karı koca gibi, çekişe çekişe bile olsa daima beraber yaşama”sına benzetir. Bu durumda Tanpınar’a göre, birbirine tahammül etmek ve sürekli çekişmek bir evliliğin karakteristik özelliklerindedir.

Huzur romanının kadın kahramanı Nuran ise zevk-eğlence hayatının bir parçası olmaktan korkar, evliliği çevresindeki erkeklerden ve gayrimeşru ilişkilerden korunacağı bir kalkan olarak görür⁵⁸¹Tıpkı kendisi gibi bir arayış içinde olan Muhtar misali Suat da hayatın anlamını sorgularken bir ana olsun evlilikten medet umar, ama o da umduğunu bulamaz.⁵⁸²

Aydaki Kadın romanında evlilik üzerine fikir beyan eden kişi Sevim’in hal ve gidişatını beğenmeyip onu evlatlıktan reddeden Naşit Beydir. Tıpkı Sabiha gibi o da evliliği talihle özdeşleştirir.

Talih... Herkes hayata koltuğunun altında gizli bir torbayla gelir. Benimkinde iyi şeyler vardı. Güzel bir kadın, latif çocuklar. Ne çare ki torba delikmiş. Hepsi bitti.⁵⁸³Naşit Bey güzel bir eşe ve çocuklara sahip olmayı talihlilik sayar. Bir ailenin dağılması ise, ki bu karısından ayrılması, oğlunun intihar etmesi ve Sevim’i evlatlıktan reddededişisi olarak tezahür eder, talihin yok olması anlamına gelir.

Selim ise yarım kalmış romanına, masadaki müsveddelere bakarak dağınık ve sorumsuzca yaşadığının ayrımına bir kez daha varır ve “Evliliğin güzel tarafı ferdî hayatla hesabı bir çırpıda görmesi”, yani insanı disipline etmesi, diye düşünür. Bu sebeple evlilik, ona göre tavsiyeye şayan bir girişimdir⁵⁸⁴.

⁵⁸⁰ SD, 112

⁵⁸¹ H, 385

⁵⁸² H, 353

⁵⁸³ AK, 37

⁵⁸⁴ AK, 30

Saatleri Ayarlama Enstitüsü kahramanı Hayri İrdal ilk cürmü, tıpkı ilk evlilik gibi insanda mutlak bir pişmanlık hissi uyandıran bir girişim olarak görür.⁵⁸⁵ Hayri İrdal'ın, evlenmekle cürüm arasında kurduğu bu ilişki, aslında onun kendi tecrübelerine ters düşmektedir; zira İrdal, ilk eşi Emine'yi, onun saflığını ve fedakârlıklarını unutamaz. Buna göre, İrdal bu cümleyi, kendi tecrübesinin dışında genel geçer bir kaide olarak söylemiş olmalıdır.

Aynı romanın kahramanlarından Afroditi, halasının kendileri yüzünden bir türlü evlenememiş olması karşısında kendini huzursuz hisseder ve “onun yarım kalmış hayatından içten içe kendini sorumlu tut[ar].” Yarım kalmış hayat ifadesinin yazara ait olması dikkat çekicidir. Afroditi'ye göre ise, “bir kadının behemahal evlenmesi lazımdı.”⁵⁸⁶

Üç eşinden de dostça ayrılıp yeniden evlenmiş olan Nermin Hanımın ise evlilik hakkında kendince “modern” düşünceleri vardır:

Kocam kıskanmaz. Zaten akli başında bir insan bu asırda karısını kıskanmaz. Bugün aile arkadaşlık üzerine kurulmuş bir müessese oldu. Fakat erkeklerimizin fikrî terbiyesi henüz bu mertebeye gelmedi ...”⁵⁸⁷

F. Evlilik Münasebeti ile İlgili Gelenekler:

Tanpınar evlilikle ilgili bir iki geleneği satır aralarında zikreder. Bunlara genel anlamda hatırlamak gerekirse; gelin beğenme, kız bakma ve isteme işlemleri işlemleri anneler tarafından yapılır, erkek gelin adayını görmemiş olsa bile annenin kanaati kâfidir⁵⁸⁸. Tanpınar'ın deyimiyle, “izdivaca kadın zevki hakim”dir⁵⁸⁹. Kızların ilkin görülüp beğenildiği yerler mahalle hamamları idi. Kudret Beye annesinin hamamda görüp de hiç tanımamasına rağmen oğluna alması için baskı yaptığı kız Kudret Beyin felaketi olur.⁵⁹⁰

⁵⁸⁵ SAE, 18

⁵⁸⁶ SAE, 135

⁵⁸⁷ SAE, 184

⁵⁸⁸ MB, 125

⁵⁸⁹ MB, 29

⁵⁹⁰ SD, 63

Evlenecek kızın evinde bir koşturmaca olur, kıyafetler dikilir, çeyiz hazırlanır, tebrikler kabul edilir⁵⁹¹. Bu arada taraflar arası nişan hediyeleri gelip gider⁵⁹². Gelin, odasına çıkarıldığında koltuk merasimi yapılır⁵⁹³ ve damat, güveyi namazı kılar.

Tanpınar gelenekselleşmiş politik evlilikler üzerinde daha fazla durur. Bu tür evlilikler saray tarafından uygun görülen ya da makam-mevki edinmek için gerçekleştirilen evliliklerdir.

Saraydaki cariyeler için mevki sahibi biriyle evlilik, ikbal için bir basamaktır. Bunun için, ihtiraslı bir cariyenin en büyük hayali padişahın gözdesi olmaktır. Buyudil de II Mahmut'un tarafından iltifat görünce Adile ile birlikte bir ihtirasa kapılır, fakat durumu örtbas etmek için her ikisi de nazırlıktan birer memurla evlendirilir. "Adile'nin hanedarlık ümitleri kökünden yıkılsa" da o, bu hayalden ve onun üzerinde bıraktığı derin izlerden kurtulamadan yaşamıştır⁵⁹⁴

Sadece Sarayda değil paşa konaklarının haremde de cariyeler eğitilmekte, yüksek mevkili kişiler için güzel sanatlardan anlayan, yüksek terbiyeli, müzik eğitimi almış, dönemin modasına göre giyinmiş seçkin eşler yetiştirirdi. Bunlardan en meşhuru Necip Paşanın karısı Târidil Hanımmefendi eğitiminde yetişen cariyelerdi. Tanpınar, bu konağı güzel sanatlar akademisi olarak görüp, cariyelerin kadın zevkiyle ve kıskançlık hissinden uzak yetiştirildiğine dikkat çeker⁵⁹⁵.

Tanpınar haremde kadınlar için bir eğitim merkezi olarak görüp onun mükemmel işleyişine değinerek, bu geleneğin sönmekte olmasına adeta hayıflanır:

Cariyeleri Tarıdil Hanımmefendi için bir yetiştirme ve zevk gururu idiler. Onları sever, onlarla iftihar eder ve bir kere şu veya bu şekilde evlendirdikten sonra, zaten evinde iken pek o kadar duyurmadığı mevki farkını büsbütün ortadan kaldırarak kapısını ve sofrasını, herhangi bir ahabına ve akrabasına açtığı gibi, ona

⁵⁹¹ Hk, 280

⁵⁹² SD, 63

⁵⁹³ Damadın gelini arabadan alıp odasına kadar götürme merasimi. (M.Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.2, s.289.)

⁵⁹⁴ MB, 134

⁵⁹⁵ MB, 29

ve çevresindekilere gerçekten garip bir cömertlikle açardı. Bu suretle bu büyük ev, değişen zamanın içinde, tasfiye edilmiş zevk ve adetleriyle, artık son günlerini yaşayan bir ırkın âdetâ devamı için çalışırdı.⁵⁹⁶

Haremin ve yetiştirilen cariyelerin oryantalist bir yaklaşımın çok uzağında kaldığı ve konak içinde sınıf farkının hiçbir şekilde hissettirilmeyip, cariyelere evin kızı gibi muamele edildiği görülür.

Behçet Beyle Atiye Hanımın evlendirilmesi de saray tarafından gerçekleştirilir. Bu sebeple her iki tarafın da itiraz etmeye veya bir söz söylemeye hakkı olmaz. Bu işe sarayın karışmasının sebebi, Çamlıca'da Atiye'yi gören şehzadenin gelenek dışı olarak bu şehrli kızla evlenmek istemesine Hünkarın canının sıkılmış olmasıdır. Hünkar derhal Atiye'yi biriyle evlendirme girişiminde bulunmuştur.⁵⁹⁷ Düğüne Hünkar vesile olduğu için, adet üzere düğün masrafları ve geline gidecek kimi hediyeler de Hünkar tarafından karşılanır.⁵⁹⁸ Bu durum Behçet Beyin babası İsmail Molayı pek memnun eder.⁵⁹⁹

Osmanlı'daki evlendirme geleneğine romanlarda sıkça telmihte bulunulur. Sahnenin Dışındakiler romanında Sakine Hanımın, "haddizatında bütün zaman boyunca büyük ve milletlerarası bir evlenme müessesesi gibi işleyen imparatorluğun tarihî ananesini sanki bil"diği söylenir, zira "ona göre bir aile için evlattan ziyade damat mühimdi[r]"⁶⁰⁰ Geleneğe göre damatlar oğullara nazaran daha ön plandadır. Örneğin Ata Molla'nın damadı Halit Beyden Mahur Beste romanında uzunca bahsedilir. Zaten Tanpınar'ın romanlarında da konak içinde daha çok damatlara yer verilir. Örneğin, tipik bir konakta otuz-otuz beş oda, dört- beş iç güveysi, gelinler ve yetişmiş kızlar bulunur.⁶⁰¹ Tıpkı hanım cariyeler gibi beyler de evliliği ikbal için bir basmak görüp, konağa damat olarak girebilir ve "izdivaç yolu ile para, köşk ve

⁵⁹⁶ MB, 29-30

⁵⁹⁷ MB, 49

⁵⁹⁸ MB, 48

⁵⁹⁹ MB, 62

⁶⁰⁰ SD, 81

⁶⁰¹ SD, 30

konak tedarik” edebilirler. ⁶⁰²Kız babaları ise kızlarını en güzel şekilde yetiştirip onların giyim kuşamına ciddi paralar harcar. Hatta Nuri Bey gibi kimisi damatlarına bile cep harçlığı verir. ⁶⁰³Kimisi de kızını evlendirirken kızının ve damadının evini bile kendi yaptırır. ⁶⁰⁴

Fakat tüm dönemlerde kişilere aracı olan, çöpçatan birileri olur ve genelde denklik gözetilir. Azınlıkların kendi içinde evlilikleri kadar⁶⁰⁵, Türklerle evliliği de söz konusu olur. Genelde damatlar iç güveysi olarak eşlerinin evlerine taşınır. Çoğu rağbet ve maddi destek görürken, kimisi de Kudret Bey gibi kayınbiraderleri tarafından maddî ve manevi açıdan ezilir. ⁶⁰⁶

Tanpınar’ın romanlarında konak ile Osmanlı arasında bir benzerlik bağı kurulur. Tıpkı imparatorluğun küçülmesi gibi evler de zamanla küçülür; Meşrutiyet’ten sonra insanlar, “kutu gibi evler”e yerleşmeye başlar. ⁶⁰⁷

Tanzimat ise geniş aile ile özdeşleştirilir. Ev değil [de] “yaşlı insan ve çocuk ambarı”na benzeyen Asım’ın geniş ailesinin yaşadığı konak, yazara Tanzimat’ın iç yüzünü hatırlatır. ⁶⁰⁸Hatta evdeki hiyerarşi devlettekini aratmayacak şekildedir. Konağın reisi büyükannedir, ardından ahretlikleri gelir, hemen ardından ikinci hanımefendi ve evin diğer kadınları (gelinler ve kızlar) gelir. ⁶⁰⁹Kadınların gösterişli kıyafetler içinde olduğu, büyük hanımın ise elindeki kılıbıyla adeta bir otorite olarak etrafta dolaştığı görülür. ⁶¹⁰Bu otoriteye evin kadınları gibi erkekleri de uyar.

İleriki dönemlerdeki evliliklerde ise kişiler birbirini tanıyarak ve evliliği kendileri düşünüp isteyerek gerçekleştirirler, tıpkı Sahnenin Dışındakiler’de Sabiha ile Muhtar’ın evliliği, Huzur’da ise Nuran ile Mümtaz’ın evlilik girişimi gibi.

⁶⁰² SD, 65

⁶⁰³ SD, 31

⁶⁰⁴ H, 22

⁶⁰⁵ MB, 120

⁶⁰⁶ SD, 73

⁶⁰⁷ SD, 25

⁶⁰⁸ AK, 69

⁶⁰⁹ AK, 73

⁶¹⁰ AK, 72

Cumhuriyet Türkiye'sini yansıtan Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Aydaki Kadın romanlarında evlilik münasebetinin eskisi kadar ehemiyetli görülmediği, toplumun elit kesimini oluşturan kişilerin evlilik münasebetine ihtiyaç duymadan da serbest beraberlikler yaşadığı görülür. Huzur'da Nuran'la Mümtaz'ın, Aydaki Kadın'da ise Leyla ile Selim'in münasebetleri buna örnek verilebilir.

G. Çokeşlilik

Tanpınar'ın romanlarındaki bazı erkek kahramanlar çokeşlidir. Osmanlı ve Türk toplumunda zannedildiği kadar yaygın olmayan⁶¹¹ bu evlilik türüne Tanpınar'ın hemen her romanında rastlanır.

Mahur Beste romanında adı geçen Nuri Beyin amcası İsmail Paşa çokeşli bir adamdır. Paşa, bir kız çocuğundan başka evladı olmadığı için üst üste üç kere evlenip, dört beş cariye almıştır. Fakat çocuğu olmamış ve kardeşinin oğlu Nuri Beyi o büyütmiştir.⁶¹²

Sahnenin Dışındakiler'de ise dindar biri gibi duran Mürâî İbrahim Efendinin hakikatte hiç de bir melek olmadığı, karısı ve çocuklarından gizlice, hatta ayrı bir isim kullanarak başka bir kadınla daha evlendiği söylenir.⁶¹³ Tanpınar bu tiplemesiyel sözde dindarları eleştirir.

Huzur romanındaki Adile Hanımın komşularından biri de, üç sene evvel vapurda tanıdığı bir kadınla karısından gizlice evlenmiş ve bir de çocuğu olmuştur.⁶¹⁴ Herkesin dilinde olan bu tür evlilikleri ilk hanımlarının bilmiyor olması biraz mantıksızcadır.

Aydaki Kadın'da anlatılan Sırrı Beyin evlilikleri ise gizli saklı değildir. Hatta Sırrı Bey bir apartmanın içinde dört karısı için dört ayrı dair açmıştı. Varlık içinde maddi bir sıkıntısı olmayan hanımlar her ne kadar birbirlerini akbullenmiş gibi görünse de aslında birbirlerini çekememektedirler. Fırsat buldukça dört hanım

⁶¹¹ Ayrıntılı bilgi için b.k.z. Giriş, s. 9

Alan Duben and Cem Behar, İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940, Cambridge University Press, 1991, 2002, s. 148-149

⁶¹² MB, 139

⁶¹³ SD, 25

⁶¹⁴ H, 97

birbirinden, Sırrı Bey ise hepsinden yakınmaya Şifalara gelip halinden dert yanar. Türkiye'nin modernleşme sürecinde ve İstanbul'un göbeğinde rastlanan bu durumu Tanpınar ironik bir üslupla, hafife alarak anlatır.

Ve bu cins sert fabrikasyonlarında insan talihi birdenbire komikleşirdi. Çünkü bu dört kadının dördü de aynı şekilde mustarıptı. Eski kocalarını aynı kelmelerle överler ve severler, ondan aynı kelmelerle şikayet ederlerdi. Sonra onlar gidince Sırrı Bey kendisi gelirdi. Gece yarısına yakın veya öğle üstü. O zaman ser, başka cinsten bir şeye tamamlanırdı.⁶¹⁵

Asım'ın içinde yaşadığı tıpkı Tanzimat konağını andıran büyük ailede Asım'ın dedesinin üç, babasının dört eşi vardır. Bu evliliklerde sonraki hanımlar genç olduğu için akrabalık bağlarında komik durumlar ortaya çıkmaktadır. Mesela Asım'ın kendisinden bir iki yaş büyük bir buyukannesi, üç yaşında bir amcası, otuz yaşında bir yeğeni vardır.⁶¹⁶Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Hayri İrdal'ın babası da iki eşlidir. Hayri İrdal babasını ayıplamaz, çünkü kendisi de birden fazla kadını sevmeye meyyal bir adamdır; "Evlenme merakı bizim ailemizin ezeli merakıdır." diyerek, bu meylin kalıtsallığından söz eder.⁶¹⁷Tanpınar hemen her romanında bir şekilde çokevliliği nazara vererek bu tür evliliklerin yaygın olduğu izlenimini vermiştir. İlginç olan husus, çokevliliğin yasal olmadığı dönemlerde bile insanların bunu gerçekleştiriyor olmasıdır. Bu girişim yaşlı-geç, zengin-fakir, merkezde-taşrada, geçmişte-halihazırda rastlanan bir olgu gibi gösterilir. Tanpınar bu durumu açıkça yermese de, ironik bir dille ele alıp işler.

H. Anne – Oğul Münasebeti

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında aile içi duygusal bağ genellikle anne ile oğul, baba ile kız arasında oluşan bir yakınlaşmanın sonucudur.

Tanpınar, eserlerinin büyük bir bölümünde anne olgusunu işlemiş, kadının bu yönünü daima yüceltmıştır. Kadını "mabude, bütün imkanların, ölümün ve

⁶¹⁵ AK, 199

⁶¹⁶ AK, 76

⁶¹⁷ SAE, 24

doğumun sırrı karnında mahpus varlık” olarak tanımlamasının sebebi, onun annelik vasfından dolayıdır. ⁶¹⁸Eserlerde anne daha çok evladına düşkünlüğü ve şefkati ile ön plana çıkar.

Yaz Yağmuru hikayesinde Sabri’ye anılarını anlatan genç kadın, annesinin evlerindeki dadıya çok kızdığını, zira dadının tüm çocukları kendi eliyle büyütüp, annelerşne vermeyerek onları analık hissinden mahrum bıraktığını söyler. ⁶¹⁹Annelik hissini tadamama bu kadında büyük bir öfke doğurur.

Erzurumlu Tahsin hikayesinde ise Tahsin’i annesinin nasıl özlemle beklediğini belirten anlatıcı, Anadolu’da hemen her evde bir iki ölüye ağlanıp bir iki kaybolmuşun yolunun gözlendiğine dikkat çeker, “Ben Erzurum’da iken bu bekleyen annelerin hikayesini çok dinledim.” der. ⁶²⁰Bu bekleyiş dönemi özellikle savaş yılları için geçerli olsa gerek. Tahsin’i gören annesi “sevincinden ölümler geçirir”. Bir anne olarak oğlunu evlendirmeyi çok istemesine rağmen oğlunu bu konuda bir türlü razı edemez. ⁶²¹

Mahur Beste romanındaki Behçet Beyin annesi ve dadısı da şefkatleriyle önplana çıkar. Bu iki kadının Behçet’i bir hanım evladı gibi yetiştirmeleri ve babasından gizli olarak atelye kurup Behçet’in ciltçilik yapmasına göz yummaları, Molla’yı çileden çıkarır. ⁶²²Babasının bir erkek için yüz kızartıcı olarak addettiği Behçet Beyin temiz ahlakı ve utangaç fitratı, dadı ve anne için iftihar vesilesidir. Anne ve dadı on dokuz yaşındayken bile Behçet’e hâlâ çocukmuş gibi davranmakta bir beis görmez. ⁶²³Mahur Beste romanındaki Halit Beyin serkeşçe yaşamı karşısında annesinin ne kadar üzüldüğü, geceleri oğlunu taşlıkta beklediği ve oğlunun isteği üzerine neyi varsa elden çıkardığı belirtilir. ⁶²⁴Sabri Hocanın annesi de oğlunu sever ve onun için endişelenir. Sabri Hoca, her ne kadar annesinin kendisine “ihanetinin canlı bir hatırası” gibi baktığını sansa da, yokluk içinde yaşam mücadelesi veren bu

⁶¹⁸ H,201

⁶¹⁹ Hk, 67

⁶²⁰ Hk, 246

⁶²¹ Hk, 247

⁶²² MB, 41

⁶²³ MB, 38

⁶²⁴ MB, 120

kadın, oğlunun Giresun'dan ayrılacağını duyunca onu uğurlamaya gelir ve ağlamamak için kendini zor tutarak, oğluya biraz daha vakit geçirebilmek için onu lafa tutar. Kadın, oğlunu yolcu ederken perişan bir haldedir. ⁶²⁵Mümtaz'ın Nuran'ı beşer üstü bir varlık gibi algılamasında da kadının "ölümün ve doğumun sırrını karnında taşıması", yani analık vasfı etkilidir. ⁶²⁶Nuran'ın hasta ve sayıklayan kızının yanı başında sabaha kadar oturması ve sabah Mümtaz'la buluştuğlarında fazlasıyla mütesessir görünmesi karşısında Mümtaz, bu kadar üzüntünün yersiz olduğunu belirtir ve "Ben olsam..." diye söze başladığı anda Nuran lafını keserek " Siz olsanız... fakat siz kadın değilsiniz, değil mi?" karşılığını verir. Böylece Nuran, analığın ve analık şefkatinin kadınlara özgü olduğunu ve bunu erkeklerin anlayamayacağını vurgular. ⁶²⁷

Nuran birçok yerde karşımıza kızı için endişelenen bir anne olarak çıkar. Onun kafası devamlı kızı Fatma'yla meşguldür. ⁶²⁸Bunu fark eden Mümtaz, tıpkı Anadolu'da çocuğunu sırtında taşıyan analar gibi sen de devamlı kızını aklında taşıyorsun, der. ⁶²⁹Nuran gelişen şartlar karşısında kızıyla kendi mutluluğu, yani sevdiği adamla evlenmek ya da sırf kızının mutluluğu için eski eşine geri dönmek arasında mütereddit kalır. En nihayetinde ise Nuran, bir anne olarak kişisel mutluluğunu feda edip, sırf kızının hatırı için, kendisini bir hayat kadını için terk eden eşi Fahir'le tekrar birleşmeyi kabul eder. Nuran tüm roman boyunca her ne kadar sevilen kadın, ideal bir sevgili rolünde karşımıza çıksa da, romanın sonuna yön veren özelliği, onun annelik vasfına bağlı vazife duygusu olur.

Tıpkı Nuran gibi Nuran'ın annesi de kızının üstüne düşen bir kadın olarak karşımıza çıkar. Küçük bir geç kalmada bile "sevdiği kızı için yirmi beş türlü felaket düşünen" bu kadının aşırı merakı, Nuran'ı en küçük hareketinde bile annesine

⁶²⁵ MB, 94-95

⁶²⁶ H, 201

⁶²⁷ H, 131

⁶²⁸ H, 350

⁶²⁹ H,210

hesap vermeye mecbur kılar ki bu durum hem Nuran'ı hem de Mümtaz'ı sıkılmaktadır.⁶³⁰

Anne tipi olarak karşımıza çıkan bir başka kadın kahraman da Macide'dir. Macide tüm hayatını eşi İhsan ve çocukları üzerine bina etmiştir. Öyle ki, bir trafik kazasında kızını kaybetmiş olması onun akli dengesini ve buna bağlı olarak tüm hayatını alt üst etmeye yeter. Onu bu bunalımdan kurtaracak tek faktör ise yeniden bir çocuk sahibi olmak olur.⁶³¹

Mümtaz'ın ev sahibesinden bahsedilirken de, üst üste kaybettiği dört çocuğunun ardından, bir zamanlar ihtişam içinde yaşadığı evinin semtine bile uğramaz olduğu söylenir.⁶³²Düşmüş kadınlar için bile annelik etkili bir duygudur. Suat'ın metrası, ondan olan çocuğunu aldırılmayı bütün ısrarlara rağmen reddeder; "Yapamam... Çocuğumu öldüremem." der.⁶³³

Aydaki Kadın'da Selim, çocukluk yıllarında annesinin kendisinin üstüne nasıl düştüğünü hatırlar.⁶³⁴Aynı şekilde, annesinin, kız kardeşi Nevzat'ın hasta günlerinde yanı başına oturup "çıkırık gibi biteviyeleşmiş sesiyle" masal anlattığıında ifade eder.⁶³⁵Selim'in gençlik arkadaşı Nuri, dul annesinin yirmi yaşından beri, yani on beş yıldır çalışıp didinerek kendisini büyüttüğünü söyler. Nuri yeni girdiği gazetede tutunabildiği takdirde, annesinin üzerinden büyük bir yük kalkacağını düşünerek teselli bulur.⁶³⁶

Selim'in diğer arkadaşı Asım'ın annesi de oğluna, gözü ondan "başka bir şey görmeyecek kadar bağlı", "her an yavrusunun üstüne kanat germeye hazır bir kuş"u andıracak kadar düşkündür.⁶³⁷Sabiha Hanım ise küçük yaşta annesini kaybedip de kendisine sığınan erkek kardeşi Nejat'ı tıpkı oğlu gibi görmüş ve ona aşırı derecede bağlanmıştır. Okul taksitlerinin fazlalığından dolayı Nejat'ı yatılı okula

⁶³⁰ H, 142

⁶³¹ H, 17, 19

⁶³² H, 213

⁶³³ H, 276

⁶³⁴ AK, 14

⁶³⁵ AK, 119

⁶³⁶ AK, 70

⁶³⁷ AK, 72

vermediklerini söyleyen Sabiha Hanım, hakikatte ondan ayrılmaya tahammül edemediği için yatılı okula razı gelmemiştir. Sabiha Hanım, hatta “Bazen büyüüp evleneceğini, benden ister istemez ayrılacağını düşünüyorum da şimdiden telaş ediyorum.” diyerek Nejat’a ne kadar bağlı olduğunu ifade eder. ⁶³⁸Balıkçı Hüseyin’in kötü ölümü karşısında yıllarca içi yana yana yas tutan yine annesi olur. Kadının bu hali oldukça etkileyicidir.

Balıkçı Hüseyin’in annesi de oğlunu unutmamıştı. Günlerce, aylarca mezarının başında, kapının önünde –çünkü tam kapının önünde vurmuşlardı- taşlıkta ağlamıştı. Daima iki eliyle göğsünü açarak sanki bu göğüsle, bu kurumuş memelerle onu besledim, büyüttüm der gibi göğsünü döverek ağlardı. “Kötü bir kadın yüzünden... Kötü bir kadın yüzünden...” Hep göğsünü düverek ağlıyordu. O ağlarken ben evimizde, kışın fırtınalarda bahçedeki ağaçların, bir büyük servinin, çınarın çıkardığı sese dalardım. ⁶³⁹

Leyla çocukluğunun bu olayından çok etkilenmiş, ne Balıkçı Hüseyin’i ne de onun için yas tutan annesini untabilmiştir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Hayri İrdal’ın üvey annesi de yoğun şefkatiyle ön plana çıkar. İrdal onun için “Üvey annem tam bir şefkat için doğmuş. ... Yalnızlığı içinde benim düşünceme yapışarak yaşamaya öyle alışmıştı ki, geldiğim gün sevincinden ölecek sandım.” der. ⁶⁴⁰Benzer şekilde çocukların da bu şefkat karşısında annelerine derin bir bağla bağlandıkları, onları sıkça hatırladıkları, kısaca; annelerinin kahramanlar üzerinde derin izler bıraktıkları görülür. Kahramanların çocukluk dönemlerine ait anneleriyle ilgili olayları ve annelerini özlemle hatırlıyor olmalarında, Tanpınar’ın kişisel tecrübesinin de izi büyüktür. Zira yazar daha çocuk yaşta annesini kaybetmiş ve geriye ancak ondan kalan silik hatıraları özlemle anmak kalmıştır.

Evin Sahibi hikayesinin kahramanı da gencecik yaşında bir yılan tarafından sokularak öldürülen annesini hayal meyal ve hasretle hatırlar.

⁶³⁸ AK, 129

⁶³⁹ AK, 144

⁶⁴⁰ SAE, 67

Ben çocuk muhayyilemde bu bitmemiş hikayeyi [konu edilen yılan hikayisini] bir müddet geveledikten sonra, gözlerim bu memleketlerde büsbütün başka bir revnakla parlayan büyük yıldızlarda, kahramanları ben ve annem olduğumuz başka bir masala daldım. Annemi hiç görmemiştim. Fakat dadımın ve bütün ev halkının şeylerle, ona kendim için hususi bir çehre vermişim. İşte bu masalla hep onun için dinlediğim şeylerle okuduklarımın ve gördüklerimin terkiinden yapılmış bu hayalî çehrenin ardında dönerdi. ⁶⁴¹

Kahramanın muhayyilesindeki anne, yazarın kişisel tecrübesinden ilham aldığı için böylesine dokunaklıdır. Hikayedeki anlatıcı kahramanın çocukluğuna ait bu hatıra, daha sonra sevdiklerinin elinden alınması fobisine dönüşerek onun mutlu evliliğini ve buna bağlı olarak tüm hayatını yıkar.

Mahur Beste'de ise Sabri Hoca uzun yıllar aklına getirmedeği, annesinin kendisini uğurlarkenki sefil, perişan ve üzgün halini ancak babasının refah ve mutluluk içinde yaşadığını görünce hatırlayabilir ve bu hatıraların ışığında hayatını yeniden değerlendirmeye başlar.

Sahnenin Dışındakiler'de Cemal de annesinin çocukken kendi üzerine ne kadar düştüğünü özlemle hatırlar. ⁶⁴²Anne-oğul münasebetinin istisnasız iyi olmasına mukabil, kızların anneleriyle olan münasebetlerinin böyle olmadığı görülmektedir. Sahnenin Dışındakiler'de Sabiha annesini beğenmemekte, onun tavırlarına eleştirel yaklaşmaktadır. Sabiha Cemal'e ve Cemal'in annesine, kendi annesi için "Annemi görüp de ne yapacaksınız?.. Çekilir insan değildir." der. ⁶⁴³Babasının hovardalıklarından ziyade annesinin babasından şikayet etmesini tahammül edilmez bulan Sabiha " Babamın yerinde bir başkası olsaydı, annemle on gün oturmaya razı olmazdı." der. ⁶⁴⁴Huzur romanındaki Nuran ise, annesinin üzerine aşırı düşmesinden ve ona her seferinde hesap vermekten sıkılır.

⁶⁴¹ Hk, 273

⁶⁴² SD, 25

⁶⁴³ SD,36

⁶⁴⁴ SD,36

Huzur'un başkahramanı Mümtaz, annesini çocuk yaşta kaybeder. Babasını kaybettikten sonra başlayan sıkıntılı günler annenin de ölümüyle, bir ömre yetecek kadar hüznü getirir. ⁶⁴⁵Annesinin ölüm anını en ince ayrıntılarıyla hatırlayan Mümtaz'ın hafızasında daha sonrasında dair koskoca bir boşluk vardır. "Belki de çocuk [Mümtaz], bu sıkıntı günlerini hatırlamaya çalışa çalışa zihninde bu zaman boşluğunu kendisi yaratmıştı." ⁶⁴⁶Mümtaz vapurla İstanbul'a giderken ise bu kâbus gibi hayattan "tıpkı anasının mezarı gibi bir yere kaçmak ister." ⁶⁴⁷Nuran'ın kızı Fatma da annesine düşkün bir çocuktur fakat annesini kimseyle paylaşamayacak kadar kıskanç olması ve bunun için de devamlı problem çıkarması, onu Tanpınar'ın tabiriyle "küçük bir ifrit" yapar. ⁶⁴⁸

Aydaki Kadın'da da Selim annesini "hafif sabah melteminde şişmiş, yirmi beş sene evvelinin modası geçmiş mantosu"yla hatırlar. Selim için de annesi esrarengiz çocuk zamanlarının bir sembolü halini almış gibidir. ⁶⁴⁹Zira hayatta olmayan bir sevilen, muhayyile edilerek ancak mazinin esrarengiz bir köşesinde bulunabilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise anne sevgisine işaret eden bir gelenek olarak kız çocuklarına annenin adının verildiği görülür. Abdüsselam Bey, Hayri İrdal'ın kızına İrdal'ın annesinin ismini vereceken, yanlışlıkla ona kendi annesinin ismi olan Zehra ismini verir ve bu çocuğu isminin de etkisiyle, apayrı bir muhabbetle sever. ⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ H, 41

⁶⁴⁶ H, 41

⁶⁴⁷ H, 43

⁶⁴⁸ H, 103

⁶⁴⁹ AK, 17

⁶⁵⁰ SAE, 75

I. Baba-Kız Münasebeti

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında baba-kız münasebeti, baba-oğul münasebetine göre çok daha iyidir. Buna rağmen kimi zaman sıkıntılı baba-kız ilişkileriyle de karşılaşılabilir.

Evin Sahibi hikayesinde yılan sokmasından dolayı ölen genç kızın babası, kızını kaybetmenin verdiği acıyla adeta hayalete döner. Kimi zaman geceyarılarında, bu koskoca adamın hıçkırıkları ve geniş omuzları sarsılır bir şekilde kızının yatağına dayanarak ağladığı görülür. ⁶⁵¹Mahur Beste'de ise Atiye, annesinin hasta olmasının da etkisiyle babasına çok yakın olarak büyümüştür. Kızına düşkün olan Ata Molla bir rivayete göre, sarayın kızına reva gördüğü evliliği hazmedemediği için üzüntüsünden ölmüştür.

Atiye, evliliğinden umduğunu bulamayıp da bir boşluğa düşünce, bu boşluğu doldurma görevini üzerine kayınpederi İsmail Molla alır. "Bir nevi sürgün hayatına benzeyen bu evlilik hayatında, elinden geldiği kadar onu eğlendirmeye, hatta mesut etmeye çalışır". ⁶⁵²Bunun neticesinde ise Atiye ve kayınpederi İsmail Molla her meseleyi konuşup tartışan, birlikte iyi vakit geçiren iki iyi dost gibi olur.

Sahnenin Dışındakiler'de Sabiha ile babasının ilişkisi, Cemal'in deyiimiyle "ilk bakışta kavranamayacak şeylerden"dir. ⁶⁵³Sefil bir halde bir randevu evinde kalan babasını Bu adamın zaafı Sabiha'yı Muhtar'la evliliğe itmiş, halihazırdaki hayatın için de bir problem olmuştur, fakat Sabiha yine de babasını sevmeye devam eder. ⁶⁵⁴Sefil bir halde, bir randevu evinde kalan babasını ziyaret etmeye gidemese bile, uzaktan uzağa onun ihtiyaçlarını karşılayıp bakımını yapar. ⁶⁵⁵

Huzur'daki Fahir ve kızı Fatma arasındaki ilişki ise kuvvetli değildir. Her ne kadar Fatma babasına düşkün olsa da, Fahir kızına aynı derecede düşkün değildir. Fahir sevgilisiyle birlikteyken Nuran ve kızı Fatma'yla karşılaştığında, kızına soğuk

⁶⁵¹ Hk, 272

⁶⁵² MB, 75

⁶⁵³ SD, 272

⁶⁵⁴ SD, 272

⁶⁵⁵ SD, 273, 286

durmayı tercih eder. ⁶⁵⁶Ama daha sonraları tekrar Nuran'la birleşmek istediğinde ise kızını kullanarak Nuran'ı ikna etmekten kaçınmaz.

Aydaki Kadın romanında Naşit Bey, kızı Sevim'in tutumlarını ve Nurattin Bey'le olan ilişkisini tasvip etmediği için onu evlatlıktan reddeder. Naşit Bey, kızı için, "İyi kızdır ama. ... Kimse benim kadar onu iyi tanımaz... [onu seven her iki erkeğin] İkisini de yıkar. Sevim iyi kızdır...Ama annesine benzer." der. ⁶⁵⁷Leyla'nın davetlilerinden olan Ayşe ise ölen babasının ardından, onun için bir şeyler yapabilmek amacıyla "yaşlı erkekleri çok seviyor,onlara acıyordu[r]." Tanpınar bu duyguyu özleyişle din duygusunun karışımı, fakat onların yerine geçmiş bir şefkat ve merhamet olarak tanımlar. ⁶⁵⁸

Mahur Beste'de Ata Molla'nın kızı Atiye'nin liyakatsiz bir adamla evlenmesine dayanamayıp ölmesi gibi, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde de Nevzat Hanımın liyakatsiz kocası, kızına düşkün baba için ani bir kalp krizi ve ölüm sebebi olur. ⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ H, 107

⁶⁵⁷ AK,34

⁶⁵⁸ AK, 206

⁶⁵⁹ SAE, 253

III. Bölüm: Kadın Tipleri

III. Bölüm:

Kadın Tipleri

Tanpınar Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hayri İrdal'a "Her şey sınıf sınıf. Kadınlar da öyle değil mi? Selma Hanımefendi, Nevzat Hanım Pakize, sonra Pakize'nin kardeşi olduğu halde mesela büyük baldızım. Hepsi ayrı cinsten. Daha niceleri var." dedirtir.⁶⁶⁰Buna göre Tanpınar, hikaye ve romanlarında farklı farklı kadın tiplerine yer vermiştir. Fakat, Tanpınar'ın eserlerinde, tiplerin yanında karakter diye adlandırdığımız kompleks kişilerin varlığı da söz konusudur. Eserlerde sevilen kadın olma hüviyetindeki tüm kadınlar bu katagoriye girer. Kısaca, Forster'in roman kahramanlarını ifade ederken kullandığı deyişle, Tanpınar'ın eserlerinde hem düz (tip) hem de yuvarlak (karakter)⁶⁶¹ kişiler vardır. Fakat biz araştırmamızda hem düz hem de yuvarlak kişilerin bir yönünü ele alıp, onları belli özelliklerine göre katagorize edeceğimizden, ara başlıklarımızın içinde her iki gruba da mensup kişiler girebilecek, fakat bu kişiler belli özellikleri ile ön plana çıkarılacaktır. Bu özellikler genel geçer olup, yuvarlak kişilerin kompleks karakterlerini birinci dereceden ilgilendirmediği için de başlıklarda "tip"ifadesi kullanılacaktır.

A. Menfi Tipler:

a. Düşmüş kadınlar:

Tanpınar'ın romanlarında müspet, menfi ve bunun ikisi arasında kalan kadınlar vardır. Yazar bunları tarif ederken ister istemez menfi bir tutum yansıtır, fakat bu, toplumun genel anlamda duyduğu menfi tavırdan ayrı bir yaklaşım değildir; Tanpınar, bu tür kadınların olumsuz bir propagandasını yapma yoluna gitmez.

Düşmüş kadınlar her zaman için menfi birer tip olarak karşımıza çıkar; bunlar, zevkten ve estetikten uzak, insanda hoş duygular uyandırmayan, çoğu zaman ise şekilsiz veya rüküş kadınlardır. Çoğunun aldatıcı olduğu görülür.

⁶⁶⁰ SAE, 169

⁶⁶¹ E.M. Forster, *Aspects of the Life, "People"*, Harcourt, Brace and Company press, Newyork, s. 103

Abdullah Efendi'nin Rüyaları hikayesinde hem düşmüş kadınların hem de benzeri bir tabiat taşıyan kadınların erkekleri aldattığı ve bu boyutuyla da Abdullah Efendi için bir hayal kırıklığı ve kâbus vesilesi olduğu görülür. Abdullah Efendi lokantada oturan bir çifti süzer ve kadının sadık bir sevgili gibi durmasına ve adamı dinliyor gibi görünmesine rağmen, hakikatte böyle olmadığını, hatta etrafındaki başka erkeklerin ilgisini çekme gayretinde olduğunu görür. Bu tip kadın en tehlikeli olanıdır. “Hiçbir ifrit, hiçbir karışık mahluk Abdullah Efendiyi bu bacakları ve dudakları ayrı ayrı şeyler konuşan kadın kadar korkutamaz.”⁶⁶² Abdullah Efendi'nin daha sonra gittiği randevu evindeki kadın da sahtekâr çıkar ve Abdullah Efendi bir kez daha hayal kırıklığına uğramış halde orayı terk eder.⁶⁶³ Zaten Abdullah Efendi'nin gittiği randevu evleri, karanlık, pis odalarıyla, insana ruhî sıkıntı verecek derecede izbe yerler olarak tarif edilir.

Mahur Beste'deki benzer bir mekan da Nerkiz Ayşe'nin yeridir. Teferruatlıca üzerinde durulan bu yerin sahibi Nerkiz Ayşe'dir. Gözünü para hırsı kaplamış bu kadının kazancı bir çok kadının gözyaşı, genç kızların “yıkılmış olan saadetli aile hülyaları”, “dede yadigârı çiftlik ve değirmenlerin satılıp” buraya getirilmesiyle elde edilen paralar, yeni evlilerin karılarından kaçırarak buraya getirdiği mücevherler, yani bir yığın acı ve mazlum hakkına dayanmaktadır. Bu sebeple de Nerkiz Ayşe'nin sonu sefil bir halde, acılar içinde yanarak ölmek olur.⁶⁶⁴ Zevk ve sefaya düşkün olan Nuri Bey, o geceki yangında, beraber olduğu genç kadının beyaz vücudunun yanarak küle dönüştüğünü düşündükçe ve “kulaklarında o geceki zevk arkadaşlarının yere düşerken attığı keskin çığlıklar” çınladıkça kâbuslar görmeye başlar ve bu hayattan tamamen elini eteğini çeker.

Sahnenin Dışındakiler romanından itibaren Beyoğlu ve onun sefahat âlemi romanlara teferruatlı bir şekilde girmeye başlar. Özellikle o dönemde İstanbul'a çok sayıda Beyaz Rus gelmiş ve şehirde özellikle Beyoğlu'nda çok şeyi değiştirmişlerdir. Taşra delikanlılarının alışık olmadığı bu kadınlar Beyoğlu'na kumarı getirmiş, ahlakta da yozlaşmaya sebep olmuşlardır. Florya sahillerinde artık

⁶⁶² Hk, 164-165

⁶⁶³ Hk, 182

⁶⁶⁴ MB, 155

“kadın erkek beraberce yıkan”maktadır. ⁶⁶⁵Bu kadınlar giyim kuşamları, güzellikleri ve danslarıyla Beyoğlu’nun çehresini değiştirmiştir. ⁶⁶⁶

Bu Rus kadınlardan birisi olan Yuneşka, Sabiha’ya âşık olan Hasan Beyin metresidir. Cemal bu kadınla tanışıp onu tanıdıktan onu şöyle tarif eder “Garip bir kadındı. Mizacındaki soğukluğu sanki uysallığıyla telafiye karar vermiş gibi idi. Onun için tanıdığı erkeklere, uzviyetini kendisine ait olmayan bir şey gibi teslim ederdi.”

Düşmüş kadınlar genel itibariyle olumsuz tipler olarak ele alındığı halde, onlarla beraberlikleri söz konusu olan erkekler hakkında hiçbir olumsuz yorum yapılmaz. Hatta bu tür münasebetler içinde Cemal gibi başkahramanları görmek bile mümkündür. Sabiha’ya büyük bir aşkla bağlı olan hem Hasan Bey hem de Cemal için, Yuneşka ile olan münasebetleri bir problem veya çelişki teşkil etmez.

Yuneşka’nın arkadaşı İda düşmüş kadınlar içinde güzel bir şekilde tasvir edilen ender kadınlardandır. “Son derece beyaz” olması itibariyle ve “adeta sonradan üsluplaştırılmış hissini veren yüzü, çevik ve ince endamıyla, ...İbsen’in tiyatrolarında bahsettiği şimal geyiklerine, Cermen efsanelerinde hikayesi geçen kuğu kuşlarına” benzetilir ⁶⁶⁷ bu kadınların şahsında düşmüş kadınların kaderi hakkında Tanpınar şunları söyler:

Bu iki kadının sürdükleri hayat, bana kadın dediğimiz mahlukun, hayatın mutlak şekilde yarısı olduğu halde çektiklerini anlatmağa kâfiydi. Uzviyetlerinin, erkek iştihasının, yanlış kurulmuş hayatın, kendi bünye hususiyetlerinin cezasını, her gün her saat ayrı bir işkence ile ödüyorlardı. Yuneşka maddesini yanındakinin ellerine terk ederek, İda etrafındaki her şeye çılgın denebilecek bir isyanla kadın talihinin kötü tarafını yaşıyordu. ⁶⁶⁸

Tanpınar’ın düşmüş kadınlar karşısındaki bu yaklaşımı, daha nötr – olumsuzluklardan arındırılmış- ve tahlil edicidir. Tanpınar’ın, kadını hayatın yarısı

⁶⁶⁵ SD, 197-198

⁶⁶⁶ SD, 257

⁶⁶⁷ SD, 261

⁶⁶⁸ SD, 262

olarak görmesi dikkat çekicidir. Ona göre, hayat kadını uzviyetlerinin, irsiyetlerinin ve kendilerinin yanlış kurduğu bir hayatın sonucudur. Böyle bir hayat yaşamak ise her an devam eden bir işkencedir.

Süleyman Beyin kaldığı evin kadınları perişan bir halde, darmadağın saçlarla, kan çanağı gözler ve sapsarı yüzlerle karşımıza çıkar.⁶⁶⁹ Evin sahibi olan kadın takı ve giyimiyle şişman ve rüküş bir kadındır.⁶⁷⁰ Tanpınar, bu evin sahibi ile hizmetçisini karşılıklı oynar halde tarif eder:

İkisi de çürük ağızlarında zalim bir şey olan tebessümle gülüyorlar, kınası eskimiş, yarı kırçıl, yarı beyaz saçları omuzlarında ve başlarının tepesinde, oyunun ritmine göre dalgalanıyor, yersizlikten birinin adeta bir kadide benzeyen, öbürünün tesbih böceği gibi yuvarlak vücutlarının hareketleri adeta birbirine karışıyordu.⁶⁷¹

Tanpınar'ın kelimeleri ve benzetmeleri, kadınların perişanlığı kadar yazarın menfi yaklaşımını da ortaya koyar. Bu tür bir hayat her yönü ile iğrenilecek, hatta yaşanmaya değmeyecek bir hayattır. Zira, Cemal öyle bir ortamda kendine takılan bir genç kızın bakışları üzerine düşünmeye, o tür bir kadının yaşayacağı hayatın sonu hakkında fikir yürütmeye başlar ve onurun hayatın anlamı olacağına dair bir sonuca varır: Bu genç kız bu hayatın içinde ya gayrimeşru bir çocuk sahibi olup ondan kurtulmaya bakacak, ya bu cesareti gösteremeyip şehrin kaldırımlarında çocuğunu dilenmeye sürükleyecek ya da “talihini iyi yüklenip”, Alaiyeli Ahmet'in karısını “kurtaran” onuruna düşkünlük ve onun için ölmek arzusuyla hayatının tüm ihtimal dahilindeki menfiliklerini müspete tebdil edecektir. Onun hayatı henüz muallaktır, zira hangi yolu tercih edeceği bilinmemektedir.⁶⁷²

Huzur romanında Mümtaz da sokakta gördüğü yem satıcısı bir kadının “yalnız halk kadınlarında görünen o erkeğe meydan oku”yan bakışlarıyla karşılaşır.

⁶⁶⁹ SD,273

⁶⁷⁰ SD, 275

⁶⁷¹ SD, 284

⁶⁷² SD, 289

Bu bakışlarla kadın adeta bütün vücudunu teşhir ediyor gibidir ki bu durum karşısında Mümtaz'ın kalbi bir acıma hissiyle paramparça olur.⁶⁷³

Aynı romanda karşımıza çıkan bir başka hayat kadını da Fahir'in metresidir. Her ne kadar Fahir karısını ve çocuğunu bu kadın için bırakmış olsa da, aslında kadın Fahir'e herhangi bir bağlılık duymaz, hatta planı Fahir'i bırakıp zengin ve ihtiyar bir İsveçli ile olmaktır. Emma nerede nasıl davranacağını çok iyi bilir, sıkıntılı durumlarda daha uysal ve sokuşan olarak karşısındakinin gönlünü alır.⁶⁷⁴“Tecrübeli aşk kadını hayatı” ona istemeden elde etme yöntemini ona öğretmiştir.⁶⁷⁵ Arzularına uyup yanlış münasebetlerde bulunması onun işlerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu sebeple de Emma “Hayatım, kadrime bilmeyenler tarafından hep tekmelenmekle geçti” diye yakınır.⁶⁷⁶

Suat'ın metresi de “... Sırtı kambur, yüzünün derisi kemiklerine yapışmış, arkasında ince emrimesi içinde titreye titreye ömrünün yanlış hesaplarını sayan esmer, mor pembemsi şapkasının altından kötü taranmış saçları fırlayan zayıf bir kadın” olarak tarif edilir.⁶⁷⁷ Görüldüğü gibi düşmüş kadınların görünüşleri hiç de iç açıcı değildir.

Sokakta içkili halde şarkı söyleyen çocuk yaşta başka bir hayat kadını ise aşağı yukarı aynı şekilde tasvir edilir. Bu genç kadın esmer ve cılız vücuduyla, çamurda kalmış bir mısır koçanına, sesi ise ekşimiş ve küflü bir hamura benziyordür.⁶⁷⁸ Tanpınar'ın güzel kadınlar kadar çirkin kadınları da etkileyici bir dille anlattığı düşmüş kadınlar tasvirlerinde daha açık görülür.

Tanpınar Aydaki Kadın'da, zevk ve sefa âlemi Beyoğlu'nun “yarı kanser, yarı sömürücü” bir hayatın olduğunu söyler.⁶⁷⁹Selim, Kasımpaşa civarında bir gecekondundan çıkıp da biraz ötede kendisini bekleyen otomobile binen kızın rüküşlüğüne dikkat çeker. Zira, “ bütün hayatında bu kadar biçare ve uydurma bir

⁶⁷³ H, 54

⁶⁷⁴ H, 118

⁶⁷⁵ H, 120

⁶⁷⁶ H, 121

⁶⁷⁷ H, 277

⁶⁷⁸ H, 379

⁶⁷⁹ AK, 21

şıklık görmemiş”tir. Üzerindekiler pahalı şeyler bile olsa, kadın yakıştırmalarını bilememiştir.⁶⁸⁰

Selim, hizmetçisi Heleni’nin yeğeni Marie’ye acır ve onun da bir gün Tarlabası’nın ara sokaklara düşmesinin mukadder olduğuna, zira doğuşundan beri şartların bu durumu hazırladığına inanır. Böyle bir hayat, yanibaşında “bunaltıları, ümitsizlikleri, o ruh esvaklarını” da getirecektir.⁶⁸¹

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde de, elden çıkarılan bir mağazanın sahibinin “eğlence yerlerine kendi delaletiyle sürüklediği, düşmesine yardım ettiği kızlardan birine delice âşık” olduğu söylenir.⁶⁸²

b. Hafif kadınlar:

Tanpınar’ın hikaye ve romanlarında serbest davranışlarıyla dikkat çeken, fakat konumları itibariyle seçkin bir statüde buldukları veya bir aile ferdi oldukları ya da ne oldukları bilinmeyen sadece dışarıda bir yerde karşılaşmış serbest davranışlı kadınlar oldukları için bazı kadınlar bu katogoriye girer.

Örneğin, Yaz Yağmuru hikayesinde lokantada oturan ve herkesin işitmesini ister şekilde sesli, kesik kesik gülüyolardır. Tren Yolculuğu hikayesinde ise Anadolu’yu gezen gezici tiyatronun kadınlarının Anadolu’daki diğer kadınlardan daha serbest olduğu, yolcuların ise bu kadınlarla farklı bir ilgi gösterdiği görülür. “Herkes imkan ve vaziyetlerine denk geleni derhal seçmiş”tir.⁶⁸³ Kadınlardan en güzel olanı adeta gözlerinin büyüsunü etrafta dener gibidir. Zaten iki günlük yolculukta da bu gözler her seferinde derin tesirini göstermiştir.⁶⁸⁴ Bu sefer de bir jandarma çavuşu üzerinde göstermiş ve aralarında kısa sürede yakın bir arkadaşlık kurulmuştur. Kadınlardan en genci okuduğu romanı bir kenara atıp kendisiyle ilgilenen tüccarı can kulağıyla dinlemeye başlamış, çocuklu olanı ise kendisine yer

⁶⁸⁰ AK, 22

⁶⁸¹ AK, 22-23

⁶⁸² SAE, 114

⁶⁸³ Hk, 139

⁶⁸⁴ Hk, 139

veren yaşlı memuru unutup, yakınında duran bir delikanlının gözlerinin içine bakıp gülümsemeye başlamıştır. ⁶⁸⁵

Trendeki tüm kadınların içinde sadece bu kadınlara gösterilen ilgi ve yakınlık ve onların serbest davranışları, onları diğer kadınlardan farklı kılar.

Yaz Gecesi hikayesinde ise iki kız kardeşin evlerinde misafir olarak kalacak adam, kardeşlerden küçüğünün bir zamanlar ilgi duyduğu adamdır. Genç kadın durmadan konuşur, ablasının düzelttiklerini bir yandan bozar ve misafirlerinin yatağı üzerine oturarak konuşmasına devam eder. Evli ve çocuk sahibi olan bu kadın her ne kadar halihazırdaki hayatından memnun olsa da, kendisini seneler öncesine dayanan bir ilginin çekiminden kurtaramaz ve bu adamla ilgilenmeye, onun bekar hayatını kafasında sorgulamaya başlar. ⁶⁸⁶

Sahnenin Dışındakiler romanında olgun yaşına rağmen “hâlâ güzel ve bilhassa edâlı bir kadın” olan Sakine Hanım, işveli tavır ve hareketleriyle dikkat çeker. Onun tüm işvesi bulunduğu sosyal çevrede hüsnu kabul görür ve ona saygınlığını kaybettirme; bilakis, hayranlarının arttırır. Kudret Bey uzun yıllardır bu çekici dulun peşindedir. Kudret Beye nazının geçtiğini iyi bilen Sakine Hanım, bu durumu gerektiğinde kullanmasını bilir. ⁶⁸⁷

Tıpkı Sakine Hanım gibi bir zamanlar etrafındakilerin gözdesi olan Madam Elekciyan ise, mensup olduğu sosyal tabaka içinde daha farklı bir konumda kalmıştır. Muganniye hayatının hatıraları ile gurur duyan bu kadın, artık o dönemin hatıralarını beraber yaşadığı Salih kaptandan gizlemek ve daha oturaklı davranmak zorundadır. Madam Elekciyan bir pansiyon işletmekte ve pansiyon sakinlerine tıpkı bir ailenin üyesi gibi sıcak davranmaktadır. ⁶⁸⁸

Aydaki Kadın romanında Selim’in gençlik yıllarında kapı komşusu olan, evli ve bir kız çocuğu sahibi Zümrüt Hanım’dan uzunca bahsedilir. Eşiyle problemliliği olan bu kadın Selim’e ilgi duymuş ve hatta daha ileri gitmekte bir beis

⁶⁸⁵ Hk, 139,146

⁶⁸⁶ Hk, 148

⁶⁸⁷ SD, 97-99

⁶⁸⁸ SD, 89, 243, 314

görmemiştir. “İyi bir anne ve fedakâr bir ev kadını” olan, marifetli, komşularına yardım etmeyi seven bu kadın için Selim’le olan münasebeti, adeta onun ikinci bir şahsiyetine ait bir yöndür. Bu münasebette duygusallığa hiçbir şekilde fırsat vermemesi Selim gibi yetişme çağında bir genç için yıpratıcı olur. Bu kadının ev hanımlığı yönünün de nazara verilmiş olması, onu iki şahşeyet arasında sıkışmış bir kadın yapar.⁶⁸⁹

Aynı romanda adı geçen Sevim’in “para harcar gibi erkek harca”dığı, “güvenilmez” biri olduğu söylenirken, aynı zamanda onun iyi yönlerinin çok olduğuna, hatta “bir şefkat hazinesi” olduğuna değinilir ki bu da Sevim’i kompleks bir karakter yapar.⁶⁹⁰ Selim de Sevim’le karşılaştığında, bu kadınla ilgili hiçbir olumsuz izlenim beyan etmez.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde karşımıza çıkan Afroditi ise güzelliği ve işvesiyle tam bir güzellik tanrıçasıdır.⁶⁹¹ Beyoğlu’nun ve gittiği her topluluğun odak noktası olan bu kadın “bir yığın cazibe ve dostluk, hulasa belki de farkına varmadan bir yığın hareket ve hücum halinde bütün kadınlıktı” diye tarif edilir.⁶⁹² Tıpkı Sahnenin Dışındakiler’deki Sakine Hanım gibi Afroditi de sahip olduğu sosyal konum itibariyle, hiçbir zaman hafif bir kadın olarak algılanmaz; bilakis, bu yönleriyle saygı duyulan birer şahsiyet olarak ön plana çıkar.

Bunun yanında, hikaye ve romanlarda Avrupalı kadını ile şehir kadınının bakımlı, narin ve göz alıcı olduğuna değinilir. Sahnenin Dışındakiler romanında bahsedilen Rus balerin Toska ve diğer Rus kadınlar⁶⁹³, Nâsır Paşanın gençlik dönemleride tanıdığı kadınlar ve halihazırda da bulunduğu cemiyetin kadınları⁶⁹⁴ alımlı ve güzel kadınlardır. Huzur’da ise Mümtaz’ın iyi tanıdığı kayıkçı Nuran’la İclal’i kayığa bindirirken, onlara kırılacak bir cam eşya gibi bakar ve bu kadınların kendi kadınından çok farklı olduğunu düşünür. Ona göre bu kadınlar, dayanıksız

⁶⁸⁹ AK, 50-51, 62

⁶⁹⁰ AK, 38

⁶⁹¹ SAE, 131

⁶⁹² SAE, 131

⁶⁹³ SD, 178, 200

⁶⁹⁴ SD, 209, 297

ama güzel varlıklardır. Onun tercihi, hayatın her safhasında güvenilebilcek, “Boyacıköyü”ndeki kahveci çırağının sevgilisi cinsinden kadınlar”dır.⁶⁹⁵

c. Geveze kadınlar:

Tanpınar’ın hikaye ve romanlarının çoğunda mutlaka konuşmayı seven, dedikodu yapan, hiç olmazsa bildiklerini iyi bir anlatımla dile getiren konuşkan kadınlar vardır.

Sahnenin Dışındakiler romanında karşımıza çıkan Sabiha’nın annesi, Sündüs Hanım konuşmayı seven, bildiklerini etkili bir üslupla tahkiye eden bir kadındır. Sündüs Hanım bir olayı anlatırken jest ve mimikleirni, ses tonunu kullanır, hatta acınası durumlarda ağlamaya başlar ve böylece dinleyenlere olayları adeta yaşatır.⁶⁹⁶

Huzur romanında ise Mümtaz’ı seven İclal’in en yakın arkadaşı Muazzez de gevezeliği ile ön plana çıkar. Mümtaz onun için, “Öğrendiği hiçbir şeyi kendisinde saklayamaya sevimli mahluk” olarak bahseder⁶⁹⁷ Muazzez gevezeliği ile büyükannesine benzer. O da tıpkı torunu gibi geniş çevresi sayesinde koca İstanbul’da kimin evinde ne olup bitiyor bilir, bunları ayrıntılarıyla kafasında tutar. Muazzez’in tecessüssle herhangi bir meselesinin peşine düşme huyunu bildiği için İclal en yakın arkadaşını kendi aile muhitinden uzak tutmaya çalışır.⁶⁹⁸ İclal Nuran’ın deyimiyle, “Realist romancılar gibidir. Günlük şeylerden başkasından bahsetmez.”⁶⁹⁹ Ama İclal’in diğer yandan, hiçbir gizlilik duygusuna kapılmadan istediği her şeyi de anlatabilme özelliği de vardır. Nuran, çocukluk fotoğrafını İclali’in Mümtaz’a daha önceden göstermiş olduğunu fark eder ve “Yarabbim, bu kız için gizli hiçbir şey yok. Onu tanıyanlar camdan bir evde oturuyorlar.” diyerek İclal’e olan hayretini belirtir.⁷⁰⁰

Adile Hanım da hayatı dedikodu ve konuşmayla renklendirdiğine inananlardandır. Bunun için Adile Hanım, herkesin hayatıyla ilgilenir. On vapurunu

⁶⁹⁵ H, 146

⁶⁹⁶ SD, 44

⁶⁹⁷ H, 84

⁶⁹⁸ H, 92-93

⁶⁹⁹ H, 130

⁷⁰⁰ H, 142

da sırf kapıcının karısının, ikinci kattakiler için anlattıklarını dinlemek ve kendi fikirlerini teyit etmek için dinlemek için kaçırmıştır. ⁷⁰¹ Mümtaz'ın apartmanının bulunduğu sokaktaki manikürcü kadın da evlere işe çıkmadan önce kolacı kadınla konuşmaya başlar ve ancak "mahalle hakkında tam bir tekmil haberi" aldıktan sonra işe koyulur. ⁷⁰²

Aydaki Kadın romanındaki Selim'in hizmetçisi Heleni, tıpkı Mahur Beste'deki Behçet Beyin hizmetçisi Şerife Hanım gibi meraklı ve konuşkan bir tiptir. Heleni yardım etmek için gittiği ihtiyar adamın evinden bir yığın hikaye ile döner, normalde de yirmi dört saatinin hikayesini usanmadan anlatır, konuşurken birdenbire başka bir mevzulara da geçmeyi ihmal etmez. ⁷⁰³

Leyla'nın konuklarından biri olan Ayşe Hanımın kayınvalidesi de geveze bir kadındır. Kayınvalidesinin çok konuşkan olması, hatta sırf konuşmak için saçma ve gülünç laflar etmesi Ayşe'yi utandırır ve Ayşe Hanım fırsat bulur bulmaz kayınvalidesinin yanından kaçmaya çalışır. ⁷⁰⁴ Ayşe'nin yakın arkadaşı Fatma da konuşmayı sever, hele hele etrafında kendisini dinleyen insanlar varsa büyük bir aşkla ve heyecanla konuşur. ⁷⁰⁵ Herkesin kendine has bir konuşma üslubu vardır. Örneğin Aşe, konuşurken kimsenin sözünü kesmesine izin vermez. Ayşe baskın kişiliğiyle arkadaşı Fatma üzerinde de etkilidir. Fatma ise konuşmasını ısrarla sürdürerek kimi zaman başka bir konuya atlar, sonra birden sözünü bitirip ilkin anlattığı şeye döner, "o zaman söyleyeceğini söyledikten sonra yumağı başka bir ucundan yakalardı." ⁷⁰⁶ Konuşmayı seven bir başka kadın ise Nezihe'dir. Bu kadının daima, anlatacak birçok hikayesi olur. ⁷⁰⁷

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise gevezeliği ile ön plana çıkan kadın Nermin Hanım'dır. İlk gördüğü insan kırk yıllık ahbap gibi davranan bu kadın ya örgü örür ya da konuşur. Hayri İrdal'ın daha ilk günden edindiği bu izlenimi şöyle

⁷⁰¹ H, 96

⁷⁰² H, 372

⁷⁰³ AK, 26,28, 33

⁷⁰⁴ AK,184

⁷⁰⁵ AK, 154

⁷⁰⁶ AK, 158

⁷⁰⁷ AK,33

düzeltilir; “Daha doğrusu daima konuşur, yalnız kalınca örgü öreri.”⁷⁰⁸ Nermin Hanım da konuşurken daldan dala atlar gibi düşünceden düşünceye atlar, daha üçüncü cümleden neyden bahsettiğini unutup bambaşka bir konuya dalar.⁷⁰⁹

d. Sığ kadınlar:

Tavır ve davranışlarıyla, his ve düşünceleriyle bir derinlikten yoksun olan kadınlar, Tanpınar’ın eserlerinde karşımıza çoğunlukla menfî karakterler olarak çıkarlar. Sayı bakımından daha az olan bazı kahramanlar ise sığ olmakla birlikte sevimlidirler; fakat bunlar da gerek eserlerdeki diğer kahramanlar, gerekse okuyucu üzerinde hiçbir etki bırakmazlar. Kimisi de boş olmasına rağmen yine de sevimlidir. Fakat bunlar, kahramanın üzerinde hiçbir etki bırakamazlar.

Huzur romanında ise Muazzez, bir üniversite öğrencisi olmasına rağmen, sığ bir karakter olarak tanıtılır. “Zalim, şımarık, hodbin, beyinsiz, fakat güzel” olan bu kıza Mümtaz ilgi duymasa bile, onda hoşuna giden bir şeyler bulur, onun “Bir meyva gibi tatlı ve çekici” olduğunu söyler.⁷¹⁰ Mümtaz, Muazzez’in sığlığını şöyle ifade eder:

[Onunla beraberlik] kuyu gibi fakat aydınlık lezzetli bir an. Ondan ötesini düşünmek, bir ufuk aramak manasızdı. O, kendisinde başlar, kendisinde biterdi. O kadar ki, doğrudan doğruya telkin ettiği şeyleri bile, bir an düşündükten sonra insan vazgeçebilir, yoluna gidebilirdi. “Hiç olmazsa benim için böyle...”⁷¹¹

Tanpınar’ın eserlerindeki sevilen kadınların renkli şahsiyetleri, “zengin” bir fiziğe ve ruha sahip olmaları hasebiyle, âşıklarına birer ilham kaynağı olur. Bu sebeple de, çekici ama sığ kadınlar, kahramanların dünyasında hiçbir yere sahip olamaz. Bu tür kadınlara ancak bir sempati ya da anlık bir ilgi duyulabilir, o kadar.

Aydaki Kadın romanında da sığ ama sevimli genç kızlar vardır. Genç kızlar bahsinde değineceğimiz Marie ve Şifa bu türden kızlardır.

⁷⁰⁸ SAE, 184

⁷⁰⁹ SAE, 189

⁷¹⁰ H, 85

⁷¹¹ H, 85

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde karşımıza çıkan Hayri İrdal'ın ikinci karısı Pakize, romanın en sığ kadınıdır. Filmlerden ilham alarak muhayyilesinde yaşattığı bir hayatı ve eşi, kendince reel hayata uyarlayarak yaşaması, yapmacık tavırları, asılsız demeçleri ve her yönüyle gerçeklikten uzak tavır ve davranışları Hayri İrdal'ı aşırı derecede rahatsız eder. Hayri İrdal, Pakize'nin kendisini pısırik ve beceriksiz gördüğü günleri özler; çünkü o zamanlar Pakize "hiç olmazsa kendisi" gibi davranıyordu. ⁷¹² Hayri İrdal karısının yapmacıklığından o kadar iğrenir ki artık karısıyla aynı odada kalmaya bile tahammül edemez. İrdal, hiç durmadan kendi kendisine "Ahmak mı yalancı mı?" diye sorar ve şu sonuca varır: "Hem ahmak hem yalancıydı. Belki de daha korkunç bir şeydi. Sadece şahsiyeti yoktu." ⁷¹³

Aynı şekilde, Hayri İrdal'ın halası, birtakım menfaatler elde etme imkanının kendisine sunulması karşısında yatışır ve şemsiyesini etrafına hiddetle sallamaktan vazgeçer. Hatta, Halit Ayaracı'nın işbilirliği sayesinde hala Zarife Hanım bir arsasını enstütye bile hediye eder. ⁷¹⁴ Aynı şekilde Zarife Hanım, yeğenin hiç beğenmediği karısını birden sevmeye, onu takdir etmeye başlar. ⁷¹⁵ Menfaatler, ciddi endişeleri ve temelleri olmayan Pakize ve Zarife Hanım gibi insanları bir anda tamamen değiştirip devrin ve şartların adamı yapabilir. Bu değişim ise Hayri İrdal'ı sürekli rahatsız eder; zira etrafı ikiyüzlü, menfaatperest ve şahsiyetsiz insanlarla dolmuştur. ⁷¹⁶

⁷¹² SAE, 238

⁷¹³ SAE, 238

⁷¹⁴ SAE, 234

⁷¹⁵ SAE, 234, 275

⁷¹⁶ Romanlarda sığ kadınlar olduğu kadar, erafındaki sığlıktan rahatsız olan kadınlar da vardır: Huzur romanının kadın kahramanı Nuran ise sığ bir kocanın elinde kapağı açılmamış bir kutu, işlenmemiş bir cevher gibidir. Onun dilinden ancak Mümtaz anlayabilir. Nuran'ın Mümtaz'la münasebeti sonucu üzerinde görülen müspet değişiklikler Faik'in de dikkatini çeker; eski karısındaki canlılık ve özgüven onu etkiler.

Aydaki Kadın'ın kahramanı Leyla ise bulunduğu topluluk içinde daima sıkılır, bu kuru kalabalıktan ve onun kendisinden beklediği ev sahipliği, nezaket kuralları ve benzeri davranışları sergilemekten sıkılır. Aynı romanın zengin bir karakteri olarak karşımıza çıkan Ayşe de, kalabalığın içindeki tekdüzelikten sıkılır:

Değişiklik dışarıda... Bütün tezatlar, akşamlar, güzel, gülünç, manalı şeyler, her şey orada, suyun üstünde yüzüyor. Derinlere inince herkes birbirine benziyor. O zamanlar bu binlerce, yüz, binlerce değişik şeyin musiki notaları gibi yedi sekiz asla indiğini biliyordu. Bu fakirlik onun hoşuna gitmiyordu. AK, 158

B. MÜSPET TİPLER

a. Sevilen kadınlar:

Tanpınar'ın birçok hikayesinde ve bütün romanlarında başrollerdeki kadınlar, sevilen kadınlardır. Yazara (ve başkahramana) ilham kaynağı olan bu kadınların, diğerlerinden farklı olarak eserlerdeki en renkli ve en etkili şahsiyetler olduğu görülür.

Tanpınar'ın aşka yüklediği anlam, sevgiliyi büyük ölçüde önemli kılar ve onu hayatın, dolayısıyla da romanın merkezine çeker. Örneğin, Sahnenin Dışındakiler romanında Cemal, "Hayata çok yaldızlı bir mazi aynasından bak"tığını ve "Bir zaman başka aynalardan bak"ıp, "Sabiha'nın gözlerinde onu seyrettiğini" söyler.⁷¹⁷Cemal hayatının, muhayyilesinin ve idrakinin merkezine Sabiha'ya yerleştirmiştir.

Huzur'da ise, Nuran'dan ayrıldıktan sonra, "İstanbul'da Mümtaz için korkunç bir hayat baş(lar)". "Adım adım Nuran'ı takip eder gibi yaşıyor, fakat onun bulunduğu yere yaklaşamıyordu(r)". Bu ayrılık Mümtaz'ı öyle sarsmıştır ki "ölesiye hayranlık" ve "asabi" bir ruh haleti içinde, Nuran karşısında ne yapacağını bilemez, çaresiz bir hale gelir.⁷¹⁸Aydaki Kadın romanında ise Leyla, Selim'in içinde bir bıçak gibi çalışır. Leyla, Selim'e "Hayır, bütün dünyam sen olamazsın. Ne de ben senin için dünya olurum. Yaşamak için bütün varlık lazım. Her şey kerkes. Aşk her şey değildir Selim. Huzur ve hürriyet de lazım."⁷¹⁹dese de, Selim gibi Tanpınar'ın diğer başkahramanları da (düşünce-hayal-reel) dünyalarını sevdikleri kadın etrafında kurmaya ve huzuru sevgiliye duyulan bağlılıkta bulmaya meyyaldirler ki bu aşırı bağlılık ve bununla beraber gelen kıskançlık, çoğu zaman kadınları huzursuz eder.

Kahramanların yoğun bir şekilde aşka meyyal olan mizaçları, onların sevdikleri kadınları mükemmelleştirmelerine sebep olur. Başkahramanların dünyalarına renk ve zenginlik katan bu sıradışı kadınlar, aslında her ne kadar diğerlerinden farklı olsa da, Tanpınar'ın eserlerindeki diğer sevgililere büyük ölçüde benzemektedirler. Bu sebeple de eserlerin belki de en girift karakterleri

⁷¹⁷ SD, 291

⁷¹⁸ H, 399

⁷¹⁹ AK, 40

diyebileceğimiz sevgili rolündeki kadınları, Tanpınar'ı etkileyip, onun ruh dünyasına hitap etmelerini sağlayan ortak yönleri hasebiyle, “sevgili tipi” başlığı adı altında yorumlamamız gerekecektir.

Tanpınar'ın aşk anlayışını ele alırken değindiğimiz sevgilinin tüm özellikleri, eserlerde sevgili rolündeki karakterlerde müşahhaslaşmıştır.

Tanpınar'ın hemen hemen bütün tasvirlerinde gülümseyen kadının çekiciliğine dikkat çekilir.

Bunun yanında, kadının erkek üzerinde tesir bırakabilmesi için konuşmasının ve ifade gücünün etkileyici olması gerekir. Hikaye ve romanlarda sıkça görüldüğü gibi, etkileyici kadınların konuşmaları veya sıradan bir şeyi bile anlatmaları karşısında kahramanlar bu anlatımdan etkilenirler. Örneğin, Yaz Yağmuru hikayesindeki esrarengiz genç kadının anlattıkları kadar konuşma edası da Sabri'yi etkiler. Bu etkileniş beğenilen kadının konuştuğu birçok sahnede, onların mimiklerine ve ifade biçimlerine de değinilerek sık sık dile getirilir. Fakat romanlarda bu husus daha da açık ifade edilir.

Örneğin Sabiha, çocukluğunda bile konuşma ve anlatımıyla Cemal'i etkiler. Onun ağzından çıkan günlük, sıradan vak'alar bile bir başka hüviyete bürünür:

Sabiha bu vak'aları hergün anlatırdı. Fakat bu sevimli mahlukun ağzında her şey o kadar değişirdi, göz süzmeleri, el işaretleri arasında öyle lezzeli veya eğlenceli bir masal olurdu ki işin aslı ortadan kaybolurdu.⁷²⁰

Tanpınar, Huzur romanında da hitabetin kadının güzelliğini tamamlayan bir unsur olduğuna dikkat çeker. Tanpınar, Mümtaz'ın diliyle, kadın güzelliğinin iki büyük şartının şunlar olduğunu söyler. “Biri İstanbullu olmak, diğeri de boğazda yetişmektir.” Üçüncüsü de Nuran'a benzemek, “Türkçeyi onun gibi teganni edercesine konuşmak”tır.⁷²¹

⁷²⁰ SD, 37

⁷²¹ H, 90

Huzur romanının özellikle “Nuran” başlıklı bölümünde Tanpınar kadın ve aşk üzerine görüşlerini ifade ederek bunlara somut bir örnek olarak Nuran’ı karşımıza çıkarır. Bu sebeple, bahsi geçen ve geçecek sevgili tipine örnek teşkil edebilecek birçok alıntı yapmak mümkündür. Fakat biz, konunun bir ara başlık olması hasebiyle örneklerimizi sınırlayacak, daha çok, Tanpınar’ın diğer eserlerinde de değindiği ortak sevgili özellikleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Aydaki Kadın romanında ise Asım’ın dedesinin son hanımı olan yirmili yaşlardaki Ruhsar Hanımın konuşurken ki edası, jest ve mimikleri, kısacası her haliyle etrafında bir “şiir ve hülya havası” oluşturur.⁷²²Oradaki tüm gençler gibi Selim de bu kadının cazibesinden etkilenir.

Kadının konuşması bir “taganni”den mahrum ve aksak olduğunda ise, erkek üzerinde korkunç bir etki yapar. Aydaki Kadın romanında Selim, hizmetçisi Heleni konuşurken böyle bir hisse kapılır:

Selim, hayatında şiir, güzellik, mahremiyet namına ne varsa bu kadının bozuk Türkçesinde en aksak nesre tercüme edildiğini görmeye mahkumdu.⁷²³

Selim bu düşünceye Heleni, Leyla’dan bahsederken kapılır. Yani, Selim’in hayatındaki şiir ve güzelliğin temeli Leyla’dır.

Kadının konuşma üslubu için ifade edilen, bir “masal” dünyası oluşturması, “İstanbul Türkçesi” olması, “teganni” edilmesi, bir “şiir ve hülya havası” oluşturup, estetik bir değer taşıması, Tanpınar’ın şiir ve edebiyat anlayışına paralel olan bir anlayıştır. Kadının iç ve dış zenginliğini mimarî bir eseri anlatırcasına detaylarıyla ele alan Tanpınar’ın bu yaklaşımında, onun estetiği kadar, kadını estetik bir varlık olarak görmesi de etkilidir.

Erkek kahramanların geniş hayaller dünyasına sahip olmasına rağmen, sevdikleri kadınların daha gerçekçi olduğunu, kararlar alıp onları uygulamada daha cesaretli davrandığını görürüz.

⁷²² AK, 77

⁷²³ AK, 26

Eserler içinde karşılaştığımız en aksiyoner, cesaretli kadın Sahnenin Dışındakiler romanının kadın kahramanı Sabiha'dır. Sabiha'da daha çocuk yaşlarından beri var olan bu eğilimi örnekleyen bir sahne, onun babasının rakı şişelerinden arta kalan rakıyı bir bardakta toplayıp yüzünü buruşturmadan bir seferde içişidir. ⁷²⁴O yaşta bir çocuk için yasak olan bir şeyi çekinmeden deneyen Sabiha bu hareketiyle, Cemal'e adeta cesaret ve dayanıklılığını gösterir gibidir. Sosyal meselelerde ise İhsan'la fikrî münakaşalara giren Sabiha, fitratından gelen cesaret ve tecüssü yeni bir dünyaya adım atma adına Muhtar'la evlenme ve tiyatroya çıkan ilk Müslüman Türk kadını olma cesaretini gösterme konusunda da gösterir.

Huzur romanında, Nuran'ın Sabiha kadar cesaretli olmamakla beraber, hayatına ait kararlar alırken onun yaşadığı ikilemleri yaşadığını ve en nihayetinde mantığını ön plana çıkararak Mümtaz'dan ayrılmayı tercih ettiğini görürüz. Zaten en baştan beri Nuran, hayata güvenmez ve onun karşısında kendisini güçsüz hisseder. ⁷²⁵Nuran, Mümtaz'la beraberken de mantığının etkisinden kurtulup kendini sorumluluklarından sıyırarak "baştan aşağı bir aşkın içine" bırakamaz. ⁷²⁶

Aydaki Kadın romanında ise Leyla, kendi çıkmazlarından kurtulmanın çaresini umarsız davranmakta bulur. Bu tavır, evinde verdiği çay daveti boyunca reel olarak karşımızda bulunan Leyla için edinilebilecek en genel izlenimdir. Selim ise, Leyla'nın tavır ve davranışları karşısında Leyla için, "İnadına, sonuna kadar akıldı." demekten kendisini alamaz. ⁷²⁷Leyla, Sahnenin Dışındakiler romanının kahramanı Sabiha'nın aksine, kendi iç dünyasına çekilip orada huzur ve sükun içinde, sade bir hayat sürdürmeyi hayal eder. Ortak yönleri ise tahakkümden hiçbir şekilde hoşlamamalarıdır. Fakat, tahakkümden kurtulmak Sabiha için mücadele meydanına girmekle, Leyla için ise böyle bir ortamdaki kaçmakla mümkündür.

Zaynep'in Adrienne'e olan kinini her fırsatta dile getirip ona adeta meydan okuması, Adrienne'in ise buna sessiz kalması, Leyla'yı çileden çıkarır. Leyla,

⁷²⁴ SD, 47-48

⁷²⁵ H, 236-237

⁷²⁶ H, 237

⁷²⁷ AK, 27

Adrienne'in kendisini insanlara böylesine ezdirmesini anlayamaz ve onun niçin hâlâ memleketine dönmediğini sorgular. Leyla Zeynep'in Adrienne'ye meydan okurcasına davranarak onu ezmesi karşısında, birden yıllar öncesine okul devrine gider ve "mikroskop denen acayip aletle karşılaştığı günü hatırlar":

"Hayatımızı kendimiz mi yapıyoruz? Başkaları mı hazırlıyor? Yoksa baştan aşağı hazır kendi içimizde mi buluyoruz?" Zeynep'in en parlak günüydü ve dakikalarca mikroskoptan başını kaldırmamıştı. "Ne harika... Ne harika..." diyordu. Sonra sırası gelince mikroskoba Leyla da eğilmiş, bir müddet protoplazmaları merakla takip etmiş, sonra yüzünde ne hocasının ne etrafının anlamadığı bir dehşet hissi "Ben bu aleti sevmedim." demişti, "hiç sevmedim." ⁷²⁸

Leyla'nın çocukluk yıllarına ait bu hatırası, aslında sembolik bir anlam taşımaktadır. Daha önce Gündüz'ün sevgilisi Sevim'le Gündüz'ün dayısı Nurettin Beyin yaptığı sohbet esnasında biyoloji ile astroloji, mikro âlemlerle makro âlem karşılaştırılır. Nurettin Bey, "Feza hesapları beni korkutuyor... Biyoloji daha rahat... Orada bizden küçükler, çok küçükler, bizi hiçbir surette aşamayacaklar var. İnsan hepsine hâkim. Küçüğün en küçüğünde bize emniyet veren bir şey var. ...Fakat herhangi meçhul bir adaya gider gibi Ay'a veya başka bir yıldıza gitmek, orada koloni kurmak... Bu hakikaten imkansız. Belki gideriz ama uzaktan görmek şartıyla... Yerinde birkaç fotoğraf çekmek için..." der. ⁷²⁹

Sevim ise, biyolojinin emniyetine dair dinlediği bir ders karşısında "Yazık beyefendi, bir hülyamı yıktınız." cevabını verir. ⁷³⁰

Romanın başlığının Aydaki Kadın olması, Zeynep'in aksine yazarın üzerinde etkisi bırakan Leyla, Sevim gibi kadınların bir şekilde Ay'a ait düşünce, rüya ya da hayallerinin olması ⁷³¹ Ay'a ve Ay ile irtibatı bulunan kadınlara sembolik bir anlam

⁷²⁸ AK, 190

⁷²⁹ AK, 175

⁷³⁰ AK, 175

⁷³¹ Sevim her ne kadar babası tarafından serbestçe yaşadığı için reddedilmiş olup menfi bir karakter gibi görülse de bu, Selim'in değer yargıları içinde bir anlam ifade etmez. Selim, Sevim'le karşılaştığında ondan etkilenir. Bunun için de, Selim'in bakış açısıyla birleşen yazarın Sevim hakkındaki düşünceleri hiçbir surette menfi değildir.

yükler. Bu anlam Leyla ve Zeynep'in mikroskopla küçük canlıları incelemesi hatırasıyla beraber daha da pekişir.

Biyoloji insanın küçük canlılara hakimiyet kurabilme imkanını verdiği için, tahakküm hissiyle dolu insanların tercih sahası içine girer. Leyla'nın mikroskoptan ürkmesi ve adeta nefret etmesi, onun geniş hayal ve ruh dünyasını, özgürlüğe düşkünlüğünü ve aynı zamanda mevcut ortamdan kaçma, semaya sığınma eğilimini simgeler.⁷³²

Mevcut ortamdan kaçma eğilimi, Tanpınar'ın kadın kahramanlarında genellikle maziye sığınmak ile mümkün olur. Tanpınar'ın eserlerindeki erkek kahramanlar için mazi, tarihî bir düzlem (geçmiş zaman) anlamına gelebilirken, kadın kahramanlar için mazi, kendi çocukluk yılları ile mukayyettir.

Kadınların çocukluk yıllarına sığınmaları ise, mevcuz şartlar içinde çaresiz ve mutsuz olmaları, huzuru çocukluklarındaki sükun veren anılarda buluyor olmaları ile alakalıdır.

Yaz Yağmuru hikayesindeki genç kadın, her ne kadar sıradışı bir çocukluk geçirmiş olsa da, çocukluk anılarının etkisini hâlâ üzerinde hissettiği için, kendini maziden kurtaramaz. Çocukluğu, ömrü boyunca onu rahat bırakmaz, hatta ona bir türlü kendisi olma fırsatını vermez.⁷³³ Genç kadın, Sabri'ye çocukluğunu anlatırken, adeta onun etkisine yeniden girer:

İki eli şakağında durmadan hatırlıyordu. Adeta olduğu yerde ufalmışgibiydi. Sabri, neredeyse sözünü bitirir bitirmez bahsettiği âlem gibi kayboluvereceğine inanacaktı.⁷³⁴

⁷³² Semanın, ay ve yıldızla kaplı parlak bir gökyüzünün, Tanpınar'ın dünyasında ulviyete ve ideal sevgiliye işaret ettiği üzerinde daha önce durmuştuk. Bu bağlamda, semanın daha geniş çağrışımları da düşünülmelidir.

⁷³³ Hk, 72

⁷³⁴ Hk, 68

Bu kadının halihazırdaki hayatı da pek iç açıcı olmadığı için, o da kendini umarsızca davranmakla teselli eder.

Mahur Beste romanının kahramanı Atiye'nin maziyle olan irtibatı, eşi Behçet Beyin maziye saplanıp kalmasından çok farklıdır. Atiye Hanım, yaşadığı zamanla ve onun sıkıntılarıyla başa çıkabilecek kadar kuvvetli bir karaktere sahiptir, fakat onun da, ancak hatırlayarak avunup mutlu olacağı yıllar çok uzaklardadır. Refik'le geçirdiği çocukluk yılları, Atiye'nin muhayyilesinde, bir ışık demetini andıran parıltılı bir akşamla canlanır.

Sahnenin Dışındakiler romanında ise Sabiha, daha aksiyoner ve dışa dönük bir kadın olması ve huzursuz bir aile ortamında mutsuz bir çocukluk geçirmesi hasebiyle pek de maziye dönük bir kadın değildir. Romanda devamlı surette, Sabiha'nın çocukluk yıllarını hatırlayıp dile getiren kişi Cemal'dir.

Sabiha ile Cemal'in bir araya geldiklerinde çocukluklarından konuşması gibi, Huzur romanında da Mümtaz ile Nuran bir araya geldiklerinde, çocukluklarından bahsederek. ⁷³⁵Aydaki Kadın'da ise Leyla, çocukluğunun hatıralarına güçlü bir bağla bağlıdır. Bunu bilen Refik de ne yapıp edip, Nuran'ın çocukluğunu geçirdiği yalıyı almaya çalışır ki bunda da başarılı olarak Leyla'yı mutlu edebilir. Leyla çocukluğundan beri hayran olduğu Mehmet Kaptan'ın vapurunun düdüğü sesini duyunca heyecanlanır ve Suat'a çocukluğundan bahsetmeye başlar. Lela'nın çocukluğuna bu derece bağlı olması karşısında Selim kendi kendine serzenişte bulunur: “[Leyla, heyecanlı bir şekilde Suat'a çocukluğundan bahsederek] Selim neredeyse boynunu bükecekti. “Leyla hiçbir zaman benim olmadı. O hep çocukluğundu. Ben bunu o kadar iyi biliyordum ki...” der. ⁷³⁶

Çocukken bütün kaptanlar Leyla'nın dostudur ve onun evinin yakınından geçerken bir vapur düdüğü ile onu selamlamadan geçmezler. ⁷³⁷Leyla'nın da Nuran gibi Boğaz'da yetişmiş olması ve balıkçılarla dostluğu dikkat çeken bir benzerliktir.

⁷³⁵ H, 222

⁷³⁶ AK, 194

⁷³⁷ AK, 195

Tanpınar, mazinin esrarını sevgili imgesiyle birleştirmekten büyük zevk alır. Bunun için de sevgili ya geçmiş zamanın içinde hatırlanır ya da geçmiş zaman elbiseleri içinde tasvir edilir. Zira kadın, mazi içinde daha da esrarengiz ve çekici olmaktadır.

Geçmiş Zaman Elbiseleri hikyesindeki kumral genç kız, giymiş olduğu eski kıyafetler içinde detaylıca tarif edilir. Bu güzel ve çekici kadının esrarengiz hikyesi ise onu yazarın muhayyilesinde unutulmaz kılacaktır.⁷³⁸ Mahur Beste romanındaki Atiye Hanım öldükten sonra, ondan geriye kalan hatıralar ve resimler, onu mazi içinde esrarlı bir biçimde yaşatacaktır. Cemal ise Şerife Hanımdan dinlediği Refik ile Atiye Hanımın hazin aşk öyküsünü duyduktan sonra, Sabiha'nın fotoğrafını Atiye Hanımın fotoğrafının yanına bile asmaya cesaret edemez; zira, benzer bir öyküyü kendi hayatında tecrübe etme düşüncesi bile onu rahatsız eder. Fakat ne yazık ki, bir önceki kuşağın hazin aşk hikyesi olarak karşımıza çıkan Mahur Beste, tesirini gelecek kuşakların umutsuz aşklarında sürdürmeye ve kahramanlar tarafından hüznle hatırlanmaya devam edecektir. Hem Mahur Beste romanındaki Atiye Hanım hem de Huzur romanındaki Nuran, Talat Beyi terkedip bir binbaşıyla kaçan Nurhayat Hanıma benzememek, irsiyetlerinden gelen bu başkaldırıya direnmek için çaba gösterirler.⁷³⁹ Mazinin tesirine o kadar inanılır ki, Nuran'ların evde Mahur Besteyi söylemek bile uğursuzluk sayılır.⁷⁴⁰ Sahnenin Dışındakiler romanının kahramanı Cemal'in zihninde ise Sabiha daima geçmiş zaman hatıralarıyla beraber yaşayacaktır.

Huzur romanında ise, reel zamandan geçmişe giderek, yani geçmiş hatırlama yoluyla Nuran ve Mümtaz'ın aşkları anlatılır ki bu da maziye yöneltilmiş bir bakıştır. Fakat bunun yanında, Mümtaz'ın, Nuran'la beraberken onu geçmişin bir parçası gibi hayal etmekten büyük haz duyduğunu da belirtmemiz gerek.

Nuran geçmiş yılların imbiğinden çelikmiş bu iksiri tadıyordu. Mümtaz'ın muhayyilesi başka türlü çalışıyordu. Nuran'ı bir geçmiş zaman dilberi, dördüncü

⁷³⁸ Hk, 222

⁷³⁹ MB, 79-80; H, 164-166

⁷⁴⁰ H, 169

Murat devrinin bir ikbali gibi giydireliyordu. Mücevherler, şallar, sırmalı kumaşlar, Venedik tülleri, gil şeftali papuçlar... Etrafında bir yığın yastık. ⁷⁴¹

Hatta Mümtaz, yazdığı tarihî romanın kahramanlarını da Nuran'ın ışığında şekillendirerek işler. ⁷⁴²Mümtaz, Nuran'ın giymesi, Kütahya yöresine ait eski zaman kıyafetleri bile almıştır. ⁷⁴³Fakat Nuran, kendisinin halihazırdaki zamanı yaşayan Nuran olduğunu ve hüviyet değiştirmek istemediğini ifade ederek, Mümtaz'ın kendisini geçmiş zamanda tahayyül ettiği aynalardan korktuğunu ifade eder. ⁷⁴⁴Mümtaz'ın kendisine muhayyel bir dünya kurmuş olması, bir türlü sorumluluklarını unutup da kendini yaşadığı ana bile veremeyen Nuran için elbetteki türkütücüdür. Geçmişten gelen Mahur Beste'nin bugünkü hayatını etkilemesine izin vermemek için mücadele eden, hür iradesini hayatı üzerinde etkin kılarak anını yaşamaya çalışan Nuran için, Mümtaz'ın geçmişin etkisine bu kadar kolayca girebilmesi, Nuran'ı ister istemez endişelendirir.

Fakat bazen Nuran'da Mümtaz'ın etkisinde kalarak, kendini "bir eski zaman masalını yaşama"ya kaptırır. Eski zaman kıyafetlerini giyip, nineleri gibi süslendikten sonra onlar gibi türkü söylemeyi bile arzu eder. ⁷⁴⁵Geçmiş zamana sığınan Mümtaz ve Nuran, bu şekilde Suat'ın aşırılıklarını bir lahza olsun unutmuş, evlenmelerine engel olan tüm sıkıntılardan kurtulmuşlardır.

Aydaki Kadın'da Selim de eski zamanla Leyla arasında birtakım bağlar kurar. Örneğin Selim, Leyla'nın büyükannesi saraydan çırağ edilirken Esmâ Sultan'ın kendisine vermiş olduğu Hamidullah yazmasına bakarken büyük bir heyecan duyar, adeta Leyla'nın çocukluğundan bir saati yakalamış gibi yazmaya hasretle bakar. ⁷⁴⁶

Leyla da sevgili rolündeki diğer kadın kahramanlar gibi köklü bir aileye mensuptur. Bu bilgiye dayanarak, Leyla'nın, Mahur Beste romanında hikayesi

⁷⁴¹ H, 153

⁷⁴² H, 204, 326

⁷⁴³ H, 383

⁷⁴⁴ H, 153

⁷⁴⁵ H, 385

⁷⁴⁶ AK, 143

anlatılan Buyudil Hanımefendi'nin torunu olduğunu yukarıda verilen bilgiden çıkarmamız mümkündür. Tanpınar, sevgili rolündeki kadınları sıradan insanlardan seçmek yerine, büyük ve soylu bir Osmanlı ailesinin çeşitli kuşaklarından seçmeyi tercih ederek, maziye bağlılığını ve maziyle irtibatı olan kadına duyduğu alakayı bir kere daha ortaya koymuş olur.

Tanpınar üzerinde etkili olan kadınların ortak bir özelliği de çocukluklarına bağlı olmalarının yanında, hâlâ bir yönüyle çocuksu olmalarıdır.

Örneğin, Yaz Yağmuru hikayesindeki genç kadının çocuksu pervasızlığı ve açık sözlülüğü Sabri'yi etkiler.

Mahur Beste'deki Atiye Hanımın ise, Behçet Beyin çocukluklarıyla başa çıkabilmesi için yaşından olgun bir kadın olması gerekmiştir.

Sahnenin Dışındakiler'de ise Sabiha, Cemal tarafından, her zaman çocukluğundaki halleriyle hatırlanıp o haliyle kıyaslanarak okuyucuya takdim edilir.

Huzur romanında ise Nuran, sorumluluklarını unuttuğu zaman cesaretli ve pervasızca davranır. ⁷⁴⁷Nuran'ın kullandığı kimi kelime ve tabirleri düşündüğünde ise Mümtaz, bunların Nuran'ın çocuk muhayyilesinden çıktığına karar verir. ⁷⁴⁸Nuran, Macide ve İhsan'la karşılaştığında, Mümtaz'la kendisi hakkında tıpkı evli bir çiftlermiş gibi konuşurken kızarır ve onlara “adeta bir çocuk peltekliğiyle” cevap verir. ⁷⁴⁹Hakikatte ise Nuran Mümtaz'dan iki yaş büyüktür ve Nuran bunu kendine biraz dert eder, halbuki Mümtaz onu bazen çocuğu gibi sevdiğini söyler. ⁷⁵⁰Çocuksuluğu ile daha da bir sevilen bir başka kadın ise, İhsan'ın karısı Macide'dir. Onun masum tavır, davranış ve endişeleri İhsan'a hayranlıkla karışık, “Ne çocuk Ya Rabbim!” sözünü söyler. ⁷⁵¹Aydaki Kadın romanında ise Leyla'nın

⁷⁴⁷ H, 155

⁷⁴⁸ H, 185

⁷⁴⁹ H, 292

⁷⁵⁰ H, 291

⁷⁵¹ H,348

Refik'le beraber mutlu olmaya çalışırkenki “çocukça halleri”nden bahsedilir.⁷⁵² Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise Emine'nin, ilk defa gittiği partide bakımlı ve alımlı kadınları görünce onlar için, tam bir çocuk saflığı ve şaşkınlığı içinde “Ayol bunlar bir melek” demesi, Hayri İrdal kadar okuyucuda da Emine'ye karşı bir sempati oluşturur.

Bunun yanında, sevilen kadınların bir yönüyle de olgun olduğu, hatta bu sebeple kendilerinden daha yaşlı insanlarla iyi arkadaşlık yaptıkları görülür. Örneğin, Mahur Beste'de Atiye, kayınpederi İsmail Molla ile; Sahnenin Dışındakiler'de Sabiha, Cemal'in annesiyle ve İhsan'la; Huzur'da Nuran, dayısı Tevfik Beyle; Aydaki Kadın'da ise Leyla, Memet Kaptan ile iyi bir dostluk ilişkisi kurar.

Sevgili rolündeki kadınların genellikle birden fazla seveni, dolayısıyla da kahramanların çoğu zaman rakipleri vardır. Mahur Beste'de Refik; Sahnenin Dışındakiler'de Muhtar, Hasan Bey, Kudret Bey ve İhsan; Huzur'da Fahir, Yaşar, Suat; Aydaki Akdın'da ise Refik başkahramanlar için birer rakiptir.

Farklı karakterlere sahip olan ve farklı zamanlarda yaşadığı farz edilerek şekillendirilen sevgili rolündeki bu kadınların, aslında birçok ortak yönünün olduğu ortaya çıkar. Tanpınar'ın hikaye ve romanlarındaki farklı karakterlerin “sevgili” olarak birbirine büyük ölçüde benzerlik göstermesi, aslında bir anlamda, yazarın zihnindeki aşk ve sevgili anlayışını da ortaya koymuş olur.

b. Saygıdeğer görülen kadınlar:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında menfi kadın miktarı kadar müspet kadın da bulunur. Bu kadınların iyi birer eş ve anne olma özellikleri ya da kaderin kendilerine sunduğu talihsizliklere mütevekkil bir halde boyun eğmeleri, bu kadınların genel özellikleridir. Türk toplumundaki takdir edilen kadın tipleri, Tanpınar'ın romanlarında da benzer yönleriyle ön plana çıkarılır.

⁷⁵² AK, 109

Örneğin, gebe bir hanım, toplumda daima saygıdeğer ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Sahnenin Dışındakiler romanında bahsedilen erik ağacının yüklü dallarının tıpkı “mukaddes bir gebenin karnı gibi uzaktan ve âdeta dinî bir hürmetle” seyredildiği söylenir.⁷⁵³Zaten bu ağacın eriklerinden aşeren hanımlara mutlaka tattırılır, çocuklar ise bu imrenme ve iştihaya hürmet ederler.⁷⁵⁴İyi bir eş ve anne olmaya meyilli kadın da daima takdirle anılır. Huzur’da Macide bu yönüyle karşımıza çıkar. Macide’nin gelmesiyle evde bir herkesin üzerinde müspet bir değişikliğin başladığını ifade eden Mümtaz Macide için; “Bu bir anne değildi, bir kardeş de değildi, belik koruyucu bir melekti. Varlığı her şeyi değiştiren, eşyayı insana dost eden, günün saatlerine tatlı bir hava geçiren sırlı bir mahluk.” der.⁷⁵⁵Mümtaz’la Macide’nin aralarında fazla bir yaş farkının olmaması, Mümtaz yatılı okula giderken âdeta bir arkadaş gibi olmaları, Macide’nin onu yatılı okuldan alıp Beyoğlu’nu beraber gezmeleri, vaktin nasıl geçtiği telaşıyla eve dönmeleri, Mümtaz’i hazırlayıp okula göndermesi, kısacası Macide’nin hep yanı başında olması, Macide’yi Mümtaz’ın nazarında bir melek yapmıştır.

Mümtaz İhsan’la uzun uzun fikrî münakaşalara girerken, Macide elinde yün işi, tebessüm ederek onları dinler, “layifelere güler, hiddetlerden ürkerdi.”⁷⁵⁶Hassas bir kadın olan Macide, aynı şekilde Suat’ın pervasız konuşmalarından ve davranışkardan da ürker.⁷⁵⁷ Macide’nin hassasiyeti, çocuklarına olan düşkünlüğüyle tamamlanır. Macide kızını trafik kazasında kaybettiği için ciddi bir depresyona girer. İyileşmesi ise ancak tekrar bir çocuk sahibi olduktan sonra gerçekleşir.

Aynı romanın kahramanlarından olan Sabih’in teyzesi de her yönüyle mükemmel bir eş, ev hanımı ve annedir. Bu şıman, ve “yüzünden iyilik ve hayat neşesi akan” kadın otuz beş sene kocasının kahrını çekip borçlarını öder, dört çocuğunu büyütüp yer yurt sahibi yapar, kocasının ölümünden sonra ise hasret kaldığı dostluk ilişkilerini geliştirip misafirlikler ağırlamaya başlar. Mutfakta da

⁷⁵³ SD, 30

⁷⁵⁴ SD, 29

⁷⁵⁵ H, 45

⁷⁵⁶ H, 231

⁷⁵⁷ H, 353

marifetli olan bu kadın, evi derleyip toparlamasını, kocasını idare etmesini bilmiş iş bilir bir kadındır.⁷⁵⁸

Huzur romanında Nuran'ın annesinin ideal kadın tarifi, geleneksel bir anlayışın ifadesi olarak sunulur. Bu anlayış hem Nuran'dan hem yazarın düşüncelerinin çok uzağındadır:

Kimi ondan [aşktan kaçarak] ömrünü kurutmuştu. Annesi de böyle idi. Ömründe bir kere rahatça gülmemiş, hiçbir ihsasa kendini rahatça bırakmamış, duygularından bahsetmemiş, çocuklarını bile bir kere heyecanla öpmemişti. “Kadın herşeyden evvel kendisini gizlemiyi bilmesidir; yavrum!” Nuran'ın ilk duyduğu anne nasihati buydu. Bu yüzden bütün ömrünce, farkında olmadan zalim olmuş, kendisini o kadar seven, yaşadığını anlamak için duygularını yaşamaya muhtaçolan babasını âdeta ezmişti.⁷⁵⁹

Halbuki, burada konu edilen geleneksel anlayışın tersine, Tanpınar'ın romanlarında zaman ilerledikçe kadınların serbestleştiği görülür. Örneğin, geleneksel dönemin kadınlarında Atiye Hanım (Mahur Beste) ile modern dönemin kadınlarından Leyla (Aydaki Kadın) arasında büyük bir davranış farklılığı vardır. Fakat, Yazar tarafından bunda bir beis görülmediği, geleneksel bir kadın olan Nuran'ın annesinin ideal kadın tarifinin satır aralarında anılmaktan ileri götürülmediği görülür.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise tamamıyla müspet bir karakter olarak karşımıza çıkan kişi, Hayri İrdal'ın ilk eşi Emine'dir. Abdüsselam Beyin evinde bir besleme olarak yetişen Emine⁷⁶⁰, “şirin, saf, her şeyden evvel iyi bir insan”dır. “Şaşılacak derecede cesareti” ile yabancısı olduğu bir hayata ve zor şartlara uyumu İrdal'ı şaşırtır. Onun bu özelliği, “sonuna kadar sağlam, cesur ve neşeli” kalmasını sağlar.⁷⁶¹ Hayri İrdal'ın tevkifinin onuncu gününde eşini ziyarete gelip ona sarılması, cesaret ve moral vermesi⁷⁶², “her zamanki neşesiyle, açık kalbiyle gül”üşü Hayri

⁷⁵⁸ H, 122-123

⁷⁵⁹ H, 167

⁷⁶⁰ SAE, 34

⁷⁶¹ SAE, 70

⁷⁶² SAE, 84

İrdal'ın yenilmişlik hissini bir anda bertaraf eder. ⁷⁶³Emine, ideal bir ev hanımı ve anne olarak daima evinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını düşünerek tutumlu davranma yoluna gider. Bu sebeple gösterişli eğlence âlemlerinden uzak duran Emine, bir gün büyük tutum fikirlerini yenerek gittiği bir eğlence yerinde şık ve bakımlı kadınları gördüğünde tıpkı bir çocuk saflığıyla “Ayol bunlar insan değil melek” diyerek hayretini ve hayranlığını belirtir. ⁷⁶⁴Emine ile ışıltılı dünyanın gösterişli hanımlarını iki ayrı zıt kutupmuş gibi gösteren Tanpınar, tercihini Emine'den yana yaparak onun çocuksu saflığına sempati duyar.,

c. Mütevekkil kadınlar:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında iyi fakat talihsiz kadınlarla da karşılaşırız. Bunlar genellikle kaderlerine boyun eğerek sabır göstererek ömürlerini tüketmiş kadınlardır.

Tanpınar'ın hikayelerinden biri olan Tren Yolculuğu'nda esas olarak genç ve yetenekli bir tiyatrocu olan Zeynep'in talihsiz hayat öyküsü ve ölümü konu edilir. Zeynep'in talihsizliği daha çocukluğunda, üvey annesinin elinde hırpalanmasıyla başlar. Çocuk yaşta tiyatroya merak salan Zeynep, hayırsız bir adamla evlenince bu evlilikten kurtulup kendini gezici tiyatro kumpanyalarında oyuncu olmaya verir. Fakat bu tür bir hayatın zorluklarından bezem ve sıcak bir yuva ihtiyacı hisseden Zeynep, Anadolu'dan varlıklı bir adamla evlenip evinin hanımı olma rüyaları kurar fakat buna vasıl olamadan genç yaşında ölür. ⁷⁶⁵Zeynep'ten bahseden ihtiyar oyuncu, onun sırcadan bir dünyası olduğunu, çocukluğundaki nahoş hatıraların da etkisiyle, sestem fazlasıyla ürktüğünü anlatarak, Zeynep'in bir hayat boyu korku ve tedirginlik içinde yaşadığını ifade eder. ⁷⁶⁶Daha birkaç gün önce yazarın sahnede görüp de etkilendiği bu genç kadının artık ölmüş olaması, yazarın ise bu kadının hazin hayat hikayesinden bu vesileyle haberdar olması, onu bir hayli etkiler

Yaz Gecesi hikayesinde ise elden ayaktan düşmüş ve artık ölümünü bekleyen bir hastanın karısı ve evlathığı ile olan ilginç münasebeti konu edilir. Hastanın başını

⁷⁶³ SAE, 105

⁷⁶⁴ SAE, 114

⁷⁶⁵ Hk, 140-142

⁷⁶⁶ Hk, 145

bekleyen her iki kadın da bu adamı sevmiş ve son nefesinde onu yalnız bırakmamıştır. ⁷⁶⁷Birbirini sevmeyen ve birbiriyle konuşmayan bu iki kadını ayıran ve yıllar sonra bir yatağın başucunda tekrar birleştiren yatakta yatan aynı adamdır. ⁷⁶⁸Adamın evlatlığıyla olan münasebetsiz ilişkisine dayanamayan karısı, evi terk edip Aksaray'daaki evine taşınmış, fakat kocasının ağır hasta olduğunu duyunca dayanamayıp kalkıp gelmiş, maruz kaldığı bu çirkin ihaneti sineye çekerek, kocasının son anına kadar onun yanında kalıp, diğer kadınla birlikte ona bakmıştır. ⁷⁶⁹Evin Sahibi hikayesinde de anlatıcının annesinin, kaderine boyun eğerek hazin sonunu beklemesi anlatılır. Genç kadın, ne sandal sefalarından, ne tambur çalmaktan ne de evlilik telaşesinden bir zevk alır. Zira devamlı ruhu sıkılmakta, kendisinde gayritabiî birtakım ruh halleri hasıl olmaktadır. Genç kadının kaderine razı gelip bu ruh haliyle yaşamayı kabullendiği görülür. Hiçbir doktorun çare bulamadığı bu sıkıntıdan kurtulamayan genç kadının sonu, onu bir türlü bırakmayan yılan tarafından sokularak öldürülmek olur. ⁷⁷⁰

Aynı hikayede, anlatıcının teyzesinin, kocasını ve torununu kaybetmesi üzerine, uzak akrabalarından birinin evine sığındığına da değinilir. ⁷⁷¹Bu kadın zamanla kocası ve torunu için ağlamayı bırakarak hayatın akışına adapte olmak durumunda kalır. ⁷⁷²

Mahur Beste'nin kadın kahramanı Atiye Hanım ise dengine düşmemesine rağmen boşanmayı hiç düşünmemiş, bir ömür boyunca kocasının gariplikleriyle yaşamaya razı olmuştur. ⁷⁷³Atiye ne bir çocukla avunabilmiş ne de kocasını politik ve dolayısıyla da aktif bir hayatın içine itebilmiştir. ⁷⁷⁴Atiye, dinlediği acı hikayelerde kendi kara talihini görür, "hikaye devam ettikçe çoğu birbirine zıt bir yığın duygunun tesiri altında" kalır ve zihni, kendisini de korkutan müphem kararlara yönelir, içinden gelen bu kendi talihsizliğine son vermek arzusunu yine

⁷⁶⁷ Hk, 153

⁷⁶⁸ Hk, 151

⁷⁶⁹ Hk, 154

⁷⁷⁰ Hk, 276, 280

⁷⁷¹ Hk, 296

⁷⁷² Hk, 298

⁷⁷³ MB, 81-82

⁷⁷⁴ MB, 84

kendi iradesiyle susturarak kaderine rıza göstermeye çalışır. ⁷⁷⁵Bunun için de aradan on beş yıl geçmesine rağmen kendisini hâlâ sevdiğini bildiği Doktor Refik'in yaptığı kendi portresine bakarak “Sahiden güzel! Aşkolsun!” diyerek resmin yanından ayrılmakla durumu geçirir ve bir daha da Refik'ten hiç bahsetmez. ⁷⁷⁶Atiye, Refik'i saraya jurnalleyerek onun ölümüne sebep olan kocası Behçet Beyle ömür boyu konuşmayarak, son nefesinde ise Behçet Beye sitemli bir konuşma yaparak ve Mahur Beste'yi mırıldanarak hayata gözlerini kapar. Atiye Hanımın haklı sitemi, kadının talihsiz kaderine ve buna sebep olan eşi Behçet Beye karşı sessiz bir başkaldırı gibidir:

Ölümünden birkaç saat evvel onu [Behçet Beyi] yanına çağırmış, “Bey, Bey demişti, işte ölüyorum. Fena şey ama ne yapalım?” Sonra kocasının orada yatağın çarşafına başını gömüp ağladığını görünce, o hasta yüzü daha manalı olan biçare bir tebessümle, fazla kederin yeri olmadığını, Behçet Beye bu “darülmihen”da bir kadının en az lazım şey olduğunu, kitaplariyle, saatleriyle, ciltleriyle bundan böyle istediği gibi meşgul olabileceğini, hiç kimsenin kendisini artık rahatsız etmeyeceğini ifade etmişti. ⁷⁷⁷

Behçet Bey, yeğeni Cavide'nin sıkıntılı hayatını hatırladıkça ona acır. Zira genç kadın on sene içinde büyük sıkıntılar çekmiş; en güzel yıllarında üst üste babasını ve annesini kaybetmiş, hayırsız bir adamla evlenmiş, “çekmediği azap kalmamış”, ancak adamın ölümüyle rahata erebilmiştir. Bu kızın çektiklerini düşündükçe, Behçet Beyin yüreği parçalanır. ⁷⁷⁸Aynı romanın bir başka kahramanı olan Sabri Hoca'nın annesinin hayatı da talihsizliklerle doludur. Zavallı kadının şartlarını kabullenip hayatını devam ettirmekten başka bir çaresi kalmaz. Sabri Hocanın babası annesiyle evlendikten sonra karısına bir şey söylemeden, beş kuruş bile bırakmadan Giresun'dan ayrılmış ve bir daha geri dönmeyi hiç düşünmemiştir. Kadının ise birkaç sene bekledikten sonra evlenip yeni bir aile kurmaktan başka çaresi kalmamıştır. ⁷⁷⁹ Yoksulluk içinde hayatla mücadele eden bu kadının oğlunu

⁷⁷⁵ MB, 79-80

⁷⁷⁶ MB, 119

⁷⁷⁷ MB, 23

⁷⁷⁸ MB,34

⁷⁷⁹ MB, 87

uğurlarkenki muhtaç ve mahzun halini hatırladıkça, Sabri Hoca'nın "her tattığı şey, içinde bir bıçak gibi çalış"ır.⁷⁸⁰Sahnenin Dışındakiler'deki Sabiha'nın hayatındaki sıkıntılar her ne kadar çocukluğunda, problemlili bir aile ortamında büyümesi cihetiyle bir talihsizlik gibi görünse de, onun bundan sonraki hayatı, kendi tercihleri ile şekillenir. Sabiha, yanlış tercih ve kararlarının bir sonucu olarak da mutsuz ve sıkıntılı bir hayat sürer.⁷⁸¹Bu mutsuz hayata son vermek için her ne kadar Muhtar'ı bırakma düşüncesinde olsa da bunu yapmaya cesaret edemez; zira Muhtar, Sabiha'yı tehdit eder; İhsan'ı, Cemal'i, babasını, çevresindekilerin hepsini öldüreceğini söyler.⁷⁸²Zaten Sabiha'nın babası Süleyman Beyi de avucunun içine almıştır. Bu durum karşısında Sabiha kaderine rıza göstermekten başka bir şey yapamaz.

Huzur romanında Mümtaz, bir hastabakıcı bulmak için gittiği evde "tam bir aile faciası" ile karşılaşır. Kadının kocasına felç gelmiş, kadın bir hastabakıcı maaşıyla çocuklarına ve kendisini başka bir kadın için terk edip de hastalanınca ellerine düşen kocasına bakmak zorunda kalmıştır.⁷⁸³

Mümtaz'ın ev sahibi olan kadın da ihtişamlı bir gençlik hayatı yaşamasına rağmen, dört çocuğunu kaybetmesiyle hayata adeta küsmüş, kendisine eski günleri hatırlatan evinin bulunduğu semte bile uğramaz olmuştur.⁷⁸⁴

Suat'ın karısı da kocasının elinden çekmiş, eşinden hiçbir zaman ilgi ve sevgi görmediği gibi, bir de aldatılmıştır. "Bu güzel, kibar, giyinmesini bilen kadın", "ızdıraptan ziyade yaralanmış gururun acısı"nı taşımaktadır. Fakat Suat, karısıyla alâkadar olmak yerine Nuran'a sarkıntılık etmeye devam eder.⁷⁸⁵Kadıncağazın yapabildiği tek şey uzaktan akrabası olan Macide'ye gidip Suat'tan dert yanmaktır. Karısına çektirmekle kalmayıp, kendi kendisini de mahveden Suat'a acıyan karısı, eşini kendi talihi olarak kabullendiğini söyler. "Ay olur bir kere

⁷⁸⁰ MB, 96

⁷⁸¹ SD, 266

⁷⁸² MB, 335

⁷⁸³ H, 22

⁷⁸⁴ H, 213

⁷⁸⁵ H, 270

çocuklarının yüzüne bile bakmaz. İyi olsun da başka bir şey istemem.” diyerek de, eşine hak etmediği bir anlayış ve şefkat gösterir. ⁷⁸⁶

Acı ve sıkıntıyla geçen savaş yılları kişilerin hayatlarını da mahvetmiş, insanları hem maddî hem manevî açıdan yıkıma uğratmıştır. Rumeli şivesiyle konuşan yaşlı bir dilenciye para verirken Mümtaz, kadının gözlerinin içine bakmak ister, fakat hiçbir şey göremez. Zira o gözler büyük acılar ve hasretle örtülmüştür. ⁷⁸⁷

Bir başka kadınsa, elinde bir reçeteyle eczanenin kepeklerini vurur. Her yanından yorgunluk ve fakirlik akan bu kadın “Ah Yarabbim” deyip bir umutla tekrar kepenklerin arasından eczanenin içine bakar. ⁷⁸⁸ Görüldüğü gibi savaş yılları olarak anılabilecek bu yıllar, ülkeler kadar fertleri de talihsiz bir hayata sürüklemiştir.

Aydaki Kadın romanındaki Addrienne de kötü bir talihin bitmez tükenmez sıkıntılara katlanıp, hiç sesini çıkarmadan hayatla mücadele etmeye çalışır. Paris’te tanıdığı doktor Necip’e âşık olunca onun peşine düşerek İstanbul’a gelmiş, fakat Necip’i kısa zaman içinde kaybetmiş, bunun üzerine sevdiği adamın vatanını kendi vatanı gibi kabul ederek, her şeye rağmen İstanbul’dan bir türlü ayrılamamıştır. Bu arada Necip’i elde etmek isteyen Zeynep, onun ölümünden sonra bile Addrienne’ye diş bilemiş, onu rahatsız etmekten geri durmamıştır. Fakat Addrienne fitraten yumuşak bir insan olduğu ve kötülüğü aklının ucundan bile geçirmediği için, Zeynep’in yirmi senedir içinde biriktirdiği kini fırsat buldukça kendisine kusmasına sessiz kalır. ⁷⁸⁹

Addrienne evlilik hayatında da problemler yaşar. Kendisinden biraz genç ama oldukça pervasız ve kaba saba bir adamla evlenen Addrienne, çapkın kocasının, kendi gözü önünde başka kadınlara asılmasına sessiz kalamayınca, kocasından tokat bile yer. ⁷⁹⁰Fakat Addrienne, kocasını kaybetmemek için kocasının tüm bu tutarsız ve

⁷⁸⁶ H, 270

⁷⁸⁷ H, 417

⁷⁸⁸ H, 463

⁷⁸⁹ AK, 190

⁷⁹⁰ AK, 185

kaba davranışlarına sessiz kalır. Elinden gelen tek şey ise sessiz hıçkırıklarla ağlamak olur.⁷⁹¹

Heleni'nin yeğeni Marrie'nin de, Selim'in kimi zaman içini sızlatan garip bir talihi vardır. Selim'e göre bu kız, bir gün eninde sonunda Beyoğlu âleminin içine düşecektir. Fakat ona bu hayatı hazırlayan kara talih, işine çok önceden başlamıştır. Marrie üç sene yatalak annesine bakmış, tüm gün kilise vakfında çalışmış, tahta silip çamaşır yıkamış, silip süpürmüştü, annesi öldüğü zaman da, annesinin hastalığından kendinde de olduğunu düşünerek kendini bir hayli yıpratmıştır.⁷⁹² Selim'in evine sığınan bu genç kız, kendine ait bir yeri olmadığı için, Selim'in evine kendi eviymiş gibi bağlanmıştır.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Nevzat Hanım da çocukluğundan beri başkalarının kurbanı olarak hayatı türlü sıkıntılar içinde geçmiş talihsiz bir kadındır.⁷⁹³ Nevzat Hanım, "Biz kabahati üzerine yüklenen insanlarız." diye sitem edecek kadar, hiç bir günahı ve hatası olmadığı halde, hayatı hep başkaları tarafından kendine zindan edilmiş bir kadındır.⁷⁹⁴ O, yapmadığı şeyler için bile mücrim addedilmeye daha çocukluk yıllarında alıştırılır. Daha çocukken, ablası onu kıskandığı için yalancıkdan intihar teşebbüsünde bulunarak onun kendisini suçlu hissetmesine çalışır.⁷⁹⁵ Daha sonraki yıllarda babasının ani ölümü, yaptığı kötü evliliğe bağlanacak, silik şahsiyete sahip olan kocası, sırf elâlem ne der gerekçesiyle karısını boşamaya yanaşmayarak ona hayatı zindan etmeyi sürdürecektir, kocası öldükten sonra ise üzerinde kaynanasının tahakkümü başlayacak, tüm bunların yanında, güzelliği de başına bela olacaktır. Zira kendisine âşık olan Tayfur Bey, karısını Nevzat Hanımla evlenmek ümidi uğruna öldürecek, "üstelik dünyanın en garip mantığıyla, onu bu izdivaca mecbur etmek için cinayetini de genç kadına itiraf

⁷⁹¹ AK, 197

⁷⁹² AK, 25

⁷⁹³ SAE, 253

⁷⁹⁴ SAE, 255

⁷⁹⁵ SAE, 255

ed"ecekti. ⁷⁹⁶ Kısacası Nevzat Hanımın "hiç kabahati olmadan insanlar ölüyorlar, birbirlerini öldürüyorlar ve mesuliyeti ona yüklüyorlar"dır. ⁷⁹⁷

d. Anadolu kadınları:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarının satır aralarında Anadolu kadınlarına rastlarız. Hatta kimi zaman şehirli kadın ile Anadolu kadınının karşılaştırıldığına bile şahit oluruz ki bu bizi, Tanpınar'ın düşünce dünyasında Anadolu kadınının farklı bir yeri olduğu düşüncesine götürür. Genel itibriyle Tanpınar, Anadolu kadınının, zor hayat şartlarına rağmen mütevekkil ve sukûn dolu olduğuna dikkat çeker. Eserlerdeki tüm Anadolu kadınları müspet, hatta bir yönüyle hayran olunacak, takdir edilecek kadınlardır.

Yaz Yağmuru hikayesinde Sabri'nin evine misafir olan genç kadın, bir dönem kendi evlerinde kalmış genç bir Anadolu kızından bahsederek "Eh iyi öyleyse" demeyi ondan öğrendiğini, bu kızın, hiçbir şeyi yadırgamadan herşeye "eh iyi öyleyse" diyerek içinden rıza gösterdiğini söyler. Genç kadın, bu Anadolu kızı için, "Razı olmanın da bir derecesi bulunmalı değil mi? Razı olmak insanı her zaman güzelleştirir mi? Onu güzelleştiriyordu ama." diyerek, şehirli ve modern kadın şahsiyetine rağmen, Anadolu kadınının her şeyi kolayca kabullenip tevekkül edişine hayran olur⁷⁹⁸

Tren Yolculuğu hikayesinde ise Tanpınar bize, istasyonda tren bekleyen tiyatrocü şehir kadınlarıyla Anadolu kadınlarını kıyas etme imkanını verir. İstasyondaki erkeklerin çoğunun nazarı şehirden gelmiş tiyatrocü kadınlar üzerindedir. Erkeklerin kadınları süzmeleri, onlara bir vesileyle yaklaşılmaya çalışmaları ve kadınların bu yaklaşımdan rahatsız omamaları, hatta kayızsız kalmayıp herbirinin kendine uygun birini bularak sohbete başlamaları hikaye edilir.

⁷⁹⁶ SAE, 254

⁷⁹⁷ SAE, 254

⁷⁹⁸ Hk, 44

⁷⁹⁹ Böyle bir yakınlaşma istasyonda bulunan Anadolu kadınları için söz konusu edilmez. Tüm erkeklerin ilgisi, serbest davranışlı şehir kadınları üzerinedir.

Şehirli üç kadından biri çocuğunun elini sıkı sıkı tutmuş beklerken, diğer ikisi de küçük kızla konuşurken gelip geçen erkeklere bakar, zaman zaman da “başlarını çevirip arkalarında, yüzlerinin burnunun ortasından aşağısı bir yağlıkla örtülü, muhteşem heybelerinin üstüne oturmuş bekleyen iki yürük kadını adeta çekinerek seyre”derler.⁸⁰⁰

Tanpınar, daha sonra birbirinden farklı bu iki kadın grubunu karşılaştırmaya başlar:

Üçünde de yürük kadınların debdebeli sükunetinden eser yoktu. Telaşlı ve yorgundular. Hallerinden, bu rutubetli havada ölesiye üşüdükleri anlaşılıyordu. ... Bununla beraber, istasyonu dolduran kalabalıkta yine herkesten ayrılıyorlardı. İnsanlar arasında çok hususi bir talihle gezdikleri ilk bakışta belli oluyordu. Çehrelerinde, ellerinde, konuşmak için ağız açışlarında, sükutlarında bir ideali değilse bile büyük bir ümidi eskiterek yaşadıkları, delik deşik olmuş bir şemsiye altında barınır gibi, çok güzel, çok parlak bir şeyin harabesine sığınmış oldukları görünüyordu.⁸⁰¹

Şehirli kadınların “büyük bir ümidi eskiterek yaşamaları”nın sebebi; sefaletin yanında, ideallerine ulaşmak uğruna kendi iradeleriyle girdikleri tiyatroculuk serüveninde umduklarına ulaşamamaları ve zor hayat şartları ile mücadele etmek zorunda kalmalarıdır. Hem idealist hem de yetenekli oyuncular Zeynep’in, geçtikleri küçük kasablarda sükun içinde yanan evlerin lambalarına imrenerek bakması ve fakat ömrünün genç yaşta ve sefalet içinde, bir tiyatro kumpanyasında son bulması, bu kadınların hayat serüvenine somut bir örnek teşkil eder.

Anadolu kadınının her zaman sükun içinde yaşadığını söylemek yanlış olur. Zira bu kadınların da çoğu dertlidir. Örneğin, Erzurumlu Tahsin’in annesi, oğlunun

⁷⁹⁹ Hk, 139

⁸⁰⁰ Hk, 138

⁸⁰¹ Hk, 138

bir gün geleceği ümidiyle fakat gözü yaşlı bir şekilde oğlunu bekler. Özellikle Osmanlı'nın son dönemleri olması hasebiyle savaşlarla sarsılan Anadolu'da birçok gözüyaşlı ana ya ölüsüne ya da gidip de gelmeyen kayıplarına ağlar.⁸⁰² Erzurumlu Tahsin geldiğinde ise anası "sevincinden ölümler geçir"ir.⁸⁰³ Anadolu kadınının analığı ve şefkati bir kere daha ön plana çıkartılır.

Aynı hikyede bahsedilen, Erzurum'daki deprem vurgunundan sonra da Anadolu kadınının ne kadar mütevekkil olduğuna bir vesileyle dikkat çekilir. Öyleki ki, anlatıcı kahraman, çadırın bir köşesinde, arkası erkeklere dönük biçimde hiç kımlıdamadan ve konuşmadan duran kadına acımadan edemez.⁸⁰⁴

Mahur Beste romanında ise Anadolu kadını olarak Sabri Hocanın annesi ile karşılaşırız. Sorumsuz bir koca tarafından bir çocukla ve beş parasız bir halde geride bırakılan kadının hayat mücadelesi ve sefalet içindeki hayatı nazara verilir.

Ancak otuz beş yaşlarında görünen bu kadın, o gün kendisine [Sabri Hocaya] ne kadar yorgun, ne kadar yaşlı görünmüştü. Yüzünde kalın çizgiler vardı. Saçları kirli, perişandı. Parmaklarının uçları işten tok tok olmuştu. Onu, ayağında yamalı bir şalvar, ayakları nasır içinde, bir köşesinde değirmenden sırtında getirdiği bir çuval mısır unu dayalı taşlıkta olduğu gibi [Sabri Hocanın gözünde canlanır].⁸⁰⁵

Tanpınar, Sabri Hocanın annesi vasıtasıyla ağır yüklerin altına giren mücadelecisi ama mütevekkil Anadolu kadını tasvir eder.

Sahnenin Dışındakiler romanında Sabiha'nın annesi Sündüz Hanım, çok konuşan ve gülünç tarafları da bulunan bir hanım olmasına rağmen, idarecilik yapmış bir ailenin kızı olarak ceddinin asaletini üzerinde taşıyan, mağrur ve kendinden emin bir kadındır. Cemal Sündüs Hanımı ilk gördüğünde ondaki ceddinden gelen birtakım özellikleri keşfedebilir:

⁸⁰² Hk, 246

⁸⁰³ Hk, 246

⁸⁰⁴ Hk, 254

⁸⁰⁵ MB, 94

[Sündüs Hanım evin kapısından içeri girerken] Dimdik, mağrur yürüyüşünde hakiki bir hanımlık vardı. Bu evlad-ı Fatihân kızibirkaç yüz sene en aşağı beş, altı yüz kişilik bir köylü kalabalığını idare etmiş bir aileden geliyordu. Erkekler Tuna boylarında muharebeye gittikleri zaman bu köylülerin idaresi, çiftliklerin bütün işleri, zengin bey ailesi sıfatıyla cemiyet hayatındaki birtakım kadınlara düşüyor, şehirli kadınlarının aklından bile geçmeyen meselelerle onları uğraştırıyordu. Binaenaleyh Sabiha'da doğuşundan bu meslelere hazır bir taraf vardı.⁸⁰⁶

Tanpınar'ın Sündüs Hanımın aile tarihi vesilesiyle Osmanlı toplumundaki kadına da dikkat çekmiş olur. Tanpınar, tezimizin girişinde nazara verdiğimiz yanlış kanatlara düşmeden, özellikle kırsal kesimlerde yöneticilik yapan asil ailelerinin hanımlarının da yöneticilik sorumlulukları aldığı, ailelerinin konumlarını toplumda layıkıyla temsil ettiği görüşünü ortaya koymuştur.

Tanpınar, bir kez daha şehirli ve Anadolu'lu kadın karşılaştırması yaparak tercihini Anadolu'daki kadından yana yapar.

Tanpınar, şehirli kadın olarak genellikle salon kadınlarını kasetmekte ve bu kadınlara nazaran Anadolu kadınına çok saygıdeğer bir mevkiye çıkarmaktadır. Tanpınar'ın bu yaklaşımı, Cemal'in yaklaşımıyla birleşir. Cemal katıldığı bir çay toplantısında Alaiyeli Ahmet ve karısı Emine'nin hayatını anlatmaya başlar.

Alaiyeli Ahmet savaştayken karısının kötü yola düştüğü haberi gelir. O da bir yolunu bulup firar eder ve karısını şehir şehir arar. Alaiyeli Ahmet, karısına tesadüfen Burdur'da rastlar. Fakat karısını görünce utanır yahut korkar ve dönüp kaçmaya kalkar, fakat karısı onu tanıyınca peşinden koşar ve sonra da ona tüm olan biteni anlatır. Emine, kötü niyetli insanların hile ve oyunlarıyla kötü yola düşmüş, ona kocasının da öldüğünü söyledikleri için hayattan hiçbir beklentisi olmadan yaşamaya başlamıştır. Fakat kocasıyla karşılaştıktan sonra Emine, böyle bir hayattan iğrendiğini ve bu ayıpla yaşayamayacağını söyleyip, kocasından kendisini öldürmesini ister. Alaiyeli Ahmet ise onun artık "yaşayamayacağını bil(diği)" için karısını öldürür ve adeta onu çirkin ellerin değemeyeceği derinlikte bir mezara

⁸⁰⁶ SD, 54

gömer. Ertesi gün teslim olup idam cezası istese de, Alaiyeli Ahmet'in davasını altı ay uzatarak adeta onu yaşamak yüküyle cezalandırırlar. Sonunda idam edilen Alaiyeli Ahmet, karısının ölürken gülümseyerek ve huzur içinde olduğunu hatırlar ve ölümün kolay olduğunu söyler.⁸⁰⁷ Cemal, bu hikayeyi değer dünyası çok farklı olan bir toplulukta anlattığı için pişman ve müteessir olur. Sanki Alaiyeli Ahmet'in Emine'sini kötü insanların elinden korumak için hazırladığı mezarı kendi elleriyle açmış kadar suçlu görür kendisini. Zira, romanın gidişatından da anlaşılacağı üzere, Emine ve Alaiyeli Ahmet ile salonda bulunan kadın ve erkeklerin değer yargıları birbirine son derece yabancıdır. Herkes sessizlik içindedir, fakat Sakine Hanım soru sormaya devam eder. Davetlilerden Ekrem Bey ise, ayrılırken Cemal'e "Bana çok şey öğrettiniz... Teşekkür ederim. ...Şimdi Anadolu kelimesinin benim için bir manası var." der.⁸⁰⁸ Görüldüğü gibi Tanpınar, bir kere daha şehir ile Anadolu'yu karşı karşıya getirmiş ve Anadolu'yu yüceltmıştır.

Huzur romanında, Anadolu kadını rolünde karşımıza çıkan kişi Mümtaz'ın annesi olur. Mümtaz'ın hayal meyal hatırladığı çocukluk yıllarına ait hatıralarında aklında kalan şeyler babasının ölümü ve bundan sonra annesinin kendini toparlayarak hayatın çetin şartlarına karşı sessiz ama güçlü bir şekilde mücadele vermesidir.⁸⁰⁹ Mümtaz annesiyle çıktığı yolculuk esnasında gördüğü başka Anadolu kadınlarını da hatırlar. Bu yıllara sefalet ve hüznün hakimdir. Bunda o dönemin savaş yılları olması da etkilidir.

Anadolu kadınının analığı ve şefkati çoğu zaman bir vesileyle öne çıkartılır. Mümtaz, Nuran'ın devamlı kızı Fatma için endişelenmesi ve onu düşünmesi karşısında Mümtaz ona; "Anadolu kadınları işe giderken yeni doğmuş çocuklarını arkalarına sararlar. Sen [de] Fatma'yı kafanda gezdiriyorsun." der.⁸¹⁰

Aydaki Kadın romanında ise Selim, çocukluğunun Erenköy'ünü düşünürken, aklına Anadolu insanları gelir. Burada da Anadolu kadınlarının yoksulluk ve zorluk içindeki ağır hayatlarına dikkat çekilir:

⁸⁰⁷ SD, 220-223

⁸⁰⁸ SD, 223

⁸⁰⁹ H, 26

⁸¹⁰ H, 210

Konya yolunda sırtında heybesi yahut daha havaleli bir yük aşağıdan doğru gelen köylü kadınların rahat bakışı. Dönüşte bu kadınların Zonguldak'a maden ameleleliği için giden erkekleri. Vapurda ekmekle hıyar turşusu yiyen biçare insanlar...⁸¹¹

Baştan sona bir ironinin hakim olduğu Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise, Anadolu gibi ciddi bir konunun girmesi hem romanın olay örgüsü hem de üslubuyla çatıyacağı için olsa gerek, Anadolu kadınına yer verilmemiştir. Daha çok zengin ve şehirli salon kadınlarının boy gösterdiği bu romanda, karşımıza çıkan sınırlı sayıdaki müspet kadının (Hayri İrdal'ın ilk karısı ve üvey annesi gibi), diğer romanlarda çizilmiş olan Anadolu kadını ile benzerlik gösterdiği, diğer kadınların ise menfi karakterler olarak yine diğer romanlarda çizilmiş olan salon kadınlarını anımsattığını söyleyebiliriz söyleyebiliriz.

Tanpınar'ın acı, yokluk ve sefalet ile yoğrulmuş savaş yılları döneminde Anadolu'da yaşayan ve zor şartlarla mücadele eden kadınlara büyük bir hürmet ve sempati ile baktığı görülür. Anadolu'daki kadınların değer şahsiyeti ise her zaman takdire şayandır.

e. Konak ve geçmiş zaman kadınları:

Tanpınar'ın birçok hikaye ve romanında saray ve özellikle konak hayatına etraflıca yer verilmiştir. görülür. Zira, Tanpınar için konak sadece bir evden ibaret değildir; konak bir medeniyeti,⁸¹² özelde ise Osmanlı medeniyetini temsil eder. Konağın tarihi ve geçirdiği dönemler, Osmanlı İmparatorluğunun tarihi ve geçirmiş olduğu Tanzimat, Maşrutiyet ve çöküş dönemleri ile özdeşleştirmek mümkündür.

Tanpınar, konak hayatına yer verirken, büyük aile geleneğini de eserlerinde işlemiş, saray ve konakta yaşayan kadınları da bu vesileyle eserlerinde ele almıştır.

Tanpınar büyük ailenin kalabalıklığına birçok eserinde dikkat çeker. Evin Sahibi hikayesinin kahramanı da kalabalık bir konakta, birçok kadının içinde

⁸¹¹ AK, 117

⁸¹² Sabri Hoca, İsmail Molla'ya; "İşte medeniyet dediğin bir konağa benzer." der ve bu teşbihi besleyen birtakım ortak özellikler üzerinde durur. MB, 107

yaşamış, okula başlayıp bu ortamdan uzak olmayı ise “kadın kalabalığı”ndan kurutulmuş olarak görmüştür. Zira herkesin “bağıra çağıra konuştuğu”, “alçak sesle konuşanın ise pek az olduğu” bu evde sessiz sakin bir oratamın bulunmadığı aşikârdır.⁸¹³

Mahur Beste romanında konak hayatına daha fazla yer verilir. Refik’in ağabeyi Halit Bey, Ruhsar Hanımla evlendikten sonra kayınpederi Ata Molla’nın evinde bir müddet kalmış, daha sonra ise baba evine dönme kararı almıştır. Ruhsar, eşinin büyüdüğü konağa geldiği zaman, evde kadın nüfudunun fazla olduğunu görür. Halit Bey ise eve girenlerin bir daha çıkmadığını, işe yaramayanların ise uzun yıllar yaşadığını söyleyerek konağın yaşlı kadınlarına dikkat çeker.

Bunlardan bazıları; konağa on beş yaşında gelen ve artık yaşı seksene ulaşmış olan kalfa, Halit Beyin babasına süt annelik yapan şimdi ise yaşı doksan ikiye varmış Saniye Hanım, ondan sekiz on yaş küçük olan büyük annenin arkadaşı Adile Hanım, Halit Beyin büyük annesi ve annesidir.⁸¹⁴ Ruhsar Hanım, bu kadar yaşlı nüfusu barındıran bu evin, kocasının neşesine ne kadar ihtiyacı olduğunu düşünür ki kanaatinde de haklı çıkar:

[Halit Beyin eşiyle beraber konağa yerleşmesiyle] Kaynanası, ihtiyar kalfa, sütineler –evde biri kendisinin biri babasının olmak üzere iki sütnine vardı- hizmetçiler, hepsi uzun soğuklardan, kapalı havalardan sonra güneşe kavuşmuş otlar gibi, birdenbire değişmişler; ihtiyarlar gençleşmiş, gençler yeniden kendi yaşlarını bulmuşlardı[r].⁸¹⁵

Tanpınar daha sonra uzunca bu kadınların karakterleri üzerinde durur.

Halit Beyin büyükannesi Buyudil Hanım, II. Mahmut’un kardeşi Esmâ Sultan’ın haremindedir yetişmiş, Sultan’ın iltifatına mazhar olmasıyla, birden haseki olma sevdasına düşmüş⁸¹⁶, fakat II. Mahmut’un ölümü ve Kilercibaşısı İbrahim Ağa

⁸¹³ Hk, 287

⁸¹⁴ MB, 131

⁸¹⁵ MB, 130

⁸¹⁶ MB, 132-133

ile apar topar evlendirilmesi ile sukut-ı hayale uğramış bir hanımefendidir. ⁸¹⁷Aynı haremde kendisiyle beraber yetişen Adile ise o dönemlerde Buyudil sayesinde haznedar ustalığına geçeceği ümidine kapılır. O zaman yirmi iki yirmi üç yaşlarında olan Adile Hanım kendini bu hülyaya o kadar kaptırır ki “âdetâ kendini sarayda ...haremi ediyor görüyor, aynasıyla başbaşa kaldığı zamanlarda valide sultanı, kadın efendileri, padişahı nasıl selamladığını ... saatlerce taklit ediyordu[r].” ⁸¹⁸Fakat Buyudil gibi saray dışından bir memurla evlendirilme yoluyla saray çevresinden uzaklaştırılan Adile Hanım, her ne kadar haremi yönetmiş olsa da, aldığı saray terbiyesiyle evini, eşini ve daha sonra tekrar dönüp dolaşacağı Halit Beyin konağını yönetmeye kalkar.

Gülfer Kadından aldığı saray terbiyesi “onun kimseye ağır bir söz söylemesine, hiddetle söylenmiş bir cümleye aynı perdeden cevap vermesine mâni” olduğu için, yıllar boyu hislerini dudaklarını büzerek, kaşıyla gözüyle düşüncelerini anlatmaya çalışarak, kocasının hoşuna gitmeyen bir hareketi karşısında saatlerce sessizce kıyıda köşede ağlayıp, kızarmış gözleriyle sitemin ederek ⁸¹⁹ hayatından bezdirdiği kocasını “bir daha kendisini sıkı bir saray terbiyesi almış herhangi bir kadınla hiç kimsenin evlendiremeye kalkmayacağına emin olduğu başka bir yere, iyi ile kötünün, yapılması doğru olanla olmayanın kibar ve terbiyeli ile alêde ve terbiyesiz arasındaki farkların bu kadar inceden inceye ölçülmediği bir âleme göç”ürür. ⁸²⁰Halit Beyin konağına geldiğinde ise Adile Hanım “düzeltme ahlaklaştırma programına” ilk önce damattan başlamak istese de ihtiyarlıktan dolayı eski performansını yakalayamaz ve “Herkesi ayıplamaktan, haşlamaktan, hizmetçileri sabahları önüne dikerek saatlerce nasihat vermekten vazgeç”ip, birdenbire kendini dine verir. ⁸²¹

⁸¹⁷ MB, 134

⁸¹⁸ MB, 133

⁸¹⁹ MB, 135

⁸²⁰ MB, 136

⁸²¹ MB, 137

Adile Hanımın geçmişe dönük hayatı, tutum ve davranışları reel zamanı da etkisi altına almıştır. Atiye Hanımın “işlemeli uçkur başlarına kadar” her şeyi birer hatıra gibi saklayarak, evi gereksiz eşyalar yığını ile doldurduğu görülür.⁸²²

Saniye Hanım ise evin kedisiyle bile anlaşamayıp onunla dikleşen ters bir kadındır. Ruhsar Hanımın şerefine hazırlanan –o gece ilk defa Ruhsar Hanım için hazırlanmıştır- masaya zorlukla oturan Saniye Hanımın konuşurken sesi inler gibi çıkar, konuşmadığı zamanlarda ise alt dudacağı devamlı titrer. Ruhsar’a uzaktan bir “hoşgeldiniz” diyerek, ona “kendisinden hoşlanmadığını her vesileyle anlatmak ister.”⁸²³ Saniye Hanım yeniliklere kapalı, tutucu ve ters bir kadın olarak karşımıza çıkar.

Her ne kadar Halit Beyin konağındaki yaşlı kadınlar menfi birer karakter gibi tanıtılsa da, aynı romanın diğer bir kahramanı olan İsmail Molla’nın yetiştiği konaktaki büyükanne müspet bir karakter, hatta evin büyüğü, mucizesi olarak tanıtılır. Molla çocukluğunda, konaktaki ceviz sandığını her açışında kendisini memnun edecek bir şeyle karşılaşır. Öyle ki bu sandık ona “bir bereket ve şaşırtıcı şeyler mucizesi gibi gelir”, fakat büyükanne ölüp de sandık boş kalınca, mucizesinin aslında büyükannesinde olduğunu, zira onları kendisini memnun etmek için gizlice oraya koyanın büyükannesi olduğunu görür.⁸²⁴

Temelde büyükannenin sevgisinden hasıl olan o bereketli ve mucizeli sandık, velut bir medeniyetin mahsulatı ile özdeşleştirilir. Sabri Hocaya göre, medeniyet bir konağa benzer.⁸²⁵ Sabri Hoca’nın konak-medeniyet benzetmesindeki bereketin kaynağı ise büyükannedir. Büyükannenin ölümü mucizenin bozulması, bereketin gitmesi anlamına gelir. Sabri Hoca bu durumu şöyle ifade eder:

“Sonra günün birinde [velut medeniyetteki] bu yaratıcı taraf ölür. Büyükanne artık yoktur. Konsol, sandık hepsi mucizesini keser. Fakat ev sağlamdır; hayat eskisi gibi devam eder. Sen o hatırala için yaşarsın. Mucizenin kendisi değilse bile, ondan

⁸²² MB, 131

⁸²³ MB, 132

⁸²⁴ MB, 107

⁸²⁵ MB, 107

her yana sinen sır vardır, emniyet vardır. Aradığını bulmasan bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra, bir an gelir konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz.”⁸²⁶

Tıpkı konağın ruhunu yaşatan büyükannenin hatıraları gibi, bir medeniyet de ardında bıraktığı izlerle bu sırrı bir süre devam ettirebilir. Fakat ne yazık ki, bir süre sonra bu sırrı besleyen izler de silinir. Medeniyet-konak benzetmesinde işin ruhu ve bereketi olarak büyükanne sembolünün kullanılması ve ona “sır”, “mucize” gibi mistik ve olağanüstü bir boyut eklenmesi dikkate şayandır.

Necip Paşa konağında ise çoğunluğunu genç, güzel ve eğitilmiş cariyelerin oluşturduğu genç bir nüfusa rastlarız. Necip Paşanın konağında yaşayan ahlak, eğitim, moda, musiki gibi birçok konuda mâhir olmasıyla nam salmış sarışın ve güzel kızlar bulunur. Bu cariyeleri “ihtimamla” seçen ve onları dikkatle yetiştiren kişi ise konağın hanımı Târidil Hanımefendidir.⁸²⁷ Elli, elli beş yaşlarında olan Taridil Hanımefendi, şöhreti ve güzelliğiyle, birçokları gibi Behçet Beyi de etkilemiştir. Behçet Beyin babası İsmail Molla ile gençliğinde bir gönül ilişkisi olduğu söylenen Taridil Hanımefendi, “Peşinde sürüklediği zevkle ve ihtirasla yaşamış bir ömrün şöhretiyle, tıpkı batmadan evvel etrafı o sıcak hatıra güzelliğine boğan bazı akşam güneşleri gibi, güzel ve azametli” görünür.⁸²⁸ Taridil Hanımefendi toplumda büyük itibar ve teveccüh görüp gönlünce, mutlu bir ömür sürmüş ender kadınlardandır.

Mahur Beste romanında, saray ve halk kadınlarının siyasi gelişmelerle ilgili olduğuna da değinilir. Ata Molla saray yönetimindeki başboşluktan hoşlanmayıp, eski ihtilal İstanbul’unu hasretle hatırlarken, o dönemin kadınlarından da bahseder. Yeniçeriler ve sipahiler meydana toplanıp da tekbir, tehlil, nâra ve lanetlerle kazan kaldırdıkları zaman “kadınlar pencerelerden ‘devletin aslanları’ diye âsilerin kalplerine kuvvet verir” , “valide sultanlar [ise] oğullarıyla beraber, hiçbir sesi

⁸²⁶ MB, 107

⁸²⁷ MB, 27, 29

⁸²⁸ MB, 31

dışarıya taşırmayan basık saray odalarına hapsedilir” ve bu arada yeni padişahın ülüfeleri dağıtılmaya başlanır.⁸²⁹

Sahnenin Dışındakiler romanındaki Nasır Paşanın karısı da tıpkı Mahur Beste'deki Adile Hanım gibi sarayda yetişmiş ve ihtiras sahibi bir kadındır. “Bir padişah yatağından aktarma olan bu kadın”, aldığı disiplinli terbiye gereği ev sahipliği vazifelerini çekilmez bir hale getirir.⁸³⁰ Aydaki Kadın romanında da konak karşımıza geçmişe ait hatıraların bir uzantısı olarak çıkar. Selim, çocukken trenle önünden geçtiği Abdülaziz devrine ait bir konağı seyretmekten, seyrederken de bir zamanlar o konakta yaşayan “güzel, taze kadınları, ihtiyar halayıklar ve kalfalarıyla vehmettiği sırları” hayal etmekten büyük lezzet alır.⁸³¹ Selim tahayyül ettiği bu konak hayatında, tıpkı Mahur Beste'deki İsmail Molla'nın çocukluğunda büyükannesiyile yaşadığı konak hayatının sırlı ve güzel izlerini duyar gibi olur.

Selim'in arkadaşı Asım da konakta, mensup olduğu büyük ailesi ile beraber yaşar. Selim, bu aile ile ilk temasında Tanzimat denen şeyin iç yüzünü görür gibi olur.⁸³² Bu konakta da büyük bir kadın kalabalığına rastlanır. Kadın erkek tüm ev halkının reisi ise konağın en yaşlısı olan büyükannedir:

Evdeki büyükanne, anne, hala, teyze, yeğen, bütün bir kadın kalabalığı hepsi kendi yaşlarının modalarıyla, evdeki yerlerinin debdebe yahut basit süsleriyle geldi. Asıl büyükanne hotozlu, dimdik bir kadındı. Başında oyalı bir başörtüsü vardı. Parmakları elmas içindeydi. Halep işi çubukluğu, ipek elbiseinin üstüne giydiği feracemsi şeyin yakasında büyük bir broş parlıyordu. Fakat Selim'i ve arkadaşlarını en ziyade şaşırtan şey, sağ elindeki kırbaç oldu. Yavaş, sakın, bir kıta teftiş eder gibi aralarında dolaştı.⁸³³

Büyükannenin her halinden bu konağın reisi olduğu anlaşılır. Büyükanne odadan çıkarken, hemen peşinden iki ahretlik, “birkaç adım öteden âdeta bastığı yere ayak basarak kendisini takip eder”, peşinden iki hanımefendi ile Asım'ın annesi ve

⁸²⁹ MB, 55

⁸³⁰ SD, 293

⁸³¹ AK, 47

⁸³² AK, 69

⁸³³ AK, 72

diğer hanımlar onu takip eder.⁸³⁴ Görüldüğü gibi konakta da devlet ricaline has bir protokol takip edilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise Abdüsselam Beyin konağından bahsedilir. Fakat Abdüsselam Beyin konağındaki o eski “debdebe, arabalar, atlar, hizmetçiler, her taraftan akan refah” zamanla çekilir. Evde kala kala küçük kızı, damadı ve bir iki emektar kalınca, Abdüsselam Bey daha küçük bir eve taşınır⁸³⁵ Evindeki beslemesi Emine’yi Hayri İrdal’la evlendiren Abdüsselam Bey, onların da kendisiyle beraber yaşaması mvzuunda ısrarcı davranır.

f. Yaşlı kadınlar:

Tanpınar’ın hikaye ve romanlarında konak kadınlarının içinde çoğunlukla yaşlı kadınlardan ve onların konak içindeki konumundan bahsedilir, fakat eserlerde bunların dışında kalan farklı kişiliklere sahip yaşlı kadınlar da vardır.

Örneğin, Evin Sahibi hikayesinde annesinin vefatıyla büyük teyzesinin yanına giden anlatıcı kahraman, teyzesinin basit, fakat müspet kafalı bir kadın olduğunu ve kendisini bir evlat gibi benimsediğini söyler.⁸³⁶

Huzur romanında ise kadınlar arasındaki kuşak farkının onları birbirinden büsbütün farklı kıldığına değinilir. Nuran ile annesi arasındaki kırk yaş farkı, Nuran’ın annesine “Sizin dünyanız bizimkinden o kadar ayrı ki.” sözünü söyletir.⁸³⁷ Nuran’ın annesi ihtiyar bir kadın olmasa bile, “yine bu senelerin tesiriyle zihnen çok ileri, fakat yaşama itibariyle çok çekingen”dir. Kendisinde, yirmi yaş büyük olan kocası tarafından çok sevilmiş ve şımartılmış olmanın verdiği “bir yığın hussiyet” de bulunmaktadır.⁸³⁸

Aydaki Kadın romanında ise çeşitli yaşlı hanımlarla karşılaşırız. Bunların içinde hem müspet hem de menfi tiplere rastlanır. Leyla tıpkı çocukluğu gibi çocukluğuna ait bir hatıraya dönüşmüş olan büyükannesini de hasretle anar. Leyla

⁸³⁴ AK, 73

⁸³⁵ SAE, 68

⁸³⁶ Hk, 292

⁸³⁷ H, 183

⁸³⁸ H, 183

her haliyle büyükannesini hayrandır. “Acayip sevimli, âdeta şuh” olan seksen beş yaşlarındaki bu kadını Leyla şöyle tarif eder:

Bütün İstanbul kafasındaydı. Her şeyi bilirdi ve hiç durmadan hatırlardı. ...Ben onunla yatardım. Aynı odada. Bazen de yatağına gidedim. Korku filan, bir şey bahane ederek. Ne yumuşak ve rahattı.⁸³⁹

Tanpınar’ın romanlarındaki birçok kahraman gibi Leyla da geçmişin güzelliğini, huzurunu ve büyüsunü temsil eden büyükannesini hasretle anar.

Bunun yanında zamana ayak uyudurmaya çalışan yaşlı kadınlar da vardır ki bunlar, pek de müspet bir itibara sahip değildir. Örneğin, yaşlı akrabalarından kalması muhtemel olan mirastan ümidini kesmiştir; zira, büyük baldızı altmış yedi yaşında olduğu halde tenis oynamayı düşünmekte, yirmi senedir felç olan küçüğü ise gazete okuyacak kadar bir iyileşme göstermektedir.⁸⁴⁰

Davetliler arasındaki yaşlı prensesin ise altmış yaşına rağmen hâlâ “şaşılacak derecede düzgün ve gizel cins Çerkes büstünü” her vesileyle göstermek ister. Hotozu, elmasları ve zümrütleriyle “Cenubî Amerika papağanına”, şemsiyesi ve kendi icat ettiği acayip plaj kıyafetiyle ise “Hint tavuğuna” benzeyen bu kadının kibirli bir çehresi, boğuk ve madenî bir sesi vardır.⁸⁴¹

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde de zamana ayak uydurmuş yaşlı kadınlara yer verilir. Bu kadınların içinde en öne çıkan şahsiyet, İrdal’ın halası Zarife Hanım, gayet dindar, otoriter pinti bir dulken⁸⁴², öldü sanılıp da apar topar gömmeye götürülmesi esnasında tabutundan kalktığı andan itibaren, adtea ömrünün ikinci devresini yaşamaya başlar. Hayri İrdal, halası Zarife Hanımın değişimini şöyle anlatır:

Evvela Halam, muvakkat ölümünden sonra kendisini o hasta ve mecalsiz halinde dahi ahiretten geriye getiren vücudunu bir daha eskiis gibi hor görmedi. Ve

⁸³⁹ AK, 45

⁸⁴⁰ AK, 240

⁸⁴¹ (AK 147

⁸⁴² SAE, 52

onu elinde olmayan kusurlar yüzünden –çirkinlik, biçimsizlik, yaşlılık- haksız yere mahkum etmedi. Hatta bu vücudun, dünya dediğimiz bu kör döğüşünde tek dayanağı olduğunu iyice kafasına koydu ve kadrini bildi.⁸⁴³

Kısmen de olsa, ölümün yüzünü gören Zarif Hanım, Avcı Naşit Beyle evlenip gününü gün etmeye bakar. İkinci eşi Naşit Beyin ölümünden sonra da Zarife Hanım hayatını büyük bir iştiyakla yaşamaya, parasını pervasızca harcamaya devam eder. Öyle ki Hayri İrdal, halasının onun için, “Acaba serveti ölümüne kadar yetecek mi?” diye knedine sormadan edemez.⁸⁴⁴ Bu durum Halit Ayacı’nın da dikkatini çekmiştir. ⁸⁴⁵Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde aktif bir konuma sahip olan Zarife Hanımın “hayat aşkı, bereketli bir arpa tarlası gibi her tarafından fişkırır.”⁸⁴⁶

Zarife Hanımın, fırsatçı olarak yeğeni Hayri İrdal’a, zerre kadar bir yakınlık hissetmezken, İrdal’ın İrdal Enstitü’de iyi bir konuma gelip popüler olmasından sonra, sevecen ve akraba canlısı bir hala rolüne büründüğü görülür. İrdal’ın karısı Pakize ile benzer bir karaktere sahip olan Zarife Hanım, önceden beğenmediği Pakize’yi artık pek över, pek beğenir.

Nevzat Hanımın kayın validesi Sabriye hanım da karşımıza otoriter bir kadın olarak çıkar. Nevzat Hanımın eşi öldükten sonra Nevzat Hanımın yanına taşınarak onu dışarıdaki erkeklerden kendince korumak için yöntemler uydurur. Bu yüzden de o yaşarkenö Nevzat Hanımın âşıklarından olan hem Cemal Bey hem de Tayfur, Nevzat hAnıma fazla yaklaşamaz.⁸⁴⁷

İrdal’ın ik Emine eşi gibi bir şefkat abidesi olan İrdal’ın üveyannesi, tıpkı Emine gibi sempatik, kendi halinde bir hanım olarak zikredilir. Diğerlerinin aksine, üveyannesi Hayri İrdal’a gerçekten düşkündür. İrdal bunu üveyannesinin tabiatından gelen şefkate bağlar:

⁸⁴³ SAE, 37

⁸⁴⁴ SAE, 271

⁸⁴⁵ SAE, 270

⁸⁴⁶ SAE, 271

⁸⁴⁷ SAE, 255

Üveyannem şefkat için doğmuştu. Acınacak derecede yalnızdı ve bu yalnızlığı içinde benim düşünceme yapışarak yaşamaya öyle alışmıştı ki, geldiğim gün sevincinden ölecek sandım.⁸⁴⁸

Tanpınar'ın çizdiği yaşlı kadın tipleri geleneksel ve modern olarak iki grupta incelenebilir. Geleneksel olanlar geçmişlerine ya da geçmişten gelen bir şeylere bağlılık duyarak yaşarken, modern olanlar yaşlarının gereklerine ters düşen aktiflik ve canlılık içinde yaşar, geçmişe bakmaktan ziyade ömürlerinin geri kalan günlerini zevk ve eğlence içinde geçirmeye bakarlar. Tanpınar'ın geleneksel yaşlı kadına sempati ile, modern hayata ayak uydurmaya çalışan yaşlı kadına ise ironik bir biçimde yaklaştığı görülür.

C. DİĞERLERİ

a. Otoriter Kadınlar:

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında kimi kadınlar kendileriyle ilgili ya da ilgisiz birçok meseleye müdahale etmekten, kontrolü eline almaktan ve etrafındakileri yönetmekten hoşlanan tiplerdir. Bu kadınlardaki yönetme arzusu kimi zaman otoriter olmaya dek gider.

Mahur Beste'de Adile Hanım, sarayda genç bir cariye iken arzuladığı harem yöneticiliğini elde edememiş bir kadın olarak, bu hülyasını, Halit Beyin konağında gerçekleştirmeye çalışır. Aldığı saray terbiyesi ve “uğruna hayatını feda ettiği prensipleri”ni konakta yürürlüğe koymak için, hemen herkesle çatışır ve birkaç ay içersinde evin tüm idaresini eline alır.⁸⁴⁹

Sahnenin Dışındakiler romanında da çevresindekileri idare eden, birilerine birilerini yakıştırarak kafasındakileri uygulamaya koyan, bulunduğu meclislerde ilgi odağı olup sözünü dinletmekten hoşlanan kadın, Sakine Hanımdır. Sakine Hanım, kendisine karşı bir zaafı olduğunu bildiği için Kudret Beyi istediği gibi idare etmede oldukça başarılıdır. İlk on evlenmeye ikna eder, sonra onun için düşündüğü hanımı methederek, Kudret Beyin henüz görmediği bu kadına hayran eder.

⁸⁴⁸ SAE, 67

⁸⁴⁹ MB, 137

Tanıştıkları sırada kadının Cemal'i Kudret Beyin oğlu sanarak büyük bir pot kırması karşısında Sakine Hanım, duruma el koyarak bu hatayı kamufle eder. Sakine Hanım bir hatanın düzeltilemeyeceğini bilir ve onu bir benzeriyle unutturma yoluna gider. Kudret Beyin çayı dökme hadisesi de, Sakine Hanımın sunduğu aday Fraulin Bettina'nın hatasını kamufle etmek için Sakine Hanım tarafından tasarlanmıştır.⁸⁵⁰

Huzur'da karşımıza çıkan İhsan'ın annesi ise merhametli ve anlayışlı bir kadın olmasına rağmen, otoriter ve iş bilir bir yönüyle ön plana çıkar. Bir hayli uyanık bir adam olan kiracısının kırk dereden su getirmesine rağmen, onun mazeretlerine bir bir çözüm bulan, sözlerine adamın kulak asmadığını görünce de adamı azarlayan bu kadın, her ay kirasını zamanında almaya muvaffak olur. Daha üçüncü ziyaretinde uyanık kiracı, "Hiddetle vicdan azabı arasında bulunan bu ihtiyar kadını atlatamayacağını" öğrenir ve her defasında, hiç direnmeden, önce kadının kahvesini ısmarlar sonra da zarfı onun eline tutuşturur. Hem İhsan hem de Mümtaz bu muvaffakiyete hayret eder.⁸⁵¹

Aynı eserde karşımıza çıkan bir başka kadın da Adile Hanımdır. Onun en tipik özelliği çevresindekileri idare etme arzusudur. Yalnızlıktan çok korktuğu için de, çevresindekilerin devamlı kendisine muhtaç olmasını ister, unutulmaya veya ihmal edilmeye gelemmez. Öyle ki, Adile Hanım bir konuşma esnasında bile bir anlık unutulmuş olmaya dayanamayıp hemen mevzuya karışır.⁸⁵²

Nuran'la Mümtaz'ın kendisine ihtiyaç duymadan yakınlaşıyor olması, onun affedemeyeceği bir suçtur.⁸⁵³ Adile Hanım, işlerin kendi çabası ile başlamasını, tarafların ilgisinin kendisi tarafından uyandırılmasını ister, ama derin bir ilişkiye tahammül edemez; zira bu durumda unutilan konumuna düşecektir.⁸⁵⁴ Tanıdığı kadınların, kendi muhitinden erkeklerle ilgilenmesi, Adile Hanımın hiç hoşuna gitmez. "Onlarla ancak küçük flörtler yapılabilirdi. Adile Hanım buna ses çıkaracak kadar zalim değildi. Sonunda evlenseler bile, bu yeni yuvayı kurmak için, Adile

⁸⁵⁰ SD, 104

⁸⁵¹ H, 13-14

⁸⁵² H, 96

⁸⁵³ H, 101

⁸⁵⁴ H, 101

Hanımın yardımı, gayreti istenmeliydi.”⁸⁵⁵Nuran ve Mümtaz, Adile Hanımı gözardı ederek yakınlaştıkları için, roman boyunca Adile'nin elinden çekerler. Adile Hanım aynı zamanda iş bilir bir kadındır. Nerede ne söyleyeceğini bilir ve genellikle de sözleriyle insanları etkilemeye muvaffak olur. Yaşar ve Muazzez'e tam Nuran ve Mümtaz'dan bahsedecekken, Suat bahsinin açılması üzerine Adile Hanım “bu ani engelin üstünden çok iyi terbiye edilmiş bir koşu atı gibi tereddütsüz atla[yarak]” sözü Nuran'la Mümtaz'a getirir.⁸⁵⁶

Adile Hanım yazın Taksim'deki evinde düzenlediği toplantılardan birinde Mümtaz'ı görünce “dudaklarında adeta bir zafer narasına benzeyen bir tebessüm peydahlan[ır]”. Zira ona göre, “Sürüden ayrılan kuzu dönmüş dolaşmış gelmişti.”⁸⁵⁷

Adile Hanım Nuran ve Mümtaz üzerinde kuramadığı otoriteyi, kocasının perhiz yapması konusunda ısrarcı, hatta baskıcı olarak, kocası üzerinde kurar. Böylece, kocası Sabih ise günlerini, her akşam içkili yemeklerin hülyasını kurup, haşlanmış havuç ve taze kabak yiyerek geçirir.⁸⁵⁸ Teyzesine yemeğe gittiklerinde, kadının Sabih için perhiz yemeği hazırladığını duyduğunda Adile Hanım “Allah razı olsun teyzeciğim. ...Ödüm patlıyordu dokunacak bir şey yer de hastalanır diye.” der, ama Adile'nin “sesi, korkudan ziyade sevinçten titriyor” gibidir.⁸⁵⁹ Sabih her ikisinden de “intikam almak” için onlara Alman iktisadî hayatını anlatmaya başlar.⁸⁶⁰

Görüldüğü gibi Adile Hanım en basit bir tahakküm fırsatını bile ihmal etmez. Adile Hanım, yönetimi elinde bulundurmaktan adeta büyük bir zevk alır.

Huzur'da Nuran'ın annesinin de otoriter bir kadın olduğu sezdirilir. Zira dayısı Tefik Bey, kızkardeşinden başka herkese isteklerini kolayca kabul ettiren cinsten bir adamdır.⁸⁶¹“Evde kendisine sorulmadan bir sandalyenin yerinden kalkmasına [bile]” razı olmazken, Nuran'la Mümtaz'ın aniden ve habersizce

⁸⁵⁵ H, 102

⁸⁵⁶ H, 126

⁸⁵⁷ H, 173

⁸⁵⁸ H, 102

⁸⁵⁹ H, 123

⁸⁶⁰ H, 124

⁸⁶¹ H, 244

evlenmesi onun kabine inmesine yetecek bir meseledir. Bu sebeple de Nuran, Mümtaz'ın bu ani evlilik teklifini ciddiye alamaz bile.⁸⁶²

Aydaki Kadın'daki Adrienne'nin annesi ise otoriter, müdahaleci "hâlâ ilk mektep hocalığı yapan, sosyalist, alabildiğine protestan, etrafındakileri prensipleri altında ezen bir annedir."⁸⁶³ Bu kadının tutumları karşısında hem çocukları hem de kocası silik bir şahsiyet olarak görünür. Oğlu Charles'e "Neden Marguerite'i sevmiyorsun?" deyip onun beğendiği özelliklerini anlattığı için Charles bu kızı sever. Yaşlı doktor kocası ise ondan çekindiği için kimi zaman sessizce Necip'e yaklaşip düşüncelerini söyler ama kadının bakışlarını hissettiği anda adam hemen kendini geri çeker.⁸⁶⁴ Karısının çok ciddi olduğunu ve her zaman mezhep muharebesi yaptıklarını söyleyerek, "Ciddi bir kadın dar ayakkabıdan daha berbat bir şeydir. Buna emin olun." ifadesiyle, karısından çekinip koktuğu kadar, ondan nefret ettiğini de belirtmiş olur.⁸⁶⁵

Sosyalist bir adam olan Emin Beyin eşi Nezihe Hanım da iş bilir bir kadındır. Önce kocasını, hayat görüşü ya da dinle paranın çok ayrı şeyler olduğuna onu inandırıp⁸⁶⁶, eşini bir şirkete sokar. Sonra ona küçük bir meclis azalığı bulur ve sonra da şirketteki vazifesinde iyi yerlere gelebilmesi için daima eşinin destekçisi olur. Sonuçta Nezihe Hanım, "Ben iş yapmam, içtimai düzene karşıyım." diyen kocasını çekip çevirerek, onu şirkette ve mecliste mevki sahibi bir adam hâline getirir.⁸⁶⁷

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, her ne kadar kendilerini romanda görmesek de, edindiğimiz izlenimlere göre Abdüselam Beyin gelinleri de eşlerine sözlerini dinleten kadınlardır. Örneğin Ferhat Bey, babasını ziyarete gelirken yanında refikasını getiremez, zira hanımı kendi babasının evine Kadıköy'e gitmeyi tercih eder. Bunun üzerine hiddetlenen Abdüselam Bey, gelini için "Ne diye öylesini

⁸⁶² H, 263

⁸⁶³ AK, 167

⁸⁶⁴ AK, 167-168

⁸⁶⁵ AK, 168

⁸⁶⁶ AK, 242

⁸⁶⁷ AK, 244

aldı? Fakir kimsesiz bir şey bulamadı mı?” diyerek oğluna hiddetlenir.⁸⁶⁸ Görüldüğü gibi hanımın zengin ve soylu bir aileden olması, onu aile içinde söz sahibi hatta otoriter bir konuma getirir. Çamlıca’da oturan oğlu ise babasına bayram tebriğine geldiği zaman, babasını yanına alamayacağını, zira eşinin kendisine yemin verdirdiğini daha en baştan belirtir.⁸⁶⁹ Her iki oğlunun da eşlerini bahane ederek babalarını yanlarına almamaları, bu hanımları otoriter bir şahsiyet haline dönüştürür.

Daha önce de değindiğimiz gibi, otoriter olar anlatılan her kadına Tanpınar’ın ironik üslubunun etkisiyle gülümseyerek bakarız. Bu otoritenin Tanpınar tarafından ciddiye alınmadığı, hatta mizah konusu edildiği görülür ki bu da bizi, Tanpınar’ın otoriteyi kadınlarda komik bir unsur olarak gördüğü sonucuna götürür.

b. Çöpçatan kadınlar:

Tanpınar’ın hemen her romanında, çöpçatanlık yapan, birilerini birilerine yakıştıran ya da evliliklere vesile olan kadınlar vardır.

Mahur Beste’deki Atiye, çöpçatanlığı kısır hayatlar yaşayan kadınların işi olark görür. Kayınpederi İsmail Molla’nın kadın telakkisini bizzat kendi şahsiyeti sayesinde müspete tebdil eden Atiye, ablaları gibi sıradan, kısır bir hayat yaşamak istemez. Zira onlar, çoluk çocuk sahibi olmak, etrafındakileri birbirine yakıştırıp onları başgöz etmek, “bilmem kime kız bak”arak, “bir başkasını ev bark sahibi ed”erek zaman geçirmekten başka bir işle iştigal etmezler.⁸⁷⁰

Sahnenin Dışındakiler’deki Sakine Hanım için de “insan evlendirme merakı tam bir hastalıktı[r].”⁸⁷¹

Sakine Hanım, Cemal’in Sakine’ye aşkını bilir ve buna ümitsiz bir aşk hikayesi olarak baktığı için Cemal’e, onu evlendirmeyi teklif eder. Elli senedir bu

⁸⁶⁸ SAE, 74

⁸⁶⁹ SAE, 72

⁸⁷⁰ MB, 84

⁸⁷¹ SD, 79

işlerin içinde olduğunu ifade eden Sakine Hanıma göre tek çıkar yol Cemal'in kendi teklif ettiği zengin kızla evlenmesidir.⁸⁷²

Huzur romanında ise çöpçatanlık işiyle Adile Hanım meşgul olur. Kendi aracılığına ihtiyaç duyulmadan kurulan münasebetlere ise Adile Hanımın hiç tahammül edemediği görülür.⁸⁷³

Aydaki Kadın romanındaki Nevzat ise daha çocuk yaşlarında bu işlerle uğraşmaya başlar. Bayram Efendinin, komşulardan birinin hizmetçisine âşık olduğunu öğrenince, Nevzat, fırsat buldukça bu adamı evlenmeye teşvik edip, ona sevdiği kadından bahseder.⁸⁷⁴

Leyla'nın davetlilerinden olan Fatma'nın en büyük merakı ise tanıdıklarını evlendirmektir. Fakat kendininki hariç, hiçbir evlendirme teşebbüsüne muvaffak olamamıştır. Davetlilerin arasından iki güzel genç kızı gözüne kestiren Fatma, oradaki bütün bekarları gözden geçirmeye başlar. Selim, Şifa'nın kendisiyle ilgilendiğini söyleyince Şifa'ya ciddiyetle bakan Fatma, Selim'e dönüp, Şifa'nın fazla genç olduğunu söyler ve ona, kendisine uygun yaşta birisini bulacağını vadeder.⁸⁷⁵

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Sabriye Hanımın çöpçatanlığı ise daha gayrimeşru bir zemine sahiptir. Zira, evli bir adam olan Hayri İrdal' a teklif ettiği genç kız bir "peşkeş çekme"den başka bir şey değildir.⁸⁷⁶

c. İhtirash kadınlar:

Tanpınar'ın eserlerindeki kadınlar daha çok mevki ve para ihtirashı içindedir. Bizim ele alacağımız kadınlar ihtirashlarını hayatlarının merkezine koymuş kadınlardır. Bu tür kadınlar, hikaye ve romanların geneline nazaran fazla değildir.

Mahur Beste'deki sarayda yetişen cariyelerden Buyudil'in, kendisine iltifat eden II. Mahmut'la evlenip haseki olma⁸⁷⁷, Adile Hanımın ise haznedar ustası⁸⁷⁸

⁸⁷² SD, 80

⁸⁷³ H, 115

⁸⁷⁴ AK, 60

⁸⁷⁵ AK, 153

⁸⁷⁶ SAE, 296

olma ümitleri vardır. Adile Hanım, “saraya hediye edildiği günden beri içinde çalkalanan, acı söze, çatık kaşa, harem ağası bastonuna rağmen” hayalleri için yaşamak arzusundadır. ⁸⁷⁹Zira “dinlediği masalların birbirine eklenmiş akisleri olan o sırmalı, incili, taşlı, koltuklu gelin alaylarıyla, özeri servi resimli sandıklara doldurulmuş çeyizlerle rüyaların müjdelediği şey” Adile Hanım için haznedar ustalığına getirilmektir. ⁸⁸⁰ Fakat bunların hepsi, II. Mahmut’un ani ölümü ve iki cariyenin de başka memurlarla evlendirilip saraydan çıkarılmasıyla sona erer. ⁸⁸¹

Bir randevu evini işleten Nerkiz (eserde “k” harfiyle geçiyor) Ayşe’nin gözünü ise mal mülk ihtirası bürümüştür. Bu ihtiras öyle büyüktür ki, Nerkiz Ayşe alev alev yanan evden kaçıp kurtulmak yerine, evde kalıp tüm parasını ve elmaslarını kurtarmaya çalışarak, sefih bir halde yanarak ölmeyi tercih eder. Nerkiz Ayşe, bir ömür boyu malını yitirmek korkusuyla ürpermiştir:

Her gece ölüm terleri içinde, yatağından kalkar, sabaha kadar onları düşünür, sabahleyin Bedesten’e kadar gidip onları yerinde görmeden rahat etmezdi. Şimdi hepsi elinden gitmişti. ⁸⁸²

Nerkiz Ayşe’nin âşığı ise onun tüm varlığını alıp kaçmıştır. ⁸⁸³ Parasını ve mücevherlerini koyduğu yerde bulamayınca çılgına dönen Nerkiz Ayşe, o anda herşeyi unuttur.

Nerkiz Ayşe düşe kalka, yırtık elbiselerle, her yeri kan içinde ne yaptığını bilmeden bağıyor, dövüşüyor, küfrediyordu, “kuduz bir hayvan gibi” etrafa saldırıyor, “saçları kandan iyiden iyiye gözlerinin üzerine yapışmış, ağzı köpük içinde bir zebani gibi çırpınıyor”dur. ⁸⁸⁴

⁸⁷⁷ MB, 192

⁸⁷⁸ Padişahın husussi işlerine bakan cariyelere verilen addır. Padişahı giydiren kuşatmak, yatırıp kaldırmak gibi hususi hizmetle mükellef idiler. (Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.1, s.786)

⁸⁷⁹ MB, 133

⁸⁸⁰ MB, 133

⁸⁸¹ MB, 134

⁸⁸² MB, 154

⁸⁸³ MB, 153

⁸⁸⁴ MB, 154

Sahnenin Dışındakiler romanındaki Nâsır Paşanın karısı da yüksek tabakadan olan kibirli bir kadındır. Karısı, Nâsır Paşayı sadaret hırsına kapılması için körükler.⁸⁸⁵

Aydaki Kadın romanında ise Asım'ın yirmi beş yaşındaki anneannesinin, sekseni aşan dedesiyle sırf parası için evlendiği görülür. Dede ölünce genç anneanne Ruhsar Hanım, evin yarı servetine sahip olur.⁸⁸⁶ Ruhsar, ihtiyarın ölümünü beklemiş, sonrasında da miras davalarına girip ev halkından kimseyle bir problem yaşamadan, kendi karakterinden de bir ödün vermeden “bu işi başarabilmek için bütün ev halkının nabzına girmişti[r].”⁸⁸⁷ Akıllı ve iş bilir bir kadın olarak Ruhsar Hanım, yerli yerinde davranarak varlıklı bir kadın olur. Ardından da Ruhsar Hanım, Asım'ın arkadaşı Faik'le anlaşır, onunla birlikte evlilik planları yapar. Selim'e göre her “ikisi de fırsat denen şeyi uzaktan tanıyan, ölçen, tartan ve müphem hülyanın dışında sağlam, elle tutulur arayan insanlardı[r].”⁸⁸⁸

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise Hayri İrdal'ın halası Zarife Hanımın haris ve cimri bir kadın olduğu görülür. Ne zaman ki bir ölüm tecrübesi geçirir, o zaman malının mülkünün başkalarına kalacağını anlar ve hayat felsefesini değiştirerek parasını yemeye, ikinci kocası ile gününü gün etmeye başlar. Zarife Hanım yine de her zaman kendi menfaatini düşünen bir kadın olmaktan vazgeçmez. Halit Ayarcı'nın kendisini enstitüye kabul etmesi ile Zarife Hanımın Hayri İrdal ve onun çevresine karşı takındığı tüm menfi tavrı müspete döner.

Kadınlara ait bir hususiyet olarak inat ve intikam da söz konusu edilir, fakat bunlar çok sınırlı örneklerdir. Mahur Beste'de Behçet Bey, Atiye Hanımın genç yaşta ölümününün tipik bir kadın inadı olduğuna inanır. Zaten Atiye Hanım, Refik'in ölümüne Behçet Beyin sebep olduğunu öğrendiğinden beri, onunla aynı evde yaşamasına rağmen tek kelime bile konuşmaması bir kadın inadından başka bir şey değildir.⁸⁸⁹ Kadın inadıyla mücadele etmek ise çok güç bir şeydir.⁸⁹⁰ Atiye

⁸⁸⁵ SD, 211

⁸⁸⁶ AK, 79

⁸⁸⁷ AK, 88

⁸⁸⁸ AK, 88

⁸⁸⁹ MB, 23

⁸⁹⁰ MB, 23

Hanımın ölmeden önce Behçet Beye ettiği sitemli sözler ise “genç kadının nasipsiz hayatında alabildiği biricik intikamdı.”⁸⁹¹

Huzur romanında da Muazzez’in intikam hissi ön plana çıkarılır. Muazzez, Mümtaz’a ilgi duymuş, fakat bu ilgisi karşılıksız kalmıştır. Mümtaz’ın Nuran’la olan münasebetini bilen Muazzez, Nuran’ın eski eşi Faik’le birleştiğini Mümtaz’a haber vermekten büyük bir haz alır. Muazzez, “hem bildiği her şeyi anlatacak, hem de senelerdir biriken bir hıncı alacaktı[r].”⁸⁹²

d. Hizmetçi kadınlar:

Tanpınar’ın hikaye ve romanlarında karşımıza çıkan hizmetçi kadınların karakterleri aşağı yukarı birbirine benzemektedir. Tüm yardımcı kadınların ev sahibine sadakati dikkat çeker.

Yaz Yağmuru hikayesinde Sabri’nin evine gelen yardımcı Ayşe Hanım, kendi özel hayatında sıkıntılı günler yaşamıştır. Ayşe Hanım başkasını sevdiği için kendisini bırakıp giden kocasını, bir şoföre kaçıp kötü yola düşen büyük kızını ya da ölen küçük kızını düşündükçe günün ortasında oturup ağlamaya başlar.⁸⁹³ Bu dertli kadın, bağlı olduğu kocasından ve kızından da darbe yiyince, artık tüm şefkatini hanımına yöneltmiş ve ona adeta tüm kalbiyle bağlanmıştır.

Ayşe Hanım, eve gelmiş olan Sabri’nin misafirin üzerinde hanımının elbisesini görünce beyninden vurulmuşa döner, kızının ve kocasının darbesinden sonra başka bir darbe daha yemiş gibi olur.⁸⁹⁴ Tanpınar, bu kadının sadakatini nahoş bir şekilde “köpek sadakatin[ne]” benzetir.⁸⁹⁵ Onun bu bağlılığı ve aşırı şefkatle onların üzerlerine düşmesi, Sabri’nin ve karısının kişisel özgürlük alanını da ister istemez sınırlamıştır. Çocuklar annelerinin Ayşe Hanımla konuştuğunu gördüğünde, “Annem yine imtihan veriyor.” derler.

⁸⁹¹ MB, 23

⁸⁹² H, 84

⁸⁹³ Hk, 28

⁸⁹⁴ Hk, 24

⁸⁹⁵ Hk, 24

Sabri'nin misafiri, işin aslını uygun bir şekilde Ayşe Hanıma sezdirince, Ayşe Hanımın tavrı hemen değişir, yüzü güler, hatta genç kadına yardım etmek amacıyla onun elbisesini bile ütüler.⁸⁹⁶

Ayşe Hanımın giyinişi ve dış görünüşüyle nahoş bir görünüme sahip olduğu ve konuşkan biri olduğu da hikayenin satır aralarında ifade edilir.⁸⁹⁷

Mahur Beste'deki emektar yardımcı kadın ise Şerife Hanımdır. Bu kadın Behçet Beyin evine Atiye Hanımla gelmiş ve o günden itibaren Behçet Beyin yaklaşımıyla, evi yavaş yavaş zaptederek Behçet Beye “bazı küçük meraklarını, Şerife Hanıma göre deliliklerini, serbestçe tatmin edebilmekten başka bir hürriyet bırakmamıştı.”⁸⁹⁸ Bunun için yeğeni Cavide'nin gelip evin yönetimini ele alarak Şerife Hanımın sınırsız özgürlüğünü sınırlaması ihtimali, Behçet Beye Şerife Hanımdan alınacak bir intikammış gibi görünerek onu sevindirir.⁸⁹⁹ Şerife Hanım evde etkin bir konuma sahiptir. Bunun için de Behçet Bey evde küçük değişiklikler meydana getirebilmek için bile küçük hilelere başvurmak zorunda kalır.⁹⁰⁰

Fakat Cavide'yle anlaşamayıp da Şerife Hanımın evden gidebileceği düşüncesi bile Behçet Beyi rahatsız eder, zira emektar hizmetçisine olan alışkanlığı vazgeçilecek cinsten değildir.⁹⁰¹ Şerife Hanım da tıpkı Yaz Yağmuru'ndaki hizmetçi kadının, hanımı Hacce'yi sıkboğaz etmesi gibi Behçet Beyi sıkboğaz eder, onun her istediğini yapmasına izin vermez. Bu yüzden Şerife Hanım, Behçet Beyin gözünde mel'un, huysuz ve geçimsiz bir kadındır.⁹⁰² Aslında bu kadın Behçet Beyin rahatını sağladığı için, “hayatının biricik zarureti” kısacası “onun için herşeydi”⁹⁰³

Behçet Beyin “dedikoducu” ve “asık yüzlü” olarak değerlendirdiği Şerife Hanım, aslında tuttuğunu koparan, Behçet Beyin kiracılarıyla boğuşup, kontrat ve

⁸⁹⁶ Hk, 25-26

⁸⁹⁷ Hk, 24

⁸⁹⁸ MB, 18

⁸⁹⁹ MB, 18

⁹⁰⁰ MB, 22

⁹⁰¹ MB, 18

⁹⁰² MB, 17-18

⁹⁰³ MB,19

kiralının alınması işleriyle de meşgul olup, bu işte de muvaffakiyet elde eden iş bilir bir kadındır.⁹⁰⁴ Onun bu yönü bize Huzur romanındaki İhsan'ın annesini hatırlatır.

Sahnenin Dışındakiler romanında da karşımıza çıkan Şerife Hanım, Behçet Beye o kadar bağlı olmasına rağmen, onun Atiye Hanıma ve Doktor Refik'e yaptıklarını hatırladığında, ona karşı kin duymaktan kendini alamaz. Bu hikayeleri anlatırken “hanımının tazelenen hatıraları gibi bu kin de tazeleniyor... [Behçet Beyden] ‘papaz herif, şamama, mendebur cüce’ diye bahsediyordu.”⁹⁰⁵ Görüldüğü gibi Şerife Hanımın, Ayiye'ye olan bağlılığı hiçbir zaman, hatta onun ölümünden sonra bile, değişmemiştir.

Huzur'da Mümtaz'ın Emirgan'daki evinde işlerini gören Sündüs Hanımdan bahsedilse de onun hakkında fazla bir şey söylenmez. Sadece, belirtildiği kadarıyla, Sündüs Hanımın, Mümtaz'ı sabahları erken kaldırmaya bir türlü alışamadığını öğreniriz.⁹⁰⁶

Aydaki Kadın'daki Heleni de kendini Selim'e yakın hisseder ve ona yirmi dört saat hiç çekinmeden konuşma hususunda hiçbir çekimserlik göstermez. Heleni de diğer hizmetçi kadınlar gibi geveze ve dedikodu yapmayı seven bir kadındır.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ MB, 19

⁹⁰⁵ SD, 121

⁹⁰⁶ H, 108

⁹⁰⁷ AK, 229

Sonuç

Çalışmamızda eserleriyle kültür ve edebiyatımız üzerinde büyük izler bırakmış olan şair, romancı, estet ve bir fikir adamı olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın roman ve hikayelerindeki kadın kahramanları ele almaya çalıştık.

Tanpınar, hikaye ve romanlarında bazı erkek kahramanları başkahraman olarak kurgulayıp onları detaylı bir şekilde nazara verse de, kimi kadın kahramanları bu başkahramanların çevresinde kurgulamak suretiyle onları da önplana çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Tanpınar'ın belirgin bir cinsiyet ayırımına girmediği, fakat tabî bir yönelişin sonucu olarak başkahramanlarını erkek olarak tercih ettiği görülür ki bu yöneliş, kadın yazarların başkahramanlarını kadınlardan seçmesi olarak da kendini gösteren alışlagelmiş bir tercihtir. Bunu, yazarların hayatlarını bir erkek ya da bir kadın olarak tecrübe etmesi ve birikimlerini, benzer perspektiflerden okuyucuya sunma gayreti olarak da açıklayabiliriz.

Çalışmamızın amacı, yazarların ortaya koydukları eserler üzerinde cinsiyet faktörü değildi. Bu sebeple, bu bahsi yeri geldikçe hatırlatmakla yetinip, Tanpınar'ın edebî ve şahsî dünyasında kadınların yerini anlamaya çalıştık. Bunu yaparken de öncelikle, yazarın ortaya koyduğu eserlerden faydalanmaya, konuyla alâkası olduğu takdirde ise yazarın incelememiz dışında kalan yazı ve şiirlerine telmihte bulunarak, müellifin kendini başka yerlerde ve başka vesilelerle ifade ettiği sözleriyle açıklamasına özen gösterdik. Ortaya çıkan sonuç şu ki, Tanpınar hikaye ve romanlarında yer verdiği kadın kahramanları rastgele seçmemiş, başkahramanların düşünce ve his dünyasına şekil veren kadınları -başkahramanlar kadar olmasa da- ön plana çıkarmış, hatta onlara yön ve şekil veren etkin birer şahsiyet olarak tanıtmıştır.

Romanlarda ele alınan diğer kadınlar ise, figüratif bile olasalar, sıradanlıktan çıkarılmış, kendine özgü birer şahsiyet olarak kurgulamıştır. Bu yüzdendir ki, Mahur Beste'de karşımıza çıkan Behçet Beyin hizmetçisi Şerife Hanımdan Aydaki Kadın romanındaki Selim'in hizmetçisi Heleni'ye kadar ele alınabilecek tüm kadın kahramanlar farklı birer şahsiyet olarak ele alınabilir. Fakat, incelenen eserlerin çokluğu ve yoğunluğu, bu şahsiyetleri bir gurup halinde ele almayı gerekli kılmıştır.

Konu eksenli bir guruplamaya tabi tutulan kahramanlar ise ister istemez karşımıza birer tip gibi çıkmıştır. Aslında her birinin ayrı ayrı ele alındığı takdirde kendine has birer şahsiyet olduğu görülür. Ama diğer yandan, konu eksenli bir guruplama, Tanpınar'ın kadın kahramanlarının şablonunu çıkarır gibidir. Tanpınar bu şablonu işleyerek onları birbirinden farklı şahsiyetler haline getirmiştir. Örneğin, Tanpınar'ın eserlerindeki kişilik itibariyle en zengin kadın kahramanlar, başkahramanların âşık olduğu sevgili rolündeki kadınlardır. Buna rağmen, bu kadınları sevgili rolündeki kadınlar başlığı altında ele aldığımızda, bu kadınların birçok benzer özelliğinin olduğunu da görürüz. Bu benzerlikler, Tanpınar'ın kafasındaki sevgilinin nasıl biri olduğunu anlayabilmek adına bize önemli ipuçları verir.

Tanpınar'ın eserlerinde aşk belki de üzerinde en fazla durulan olgudur. Tanpınar, kadını erkeksiz, erkeği de kadınsız düşünemez. O, bu iki cinsi aşk etrafında bir araya getirerek ikisini birlikte ele alır. Öyle ki bu iki varlık bir bütünün iki parçası, birbirinin tamamlayıcısı, zor zamanlarında ise dayanağı haline gelir. Tanpınar için aşk hayata zenginlik ve anlam katan çok önemli bir unsurdur. Bu hususta onu diğer yazarlardan farklı kılan şey ise, onun aşkı geniş bir kültür birikimine dayanarak, şair ve estetik kimliğinden doğan ilhamla ve kendi şahsî anlayışıyla birlikte ele almasıdır. Tanpınar'ın Adem ve Havva isimli hikayesi, onun aşk anlayışını ortaya koymasından önemlidir. Hikayeye göre kadın, erkeğin yalnızlığını gideren bir ayna, yitirilmiş cennetten meşakkatli dünyaya uzanan yolculukta erkeğe tek dayanak ve teselli, erkeğin kemale erip kendisini kainat kadar zengin hissetmesindeki yegâne vesiledir. Tanpınar aşkı ezele, yani dünyanın yaratılış öncesindeki zamansız bir boyuta dayandırır. Tanpınar'a göre aşk Tanrı'nın kutsadığı, ilahî bir meşruiyete sahip, fakat uzviyeti de göz ardı etmeyen bir olgudur. Âşıkların arasındaki ahenk daha ilk karşılaşmalarında kendisini belli eder. Ortak duygu ve düşünceler, daha ilk karşılaşmada aralarında bir elektriklenme meydana getirir. Paylaşılan ortak noktaların artmasıyla bu aşk daha da derinlik kazanır.

Yeryüzü kadın ve erkeğin birbirine duyduğu aşkla renklenir, güzelleşir, zenginleşir, fakat bu mutluluk çoğu zaman ayrılık sebebiyle gölgede kalır. Tıpkı Adem'in Havva'dan ayrılması gibi, Adem ve Havva'nın çocukları da birbirinden ayrılmak, ayrılık acısını derin bir şekilde hissetmek durumundadır. Bir bütünün iki

parçası olan kadın ve erkeğin ayrılışı ise hayatta yapayalnız ve yarım kalmışlık hissi uyandırır ki bu insanın kaçınılmaz trajedisidir.

Tanpınar'ın eserlerinde aşk trajik bir unsurdur; zira sevenler hiçbir zaman kavuşamaz, kavuşsa bile, kısa bir zaman içinde şartlar gereği ayrılmak zorunda kalırlar. Tüm kadınların içinde sorumsuzca davranıp aşkının peşinden giden sadece bir kadın vardır ki o da Mahur Beste'ye konu edilen Talat Beyin eşi Nurhayat Hanımdır.

Sorumlulukları ile aşkları arasında bocalayan kadınlar, Nurhayat Hanıma benzemek için ihtiyarî ya da gayriihtiyarî bir mücadele verip, sonunda tüm cesaretlerini toplayarak tercihlerini çılgın birer âşık olmaktan ziyade sorumlu birer eş ya da anne olmak şeklinde yaparlar. Bu karara boyun eğmek durumunda kalan âşikler ise, sevdikleri kadınları uzaktan ve acı çekerek sevmeye devam ederler. Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında sık sık karşımıza çıkan bu olay tipi, Tanpınar'ın aşkın serencamı hakkındaki karamsarlığını ortaya koyar gibidir. Bunda şüphesiz ki yazarın şahsî hayatındaki tecrübelerinin de etkisi vardır. Bir kadına duyulan aşkı böylesine hayatın merkezine yerleştirdiği halde, onun hayatını, tıpkı hikaye ve özellikle romanlarında olduğu gibi, yalnız ve bekar olarak sürdürmesi bize bu konuda fikir verir niteliktedir.

Tanpınar aşkı gerçek ve uzvî aşk olarak iki çekilde ele alır. Gerçek aşk hem ruhî hem de uzvî bir ahenkten doğup âşiklere hayatını anlamını ve zenginliğini ilham eder.

Tanpınar klasik edebiyatın imajlarından istifa ederek içinde zenginleştirdiği ve hatta hayatının merkezine koyduğu kadını nazara verirken, klasik edebiyattaki dinî boyutun mahiyetini değiştirip, sevilen kadına dinî bir hüviyet atfeder. Bunu Abdullah Efendi'nin Rüyalar hikayesinde, Huzur romanında ve bazı şiirlerinde daha net görebiliriz.

Tanpınar'ın, bir âşık gözüyle tasvir ettiği sevgilileri adeta idealleştirdiği görülür. Örneğin, Huzur romanında Nuran, tüm varlıkların merkezinde yer alan, canlı-cansız tüm varlıkların kendisinden nasibini aldığı, Mümtaz'ın ise varlığın sırrına onun sayesinde erdiği bir kadın iken, Aydaki Kadın'da Leyla, bir saraya, saraydaki som altın parıltıya benzetilir. Bunda, Tanpınar'ın aşk anlayışının ve ona bunları ilham eden kadının payı büyüktür.

Kadının aşktan beklentisiyse sevdiği erkek tarafından keşfedilip anlaşılacak ve onlar tarafından himaye edilmektedir. Bu, kadınların iradesizliğinden ziyade nahifliğinden kaynaklanan bir taleptir.

Uzû aşk ise sadece bedene hitap eden, fakat bedensel anlamda bile bir ahenk oluşturmaktan yoksun olan, bu yüzden de insana yalnızlığını unutturmaktan ziyade, ona yalnızlığını daha da hissettiren ve iğretilik hissi veren aşklardır. Erkeklerin çoğu, hatta başkahramanlar tarafından bile tecrübe edilmiş olan uzû aşk, erkekler için meşru bir zemine oturtulur. Kadınlar için ise bu tür bir aşk ancak hayat kadınlarının tecrübe edebileceği türden bir aşktır. Onların his ve düşüncelerine ise romanda yer verilmez.

Tanpınar'ın eserlerinde aile, olay örgüsüyle irtibatı sebebiyle ele alınmıştır, Tanpınar için aşk gibi birinci dereceden bir unsur olarak görülmez. Çocuk yaşta annesini kaybeden ve bir ailenin verebileceği saadetten ömrü boyunca uzak kalan Tanpınar, eserlerinde aileye ancak dışarıdan ve çoğu zaman da menfi bir nazarla – sevdiği kadına kavuşmada bir engel olarak- bakmıştır.

Tanpınar'ın hikaye ve romanlarında başkahraman rolündeki erkekler evli bir kadına âşık olmuş bekar erkeklerdir. Sevgilerine karşılık bulmuş, fakat yine de mutlu olamamış olan bu erkeklerin önündeki en büyük engel, sevdikleri kadınların evli olmasıdır. Bu durumda evlilik, âşıkları ayıran, sırf sorumluluk duygusu ile devam ettirilen, birbirlerini anlamayan, hatta sevmeyen insanlar arasında yapılmış formalite icabı bir birlikteliktir. Bu yönüyle, hikaye ve romanlardaki evliliklerin çoğu problemlili evliliklerdir. Tanpınar'ın da bekar bir erkek olup kimi evli hanımlara âşık olduğu anekdotu hatıra getirilirse, hikaye ve romanların çoğunda evliliklerin problemlili birer evlilik olarak yer alması pek de yadırganamaz.

Bu tür evliliklerde herhangi problemin ortaya çıkmaması ise hakikatte kadının yapıcı tavrından, durumlarını sineye çekip kabullenmiş olmalarından kaynaklanır. Geleneksel bir anlayış olan yuvayı kurma ve kurtarma görevi modern çevrelere mensup olan kadınlar tarafından bile yadırganmadan kabullenilmiştir. Örneğin, hemen her romanda hovarda erkekler ve onları idare eden kadınlar mevcuttur. Kimi zaman ise kadınlar otoriter, beyler itaatkârdır. Eşler arasındaki en ciddi sıkıntı ise eşlerin birbirine denk olmaması, birbiri ile ahenkli bir iletişim

kuramaması ve kıskançlıktır. Eşlerin mutluluğunu sağlayan şey ise müşterek yönlerinin olmasıdır.

Tanpınar'ın, eserlerinde aileye konu ve kahramanla alâkası olduğu ölçüde yer verdiği görülür. Bu bağlamda, karı-koca, baba-kız, gelin-kayınpeder, damat-kayınpeder gibi aile içi münasebetler söz konusu edilmiştir. Eski zamanları temsil eden konaklardaki geniş ailenin yerini zamanla çekirdek aile alır. Fakat, Cumhuriyet devri romanında bile bir vesileyle geleneksel aile tipine ver verilir. Zira konak ve içindeki fertler geniş bir aileden ziyade bir devri ve medeniyeti temsil eder.

Tanpınar hemen her romanında çok evliliğe yer vermiş ve bunu, yasal olmadığı dönemlerde bile işletilen bir müessese, zengin ya da fakir, şehirli ya da köylü herhangi bir ailede rastlanması mümkün olan bir vakıa olarak sunmuştur. Fakat tarihî belgeler, bu uyulamanın o kadar da fazla olmadığını göstermiştir.

Tanpınarın romanlarında yer alan kadınların hemen her biri kendine özgü bir şahsiyettir. Fakat buna rağmen, belli başlıklar altında toplanıp incelendiği takdirde, bu kadınların bile ortak özellikleri bulunduğu görülür. Örneğin menfi kadınlar, erkeğe yalnızlığını hissettiren, hatta iğretlik hissi veren düşmüş kadınlardır. Bunlar köhne ortamlarda yaşayan rüküş kadınlardır. Bu guruba dahil olmayıp, daha elit bir çevrede karşımıza çıkan ve serbest davranışlarıyla dikkat çeken kadınlar da vardır. Yaz Yağmuru hikayesindeki genç kadın ya da Sahnenin Dışındakiler romanındaki Saniye Hanım bunlardandır. Sığ kadınlar ise, hem okuyucu hem de kahraman üzerinde herhangi bir etki bırakmayan, sevimli ama derinlikten yoksun olan kadınlardır. Huzur romanındaki Muazzez, Aydaki Akdın romanındaki Şifa bu cinsten kadınlardır. Geveze kadınlar ise gevezelikleriyle ön plana çıkan sığ kadınlardır ki bunlar, genellikle evin hizmetçi kadınları olarak karşımıza çıkar.

Müspet kadınların içinde en seçkin yere sahip olan kadınlar sevgili rolündeki kadınlardır. Tanpınar'ın aşka yüklediği anlam ve aşka meyyal kahramanları göz önünde bulundurulduğunda, sevilen kadınların, idealize edilmiş kahramanlar olduğu görülür. Yazara ilham kaynağı olacak derecede zengin ve etkin olan bu kahramanlar, her ne kadar diğer roman kişilerinden farklı olsa da, Tanpınar'ın eserlerindeki diğer sevgililerle büyük benzerlikler gösterir. Tanpınar'ın aşka dair düşünceleri adeta sevgili tipinde müşahhaslaşır. Güzellikleri, İstanbullu olup çoğu Boğaziçi çevresinde

yetişmiş ve köklü bir aileye mensup olmaları ve hitabetleri başkahramanları etkileyen bu kadınlar her zaman aşkları ile sorumlulukları arasında bocalayan, hakiki mutluluğu halihazırda bulamadığı için çocuklarına veya çocukluklarına sığınan, aynı zamanda çocuksu olan kadınlardır.

Bunlardan başka, hürmete şayan kadınlar olarak iyi bir eş, gebe ya da anne rolündeki ağırbaşlı kadınları ya da kaderine razı gelip zorluklara katlanan mütevekkil kadınları ve tüm bu özellikleri kendinde toplayan, çileli hayatları ile nazara verilen Anadolu kadınlarını görürüz. Tanpınar, kimi zaman Anadolu kadını ile şehirli kadını karşılaştırarak tercihini Anadolu kadınından yana yapar. Tren yolculuğu hikayesindeki şehirden gelen tiyatrocü kadınlar da sakin ve sıcak yuvalarında huzurlu bir hayat yaşayan Anadolu kadınlarına özenirler. Şehirli kadın erkekler tarafından da hafif görülür. Sahnenin Dışındakiler romanındaki Cemal ise Alaiyeli Ahmet'in hilayesini kadınlı erkekli elit bir topluluk karşısında ifşa ettiği için pişmanlık duyar. Zira bu insanlar, Alaiyeli Ahmet ve karısının değerlerini anlayamayacak, onların dünyalarından çok uzak olan şahsiyetlerdir.

Tanpınar'ın hikaye ve özellikle romanlarında karşımıza çıkan diğer bir gurup da konak kadınlarıdır. Bunlar kendi içinde bir hiyerarşiye göre işleyen, geleneksel büyük aileyi temsil eder. Bu hiyerarşi içinde yaşlılar, özellikle büyük anne hatırı sayılı bir konuma sahiptir. Kimi konaklarda esrarengiz kimi konaklarda ise otoriter olarak karşımıza çıkan büyük anneye her halükarda büyük bir hürmet gösterilir. Konaklardaki kadın sayısının bir hayli kalabalık olduğu, fakat konak içinde büyük anne tarafından müthiş bir düzenin kurulduğu dikkat çeker.

Geleneğin içinde yerini alan yaşlı kadınlar, geçmişin huzurunu ve büyüsunü içinde barındıran ve özlemle hatırlanan kadınlardır. Fakat zamana ayak uydurmaya çalışıp modernleşme çabası içinde olan kadınlar ise bir hayli gülünçtür. Tanpınar'da menfi bir perspektif oluşturan bu tür kadınlara Aydaki Akdın ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında bir hayli rastlanır.

Bunların yanında, müspet ya da menfi hiçbir özelliğe sahip olmayan fakat zaman zaman Tanpınar tarafından inceden inceye eleştirilen kadınlara da rastlarız. Örneğin otoriter kadınlar ironik, mizahî bir dille ele alınır ki bu bizi, otoritenin kadınlarda komik durduğu fikrine götürür. Kimi kadınlar ise mevki ve para ihtirası içinde bulunup bu alanda varlıklarını göstermeye çalışır. Çöpçatan kadınlar ise

etrafındaki olup bitene hakim olmak isteyen, en azından çevresine müdahale etme çabasında olan kadınlarda daha fazla görülür. Çöpçatanlık, fazla işi gücü olmayan kadınların tipik bir özelliğidir. Hikaye ve romanlardaki hizmetçi kadınlar da evlerinde veya komşu evlerde olup bitenden haberdar olup kendi yetkileri dahilinde, hatta kimi zaman bu yetkiyi de aşarak, ev sakinleri üzerinde tahakküm kurmaya çalışırlar.

Farklı ortamlarda ve konumlardaki kadınların çoğununun müspet ya da menfi olarak çevrelerinde etkin bir konuma sahip olmak için çaba sarf ettikleri görülür.

Sonuç olarak, Tanpınar'ın hikaye ve romanlarındaki kadın kahramanların çok renkli şahsiyetler olduğu; kiminin trajik, kiminin komik, kiminin sempatik, kiminin ise menfi bir yaklaşımla ele alındığı görülür. Sevgili rolündeki kadınlar ise, başkahramanların his ve düşünce dünyalarına yön verip, onlara ilham kaynağı olmaları itibariyle, eserlerin şekillenmesinde etkin bir role sahiptirler.

Kaynakça

Tanpınar'ın Eserleri

A. Roman ve Hikayeleri

1. Hikayeler, Dergah yay, 3. Basım, İst, 1996
2. Mahur Beste, Dergah yay, 2. Basım, İst, 1988
3. Sahnenin Dışındakiler, Dergah yay, 2. Basım, İst, 1990
4. Huzur, Dergah yay, 7. Baskı, İst, 1997
5. Huzur (Eleştirel Basım), YKY, İst, 2000
6. Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergah yay, 5. Basım, İst, 1998
7. Aydaki Kadın, Adam yay, 1. Basım, İst, 1987

B. Diğer Eserleri

1. Beş Şehir, Dergah yay, İst, 1999
2. Yaşadığım Gibi (Hz. Birol Emil), Dergah yay, İstanbul, 1996
3. Edebiyat Üzerine Makaleler (Hz. Zeynep Kerman), Dergah yay, İst, 1996
4. Yahya Kemal, Dergah yay, 2. Baskı, İst, 1982
5. Tevfik Fikret, Semih Lütfi Kitabevi, İst, 1942
6. Namık Kemal Antolojisi, Semih Lüfi Kitabevi, İst, 1944
7. 19. Asır Türk Edebiyatı tarihi, Çağlayan Kitabevi, İst, 1988
8. Bütün Şiirleri, Dergah yay, İst, 1998
9. Mücevherlerin Sırrı, YKY, İst, 2002
10. Tanpınar'ın Mektupları (Hz. Zeynep Kerman), Dergah yay, 3. Baskı, İst, 2001
11. Tanpınar'dan Hasan-Âli Yücel'e Mektuplar, (Hz. Canan Yücal Eronat), YKY, İst, 1997
12. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hatıraları, Kaynaklar, s.2, Kış, 1984
13. İki Ateş Arasında, İstanbul, 1998

C. Çevirileri

1. Alkestis (Euripides'ten), Ankara, 1943
2. Elektra (Euripides'ten), Ankara, 1943
3. Medeia (Euripides'ten), Ankara, 1943
4. Yunan Heykeli (Zühtü Müridoğlu ile birlikte), İst, 1995

D. Diğer Kaynaklar

AĞIL, Ayşe, "Huzur" İncelemesi, Ondakuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1997, Mezuniyet tezi

AĞRA, Gülten, A.H. Tanpınar'ın Şiir Lügati, İst. Üniv. Edb. Fak., 1965 Mezuniyet tezi

- AKBAŞ, A. Vahhap, Mektuplarındaki Tanpınar, Düşambarı, nr.11, Temmuz-Ağustos1998
- AKIN, Gülten, Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk Dili, sayı.272, Mayıs 1974
- ALANGU, Tahir, Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman, İst, 1965, c.3
- ALPTEKİN, Turan, Bir Kültür Bir İnsan, İletişim yay, 2000
- ANDREWS, W, Ottoman Lyric Poetry: An Anthology, University of Texas Press, 1997
- AYVAZOĞLU, Beşir, Tanpınar'da Musiki, Mimari ve Şehir, Türk Edebiyatı, Nisan 1986
- AYTAÇ, Gürsel, Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü", Gündoğan yay, Ankara,1990
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, "Türk Destanları"
- BEKİROĞLU, Nazan, Huzur'un İndeksi Üzerine Yorumlar, Tanpınar'ın Doğumunun 90. Yılında
- BOMBACI, Alessio, The Literature of the Turks, translated (French to English) by Kathlee R. F. Griffin-Burill
- ÇAKIR, Serpil; Osmanlı Kadın Hareketi, Metis yay. İstanbul, 1994
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, Tanpınar'ın Ders Notları, Dergah dergisi
- ÇERİ, Bahriye; Türk Romanında Kadın, Simurg yay.,İstanbul, 1996
- DEMİRALP, Oğuz, Kutup Noktası, YKY,İst,1993
- DEMİRDİREK, Aynur; "In pursuit of the Ottoman Women's Movement", Deconstructing the Images of Turkish Women, Zehra Arat (ed.), palgrave press, USA, 2000
- DUBEN ve BEHAR, İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940, Cambridge University Press, 1991, 2002
- DURAKBAŞA, Ayşe; Kamalism as Identity Politics in Turkey, Deconstruction the Images of Turkish Women, Zehra Arat (ed.), palgrave press, USA, 2000
- ENGİNÜN, İnci, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları,, "Sahnenin Dışındakiler", Dergah yay, İst, 1983

....., a.g.e., “Tanpınar’ın Romalarında Savaş”

....., Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, “Türk Kadın Yazarları”, Dergah yay., 2. Baskı, İstanbul 1991

GIDDENS, Anthony; Introduction to Sociology, Norton & Company; 4th edition (April 1, 2003)

GÜNEŞ, Mustafa, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Huzur” ve Halikarnas Balıkcısı’nın “Aganta Burina Burinata” Romanlarının Muhtevaları ve Bazı Yönleriyle Mukayeseleri, Kırkambar

HASER, Melin, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Türk Edebiyatı, Haziran 85

Kantarcıoğlu, Sevim, Türk ve Dünya Romanında Modernizm, “Huzur”, Kültür Bakanlığı yay, Ank, 1984

KABAKLI, Ahmet, Tanpınar ve Şaheseri, Türk Edebiyatı, Ocak 86

KAFADAR, Cemal; Rüya Mektupları Asiye Hatun, Oğlak yay., İstanbul

KAPLAN, Mehmet, Tanpınar’ın Şiir Dünyası, Dergah yay, 4. Baskı, İst, 2001

..... Edebiyatımızın İçinden, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, Dergah yay, İst, 1996

....., “Geçmiş Zaman Elbiseleri”, Milli Kültür, Ağustos-Eylül-Ekim 1980

.....Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, “Bir Şairin Romanı Huzur”, c.2, Dergah yay, İst, 1987

....., Tanpınar’ın Mirası, Türk Edebiyatı, Mart

KAHRAMAN, Mehmet, Tanpınar’ın Tarih Görüşü, Maveria,

KERMAN, Zeynep; Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri, “Romancılarımızın İdeal Kadın Tipleri”, Akçağ yay., Ankara, 1998,

KURNAZ, Cemal, Tanpınar ve Türküler, Milli Kültür, Mart 1984, s.44

MİTHAT EFENDİ, Ahmet; Diplomalı Kız, İstanbul, 1307

MORAN, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, “Bir Huzursuzluğun Romanı: Huzur”, c.1, İletişim yay, İst, 1994

NACİ, Fethi, Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Huzur’da Doğu-Batı Bileşimi’ Adı Altında Yapmaya Çalıştığı Şey Nedir?”, Gerçek yay, İst,1990

.....Yüzyılın Yüz Romanı, “Huzur”, Adam yay, İst, 2000

GERBER, Haim; “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa”, Hebrew University, Jarusalem, Int. J. Middle East Stud. 12 (1980) printed in USA

GÖKYAY, Orhan Şaik; Dede Korkut Kitabı, İstanbul 2000, M.E.B.Y.

OKAY, Orhan, Sanat ve Edebiyat Yazıları, “Ölümünün 25. Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar”, Dergah yay, İst, 1990

....., Tanpınar’dan Acı Bir İroni

..... a.g.e., “Ahmet Hadi Tanpınar ve Rüyalara Hikayesi”

....., Ahmet Hamdi Tanpınar,Şule yay, İst, 2000

....., Bir monografi denemesi Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergah dergisi

ÖGEL, Bahattin; Türk Mitolojisi, 1. cilt, İstanbul,1993, T.T.K.Y.

PIERCE, Leslie; The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford University press, 1993

QUATAERT, Donald; “Ottoman Women and Manufacturing”, Women in Middle Eastern History, Nikki R. Keddie and Baron Beth (ed.), Yale University Press, 1991

SENG, Yvonne J.; Women in the Mediaval İslamic World, “Invisible Women: Residents of Early Sixteenth-Century İstanbul”, St Austin’s press, 1998

UÇMAN, Abdullah; İnci, Handan, Bir Gül Bu Karanlıklarda, Kitabevi, İst, 2002
..... Tanpınar’ın Hikayelerini Yeniden Okurken, Kaşgar, s.34, 2003

UĞURCAN, Sema (Hz), Doğumunun 100. Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar, Kitabevi yay, İst, 2003

YAVUZ, Hilmi, Kültür Üzerine, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Estetiği Üzerine”, Bağlam yay, İst, 1987

..... a.g.e., “Aydın Kavramı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Huzur’u Üzerine”

..... a.g.e., “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kültürde Birlik Üzerine”